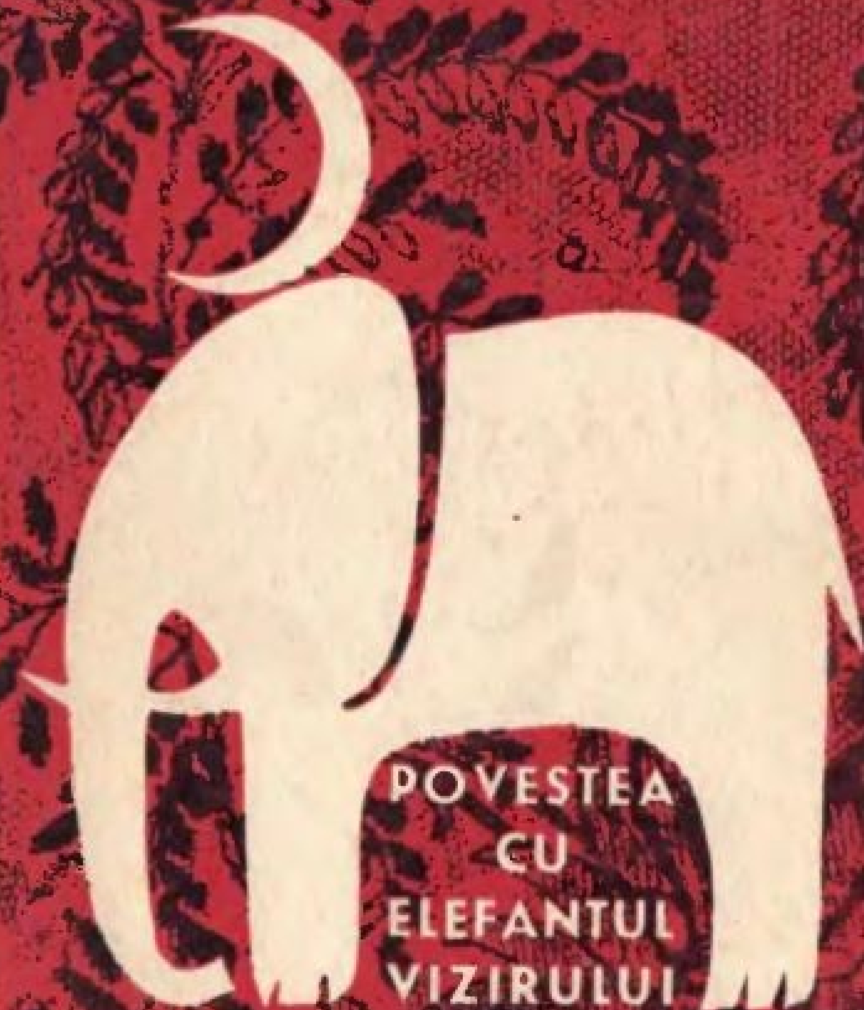
IVO ANDRIĆ

IVO ANDRIĆ

POVESTEA CU ELEFANTUL VIZIRULUI

Versiunea digitală 1.0 – ianuarie 2023

Realizată după volumul apărut la Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1966

Traducere: Gellu Naum şi Voislava Stoianovici
Coperta: Dumitru Ionescu

IVO ANDRIĆ

Ivo Andrić aparţine generaţiei de scriitori care a păşit în literatură în ajunul primului război mondial. Problemele grave ale epocii – incertitudinea şi neliniştea în faţa unui viitor care se anunţa sumbru şi ameninţător, neîmpăcarea cu o ordine socială nedreaptă şi îmbătrânită, roasă de contradicţii în continuă agravare şi apăsând tot mai greu pe umerii popoarelor dominate – toate acestea vor modela profilul spiritual al tinerei generaţii din Bosnia şi-şi vor găsi ecoul în creaţia literară din acei ani. Dacă pe planul ideologic-social tineretul va răspunde la frământările zilei cu acţiuni dinamice, revoluţionare, menite să răstoarne starea de lucruri perimată, tonalitatea fundamentală a literaturii, şi îndeosebi a poeziei acelor ani, va fi mohorâtă, pătrunsă de pesimism şi amărăciune. Ivo Andrić a fost un exponent al generaţiei sale atât prin activitatea angajată în rândurile organizaţiei tineretului progresist din Bosnia, cât şi prin timbrul primelor sale încercări poetice. A debutat la sfârşitul anului 1911, în revista *Bosanska vila (Zâna Bosniei)*. Poezia lui este pătrunsă de scepticism şi de deznădejde, de sentimentul unei grele solitudini. Mai târziu, într-un interviu, Andrić însuşi va încerca să explice acest colorit al poeziei lui şi a contemporanilor săi din anii tinereţii: „A fost melancolia generaţiei sortite a întoarce cârma istoriei...”

Primele poezii ale lui Andrić au fost remarcate şi, în anul 1914, şase din ele vor intra în fruntea unei antologii din tânăra lirică croată şi vor fi întâmpinate cu căldură de către critică şi cititori. Astfel, anul 1914 constituie de fapt anul naşterii literare a lui Ivo Andrić şi începutul consacrării lui.

*

Andrić s-a născut la 9 octombrie 1892, în orăşelul bosniac Travnik. La vârsta de doi ani rămâne orfan de tată; mama, rămasă văduvă, va fi nevoită să se mute cu copilul la Višegrad, la rude, unde Ivo îşi va petrece copilăria. Peisajul anost al oraşului, viaţa lipsită de bucurii, sărăcia şi umilinţa vor lăsa o amprentă adâncă în sufletul sensibil al copilului; mai târziu, unele momente din această copilărie vor reînvia în opera de povestitor a lui Andrić, îndeosebi în câteva povestiri şi schiţe inspirate din lumea copiilor. Liceul îl urmează la Sarajevo,

absolvindu-l în 1912. În aceşti ani îşi face intrarea în rândurile organizaţiei tineretului progresist *Mlada Bosna (Tânăra Bosnie)*, centru al unei activităţi patriotice-revoluţionare intense. Corifeii organizaţiei au fost câţiva tineri talentaţi, astăzi personalităţi marcante ale culturii popoarelor iugoslave – scriitorul August Cesarec, dramaturgul Ivo Vojnović, sculptorul Ivan Meštrović. Participarea lui Andrić la activitatea organizaţiei Mlada Bosna va fi, după cum va aprecia mai târziu însuşi scriitorul, deosebit de importantă pentru formarea individualităţii lui spirituale, dar modestă ca aport la acţiunile organizaţiei.

În anul 1912, Andrić se înscrie la Facultatea de filosofie din Zagreb, apoi, începând din 1913, îşi continuă studiile la Viena şi Cracovia. Astfel, pentru un timp, el se rupe de viaţa literară din ţară, dar lipsa unui contact direct o suplineşte prin prezenţa activă în paginile publicaţiilor literare din Zagreb şi străinătate.

În vara anului 1914, aflându-se la odihnă şi tratament la Split, este arestat de către autorităţile austro-ungare, suspectat fiind de activitate revoluţionară. Din Split este dus la închisoarea din Šibenik, apoi la Maribor, unde va fi deţinut un an de zile. Eliberat din închisoare, i se va fixa domiciliu forţat, şi abia în 1917 îi va fi redată libertatea. Andrić se întoarce întâi la Travnik, apoi la Zagreb; la începutul anului 1918 se numără printre fondatorii revistei *Književni jug (Sudul literar)*.

În 1924, Andrić îşi ia doctoratul la Graz, cu disertaţia „Dezvoltarea vieţii spirituale în Bosnia în timpul dominaţiei turceşti”. Este oare această disertaţie prima piatră în temelia documentară a operei de inspiraţie istorică a lui Andrić, sau cercetarea arhivelor a constituit pentru scriitor punctul de plecare şi un îndemn de a zugrăvi artistic vremurile apuse? În orice caz ea este dovada unui interes consecvent pentru trecutul poporului său.

Între anii 1920–1941, Andrić se află în misiuni diplomatice la Bucureşti, Roma, Madrid, Geneva, Berlin.

Anii războiului şi-i petrece la Belgrad, retras din orice activitate publică. În 1945 va publica, unul după altul, cele trei romane: *Cronica Travnikului*, *E un pod pe Drina* şi *Domnişoara*.

Odată cu eliberarea, Andrić îşi reia activitatea publică şi cetăţenească; i se conferă titlul de academician, este ales în repetate rânduri preşedinte al Uniunii scriitorilor iugoslavi şi preşedinte al Asociaţiei scriitorilor din Serbia. În anul 1956 i se

decernează Premiul naţional pentru literatură, iar în anul 1961 Premiul Nobel.

În 1918, Andrić a publicat prima lui carte de poezii în proză, intitulată *Ex Ponto* (după *Epistolae ex Ponto* ale lui Ovidiu). Poeziile reprezintă rodul amar al zilelor petrecute în temniţă – nu numai prin faptul că acest contact brutal cu viaţa a devenit izvorul meditaţiilor lirice ale lui Andrić, dar şi într-un sens mai propriu: prima parte a cărţii a fost scrisă chiar în detenţiune. Împrumutându-şi titlul primei sale cărţi de la marele poet roman, Andrić atrage atenţia, înainte de orice, asupra similitudinii de situaţii în care iau naştere cele două opere. Înrudirea lui cu exilatul din Tomis nu se opreşte însă aci: din cartea lui Andrić se degajă acelaşi sentiment de amărăciune şi de apăsătoare singurătate, care constituie şi tonul fundamental al epistolelor lui Ovidiu.

Primele experienţe de viaţă dureroase, accentuate de sensibilitatea deosebită a poetului, l-au făcut receptiv la alte influenţe, ce-şi vor găsi ecou în întreaga lui operă. În anii detenţiunii, şi poate chiar şi mai înainte, Andrić a luat contact cu opera filosofului existenţialist danez Soren Kierkegaard, la care se va referi mai târziu în unele scrieri critice. Filosofia existenţei, fundamentată de Kierkegaard, exprima impasul şi deruta societăţii burgheze în faţa mersului istoriei. Propovăduind suferinţa, neliniştea, deprimarea, Kierkegaard se retrăgea în sine, opunând astfel un individualism extrem mediului social. Nu se poate afirma că Andrić ar fi fost un adept declarat al filosofiei existenţialiste, după cum n-a aderat vreodată total la nici o altă şcoală filosofică. Dar unele idei din opera lui, îndeosebi în cele două volume de poezie, *Ex Ponto* şi *Anxietăţi*, pot fi privite prin prisma filosofiei existenţialiste. Străduinţa de a pătrunde şi interpreta realitatea în toată complexitatea şi profunzimea ei, interesul pentru frământările cele mai intime, de totdeauna, ale fiinţei umane, confruntată cu ea însăşi, cu mediul şi cu clipa în care evoluează, în care îşi caută o forţă şi o constanţă spirituală capabile să echilibreze fragilitatea ei pământească şi existenţa efemeră în curgerea continuă a timpului – sunt reperele principale ale gândirii ontologice reflectate în scrierile lui Andrić. Acceptând suferinţa, durerea, neliniştea ca elemente inerente ale existenţei, Andrić le opune însă omul capabil să lupte

împotriva lor; conştiinţa despre existenţa răului înarmează pe eroii lui Andrić cu dârzenia necesară pentru a-l schimba în bine, a-i rezista şi chiar şi a-l învinge. Omul găseşte şi în nefericire resurse pentru aspiraţie la fericire, forţe pentru cucerirea ei, cu toate că uneori efortul omului rămâne fără rezultat. Astfel, în concepţia lui Andrić teza existenţialistă a tragismului univertizal al vieţii nu apare absolutizată, căci în înfrângerea şi căderea fizică a omului el descoperă măreţia lui morală şi spirituală. Însingurarea, neliniştea, plictiseala, ostilitatea faţă de un mediu veşnic potrivnic – sunt elemente care se pot desluşi în poeziile, eseurile, povestirile şi romanele lui Andrić. Ca la toţi umaniştii însă, omul rămâne acea valoare universală, reprezentând măsura tuturor lucrurilor. În concepţia lui Andrić umanismul apare ca o posibilitate de armonie dintre om şi om, dintre om şi societate, dintre societate şi libertate. Astfel, a depăşit Andrić ermetismul sumbru al angoasei existenţialiste; apologiei suferinţei şi a defetismului în faţa încercărilor vieţii, retragerii şi izolării în sine, el le-a opus credinţa în om şi iubirea pentru oameni, începând cu prima lui operă mai mare: „Simt o mare iubire pentru oameni, pentru faptele, pentru fericirea şi nefericirile lor, pentru păcatele, patimile, lupta, preocupările, erorile şi suferinţele lor, pentru tot ce este uman pe aceasta planetă” *(Ex Ponto)*.

Unul din exegeţii operei lui Andrić, criticul iugoslav Miloš Bandić, scrie: „Gândirea ontologică a lui Andrić, eliberată de dogmă, de obscurantism şi de misticism, se manifestă în tratarea dinamică a omului, deschis spre infinitul posibilităţilor umane... în care neliniştea şi suferinţa sunt o parte intrinsecă şi iminentă a drumului lui spre uman... În felul acesta concepţia lui despre om dobândeşte dimensiuni mai largi, se înseninează, conţinând în esenţa ei teza marxistă despre datoria omului de a rămâne om.”

Sunt discutate în literatura de specialitate şi alte afinităţi şi înrudiri spirituale ale lui Andrić cu gânditori şi artişti ai cuvântului care au contribuit la întregirea profilului său artistic şi spiritual: unii poeţi sârbi moderni, ca Pandurović şi Dis, apoi Walt Whitman, pe care-l şi traduce în anii tinereţii, iar mai târziu îi consacră un eseu. Însuşi Andrić pomeneşte de unii scriitori scandinavi care i-au lăsat o impresie profunda: H. Ibsen, I.P.

Jacobsen, J.A. Strindberg şi alţii; din literatura polonă, A. Mickiewiez, J. Slowacki, J. I. Kraszewski, S. Zeromski.

Importanţa primei cărţi a lui Andrić constă înainte de toate în definirea unui program filosofic şi literar, căruia scriitorul îi va rămâne credincios. În ea îşi găsesc locul unele din temele şi motivele literare fundamentale pe care Andrić le va relua şi dezvolta în povestirile şi romanele lui. Între altele, în *Ex Ponto* Andrić şi-a expus viziunea lui asupra istoriei, asupra trecutului poporului său, atitudinea sa faţă de pământul natal şi faţă de străbuni: „Şi iată că, în toate ceasurile de grea cumpănă, simt cum în adâncul sufletului meu, sub scoarţa dură şi patina cenuşie a cuvintelor goale şi a noţiunilor desuete şi atât de trădătoare, sălăşluieşte veşnică, neştiută şi binecuvântată, moştenirea străbunilor, a acelora care şi-au culcat trupurile în vechi cimitire, iar vajnicele lor virtuţi în sufletele noastre.” *(Ex Ponto)*

Peste trei ani (1921), apare volumul *Anxietăţi (Nemiri)*, într-un fel o continuare a prozei lirice din *Ex Ponto*, care recapitulează şi conchide investigaţiile lui poetice-meditative.

În ţesătura poetică a *Anxietăţilor* sunt cuprinse câteva nuvelete-alegorii, în care poetul precizează unele idei din *Ex Ponto*. Este semnificativă *Povestea din Japonia*, alegorie despre locul poetului în societate, şi care a rămas crezul poetic al autorului. În timpul domniei împărătesei detestate Au-Ung (aluzie transparentă la Austro-Ungaria) zice povestea, poetul se găseşte în primele rânduri ale luptătorilor împotriva tiraniei. Dar după victorie el se retrage, nevrând să participe la guvernare. În scrisoarea pe care le-o trimite tovarăşilor de luptă el spune: „Noi, poeţii, suntem zămisliţi pentru luptă; suntem vânători pătimaşi, dar din vânat nu ne înfruptăm. Noi suportăm orice, afară de putere. De aceea vă părăsesc, tovarăşii mei de luptă, şi plec în căutarea vreunui gând care încă n-a prins viaţă sau a vreunei năzuinţe care încă n-a fost realizată.”

În 1919 Andrić publică câteva scrisori sub titlul *File roşii*, o adevărată acuzaţie la adresa stării sociale de atunci şi poate un strigăt de decepţie al generaţiei căreia primul război mondial i-a sfărâma toate iluziile. O luare de poziţie atât de declarată Andrić o va regăsi numai peste ani şi ani de zile, în câteva nuvele şi schiţe realizate după cel de al doilea război mondial.

În cele două volume de poezii, Andrić a pus în discuţie câteva probleme fundamentale privind omul şi soarta lui, neliniştile şi impasurile lui, aspiraţiile lui la fericire. Răspunsul – uneori clar, de multe ori dramatic, totdeauna original şi adevărat – a fost dat în nuvelele, povestirile şi romanele lui.

Germenii unor povestiri, ca şi fizionomia viitorului povestitor se întrezăresc încă în cele două volume – *Ex Ponto* şi *Nemiri* – şi nu numai în nuveletele interpolate în textul acestor scrieri sau în unele idei care vor fi dezvoltate în opera epică a lui Andrić. Însuşi faptul că poeziile lui Andrić sunt scrise în proză anunţa un viitor povestitor, precum povestirile lui de mai târziu vor fi pătrunse de o poezie caldă şi cu totul personală.

Ca povestitor, Andrić a debutat în anul 1920. În patruzeci şi cinci de ani, el a scris în jurul a o sută de povestiri.

În cuvântarea rostită cu ocazia conferirii Premiului Nobel, Andrić însuşi a încercat să-şi definească esenţa activităţii lui de povestitor:

„Nu este atât de important dacă un povestitor descrie prezentul sau trecutul, sau se avântă cu îndrăzneală în viitor. Esenţial este spiritul care îi pătrunde povestirea, mesajul acela fundamental pe care-l transmite oamenilor opera lui.

Iar pentru asta nu există şi nu pot exista reguli şi îndreptare. Fiecare îşi povesteşte povestea după necesitatea sa interioară, pe măsura înclinaţiilor înnăscute sau dobândite şi după posibilităţile lui de expresie. Fiecare poartă răspunderea personală pentru ceea ce povesteşte şi fiecare trebuie lăsat să povestească liber.”

Cele dintâi scrieri în proză ale lui Andrić vor fi inspirate din trecutul istoric al pământului natal, Bosnia, şi-şi vor găsi eroii în folclorul bosniac. Prima povestire – *Drumul lui Ali Gerzelez* – a fost publicată în anul 1920, în volum separat. Eroul acestei povestiri este un viteaz legendar din secolul al XV-lea, idealizat şi cântat de populaţia musulmană din Bosnia, într-un fel o replică dată lui Kraljević Marko, viteazul ideal al popoarelor sârb şi bulgar. Ceea ce ne prezintă Andrić în povestire nu este însă imaginea eroului din legendă, ci reversul ei, acele trăsături ale eroului care ni-l prezintă depoetizat, coborât de pe piedestal (aşa cum îşi pierde din grandoare când coboară de pe cal, la hanul din Višegrad). Stăpânit veşnic de o singură patimă, mereu reînviată şi niciodată satisfăcută, Gerzelez este redus de la

dimensiunile de legendă la cele de om ridicol, obiect al unor glume şi al unor farse prin care masa anonimă se răzbună pe un ales al soartei, superior ei în altă ambianţă. Patima care sfâşie sufletul acestui viteaz este trezită de femeia nobilă inaccesibilă, de frumuseţea desăvârşită, până la care el nu ştie şi nu poate să dibuiască drumul, „atât de cotit şi de tainic... el, cu faima şi puterea lui, nu-l poate străbate, când îl străbat atâţia alţii, care îi sunt mai prejos...”

Ali Gerzelez, acest Don Quijote al plaiurilor Bosniei medievale, nu are decât o singură slăbiciune, suficientă însă pentru a-l face vulnerabil şi, în ultimă instanţă, grotesc în ochii gloatei. Gerzelez nu este însă o figură singulară în opera lui Andrić. Străbat drumurile Bosniei în povestirile lui Andrić alţi Don Quijote, sclavi ai altor patimi – cum este Mustafa Magear, un alt cavaler al gloriei de pe câmpurile de bătălii ale Imperiului Otoman, chinuit însă de coşmaruri şi ucis în mod jalnic de un ţigan cu o bucată de fier aruncată ca din întâmplare; sau Gelaludin-paşa, stăpânit de nevoia înfricoşătoare şi inexplicabilă de a ucide; şi atâţia alţii, alţi viziri şi alţi hoinari.

Povestirea *Drumul lui Ali Gerzelez* este concepută panoramic, eroul (care „tinereţea şi-o petrecuse mai mult pe cal, între Travnik şi Istambul”) evoluează în trei medii diferite: la hanul din Višegrad, pe drum şi la Sarajevo. La începutul fiecăreia din cele trei părţi oarecum autonome, Gerzelez îşi reface chipul de legendă, dar, de fiecare dată, aceeaşi patimă îi şterge poleiala de mit, îl face să piardă „orice noţiune a timpului, orice înţelegere a raporturilor adevărate şi a realităţii care-i desparte pe oameni unii de alţii”.

Toate cele trei medii, în care evoluează Gerzelez, îmbogăţesc povestirea cu o galerie de tipuri de un pitoresc deosebit: de la pestriţa îngrămădire de călători din hanul višegrădean, în prima parte, prin bâlciul ţiganilor, din partea a doua, până la bătrâna proxenetă, tovarăşii de beţie şi prostituata Ekaterina la Sarajevo, întâlnim imagini în care autorul a reuşit să redea cu o desăvârşită măiestrie culoarea locului şi a epocii.

În *Vremurile Anikăi* scriitorul îşi axează naraţiunea pe ideea destinului tragic al femeii ieşite din comun şi, dintr-o cauză sau alta, zvârlită în afara cadrului rigid al mediului ei. Perechea remarcabilă a Anikăi este eroina povestirii *Mara curtezana*. În acelaşi timp ea este însă şi antipodul Anikăi, atât prin trăsăturile

esenţiale ale firii, cât şi prin cauzele care au scos-o dincolo de zidurile societăţii.

Vremurile Anikăi este o povestire concepută pe o triplă paralelă – povestea despre smintirea preotului Vujadin, întâmplare din deceniul al şaselea al secolului trecut, reînvierea amintirii Anikăi şi, în sfârşit, amintirea unei alte umbre, cu o soartă asemănătoare, care a apărut şi a pierit pe la începutul secolului al XVIII-lea. Aşadar, povestirea cuprinde o perioadă de un secol şi jumătate, iar protagoniştii proiectaţi pe ecranul acelor vremi poartă în ei pecetea unei înrudiri care va conferi unitate povestirii.

Personajele Vujadin, Anika, Tiana şi chiar Mihailo şi Krstinoaia sunt urzite din complexe refulate, din instincte atavice, dintr-o senzualitate ce se dovedeşte fatală. Tragedia acestor oameni însă este, înainte de toate, consecinţa unui mecanism social istoriceşte determinat, în care puterea banului dă naştere la raporturi nefireşti între oameni, de aici nefiind decât un pas până la conflicte tragice.

Produs răzvrătit al unei ordini rigide şi apăsătoare, Anika îşi va exprima revolta prin răul pe care-l va face calculat şi premeditat, până când societatea va găsi o modalitate de a-i neutraliza acţiunile păgubitoare, sacrificând-o. „În târg, unde bărbaţii şi femeile se aseamănă unii cu alţii cum se aseamănă oile între ele, se întâmplă ca soarta să mai aducă pe lume, aşa cum aduce vântul sământă, vreun copil neobişnuit şi care se face cunoscut prin belelele şi buclucurile pe care le pricinuieşte, până când i se scurtează şi lui picioarele, iar vechea rânduială se reaşază în oraş.” Anika dispune de o forţă de atracţie irezistibilă, nimeni nu i se poate pune împotrivă, îşi supune până şi stăpânirea; dar în vârtejul acesta de patimi stârnite, ea este întruchiparea unui destin tragic, care în tragismul lui distruge tot ce atinge, dar se mistuie şi el în această cădere nimicitoare. De multe ori, însă, Anika nu este cauza fărădelegilor, ea oferind doar prilejul pentru dezlănţuirea viciilor unei societăţi îmbătrânite. În atitudinea unui bărbat faţă de ea este exprimată şi esenţa raporturilor lui faţă de alţi oameni. „Rar găseşti operă în care să fie redat, într-o manieră atât de nemijlocită şi simplă, prin atitudine faţă de o femeie, un întreg mozaic de relaţii umane”, scrie criticul iugoslav Risto Tošović. Însuşi autorul formulează această idee în povestire: „Căci nu veneau toţi

numai pentru ea. Unii veneau fiindcă se simţeau veşnic atraşi spre ticăloşii, alţii pentru că se născuseră pierduţi şi disperaţi.” Iată explicaţia cauzelor acestui destin singular, sortit morţii pentru că a încercat să sfarme tiparele rigide ale unor rânduieli care-i erau potrivnice.

În centrul povestirii se află răfuiala dramatică dintre Anika şi protopopul Melentije, întruchiparea acelei ordini pe care Anika a călcat-o în picioare.

Cu o forţă de sugestie remarcabilă sunt create şi unele din personajele secundare ale povestirii – aristocraticul Ali-bei, produs rafinat al unei societăţi în destrămare, şi îndeosebi şeful zapciilor, Salko, un poliţai cu o filosofie personală, rezultată dintr-o experienţă de o viaţă, în contact permanent cu crima şi cu răul în cele mai variate forme.

Din aceeaşi familie spirituală de răzvrătiţi face parte şi Siman Vasković, eroul *Poveştii clăcaşului Siman*. Dar pe când în povestea Anikăi, ca şi în *Drumul lui Ali Gerzelez* şi în alte câteva povestiri predomină instinctul, impulsuri atavice şi iraţionale, în povestea lui Siman (ca şi în alte câteva povestiri din creaţia mai recentă a lui Andrić) este mai pregnantă determinarea socială, mai sensibil pulsul istoriei. Siman s-a grăbit şi a luat-o înaintea timpului său, fără să-şi dea seama că schimbarea stăpânirii nu înseamnă şi schimbarea orânduirii sociale, condamnându-se astfel la o pieire iminentă. „Aşa se întâmplă câteodată, arată autorul, când dorinţa generală de a uita de-un rău social, dorinţă care se coace în rândul mulţimii, izbucneşte la un singur individ, ca o explozie timpurie şi izolată, şi-l distruge”. Revolta împotriva unei orânduiri nedrepte îl împinge pe Siman pe panta decăderii; în ciuda evidenţei acestui fapt, el va rămâne însă consecvent cu sine însuşi şi nu va recunoaşte că a greşit. Numai în tabloul final, ultima treaptă a căderii lui, când nu mai urmează decât moartea, el va recunoaşte şi va explica – disociind cu o subtilitate remarcabilă ideea de greşit de cea de prematur – esenţa dramei sale şi o va rezuma în povestea alegorică despre cocoşul care a cântat cu o oră înaintea tuturor cocoşilor din sat şi din această cauză a fost tăiat. Credinţa clăcaşului în venirea unor timpuri mai bune pentru omul sărman rămâne nestrămutată. Şi în decrepitudinea lui fizică şi morală, Siman găseşte resursele necesare pentru a se ridica la ideea că jertfa lui nu a fost zadarnică, că cei din frunte, prin sacrificiul lor,

deschid drumul celor care vin din urmă. Este una din trăsăturile importante ale eroilor prozei lui Andrić, de a fi consecvenţi atât în pasiunile lor frumoase, cât şi în patimi distrugătoare. *Povestea clăcaşului Siman* a fost scrisă în 1948, ea reprezentând o orientare nouă în creaţia epică a lui Andrić, prin triumful conştiinţei sociale, democratice, întruchipată în protagonistul povestirii.

Pe acelaşi fir tematic – răzvrătirea împotriva răului şi a nedreptăţii – se înşiră şi povestea de proporţii mai mari, despre elefantul vizirului. Este una din acele poveşti cu caracter oriental care circulă în Bosnia şi în care „sub chipul unor întâmplări neverosimile şi sub masca unor nume adeseori scornite, se ascunde istoria *adevărată* şi nerecunoscută a locurilor de baştină, a oamenilor vii şi a generaţiilor demult dispărute”. Se înfruntă în această poveste două lumi – Gelaludin-paşa cu tot Conacul lui, başca elefantul, şi târgul Travnikului, anonim, dar viguros, copleşit de tiranie, dar aspirând la libertate, pătruns de înţelepciunea acumulată de experienţa colectivă de secole, tenace şi ingenios în lupta împotriva asupririi. Gelaludin-paşa este unul din ultimii stâlpi ai Imperiului în descompunere, profesiunea lui este cea de călău, târgul nu mai găseşte niciun calificativ pentru el, căci de la vizirul „cel mai rău şi până la Gelalia era drum lung şi înfricoşător, iar pe drumul acesta oamenii îşi pierdeau de spaimă şi darul vorbirii, şi memoria, şi capacitatea de a compara”. Iar pentru ca răul să fie şi mai mare şi umilinţa mai grea, vizirul aduce pe capul târgului şi elefantul, care reprezintă o unealtă în plus în jocul ucigaş al lui Gelaludin. Un mare merit al povestirii este că, în această atmosferă de spaimă, îşi găsesc locul ironia şi râsul, iau naştere situaţii groteşti – cum este vizita lui Aljo la Conac, sau năzbâtiile elefantului în plimbările lui prin oraş. Sunt în povestire şi meditaţii despre cauza primă a răului, despre impasurile şi suferinţele vieţii, consideraţii la care scriitorul a ajuns cercetând istoria ţării sale şi a poporului său. Este meritul scriitorului că a contrapus suferinţelor, pe care viaţa în cadrul unei anumite orânduiri sociale le impune oamenilor, o viziune optimistă, senină: vigoarea morală a poporului, gata să înfrunte orice rău.

Încă o nuvelă din acest volum i-a fost inspirată de istoria patriei sale. Este prima operă în care Andrić făureşte simbolul podului, simbol la care va reveni cu predilecţie în creaţia de mai

târziu. *Podul peste Žepa* a fost scris în anul 1925 şi constituie prima asaltare a istoriei de către scriitor. În povestire este tratat motivul vieţii sărăcăcioase şi strâmtorate într-un ţinut sălbatic din Bosnia, ca şi solitudinea celor doi creatori ai podului – marele vizir Iusuf Ibrahim, omul cel mai de vază al Imperiului, omul care a cunoscut şi gloria şi preţul ei, şi meşterul italian, constructorul podului, a cărui viaţă se va curma când podul va fi gata, ca şi cum constructorul însuşi ar fi dăruit-o creaţiei sale. Personajul principal al nuvelei rămâne podul – simbolul trăiniciei operei omului şi al solidarităţii umane. Andrić n-a putut să găsească o împerechere mai potrivită de simbol decât cea exprimată de râu şi de pod – principiul dinamic şi static al vieţii, scurgerea nesfârşită a timpului şi trăinicia şi frumuseţea operei umane. Într-o notaţie despre poduri din 1933, Andrić va scrie: „Din tot ce clădeşte şi ridică omul în instinctul lui vital, nimic nu este în ochii mei mai bun şi mai vrednic decât podurile. Ele sunt mai importante decât casele, mai sacre decât templele, căci sunt ale tuturor, egale cu oricine, sunt folositoare, căci sunt clădite cu chibzuinţă, în locurile unde se încrucişează cel mai mare număr de nevoi ale omului."

Sunt în *Podul peste Žepa* pasaje de cel mai autentic lirism, adevărate poezii cântate acestui simbol, la care autorul se va întoarce peste vreo cincisprezece ani, pentru a-l crea încă o dată în monumentala cronică a podului de pe Drina.

Un grup de schiţe din această culegere (*Coasa*, *Taifasul*, *Vis şi realitate*, *Sub carpen*) este axat pe tema psihologiei ţăranului, a luptei lui acerbe şi neîntrerupte cu dificultăţile unei vieţi în care natura nu-i este mai puţin potrivnică decât condiţiile social-istorice. Deşi cadrele acestei specii literare nu-i permit o investigaţie profundă în psihologia ţăranului, Andrić comunică şi prin ele câte un adevăr despre om, trainic şi condensat, uneori dobândind valoare de aforism. În aceste schiţe, ca şi în povestea cu Siman, bunăoară, se conturează mai pregnant fizionomia epocii, sunt abordate mai direct problemele omului ca fiinţă socială.

În sfera lucrărilor cu problematica socială în prim plan se înscriu şi schiţele *Greva la ţesătoria de covoare*, *O uşă închisă* şi *Surcele*.

Trezirea conştiinţei de clasă la un grup de muncitoare dintr-o ţesătorie de covoare din Sarajevo, culminată cu o grevă

generală în anul 1906, formează subiectul primei schiţe din acest grup. Autorul enunţă problemele de care se loveau muncitoarele în primele lor manifestări de clasă, conştiente de drepturile lor, dar, din păcate, stângăcia acestor proletare mai mult inimoase decât experimentate este oglindită destul de palid în schiţă, nedepăşind cadrul unui foileton.

Schiţa *O uşă închisă* este una din scrierile în care Andrić se inspiră din realităţile sumbre ale celui de al doilea război mondial, înscriindu-se pe linia aceloraşi preocupări tematice cu nuvela de mari proporţii, *Zeko*. Timpurile dramatice, trăite de întregul popor, pun şi în faţa fiecărui individ în parte dileme grave, revendică hotărâri imediate. Pe unii această stare excepţională îi ajută să se regăsească pe sine, să-şi recupereze integritatea personală, valoarea umană – cum se întâmplă cu funcţionarul Zeko din nuvela cu acelaşi nume; la alţii, dimpotrivă, cusururile, ascunse cu dibăcie în condiţii normale de viaţă, apar violent, ca sub acţiunea unui developant, în asemenea epoci de grele încercări. Astfel se întâmplă şi în căsnicia inginerului Milan Šeparević. Este suficientă o singură probă, o singură încercare, pentru ca soţia inginerului să-şi dezvăluie egoismul feroce, lipsa totală de înţelegere, într-un cuvânt, să-şi manifeste adevăratul chip, mascat o viaţă întreagă datorită unei bunăstări materiale care a ferit-o de orice nevoi, dar a şi dezumanizat-o.

Pentru Ibro Solak, din schiţa *Surcele*, o revenire la viaţă nu mai este posibilă. Dimensiunile timpurilor noi vor străbate greu spre conştiinţa lui înceţoşată de alcool, dar libertatea, victoria nu-i mai pot reda bucuria vieţii, deşi în temelia orânduirii celei noi a fost zidită şi viaţa fiicei lui, ucisă de Gestapo, şi a ginerelui, mort într-un detaşament de partizani.

Multe din povestirile lui Andrić îşi au sursa de inspiraţie în amintirea propriei copilării. Copilăria, în viziunea lui Andrić, nu este vârsta de aur a omului, plină de lumină şi bucurii, din care omul păşeşte în greutăţile vieţii. Eroii acestor opere sunt nişte oameni mici, retraşi în sine, preocupaţi uneori de probleme care pentru fiinţa lor iau dimensiuni tragice. Nu găsim în aceste povestiri jocuri zgomotoase de copii, râsul zglobiu nu răsună aproape niciodată în ele. Totuşi, copiii lui Andrić nu sunt nişte fiinţe precoce, preocupările lor, deşi lipsite de bucurii, sunt totuşi pe măsura vârstei lor. Una din realizările remarcabile din

acest ciclu tematic este povestirea *Panorama*, scrisă în anul 1958. Povestirea urmăreşte descoperirea unor orizonturi noi şi nebănuite de către un copil, dorinţa lui de a evada dintr-o existenţă anostă şi cenuşie, aspiraţiile lui spre frumos, spre cunoaştere, spre întreaga bogăţie şi varietate nesfârşită a lumii. În povestire se confundă continuu planul realităţii cu planul visului. „Ce e lumea, lumea reală, cu oamenii vii şi cu relaţiile lor reciproce, exprimate în avere, în forţă, în autoritate, în bani şi în calcule? Şi ce e imaginea lumii, cu bogăţiile, frumuseţile şi bucuriile ei?” se întreabă băiatul atunci când universul său de vis – panorama lumii – pleacă din Sarajevo. Lumea cunoscută la panoramă, mai reală pentru băiat decât orice realitate, se trezeşte la viaţă în imaginaţia lui, creşte, se maturizează, îmbătrâneşte împreună cu el. Câtă viaţă conferă copilul imaginilor nemişcate ale unor ţinuturi necunoscute şi minunate, cât de magistral şi cât de veridic zugrăveşte autorul unele situaţii tipice se vede din portretul excepţional al fetiţei Margarita, la Rio de Janeiro, sau din episodul întâlnirii ei cu prietenul din copilărie, Alfredo, la Paris. E greu de obţinut un efect artistic mai mare, de exprimat un adevăr mai complex şi mai profund despre viaţă, cu o asemenea economie de mijloace.

Un loc aparte ocupă în creaţia lui Andrić povestea alegorică *Aska şi lupul* – jumătate basm, jumătate realitate – dezbătând în forma aceasta originală unele probleme importante, care l-au preocupat din totdeauna pe autor şi care străbat multe din operele lui. Povestirea se desfăşoară pe ideea că dragostea pentru viaţă, mobilizarea tuturor resurselor interioare, de care nici n-am fost conştienţi că le avem, fac posibilă înlăturarea celor mai grave pericole, duc la triumful vieţii. Mesajul acestei povestiri se referă însă înainte de toate la locul şi rolul artei în „jocul pentru viaţă”.

O femeie pe stânci reprezintă o investigaţie în conştiinţa şi în subconştientul unei femei în pragul toamnei vieţii.

Oarecum singulară ca formă în opusul lui Andrić este povestirea-eseu în formă epistolară *Scrisoarea din anul 1920*. În ea şi-a rezumat autorul observaţiile lui îndelungate de ordin istoric, psihic, social, experienţele şi cunoştinţele acumulate referitor la caracterul şi mentalitatea omului din Bosnia, la mediul care l-a produs pe acest om. Scrisoarea este un adevărat eseu despre sentimentul urii care macină grupuri separate de

religie, avere, poziţie socială şi pe fiecare individ în parte. Max Levenfeld, medic, fuge din ţara în care s-a născut şi a crescut. Într-o scrisoare către un prieten el analizează climatul moral al mediului pe care-l părăseşte, mediul în care sentimentul predominant, colectiv, este ura – produs al istoriei agitate a acestei ţări, al inegalităţii de tot soiul. Un lucru n-a prevăzut Max Levenfeld – că acolo încotro se îndreaptă, istoria n-a luat-o cu mult înainte, că n-a ajuns încă în faza când dispar determinantele urii, şi că, în condiţiile antagonismelor de tot felul, ea îl va întâmpina oriîncotro s-ar îndrepta, indiferent cum va fi deghizată şi ce forme va lua. Şaisprezece ani după fuga lui de ură, Max Levenfeld va pieri în Spania, într-un spital prăbuşit sub bombe, unde îi îngrijea pe ostaşii republicani răniţi. „Astfel şi-a încheiat viaţa omul care a fugit de ură”, îşi sfârşeşte Andrić povestirea.

*

De la povestire la roman Andrić a străbătut un drum care a durat un sfert de secol. E adevărat că unele din povestirile lui – de exemplu *Vremurile Anikăi* – au fost romane potenţiale. Şi tot atât de adevărat este că unele din povestirile lui au constituit studii pregătitoare şi exerciţiu pentru roman (*Podul peste Žepa*, *Ciorkan şi nemţoaica* şi altele). Astfel, după îndelunga perioadă de pregătire a temeliei documentare şi de maturizare artistică, Andrić publică în decurs de un an cele trei romane: *E un pod pe Drina*, *Cronica Travnikului* şi *Domnişoara*.

Primele două reconstituie, pe un plan mai amplu decât povestirile lui, secole întregi din istoria Bosniei. *E un pod pe Drina*, sau *Cronica Višegradului*, cuprinde o perioadă de timp de aproape cinci secole – din secolul al XVI-lea, când podul a fost clădit, până la primul război mondial. *Cronica Travnikului*, sau *Vremurile consulilor*, reînvie o scurtă perioadă din trecutul Travnikului, evenimente încadrate de anii 1806–1814 (perioada războaielor lui Napoleon), când interesele puterilor europene au impus deschiderea consulatelor francez şi austriac pe lângă reprezentantul Turciei la Travnik. Astfel s-au pomenit faţă în faţă două lumi – Orientul şi Occidentul – iar confruntarea lor permanentă alcătuieşte ţesătura acestui poem înţelept despre triumfurile şi înfrângerile vieţii, despre veşnica ei înnoire.

Romanul *Domnişoara* are ca temă alienarea omului sub puterea distrugătoare a banului; este biografia unei femei devenită o maniaca a zgârceniei, a acumulării, a îmbogăţirii. În roman se întrezăreşte şi un fond social mai general, al începutului de secol, în cadrul căruia dezvoltarea capitalistă duce cu necesitate la stratificare în rândurile burgheziei.

Aproape cu un deceniu mai târziu, în 1954, apare şi al patrulea roman al lui Andrić, *Curtea blestemată*. Acţiunea romanului este plasată în cadrele strâmte, apăsătoare, ale zidurilor unei închisori din Istambul. În acest spaţiu limitat Andrić urmăreşte firul unor destine umane tragice, suferinţa în formele ei cele mai sinistre şi mai umilitoare.

Nu se poate vorbi despre creaţia lui Andrić fără a se pomeni chiar şi în treacăt de activitatea lui de critic şi eseist. Preocupările lui de critic stau la începutul drumului său literar. Mai târziu, el va manifesta mai mult interes pentru eseu. Unul dintre cele mai însemnate este eseul despre pictorul Francisco Goya, în care Andrić dezbate unele aspecte importante din propria lui poetică şi estetică. Personalitatea lui Walt Whitman l-a atras de asemenea pe Andrić. În tinereţe el i-a tălmăcit poeziile în limba sârbo-croată, iar centenarul naşterii marelui poet american i-a dat prilejul să-şi înceapă seria lui de portrete despre marile personalităţi ale vieţii artistice, literare, politice, din ţara lui şi din străinătate.

Activitatea sa critică-estetică va contribui la consolidarea sau revalorificarea unor personalităţi din literatura popoarelor iugoslave. Importante sunt lucrările lui despre marele poet romantic muntenegrean Petar Petrović Njegos, despre criticul şi poetul croat A. Matoš, despre poetul modernist Rastko Petrović şi dramaturgul Ivo Vojnović.

*

De ce ocupă Andrić un loc atât de însemnat în literatura popoarelor iugoslave şi de ce se bucură de o apreciere unanim recunoscută în lume (să nu pomenim decât o cifră: romanul *E un pod pe Drina* a apărut în peste douăzeci şi cinci de ediţii în limbi străine şi mai mult de zece ediţii în Iugoslavia; şi un fapt: într-o statistică recentă publicată de UNESCO, Andrić figura printre autorii în viaţă cei mai traduşi în lume)? Pentru că opera lui dezbate temele majore ale omenirii; pentru că autorul ei s-a

aplecat cu grijă asupra omului, căutând să-i înţeleagă frământările de-a lungul veacurilor; a recunoscut suferinţa ca o componentă a existenţei umane, dar s-a străduit să-i descifreze mecanismul şi să demonstreze că omul este capabil şi dator să se opună forţelor răului. Fie că reînvie chipuri de legendă şi epoci apuse sau este preocupat de realitatea imediată, fie că rămâne în Bosnia lui natală sau îşi descoperă eroii în Spania, Argentina sau Turcia, Andrić recreează viaţa cu capacitatea de pătrundere şi de cuprindere a unui mare gânditor şi cu măiestria desăvârşită a unui mare artist, care, în chipuri şi în întâmplări concrete, caută semnificaţii mai generale, plăsmuind situaţii şi tipuri umane de mare autenticitate. În sensul acesta se vorbeşte şi despre caracterul realist al operei lui Ivo Andrić. Din povestirile şi romanele lui viaţa se revarsă ca un şuvoi năvalnic, în nesfârşita bogăţie a formelor ei de manifestare. Dezvăluirea mecanismelor sociale care guvernează lumea, explicarea cauzalităţii raporturilor umane sunt aspecte dintre cele mai importante ale realismului operei lui Andrić. Nicio faptă a omului nu se poate explica în afara relaţiilor lui cu ceilalţi oameni, tot ceea ce se întâmplă în el este în strânsă legătură cu ceea ce se întâmplă în afara lui, în jurul lui. Orice impuls, orice manifestare a omului este în esenţa ei derivată şi determinată de un complex de relaţii sociale exterioare. În felul acesta apar demistificate în opera lui noţiuni ca „frică biologică”, „blestem”, „forţe inexplicabile ale întunericului”, „vină tragică”, ele fiind explicate prin forţa reală a banului, a puterii, a dominaţiei celor puternici asupra celor slabi. Este adevărat că eroii lui Andrić nu se ridică până la înţelegerea cauzelor soartei lor fericite sau, mai des, nefericite. Niciun personaj din opera lui Andrić nu posedă o conştiinţă clară a cauzalităţii celor ce se întâmplă în forul lui interior sau în lumea înconjurătoare, uneori nici însuşi autorul nu dă un răspuns direct la această problemă, dar ţesătura operei este totdeauna sugerată de ambianţa socială.

Se poate vorbi despre caracterul realist al operei lui Andrić şi în sensul unei stricte documentări privind epoca, mediul, într-un cuvânt, cadrul social în care-şi urmăreşte personajele. Să nu ne amintim decât de excepţionala realizare a celor trei ambianţe în care evoluează Ali Gerzelez – hanul din Višegrad, bâlciul ţiganilor şi Sarajevo în secolul al XV-lea. Romanele şi povestirile lui de inspiraţie istorică au fost realizate după o îndelungă şi

temeinică cercetare a cronicilor, documentelor, a literaturii referitoare la epocă. Dar este tot atât de adevărat că Andrić nu s-a lăsat copleşit de datele istoriei, el nu a căzut prizonier aparenţelor; a reuşit să pătrundă sub scoarţa documentelor, a căutat esenţa întâmplărilor.

Cu opera lui Andrić literatura popoarelor iugoslave înregistrează calităţi noi, atingând „acel nivel intelectual şi spiritual care i-a permis să se dezbare de un oarecare primitivism în gândire, de anecdotism şi fabulaţie, de nararea unor întâmplări interesante sau importante numai pentru că ele au fost importante şi interesante şi în viaţă, şi nu pentru că a avut ceva să ne spună...” (D. Radović). Naraţiunea lui Andrić este intelectualizată până la acea limită, unde începe speculaţia filosofică şi psihologică pură; este deschisă, nemijlocită, poetică şi emotivă până la acea graniţă, unde se rupe cu hotărâre de sentimentalism şi de o sensibilitate falsă şi superficială. În ea colaborează fericit analistul, logicianul, psihologul, artistul. Stilul lui este desăvârşit în sobrietatea lui, având strălucirea discretă a valorilor autentice.

Dacă ar fi să definim într-un cuvânt esenţa operei lui Andrić, e greu poate de găsit altul decât cel care a devenit simbolul lui preferat: podul, cu bogata semnificaţie cu care a înzestrat-o autorul – de lucru frumos şi util semenilor. Căci în scrierile sale el caută şi descoperă punţi între veacuri şi generaţii trecute şi le construieşte între oamenii şi popoarele zilelor noastre.

Bucureşti, 1965

Voislava Stoianovici

DRUMUL LUI ALI GERZELEZ

Gerzelez la han

La hanul de lângă vama din Višegrad se adunaseră încetul cu încetul sumedenie de călători. Pâraiele cele mici care se varsă în Drina se umflaseră, luând cu ele podul de lemn peste care duce drumul spre Priboj şi desfundând pe alocuri şoselele. La pod lucrau acum nişte dulgheri, iar la reparatul drumurilor argaţii şi puşcăriaşii. Toţi cei care călătoreau de la Sarajevo spre răsărit făceau popas la hanul de lângă vamă, aşteptând să fie terminat podul şi reparate, cât de cât, drumurile.

Hanul vechi şi uriaş, în formă dreptunghiulară, era plin de tot. În jurul odăilor lui strâmte şi înghesuite ca într-un fagure, se întindea un cerdac de scânduri îngust şi şubred. Pe el scârţâiau şi răsunau într-una paşii călătorilor. Hanul duhnea a grajd şi a oaie, căci în fundul curţii, cât era ziua de mare, argaţii tăiau berbeci şi le întindeau pieile la uscat, răstignite pe ziduri.

Aici se împotmoliseră în drumul lor tot felul de oameni. Suljaga Dizdar, cu trei haracilii, plecat în interes de serviciu. Doi călugări catolici, din Kresevo, în drum spre Istambul, pare-se cu o jalbă. Un grec, călugăr şi el. Trei veneţieni, sosiţi de la Sarajevo împreună cu o femeie tânără şi frumoasă. (Despre ei se spunea că ar fi soli veneţieni care merg pe uscat, la Poartă; aveau şi teşcherea de la paşa din Sarajevo şi-i însoţea un zapciu, ca să-i ajute la nevoie; dar se ţineau rezervaţi şi păreau distinşi şi suspecţi.) Un negustor sârb din Pljevlje cu fiu-său, un tânăr înalt şi tăcut, cu o roşeaţă nesănătoasă în obraji. Doi negustori din Livno, cu cărăuşii lor. Câţiva bei, din Posavlje. Un flăcău palid, elev la şcoala militară din Ţarigrad, însoţit de unchiul său. Trei arnăuţi, salepgii. Un om din Foča, negustor de cuţite. Un individ pervers care se dădea drept hogea din Bihać, dar se pare că, de fapt, umbla prin lume mânat de instinctele lui tulburi şi înfiorătoare. Un arab care vindea leacuri şi talismane, podoabe făcute din corali şi inele în care săpa singur iniţialele. Şi, în afara acestora, mulţime de cărăuşi, geambaşi, samsari şi ţigani.

Pe lângă călătorii străini, la cafenea îşi pierdeau vremea, de dimineaţă până seara, tinerii din localitate, turcii bogaţi şi fără treburi. Acolo răsunau, cât e ziua de lungă, râsetele, glumele,

plescăiturile, glasul dairelei, al sârghiei şi-al flautei, şi sunetul zarurilor zvârlite pe scândura uscată la jocul ghiulbahar. Călugării catolici nu ieşeau din odaia lor; veneţienii ieşeau doar să facă scurte plimbări, şi numai toţi laolaltă.

Printre ultimii, sosi şi Gerzelez. Cântecul mergea înaintea lui. Pe-un cal alb cu ochii sângerii, călărea el peste câmp; ciucuri roşii loveau ochii calului; mânecile largi ale lui Gerzelez, brodate cu fir de aur, străluceau şi fâlfâiau în bătaia vântului. Toţi îl întâmpinară într-o tăcere plină de admiraţie şi de respect. Îl acoperea gloria multor lupte, iar puterea lui înfricoşa; auziseră toţi de el, dar puţini îl văzuseră, căci tinereţea şi-o petrecuse mai mult pe cal, între Travnik şi Istambul.

La poartă, se adunaseră străinii şi localnicii. Slugile îi luară calul. Când descăleca şi porni spre uşă, se văzu că era neobişnuit de scund şi îndesat şi că umbla încet şi cu picioarele crăcănate, ca oamenii care au pierdut obişnuinţa mersului pe jos. Şi avea nişte mâini nemaipomenit de lungi. După ce mormăi răstit şi printre dinţi *merhaba*[1], Gerzelez intră în cafenea. Acum, după ce descălecase, păru că se coborâse de pe un piedestal. Teama şi respectul care-l înconjurau începură să se împrăştie; îi dădeau toţi târcoale şi încercau să intre în vorbă cu el, de parcă ar fi devenit egalul lor. Lui îi plăcea vorba şi-o rupea niţel şi pe arnăuţeşte, căci se învârtise mulţi ani pe la Scoplje şi Peć. Avea vorbirea greoaie, când îl căutai nu-şi găsea cuvântul, aşa cum li se întâmplă oamenilor de acţiune; şi-atunci dădea din mâinile lui lungi şi-şi rotea ochii foarte negri, ca de cobai, în care nu se desluşeau pupilele.

După câteva zile, cercul fermecat din jurul lui Gerzelez pieri cu totul; oamenii aceştia din lumea largă se apropiau de el, unul câte unul, cu dorinţa inconştientă de a-i deveni egali sau de a şi-l supune. Iar Gerzelez mânca, bea, cânta şi juca jocuri de noroc cu ei.

Chiar de-a doua zi, o văzu pe frumoasa veneţiană pe când intra cu însoţitorii ei în odaie. Gerzelez tuşi, se pocni cu palma peste genunchi şi strigă de două ori în urma ei:

— Aman!

Gerzelez se aprinse. Sărea în sus numai la gândul că încheieturile ei delicate s-ar putea frânge între degetele lui. Îl

---

[1] *Merhaba* – salut! (Aici şi în continuare cuvintele turceşti sunt date în forma în care circulă pe teritoriul Iugoslaviei.)

durea atâta gingăşie şi frumuseţe aflată în preajmă. Luă foc şi deveni ridicol. Localnicii şi călătorii îi prinseră imediat slăbiciunea şi începură să-i dea sfaturi, să-l asmută când într-un sens, când în altul, şi să-l tachineze; iar el dădea extaziat din mâini şi fulgera din ochi.

Tocmai atunci se nimeri să pice din Rogatica şi Bogdan Cincarin, un cântăreţ cunoscut de jumătate Bosnie; şi cum începu el să cânte, cuceri şi fermecă întreg hanul. Trăgeau cu urechea până şi fraţii catolici, de după ferestrele odăii lor, iar Gerzelez îşi pierdu şi mintea, şi măsura. Stătea zi şi noapte, descins şi năduşit, printre flăcăii din partea locului şi printre cei ce poposiseră la han, stătea cu strachina de brânză şi cu cana de rachiu puse dinainte. Ceilalţi se schimbau, plecau şi veneau, pe când el bea într-una, poruncea şi cânta, fals şi gros, cu vocea lui grea şi profundă. Pezevenghii râdeau acum de el fără pic de teamă sau de respect. Bogdan Cincarin, om tânăr, încărunţit înainte de vreme, îşi dădea capul pe spate (buza de sus îi tremura uşor) şi cânta, cânta, iar lui Gerzelez i se părea că-i trage sufletul din piept şi că acu-acu o să-şi dea duhul, de prea multă putere sau prea multă slăbiciune.

Un mucalit din Foča stătea la masa lui şi-şi bătea joc de el, de se tăvăleau cu toţii de râs; numai Gerzelez îl privea cruciş, beat de fericire, îl îmbrăţişa şi-l pupa pe umăr, în timp ce fočeanul îi împuia capul, necontenit, cu frumuseţea ghiaurei. Gerzelez vroia să se ducă la ea, s-o răpească şi s-o aducă aici, lângă el. Hangiul cam începuse să se teamă de scandal; dar fočeanul îl oprea pe voinic, cu un zâmbet ştrengăresc şi superior:

— Încotro, bre omule? Crezi că asta-i hangiţa din Metaljka sau vreo târfă din Sarajevo? Asta-i cucoană, bre!

Iar Gerzelez se aşeza supus ca un copil şi continua să bea, să fumeze, să cânte şi să plătească; şi până şi băiatul care-l servea se strâmba în spatele lui.

Două zile a chefuit Gerzelez cu fočeanul şi-a strigat-o pe veneţiană, şi-a oftat şi le-a povestit tuturor despre iubirea lui, bâlbâit, tulbure şi caraghios; iar oamenii l-au bătut pe umăr, l-au minţit că ghiaura i-ar fi trimis vorbă, aşa şi pe dincolo, şi el se ridica imediat şi vroia să meargă după ea, dar îl oprea fočeanul care acum îl domina pe deplin, şi-l aşeza iar, sfătuindu-l şi bătându-şi joc de el, de se cutremura tot hanul de râs.

A treia zi, cam pe la amiază, au început să se certe focéanul şi Gerzelez, fără motiv, ca oamenii la beţie, când n-au altă treabă. Focéanul, şmecher, a luat o mutră serioasă.

— Şi de ce n-ar putea ea să fie şi-a mea?

— Ioc, ioc, *geanâm*[2]! a răcnit Gerzelez, iar faţa îi strălucea de încântare că cineva i se împotriveşte şi că poate să lupte pentru ghiaură.

— D-apoi fata-i a celui care ajunge primul la ea, vorbi unul dintre cei de faţă.

— Aripi să ai, aripi să ai, bre! ţipă Gerzelez către focéan, vârându-se în el şi vorbindu-i mai mult cu mâinile decât cu gura.

— Luaţi-vă la întrecere. Punem ca ţintă un măr, şi cine îl apucă primul, a lui să fie fata, îi sfătui serios de tot unul din Mostar, aranjând astfel comedia pusă dinainte la cale.

Gerzelez sări imediat în picioare, se învârti, gata să se bată, să alerge sau să arunce cu pietre, nemaiştiind nici ce face, nici pentru ce, şi nemaiputând de fericire că, în sfârşit, o să-şi poată arăta puterea.

Ieşiră toţi pe maidanul din faţa hanului. Cineva atârnă un măr roşu de stâlpul unui leagăn şi întinse o sfoară în faţa celor doi alergători. Ceilalţi se adunară, dându-şi coate şi râzând fără pic de jenă. Unii se agitau în jurul alergătorilor, alţii îi priveau ceva mai de departe. Focéanul îşi suflecă mânecile şi-i făcu să râdă pe toţi din preajma lui; Gerzelez îşi descheie cămaşa şi se legă la cap cu un batic brodat. Aşa arăta şi mai scurt, şi mai spătos. Unii puneau rămăşag că va câştiga Gerzelez, alţii că va câştiga focéanul. Cel din Mostar dădu semnalul; firul plesni şi alergătorii ţâşniră amândoi odată.

Zbura Gerzelez de parcă avea aripi; iar focéanul se opri după doi-trei paşi, tropăind pe loc, aşa cum facem când vrem să păcălim copiii prefăcându-ne, chipurile, că alergăm după ei. Gonea Gerzelez, de parcă nici nu atingea pământul; focéanul bătea din palme; spectatorii se prăpădeau de râs. Aplauze, ţipete şi râsete.

— Ha, Gerzelez!

— Halal, măgarule!

— Ha, fuga Gerzelez, şoimule!

— Aferim, urecheatule!

---

[2] *Geanâm* – sufletul meu.

Se depărta Gerzelez şi devenea tot mai scurt, de parcă-i intrau picioarele în trup. Îl răzbise o energie turbată, îi făceau plăcere efortul, ţărâna moale şi valul de aer proaspăt. I se părea că aude necontenit în urmă tropăitul celuilalt şi asta îl stimula şi-l împingea înainte. Când ajunse lângă stâlp, întinse mâna după măr, dar nu izbuti să-l apuce din prima dată, ci trebui să-şi facă vânt şi-l smulse împreună cu firul. Printre spectatori, mare halima. Unii îşi ştergeau lacrimile, alţii se întinseseră pe iarbă şi se tăvăleau de râs. Beiul cel gras din Posavina nu mai putea decât să se ţină cu mâinile de burtă şi să gâfâie. Iar Dizdar-aga, sec şi oficial, şedea în poartă şi râdea cu gura-i ştirba.

Gerzelez se opri o clipă, aşa, cu mărul în mână. Apoi se întoarse, văzu că nu-i nici urmă de fočean lângă el, şi-i măsură pe toţi cu privirea, de parcă-i vedea mai bine de la distanţă. Ei nu puteau să-i desluşească expresia feţei şi nici privirea cumplită; dar parcă simţiră toţi, într-o clipă, că se întrecuseră cu gluma. Depărtarea şi distanţa îi redaseră lui Gerzelez tot ce pierduse cât stătuseră împreună. Acum, când se afla la trei sute de paşi şi începuse să se mişte spre ei, sumbru şi greoi, distanţa parcă îi dezmetici brusc; până şi cei mai nepăsători simţiră cum îi cuprinde spaima. Nu mai încăpea îndoială că Gerzelez era furios şi că punea ceva la cale. Primul se făcu nevăzut cel din Mostar; apoi, unul câte unul, începură şi ceilalţi să dispară prin odăile lor. Unii cotiră pe după han şi dispărură în desişul de aluni.

Până să se apropie Gerzelez, pe maidan nu se mai afla ţipenie de om. În iarbă rămăsese doar o năframă albă, pierdută din pricina grabei şi a spaimei. Pustietatea aceasta îl înfurie peste măsură pe Gerzelez.

Descins şi gâfâind, el privi pieziş şi nedumerit poarta pe unde dispăruseră ceilalţi. Şi sub ţeasta lui tare şi groasă începu parcă să se facă lumină şi să se limpezească totul: acolo, cineva fusese batjocorit şi cele petrecute însemnau doar gluma unor haimanale. Gândul acesta îl arse ca un fier înroşit în foc. Simţi dorinţa irezistibilă s-o vadă şi s-o aibă pe ghiaură, să ştie clar cum stau lucrurile sau, dacă nu, să ucidă şi să facă fărâme totul din jurul lui. Şi pe când trecea pe lângă poartă, legănându-şi obosit şoldurile, i se ivi deodată în faţa ochilor înceţoşaţi, la capul scării, rochia verde, largă, şi vălul alb al veneţienei. Gerzelez gemu doar şi, aşa despuiat şi înfierbântat, întinse

mâinile spre ea, încercând s-o ajungă dintr-un salt; dar rochia verde se legănă uşor şi dispăru după uşa odăii din care se auzi limpede clinchetul cheii în broască. Gerzelez îşi lăsă braţele în jos, îşi plecă puţin capul şi, îmbibat de sudoare şi de forţă bărbătească, rămase o clipă locului, întunecat ca un nour şi puternic ca pământul însuşi. Nu ştia cu ce să înceapă şi la cine să se repeadă. Iar când se întoarse în han, începu prăpădul şi distrugerea. Un copil care, neştiind ce se întâmplase, nu se ascunsese, scăpă din mâini ulciorul şi fugi să se ascundă sub un mindir, de unde nu i se vedeau decât tălpile picioarelor desculţe şi crăpate. Apoi, se auzi mişcare la cai, în grajduri; prin han nu se mai vedea nicio pisică măcar. Tot ce era viu se ascunsese, cuprins de spaimă şi de respect. Liniştea aceasta îl înfuria şi-l aţâţa şi mai mult pe Gerzelez. Pierzându-şi capul, se repezi la uşi, dar toate, ca prin farmec, erau încuiate.

Nemaiştiind ce face de mânie, Gerzelez începu să-şi înşeueze calul şi să-şi umple coburii. Şi tot timpul se uită în preajmă, doar-doar o da cu ochii de careva; apoi, smucind brusc dârlogii, scoase afară calul, care tremura neliniştit, şi încalecă urcându-se pe butucul de tăiat carnea. Calul porni. Armele prinseră să zornăie; şi imediat mânia lui Gerzelez începu să se potolească. Voinicul scuipă, ieşi din ogradă şi, ca într-un vis, porni de-a lungul ierbii pe care mai adineauri trecuse în fugă. Iar când se depărta puţin, văzu, fără să vrea, tocmai în colţul hanului, fereastra ghiaurei. Vederea ferestrei acesteia închise, reci şi enigmatice, ca privirea femeii şi ca inima omului, îi răscoli cu toată puterea furia şi jalea uitate; şi-n dorinţa nebună de-a ucide şi de-a jigni pe oricine, Gerzelez ridică mâna-i păroasă spre fereastra ghiaurei şi agitând-o, cu palma desfăcută, începu să strige, de parcă arunca un blestem:

— Căţea! Căţea!

Călărea la trap, pe pământ moale şi pe scurtătură; o să vadă el care sunt drumurile desfundate şi podurile luate de apă, pe care să nu le poată trece. O să vadă el! În urmă, hanul rămăsese cuprins într-o tăcere plină de spaime.

Gerzelez pe drum

La Uvac, Gerzelez trecu apa sărind peste ea şi-şi nenoroci în aşa hal calul, încât ca să-l vindece, îşi bătură capul toţi

geambaşii şi cei ce se pricepeau la cai, din Priboj. Ei îi puneau calului comprese de baligă proaspătă la copite şi i le spălau cu urină de copil; iar Gerzelez tăcea, se apleca, îi cerceta copitele şi nu cuteza să i se uite în ochi. Dar făgăduia un galben de aur cui i-l va lecui şi-i va reda vechiul trap.

Gerzelez era tăcut şi agitat şi, lucru rar, nu mai putea să mănânce. De când plecase din Višegrad, nu mai avea chef de mâncare. Se aşeza la masă şi fuma într-una, dar îl apuca greaţa numai când se gândea la mâncare.

A doua zi, când se înnoptă, ieşi din cafenea, cercetă calul şi rămase mulţumit văzându-l că merge spre bine. Apoi, pe nişte drumeaguri cotite, porni pe jos spre şosea. Era o noapte întunecoasă, rece, ca atâtea alte nopţi. Gerzelez rătăci multă vreme, iar în drum spre han, ajunse din urmă un călugăr gârbov sau care se prefăcea că e gârbov, ca să pară mai bătrân.

— Eşti de pe-aici, părinte?

— Nu, bei-efendi, am înnoptat doar pe-aici, zise călugărul cu glas moale şi deloc mulţumit că se întâlnise la o oră atât de târzie cu ditamai turcul.

Gerzelez păşea înainte, mirându-se singur ce-i venise să intre în vorbă cu călugărul.

— Spune-mi, prin cărţile dumitale n-ai cetit cumva dacă-i păcat ca o fată de credinţa voastră să se uite la un turc?

Călugărul, strâns cu uşa, începu să dea din colţ în colţ, dar, pricepând în sfârşit că turcul e muncit de-o grijă sau de ceva asemănător, prinse curaj şi ieşi din impas spunând nişte vorbe iscusite: bunul Dumnezeu, aşa cum făcuse flori de toate felurile şi de toate culorile, făcuse şi oameni de credinţe felurite; dacă ar fi vrut să fim toţi de-o credinţă, vezi bine că nu ne-ar fi făcut aşa, dar dacă El a rânduit altfel, atunci trebuie ca fiecare să i se închine după legea lui şi să iubească şi să se însoare în credinţa lui. De fiecare dată când asculta vorbind pe altul, lui Gerzelez i se părea că acela vorbeşte cu dreptate. Aşa şi acum. De aceea, îşi continuă drumul, tăcând, mânios. Nu se gândea la nimic. Deodată se întoarse cu faţa spre călugăr, cerându-i parcă socoteală pentru un lucru de care acesta ar fi fost vinovat:

— Dar ia spune-mi mie, de ce femeile voastre nu-şi acoperă faţa?

— Iac-aşa, după datina noastră sau cine ştie de ce. Fleacuri muiereşti. Noi, călugării, nu ştim de-aste; n-avem neveste şi de-aia nu ştim.

— Hm!

Gerzelez îl mai privi o clipă, apoi se întoarse nepăsător şi grăbi pasul. În liniştea nopţii se auzea cum îi scârţâie opincile şi chimirul de piele. Uimit, călugărul şontâcâia în urma lui. Când ajunseră la han, Gerzelez porni să urce treptele scării, dar se mai întoarse odată.

— Noapte bună!

— Domnul cu tine, bei-efendi, *eisadile*[3]! strigă călugărul, îndepărtându-se grăbit.

În zori, pe Gerzelez îl treziră voci, râsete şi cântece. În josul morii, nişte ţigănci se spălau pe faţă, se stropeau, ţipau şi se băteau cu nuiele de salcie. Era în ziua de Sfântul Gheorghe.

La cafenea, îi zări pe cei doi fraţi Morić, fiii bătrânului Morić din Sarajevo, faimos prin bogăţie şi viaţă cucernică. Bătrânul murise în hagialâc. Iar băieţii, nişte pezevenghi şi nişte risipitori, ticăloşi şi neruşinaţi, erau vestiţi în rele prin tot ţinutul.

Cel mai mic învăţase la medresa[4] din Istambul, dar fugise de-acolo de cum îi murise tatăl, şi se dedase vieţii hoinare şi dezmăţului, continuând să poarte însă turban alb în jurul fesului. Cu toate beţiile cumplite şi în ciuda vieţii de vagabond, faţa îi rămăsese imberbă şi rumenă, ca odinioară, cu buzele răsfrânte ca la un copil râzgâiat; numai ochii, nefeciorelnici şi verzi, îi îmbătrâniseră şi i se ofiliseră parcă sub pleoapele-i umflate. Iar cel mai mare dintre fraţi era înalt şi palid, el, care odinioară fusese cel mai falnic flăcău din Sarajevo, şi avea o mustaţă neagră şi grea. În ochii lui mari şi întunecaţi plutea veşnic un reflex auriu. Numai că faţa îi era de pe acum rece şi moartă; flăcăul putrezea în taină, ros de boală lumească; şi nimeni nu-i cunoştea leacul, în afară de-un bărbier din Bistrik, care-l trata cu hapuri şi cu picături şi nu vroia să spună nimănui cum le prepară. În ultima vreme, cei doi fraţi nu mai călcau prin Sarajevo, căci auziseră că la toate jalbele privind nelegiuirile şi ticăloşiile lor venise răspunsul definitiv de la Istambul: să fie prinşi amândoi şi decapitaţi. Acum, de jur-împrejurul Sarajevului, fraţii Morić erau căutaţi de zapcii şi de lefegiii

---

[3] *Eisadile* – noroc.

[4] *Medresa* – şcoală medie cu caracter religios la musulmani.

vizirului. De altfel, şi-aşa erau pe ducă. Îşi vânduseră toţi iobagii, nu le mai rămăsese decât hanul cel mare de pe Varoš şi faimoasa lor casă, casa Morićilor, pe Kovač. În casa aceea îşi ducea zilele bătrâna lor mamă şi singura lor soră, o copilă gheboasă, micuţă şi bolnăvicioasă.

Cei trei îşi dădură bineţe (erau cunoştinţe vechi) şi începură să bea. Fraţii Morić observară că Gerzelez e schimbat şi începură să-l întrebe şi să-l tachineze.

— Ce-i cu tine de te-ai posomorât aşa? Ai îmbătrânit, Gerzelez, orice-ai zice!

— Salutări de la Darinka, din Pljevlje; zice că de când te-ai dus tu, doarme singură.

Gerzelez tăcea, Morić cel mare vorbea pe-un ton trist, uşor blajin, ca al oamenilor definitiv pierduţi; faţă de Gerzelez se purta cu încredere şi prietenie. Cel mic abia dacă zâmbea.

— Dar scârbos mai eşti în dimineaţa asta, râse Morić cel mare, scurt şi sec.

Iar Gerzelez abia dacă îi privea. În el, totul era domol; durerea i se potolise, mânia i se răcise, dar tot îi mai era greu. Îi privea ca pe nişte copii proşti şi neştiutori; i se părea copil oricine n-o văzuse pe ghiaura cea subţirică, în rochie largă de catifea verde, cu căpşorul ei mic deasupra guleraşului de blană. Tăcea. Fraţii Morić îl poftiră să meargă după masă cu ei, la bâlci. Gerzelez şovăi un timp. Abia după-prânz, simţind plictiseala, cedă şi primi să-i însoţească.

În vârful dealului se afla un podiş înverzit, tivit cu brazi mari şi rari, deschis spre apus. Acolo se ţinea bâlciul ţiganilor. Focurile pâlpâiau. Tobele răpăiau, tamburelele şi flautele cântau. Hora nu se mai termina. Şi în soarele zilei aceleia senine jucau toate culorile pe rochiile împestriţate ale ţigăncilor, mai ales culoarea roşie. La bâlci, oamenii beau, mâncau, alergau, râdeau, se tăvăleau şi cântau într-una.

Lângă un foc, şedea Gerzelez cu cei doi Morić şi cu nişte flăcăi din Priboj. Beau toţi rachiu. La început, lui Gerzelez rachiul i se păruse acru. Dar ceilalţi îl îmbiaseră cu gustări, iar ziua era caldă şi senină. Gerzelez bea, şi de câte ori dădea băutura pe gât, vedea vârfurile brazilor întunecaţi legănându-se pe cerul de primăvară.

Un băcan tocmai îi spunea:

— Îndată ce-am auzit, geanâm, că ai venit şi tu, am închis prăvălia; mă duc, zic, să-l văd, şi gata...

Freamătul brusc al mulţimii şi hohotele de râs îl întrerupseră; muzica se poticni şi se încurcă: în leagăn se urcase Zemka.

Zemka asta divorţase de vreo trei ori. Zveltă, cu ochi verzi, avea pielea mai albă decât toate celelalte ţigănci. Lumea spunea că nimeni nu poate s-o scoată la capăt cu ea.

Leagănul era legat de-o creangă înaltă şi zbura pe sus, cu Zemka cu tot; îl împingeau două ţigăncuşe, iar Zemka, cu mâinile ca două aripi, se ţinea strâns de frânghie şi-şi făcea vânt, din ce în ce mai tare, palidă şi cu ochii închişi. Silueta ei trecea de linia dealului şi se contura pe zare, iar şalvarii îi şerpuiau şi se împleteau în zeci de cute, fâlfâind şi biciuind cerul. Gerzelez stătea jos, lângă foc, urmărind din ochi zborul, şi, de fiecare dată când trupul Zemkăi se înălţa şi se profila aproape orizontal pe cer, revenind ca într-o cădere spre adâncuri, pe el îl cuprindea un fel de sufocare plăcută, un fior, de parcă s-ar fi aflat el însuşi în leagăn. Şi începu să bea mai repede şi mai cu chef.

Zemka nu se mai oprea; respira greu, vădit lucru, şi era mai palidă, dar se înălţa într-una; şi de fiecare dată, când se afla pe punctul cel mai de sus, deschidea ochii şi, într-o spaimă dulce, arunca o privire spre ogorul şi spre râul de la poalele dealului. La început, toţi o priveau tăcuţi şi cu admiraţie; curând însă începură râsetele şi gălăgia beţivilor. Ţiganii şi flăcăii din Priboj prinseră să strige spre femeia care nu mai auzea nimic:

— Aha, ia uită-te-ncoa, Zemko!

— Las-o să nu cadă, săraca!

— Ei şi ce? Cade pe moale.

— Uite perna!

— Ha, ha, ha-a-a-a!

— Uih, zboară, Zemko!

Zemka obosi. Ţigăncuşele încetară să-i mai facă vânt, zborul era tot mai scurt; leagănul se mai mişca doar prin propria lui greutate, din ce în ce mai încet, din ce în ce mai încet, până când picioarele Zemkăi atinseră iarba şi ea se dădu jos, ameţită şi zâmbitoare.

Gerzelez stătea şi se uita; îşi întinse mâinile, topit – adio minte! Îl copleşiră veselia şi frumuseţea şi şalvarii aceia din

geambasma[5] care fâlfâiau ca un steag şi se pierdeau printre vârfurile brazilor şi se amestecau cu cerul senin. Tristeţea lui vru parcă să se prefacă dintr-odată în chef şi veselie. O clipă doar simţi un fel de ruşine şi de regret că renunţă atât de lesne la tristeţe şi la hotărârea furioasă de-a nu mai accepta în preajmă „Nimic femeiesc... Nici măcar o pisică!... Nici măcar o pisică!...” Deodată însă, după ce şuşotiră şi se sfătuiră un timp între ele, ţigăncile începură să cânte în cor:

S-a-mbolnăvit Gerzelez-ei,
aman, aman!

Şi izbucni o explozie de hohote şi de chiote. Toate privirile se îndreptară spre el. Gerzelez nu mai văzu pe nimeni şi nimic. Ochii i se aprinseră, iar faţa îi străluci; se simţea neputincios, simţea că-i uşor, dar nu putea cu niciun chip să se ridice în picioare.

Cântecul fusese plăsmuit de nişte ţigănci din Srebrnica, cu ani în urmă, când el zăcuse toată primăvara acolo, fiind rănit mişeleşte, într-o vineri, pe când se ducea la fata lui Nuribeg. Primise lovitura chiar sub fereastra ei. Iar acum nu-şi mai amintea nici de vinerea aceea, nici de fereastră, nici de fata lui Nuribeg, pe care o uitase demult. Îşi amintea doar cum zăcuse, rănit şi fără puteri; prin fereastra deschisă auzea murmurul şi clipocitul pârâului umflat de ploi; pe deal se ţinea bâlciul de primăvară şi ţigăncile cântau atunci întâia dată despre el; şi cântecul trecea de la un deal la altul, şi toată valea Srebrnicei foşnea şi răsuna de cântece şi de clipocitul pâraielor, iar el zăcea atât de istovit, încât nu putea să-şi ducă la gură nici urciorul cu limonada. Veneau amintirile, una după alta, şi el nu mai era în stare să deosebească bâlciul de-aici de cel al cărui zgomot îl ascultase fiind bolnav; toate i se amestecau în minte, şi cântecele, şi muzica, şi băutura, şi oamenii de-atunci şi cei de-acum, iar peste toate se legăna Zemka, descriind un arc mare şi îndrăzneţ. Şi el o vâna din ochi şi simţea cum îl trec fiori, când reci, când calzi, pe la lingurea.

În ultimele zile nu mâncase mai nimic, aşa că băutura îl doborî repede. Soarele începuse să asfinţească. Se porni un

[5] *Geambasma* – sort de pânză.

vânt rece. Brazii foşneau. Fumul de pe la focuri prinsese a se albaştri. Amurgea.

Gerzelez porunci unui ţigan să-i cânte la ureche, pe coarda subţire. Ridica mereu palma spre lăutar, vroia să-l bată, îi înjura vioara şi pe cel care i-o făcuse. Iar Morić cel mare îi oprea mâna, vrând să-l potolească. Gerzelez se ridică şi porni s-o prindă pe Zemka. Morićii îi opriră calea, râzând; deveniseră mai îndrăzneţi şi flăcăii din Priboj şi râdeau şi ei. Hohote şi pocnete, iar lui Gerzelez i se împleticea limba:

— Ea... este... duşmanul meu.

Se smuci, întinse mâinile şi se îndreptă spre Zemka. Ea stătea printre ţigănci, lângă leagăn, şi ronţăia nişte acadele roşii, arnăuţeşti. Gerzelez era descins, ceacşirii îi cădeau şi i se adunau în cute, iar picioarele lui, şi aşa scurte, păreau mai scurte şi mai groase. Brâul de ibrişin vişiniu i se desfăcuse şi se târa după el, stropit cu rachiu şi murdar de cenuşă. Gerzelez abia se mai ţinea pe picioare, se clătina când la stânga, când la dreapta. Ţigăncile se prăpădeau de râs, iar ţiganii se obrăzniciseră şi ei. Muzica tăcu.

— Ha, ţine-l, pământule!

— Ţine-o aşa!

— Iaalah!

Iar ţigănuşii, urcaţi prin copaci, aruncau în el, pe furiş, conuri de brad, uscate. Gerzelez se întoarse, se aşeză la foc, începu iar să bea şi intră şi el în cântec.

Se lăsase întunericul. Încet, încet, oamenii se împrăştiau pornind spre casă, dar Morićii şi fârtaţii lor abia începuseră să simtă gust de băutură. Chefuiau toţi şi glumeau pe socoteala lui Gerzelez care-şi încorda privirea ca să desluşească în beznă chipul Zemkăi, pe când totul i se mişca şi i se învălmăşea în faţa ochilor. Lăutarii vroiau să plece; chefliii îi opriseră, mai întâi cu frumosul, apoi cu forţa, înjurându-i de mama lor de ţigani, dându-le bani şi bătându-i, cu schimbul.

— E târziu, lăsaţi-ne, agă dragă!

— Nu se mai vede la un pas, şi-avem de mers până acasă; o să ne prăpădim pe drum.

Deodată Morić cel mic sări în picioare; faţa lui imberbă păli şi deveni buhăită şi rea, ca la oameni în stare de orice.

— Las’ că vă dau eu lumină, numaidecât, sufletul mamii voastre de faraoni.

Se ridică şi înşfacă un buştean mare, aprins: ţinându-l într-o parte, căci îl înăbuşea fumul şi-l stropeau scânteile, porni cu el în braţe peste câmp, clătinându-se uşor. Pe costişa golaşă, spre apus, se înălţa o căpiţă de fân, împrejmuită cu gard de nuiele, smulse şi roase cât apucaseră vitele să le ajungă. Morić cel mic dibui căpiţa pe întuneric, dar multă vreme fânul nu vru să prindă flacăra; abia după ce rupse câteva nuiele din gard şi le aprinse sub căpiţă, focul linse marginile şi se ridică apoi tot mai sus, până când se transformă într-o coloană de flăcări, umflată de vânt şi semănând cu o pânză învăpăiată, de corabie. Fânul pârâia şi scânteile ţâşneau în roiuri; lumina roşietică scălda brazii, câmpul şi oamenii care mai întârziaseră pe acolo. Lăutarii tremurau.

— Aman, agă, ce făcuşi? O să ne spânzure cadiul pe toţi.

— Sictir, bre, şi tu şi cadiul.

— Nu de măriile voastre au să se atingă, ci de noi, de ţigani; şi-au să zică: uite, ţiganii au aprins fânul cadiului. Uf!

Târgoveţii, deşi beţi, se speriară şi ei. Îşi dădeau seama că întrecuseră măsura. Numai cei doi Morić stăteau jos, trăgeau cu pistoalele, beau şi priveau clipind jocul flăcărilor.

Iar Gerzelez se împleticea, ceva mai încolo, în beznă, alergând după ultimele ţigănci vânând-o pe Zemka. Se străduia să alerge cât mai repede; şi o ajunsese în cele din urmă, dar ea coti brusc la stânga şi se pierdu pe şleaul dintre ogoare. Ţeapăn, greoi şi beat, Gerzelez, care nu se aştepta la o cotitură aşa bruscă, îşi mai făcu o dată vânt; dar nemaifiind în stare să se oprească, trecu de marginea capiştii şi se pomeni pe malul înalt şi povârnit, spre pârâu. La începui, se mai ţinu pe picioare; dar cum panta devenea tot mai abruptă, îşi pierdu echilibrul şi se rostogoli ca un buştean, până la pârâu. Acolo, simţi sub palme pietrele jilave şi noroiul, şi încercă imediat să se ridice. În ochi îi mai jucau lumini, dar jos, în viroagă, era întuneric. Bâjbâi pe întuneric şi, dând de apă, începu să-şi răcorească palmele şi fruntea.

Şi stătu aşa, vreme îndelungată. Iar orele nopţii se scurgeau una după alta.

Într-un târziu, simţi nişte fiori neplăcuţi; mai revenindu-şi un pic, se hotărî, cu mintea încâlcită, să iasă din viroagă. Urca şi aluneca; se ţinea de iarbă şi de crengi, se proptea în genunchi şi

căuta să se îndrepte cât mai spre stânga, unde malul era mai puţin povârnit; şi toate acestea le făcea ca în vis.

După multă cazně şi mult timp pierdut, se pomeni pe muchia capiştii; acolo, demult nu se mai afla ţipenie de om. Era întuneric beznă. Abia când simţi sub palme pământul neted şi tare, îşi dădu Gerzelez seama cât era de istovit. Căzu în genunchi, se propti în mâini şi simţi sub el ceva cald şi pufos: nimerise în cenuşă, pe locul unde arsese căpiţa de fân. Şi zăcu aşa, pe brânci, sprijinit în palme. Îi era rău. În grămada de cenuşă de sub el, mai sclipea, ici, colo, câte o scânteie. La câţiva paşi se auzeau câinii mârâind şi rozând oasele rămase de la chef. Dintr-un brad, pică un con uscat şi se rostogoli până la el. Gerzelez zâmbi:

— Nu mai arunca, Zemko, scorpie... Fă-te-ncoa!

Nu mai putea, cu niciun chip, să-şi adune gândurile. Îşi amintea că vrusese să bată pe cineva; vroia să întrebe ce se întâmplă cu el; dar se înnorase şi era noapte, târziu; şi nu se afla în preajmă nici pe cine să întrebe, nici cu cine să se bată.

Gerzelez la Sarajevo

Nefericit, glorios şi ridicol, aşa cutreieră Gerzelez jumătate din împărăţie. Despre isprăvile lui din vara aceea se ştia foarte puţin, iar el le uitase aproape imediat. Se auzise doar că făcuse multe prostii pentru văduva unui negustor din Ušćup şi că îl jumulise o evreică frumoasă, care umbla cu nişte lăutari din Selanik.

Iar în ajunul Ramazanului, Gerzelez sosi la Sarajevo.

Cu trei zile înainte de sosirea lui, cei doi fraţi Morić fuseseră executaţi, pe Kovač, la locul unde se vindea vinul. Străjile îi prinseseră într-o cârciumă, pe drumul spre Trnovo, şi-i plimbaseră legaţi prin tot oraşul. Cei doi călcau cu pas scurt şi tăios, ca arnăuţii; în jurul lor, mulţime de lefegii şi de zapcii. În urma lor, un norişor alb, de praf. Lumea se întorcea să-i privească.

În oraşul de jos, oamenii începură să le strige ocări. Târgoveţii săreau de pe trepte şi, mişcându-şi picioarele chircite, îşi căutau pe jos papucii.

— Aha!

— Bandiţii!

— Secure, pentru porci!

Aşa i-au dus până la Tašlihan.

Dar nu i-au ucis lângă Miljacka, la Podul Latin, unde îi spânzurau pe raiale şi unde cei spânzuraţi atârnau câte două zile, iar trecătorii fără treabă răsuceau ştreangurile şi le dădeau apoi drumul ca să se învârtească leşul după aceea mult timp, ca un fus. Pe ei i-au ucis repede şi i-au îngropat pe Bakije, de cum s-a lăsat seara. Iar bătrâna lor mamă şi-a dat sufletul fără un geamăt, văzându-i din verandă cum sunt duşi la moarte.

Casa lor cea mare, cu nenumărate ferestre, care parcă privesc pe deasupra târgului şi peste Igman, a rămas sumbră şi pustie. Doar într-una din odăile de jos ardea o lumânare. Acolo, ofilindu-se de oftică, zăcea sora celor doi Morić; cu capul ei bălai culcat pe pernele fierbinţi şi cu ochi aprinşi de febră, ea asculta şoapta bătrânei dădace Anda, care visa în taină s-o creştineze măcar în ceasul morţii.

După primele ploi şi vânturi de toamnă, uliţele Sarajevului erau curate şi senine; în aer şi pe case lucea lumina veselă a zilelor de toamnă; pe dealurile povârnite se iveau primele pete de frunze ruginii; în văzduh pluteau funigeii, ca de mătasă.

Fiind Ramazan, oraşul era liniştit ziua; dar noaptea mahalalele răsunau de muzică, de clăci şi de iubire. Prăvăliile pline de fructe, cafenelele pline de oameni erau deschise până la ziuă. Din cârciumi se răspândea mirosul iute şi înăbuşitor al untului şi al zahărului topit. Pe uliţe treceau grupuri de femei în fruntea cărora mergea câte un bărbat cu felinarul aprins.

Prin grădini depărtate se auzea în noaptea întunecată cum bufnesc perele răscoapte, izbindu-se surd de pământ, pe când perele tomnatice, coapte şi ele, se plecau peste garduri în zbenguiala lor autumnală şi picau în capetele trecătorilor.

Gerzelez mergea, ars de soare şi cu sufletul uşor, plin de puterea uriaşă care se adună spre toamnă în orice om. Toate locurile îi erau dragi; îl aşteptau multe bucurii; multe făgăduiau zilele şi oamenii.

Târgoveţii îl pofteau pe rând, la iftar[6]. Odată, pe înserat, când se ducea la alde Bakarević şi trecea între Kršla şi Turbe, se opri în faţa unei case, la un colţ. O slugă bătrână, cu mâinile zbârcite, freca de zor cu nisip mărunt clanţa uşii dinspre uliţă, când uşa se deschise pe jumătate, lăsând să se ivească o fată

---

[6] *Iftar* – mâncarea de dulce, care se ia noaptea, după o zi de post.

cu şalvari de culoare deschisă şi cu ilic roşu. Fata îi dădu ceva bătrânei şi rămase o clipă aşa, aplecată în golul uşii.

Ca de fiecare dată când vedea frumuseţea femeiască, Gerzelez îşi pierdu cât ai clipi orice noţiune a timpului, orice înţelegere a raporturilor adevărate şi a realităţii care-i desparte pe oameni unii de alţii. Văzând-o atât de tânără şi de atrăgătoare, ca un fruct pârguit, el nu se îndoi nicio secundă că avea dreptul să culeagă fructul acesta minunat; trebuia doar să întindă mâna şi să-l ia.

O clipă, Gerzelez stătu locului şi o privi cam pieziş, mijindu-şi ochiul drept; apoi râse încetişor, îşi întinse braţele în lături şi, aproape ţopăind, se îndreptă spre ea. Fata îl observă la timp, o smuci pe bătrână de mânecă şi o trase în curte. Lui Gerzelez i se suprapuseră în ochi mişcările line şi largi ale trupului ei minunat; apoi auzi o bufnitură şi mai văzu doar, chiar sub nasul lui, tăblia albă a uşii, dincolo de care scârţâi cheia în broască şi hârşâi zăvorul. Un timp, rămase încremenit locului, pe faţă cu o urmă de zâmbet, care acum părea prostesc; apoi se întoarse.

— Văzuşi!...

Şi, uimit, repetă de câteva ori, fără să-şi dea seama, cuvântul acesta fără sens şi fără rost, aşa cum face omul când se loveşte zdravăn de ceva.

Întunericul se înteţise. Dincolo de Kršla, călăraşi cu chică mare şi cu picioare crăcănate curăţau cazanele de pilaf afumate, pregătindu-se de iftar. Gerzelez porni spre deal.

La cină, vorbi tare ca să-şi mai stingă amintirea. Mânca, dar i se oprea mâncarea în gât. După masă, întins pe divan, răsuflând greu de prea multă mâncare şi fumând într-una, nu se putu stăpâni şi i se spovedi lui Bakaraić cel tânăr, un flăcău zvelt, cu ochii verzi, cu faţa rumenă şi cu un zâmbet batjocoritor pe buze. Gerzelez îi povesti totul şi, povestind, se miră singur cât de mică şi de neînsemnată părea întâmplarea aceea, când era povestită altcuiva. Fără voia lui, exagera, amplifica şi adăuga amintiri de la alte întâlniri. Cuvintele îl sufocau.

A doua zi, se trezi după ora prânzului şi porni imediat spre casa de lângă Turbe. Zi de septembrie şi amărăciunea din ajun. Un zid înalt şi alb, uşa grea, închisă, iar dincolo de zid, viţa-de-vie.

Peste drum, din prăvălia unui halvegiu, îl strigă cineva. Un arnăut, cunoştinţă veche, îl salută respectuos şi calm. Arnăutul

era fiu de negustor din Prizren şi-şi ducea viaţa prin lume, „cu negoţul”, dar, de fapt, îşi prăpădea zilele ars de-o singură patimă: de la prietenii lui, halvegiii, o zărise pe fata din casa albă de la colţ, şi-acum zăcea în prăvălie şi nu se mişca de-acolo, pândind zadarnic uşa frumoasei.

Când intră Gerzelez, halvegiii ieşiră de după paravanul unde frământau, icnind surd, aluatul şi zahărul, şi întinseră o rogojină pentru oaspeţi. Gerzelez şi arnăutul se străduiră să se aşeze cu faţa spre uliţă şi spre uşă. Cum nu puteau fuma şi-i chinuia setea, la început abia dacă vorbiră, cu ochii aţintiţi spre casa de peste drum. Apoi Gerzelez se destăinui primul şi povesti „tot”. Iar arnăutul, când auzi povestea, se bucură fără pic de gelozie; faţa lui gălbejită, cu zbârcituri adânci, se învioră şi ochii lui stinşi se învăpăiară. Începură să discute ca nişte vechi prieteni. Aplecându-şi faţa palidă cu mustaţa tunsă, arnăutul vorbea încet, despărţind cuvintele.

— Ea e ca o pară ieribasma, netedă şi moale. Într-adevăr, femeia de credinţă catolică e mai fierbinte decât orice altă femeie.

Discutară îndelung şi cu patimă, turceşte şi în şoaptă. Arnăutul vorbea răguşit; un zâmbet i se aşternea mereu, ca o umbră neplăcută, pe faţă. De la el află Gerzelez totul despre fata aceea.

O chema Katinka, şi era fiica lui Andrija Poljaš; frumuseţea ei, despre care se cântau două cântece de la un capăt la altul al Bosniei, o făcea să fie tare nefericită. Din pricina frumuseţii fetei, le era atacată casa. Ea nu îndrăznea să iasă nicăieri. De sărbători era dusă devreme la prima liturghie, în mahalaua catolică, acoperită şi atunci ca turcoaicele, nu cumva să fie recunoscută. Până şi în curte ieşea rar, căci chiar alături se afla *islahana*[7], cu un cat mai înaltă decât casa lor, şi elevii acestei şcoli, hrăniţi prost şi bătuţi mereu, petreceau, palizi de dorinţă, ore întregi la ferestre, vânând-o cu privirea prin curte. Şi de câte ori ieşea, vedea după fereastră faţa hlizită a lui Ali nebunul, un idiot galben şi ştirb, om de serviciu la şcoala vecină.

Uneori, după seri furtunoase, când soldaţii şi tinerii din Sarajevo chiuiau şi tuşeau pe sub ferestre şi loveau în uşă, se întâmpla ca maică-sa s-o ocărască fără vină şi să se întrebe uimită „cu cine o fi semănând, c-a scos oraşul din minţi, de nu

---

[7] *Islahana* – şcoală cu internat.

mai au linişte în casă”; iar ea asculta, strângându-şi ilicul pe piept, fără o rază de înţelegere în ochii ei mari. De multe ori, plângea zile întregi, neştiind ce să facă cu viaţa şi cu frumuseţea ei blestemată. În marea ei nevinovăţie, îşi afurisea singură zilele, se frământa şi se chinuia zadarnic să înţeleagă ce-o fi având în ea „obraznic şi turcesc”, de-i scoate din minţi pe bărbaţi, de ce se aprind şi se adună în jurul casei lor soldaţii şi baliii[8], de ce ea trebuie să se ascundă şi să se ruşineze, iar ai ei să trăiască într-o veşnică teamă. Şi se făcea, din zi în zi, tot mai frumoasă.

Din ziua aceea, Gerzelez îşi petrecu toate după-amiezele în prăvălia halvegiilor. Acolo începură să se adune şi unii bărbaţi din Sarajevo. Veneau şi Bakarević cel tânăr, şi Derviš-beg de pe Sirokača, roşcovan şi buhăit de băutură, furios din cauza postului, şi Avdica Krgealija, mărunt, uscăţiv şi iute foc, mare bătăuş şi muieratic de-i mersese vestea. Acolo, în semiîntunericul prăvăliei, unde orice lucru era murdar şi lipicios din pricina zahărului şi a aburilor, aşteptau împreună bubuitul tunului[9], discutând ceasuri întregi despre femei, numai ca să uite setea şi tutunul.

Gerzelez îi asculta cu gura amară şi inflamată; râdea simţind un fior dureros în fiecare muşchi şi, câteodată, povestea şi el, bâlbâindu-se şi căutând zadarnic cuvintele. Iar în faţa lui se afla casa Katinkăi, cu uşa veşnic zăvorâtă şi fără nicio mişcare la ferestre.

Într-o după amiază, de urât şi de plictis, bărbaţii din dugheana halvegiilor îl snopiră în bătăi pe-un brutar catolic, pe motiv că trecuse fumând[10]. De asemenea încercară, ca să se distreze, să vâre zâzanie între arnăut şi Gerzelez, din cauza fetei; dar dădură greş, căci arnăutul, în calmul său netulburat, zâmbea fără pic de gelozie. Odată plătiră un copil să vorbească cu glas tare şi subţire, de după colţ:

— Uite-o şi pe Katinka! Ce mai faci, Katinka? Ce-i cu tine, că nu mai eşti de văzut?

Când auzi, arnăutului îi sclipiră doar ochii şi, fără zgomot, ca o nevăstuică, alunecă spre uşă. Iar Gerzelez după el. În uşă, îl

---

[8] *Baliu* – denumire jignitoare pentru musulmani.

[9] Focul de tun însemna sfârşitul postului de zi.

[10] Fiindcă în timpul Ramazanului musulmanii nu fumează, nici creştinii nu îndrăzneau să fumeze în faţa lor ca să nu le facă poftă.

ajunse şi ţâşniră amândoi odată în stradă. Afară, nimeni, nicăieri; doar ceasul lung şi întunecat dinaintea iftarului şi casa cea albă şi tainică; iar după colţ se auzeau, ropotind pe caldarâm, paşii copilului care fugea. Au râs toţi, multă vreme, de gluma aceasta; şi-a râs şi Gerzelez.

Tânărul Bakarević propuse într-o bună zi s-o cheme pe Ivka Giguša, o codoaşă bătrână şi vestită de pe Bistrik, care putea să intre în orice casă, căci făcea negoţ cu năframe şi cu pânză, dar nu trăia atât din pânza vândută cât de pe urma păcatului şi-a nevinovăţiei altora. Ivka era o babă grasă şi înaltă, cu ochii căprui şi rotunzi. Când vorbea, îi atingea mereu lui Gerzelez genunchiul cu mâna. Codoaşa făgădui să se intereseze, dar le spuse de la bun început să nu tragă speranţă, căci nu putea ajunge până la fată; apoi plecă, luându-şi cu mare zgomot rămas bun.

A doua zi după-amiază, Gerzelez îl găsi pe arnăut cu Giguša. Arnăutul clătina din cap.

— Ei, ei, a plecat, s-a dus.

— A plecat, zău, efendi, de două zile. Au dus-o, cică, de cu noapte; şi cum să afli acum, suflete, pe unde-o fi? Or fi băgat de seamă că daţi târcoale cam mulţi pe lângă casă şi şi-or fi zis, pesemne, hai să ascundem fata. Asta e, suflete, şi nimic altceva. Şi-acum, pas de-o mai găseşte.

Bătrâna îşi înălţa şi-şi cobora glasul, clătinând din cap a pagubă. Arnăutul privea ţintă înainte. Nu s-ar fi putut ghici la ce se gândeşte.

Lui Gerzelez îi năvăli sângele în cap. Adevărul, atât de limpede, de verosimil şi de irevocabil, că, de câteva zile, în casa de peste drum nu se mai afla fata cu faţa palidă şi subţire, cu păr greu şi cu trup înalt şi bogat (el o mai văzuse odată, din creştet până-n tălpi), îi tulbură minţile şi răsturnă totul în el. Prăvălia i se păru că se îngustează şi se întunecă. Pe babă şi pe arnăut îi văzu negri. Orbit de necaz, se întoarse şi ieşi în uliţă.

Clocotea de mânie. Să nu poată ajunge până la ghiaura aceea! Să nu poată, niciodată! Şi să nu poată ucide pe nimeni, să nu poată sparge nimic! (Un nou val de sânge îi năvăli în cap.) Nu cumva totul era doar o păcăleală? Nu cumva îşi râdeau de el? Dar ce fel de glumă putea să fie şi asta? Şi cum or fi femeile la care nu se poate ajunge, ca la Dumnezeu? Simţea, în acelaşi timp, că iţele pe care încerca să le apuce erau prea subţiri

pentru mâinile lui şi că – a câta oară în viaţă?! – n-o să poată nici în ruptul capului să-i înţeleagă pe oameni, şi nici faptele lor cele mai simple, că o să trebuiască să renunţe, să se dea bătut şi să rămână singur cu furia lui ridicolă şi cu forţa lui inutilă.

Mergea surd şi abătut. Nu se gândea la nimic. Prin cap îi treceau parcă, unul după altul, şiruri de nori roşii, care se ridicau şi se destrămau. Mergea fără să se uite înapoi, lăsând în urmă casa cea albă şi prăvălia scundă şi întunecoasă.

La Kršla, trompeţii făceau exerciţii, întrerupând şi luând mereu de la capăt melodia monotonă a unui marş militar. Soarele lumina blând. Deodată, Gerzelez simţi că se sufocă şi că-l trec sudorile. Mergea în josul Miljackăi; la picioarele lui, răchitele şi sălciile verzi mai purtau încă urmele inundaţiilor din primăvară. Ce bine că drumul pe lângă Miljacka e atât de drept şi de lung; de nu s-ar termina niciodată, de n-ar face niciun cot.

Se opri abia pe Hiset şi coti, ştiind acum precis încotro vrea să meargă. Spre Donji Tabaci. Acolo intră într-o curte mică, cu poartă înaltă. Treptele scării înguste, roase de prea multe vizite, gemeau şi scârţâiau sub paşii lui. Într-o odaie mică şi frumoasă, în lumina odihnitoare din dosul perdelelor de dantelă albă şi subţire, şedea Ekaterina, cu ochii ei liniştiţi şi cu mâinile ei albe, de parcă l-ar fi aşteptat. Ekaterina era fiica unui medic, venit pe vremuri de la Odesa. Pe tatăl ei, lumea îl crezuse gruzin, dar el, de fapt, fusese rus; şi nu se ştiuse niciodată de ce emigrase. Cât trăise în Sarajevo, purtase fes şi-i plăcuse să i se spună Velibeg; dar înainte de-a muri chemase popa să-i dea împărtăşanie creştinească. Fiica lui, săracă şi singură, se gândise mai întâi să plece la vreo mânăstire de maici, în Rusia, dar o oprise un grec, poliţai. După ce-o lăsase grecul, Ekaterina se mutase într-una din căsuţele care se înşiră de la Hiset până la Donji Tabaci şi unde locuiesc, câte una sau câte două, sub controlul statului, fetele care se vând, cunoscute de tot oraşul. Cu ce-i mai rămăsese din banii de la taică-său, Ekaterina cumpărase căsuţa în care îşi ducea acum zilele, împreună cu o servitoare bătrână, fostă pe vremuri tot fată din Hiset. Ziua, Ekaterina dormea sau croşeta perniţe, în curte, la umbră, iar noaptea primea musafiri mai bogaţi. Şi era măruntică la trup, voinică şi tăcută.

Gerzelez o cunoştea din nopţile de mai înainte. Ea se miră că-l vede venind în plină zi şi se ridică în picioare, dar el îi spuse liniştit, din uşă:

— Ekaterino, am venit la tine.

— Nu-i nimic, bine-ai venit! îi răspunse ea, în timp ce-i aranja, supusă, pernele.

Gerzelez se aşeză pe divanul scund; Ekaterina rămase în picioare, puţin aplecată, şi începu imediat să-i scoată brâul.

Apoi Gerzelez se întinse cu capul în poala ei, pe când ea îi mângâia gâtul ars de soare... Şi-şi lipi obrajii de ţesătura subţire a şalvarilor ei; în faţa ochilor îi jucau cercurile luminoase şi roşii ale unui sânge nefericit, şi o mulţime de amintiri, estompate şi depărtate.

Mâna pe care o simţea cum îl mângâie era oare mâna femeii? Veneţiana în catifea şi blănuri, al cărei trup, zvelt şi mobil, nici nu şi-l putea închipui? Îl mângâia ţiganca Zemka, animal obraznic şi viclean, dar drăgălaş? Sau văduva cea plinuţă? Sau evreica cea pătimaşă şi perfidă? Sau Katinka, fructul care se cocea la umbră? Nu, mâna era a Ekaterinei. Numai a Ekaterinei. Numai până la Ekaterina se putea ajunge pe un drum drept.

Şi încă o dată îi veni în minte gândul cu care adormise de-o sută de ori până acum, un gând neclar, niciodată dus până la capăt, un gând jignitor: de ce-i atât de cotit şi de tainic drumul până la femeie şi de ce el, cu faima şi puterea lui, nu-l poate străbate, când îl străbat atâţia alţii, care îi sunt mai prejos? Dintre toţi, numai el, în patima lui ridicolă şi cumplită, îşi întinde mâinile, ca în vis, toată viaţa. Ce vor femeile?

Mâna cea mică îl mângâia mereu, cu obişnuinţă şi dibăcie, de-a lungul şirei spinării. Şi, din nou, gândul se prăbuşi, nedezlegat şi greu, în adâncurile lui. Iar Gerzelez vorbi, fără să facă o mişcare, ca-n vis:

— Câtă lume am văzut, eu, Ekaterina! Câtă lume am colindat!

Nu mai ştia nici el dacă vroia să se laude sau să se plângă: şi tăcu. Zăcea, domolit, în liniştea somnoroasă în care se adună şi se împacă toate orele şi toate întâmplările. Ţinea ochii strâns închişi. Vroia să-şi prelungească clipele acestea fără gânduri şi fără dorinţi, să se odihnească deplin, ca omul pentru care ziua nu-i decât un scurt popas şi pe care-l aşteaptă alte drumeţii.

PODUL DE PE ŽEPA

În al patrulea an al viziratului său, se poticni marele vizir Iusuf şi, ca victimă a unei primejdioase intrigi, căzu pe neaşteptate în dizgraţie. Lupta ţinu toată iarna şi toată primăvara. (Fusese o primăvară urâtă şi rece, care nu vroia cu niciun chip să lase loc verii.) Odată cu luna mai însă, Iusuf ieşi biruitor din captivitate. Şi viaţa îşi continuă mersul ei, sclipitoare, liniştită, monotonă. Dar din lunile acelea de iarnă când, între viaţă şi moarte, între glorie şi prăbuşire, nu existase spaţiu nici cât o muchie de cuţit, ceva domol şi meditativ rămăsese în firea vizirului învingător. Acel ceva inefabil, pe care oamenii greu încercaţi de viaţă îl păstrează în ei ca pe un bun tainic şi care numai rareori li se reflectă fără voie în privire, în gest şi în cuvinte.

Trăind captiv, în singurătate şi în dizgraţie, vizirul îşi amintise mai viu de neamul său şi de locurile natale. Căci amărăciunea sufletească şi durerea îndreaptă gândul spre trecut. Îşi amintise de maică-sa şi de taică-său. (Muriseră amândoi încă de pe când Iusuf nu era decât unul din ajutoarele mărunte ale mai-marelui peste grajdurile împărăteşti; şi el avusese grijă să le împrejmuiască mormintele cu gard de bolovani şi să le pună la cap pietre funerare, albe.) Îşi amintise de Bosnia şi de satul Žepa, de unde fusese luat pe când avea abia vreo nouă ani.

În ceasurile de restrişte, găsise alinare şi-i fusese plăcut să se gândească la ţara depărtată şi la satul cel împrăştiat, Žepa, unde în fiecare casă dăinuie un basm despre gloria şi despre succesele lui la Ţarigrad şi unde nimeni nici nu cunoaşte şi nici nu bănuieşte cealaltă faţă a gloriei, şi nici preţul cu care se dobândesc succesele.

Şi chiar în vara aceea, avu prilej vizirul să stea de vorbă cu unii călători veniţi din părţile Bosniei. El îi întreba şi ei îi povesteau. După răscoale şi războaie, urmaseră anarhia, lipsurile, foametea şi molimele de tot felul. Şi rândui Iusuf să se trimită bogate ajutoare la toţi ai săi, câţi mai trăiau în Žepa; şi porunci totodată să se afle cărui soi de clădire publică îi simt oamenii cel mai greu lipsa. Şi i se aduse la cunoştinţă că mai există patru familii din neamul Setkić, şi că sunt cam cele mai avute din sat, dar că şi satul şi întreg ţinutul sărăcise, că geamia, după ce se dărăpănase, căzuse pradă focului, iar cişmeaua secase; dar cel mai rău era că n-au oamenii un pod

peste Žepa. Satul se află pe o colină, chiar la vărsarea Žepei în Drina, şi singurul drum spre Višegrad duce peste Žepa, la cincizeci de paşi mai sus de gura râului. Orice pod de buşteni ar face localnicii, îl ia apa. Căci ori se umflă Žepa, năvalnică şi pe neştiute, ca toate şuvoaiele de munte, şi atunci surpă şi mătură din cale buştenii, ori creşte Drina, zăgăzuind apele Žepei la vărsare, şi-atunci şuvoiul se ridică şi ia şi podul, de parcă n-ar fi fost. În plus, la vreme de iarnă, se aşterne poleiul peste buşteni, iar oamenii şi vitele îşi frâng gâtul. Şi cine s-ar gândi să le clădească acolo un pod, le-ar face mare bine.

Vizirul dărui deci şase covoare pentru geamie şi paralele trebuitoare ca în faţa geamiei să se înalţe cişmea cu trei ţevi, şi hotărî totodată să li se clădească oamenilor pod.

Pe-atunci trăia la Ţarigrad un italian, meşter zidar, care clădise în preajma oraşului câteva poduri de i se dusese vestea. Pe el îl tocmi vistiernicul vizirului şi-l trimise, cu doi oameni de la curte, în Bosnia.

Cei trei ajunseră la Višegrad încă pe zăpadă. Câteva zile de-a rândul, visegrădenii văzură uimiţi cum meşterul, adus de spate şi cărunt, dar încă rumen şi tânăr la faţă, mergea la podul cel mare de piatră, pisa mortarul din încheieturile podului, îl strivea între degete şi-l încerca pe limbă, şi cum măsura cu pasul arcul bolţilor. Apoi meşterul se duse câteva zile la Banja, unde se afla maidanul de calcar din care fusese scoasă piatra şi pentru podul de la Višegrad. Acolo, scoase argaţii şi dezgoli maidanul, până atunci complet acoperit cu pământ şi plin de tufe şi de brădet. Argaţii săpară până ieşi la iveală o vână de piatră largă şi adâncă, mai albă şi mai compactă decât cea din care fusese clădit podul Višegradului. De-acolo, meşterul coborî pe Drina, până la Žepa, şi hotărî locul schelei pentru căratul pietrei. Atunci, unul din cei doi oameni ai vizirului porni spre Ţarigrad cu devizul şi cu planurile.

Meşterul rămase locului să-l aştepte, dar nu vru să locuiască nici în Višegrad şi nici la vreuna din familiile de creştini statornicite pe malurile Žepei. Ci îşi clădi o căsuţă de lemn pe-un podiş, în unghiul acela format de Drina şi Žepa – omul vizirului şi un *chiatib*[11] i-au fost tălmaci – şi se mută în ea. Meşterul îşi gătea singur. Cumpăra ouă, caimac, ceapă şi fructe uscate de la ţărani. Carne, cică, nu cumpăra niciodată. Şi, când

[11] *Chiatib* – pisar, scrib.

îl vedeai, cioplea, şi desena, şi cerceta soiurile de calcar sau observa matca şi mersul Žepei.

Peste un timp, se întoarse de la Ţarigrad omul trimis, aducând aprobarea vizirului şi prima treime din banii trebuitori.

Şi începură lucrările. Iar uimirea oamenilor în faţa unor lucruri atât de neobişnuite nu mai cunoscu margini. Ceea ce se făcea acolo nu aducea nici pe departe a pod. Mai întâi, meşterul porunci să fie înfipte pieziş în Žepa nişte grinzi grele de brad; apoi, între ele, dădu poruncă să fie aşternute două rânduri de pari, împletite cu nuiele şi bătătorite cu lut, ca redutele. Astfel fu abătut râul şi secată jumătate din albie. Dar tocmai când treaba aceasta fusese terminată, se porni în munţi o ploaie năprasnică şi, cât ai clipi, Žepa se tulbură şi îşi umflă apele. În aceeaşi noapte, ea sparse la mijloc digul gata făcut. Iar când se lumină de ziuă, apele scăzură, dar împletitura zidului rămase găurită, parii smulşi, grinzile strâmbate. Printre cei ce lucrau la pod cât şi printre oamenii din popor începu să se vorbească în taină că Žepa nu primeşte pod. Dar meşterul porunci, chiar a treia zi, să fie bătuţi alţi pari, mai adânc, iar grinzile să fie îndreptate şi potrivite. Şi din nou începu să răsune matca râului de maiuri, de strigătele celor ce munceau şi de loviturile lor cadenţate.

Abia când toate pregătirile fură terminate şi piatra din Banja se afla cărată la schelă, veniră cioplitori şi zidari din Herţegovina şi din Dalmaţia. Noilor veniţi li se ridicară barăci, în faţa cărora ciopleau piatra, albiţi de pulberea ei cum sunt morarii albiţi de făină. Iar meşterul se tot învârtea pe lângă ei, se apleca mereu şi măsura unghiurile cioplite, cu un echer de tablă galbenă şi cu o cumpănă făcută dintr-un plumb legat la capătul unui fir verde. Malurile stâncoase şi povârnite fuseseră tăiate de-o parte şi de alta, când se făcu simţită lipsa de bani. Printre cei ce munceau se ivi nemulţumirea, iar în popor începu să se vorbească iar că nimic n-o să se aleagă din pod. Unii, întorşi din călătorie de la Ţarigrad, povesteau că acolo se zvoneşte cum că vizirul s-ar fi schimbat. Nimeni nu cunoaşte pricina, îl necăjeşte poate vreo boală sau îl rod grijile, dar Iusuf devine pe zi ce trece mai inaccesibil şi lasă baltă lucrările începute chiar şi la Ţarigrad. După câteva zile însă, omul vizirului aduse restul banilor şi munca la pod îşi recapătă mersul obişnuit.

Cu vreo două săptămâni înainte de Sfântul Dumitru, cei care treceau Žepa peste bârne, ceva mai sus de construcţie, văzură

pentru prima dată cum de pe ambele maluri ale râului, din şistul sur-întunecat, răsărea un zid alb şi neted, de piatră cioplită, prins din toate părţile în păienjenişul schelelor. De atunci, zidul crescu zi de zi. Dar tot cam pe atunci se lăsară şi primele geruri şi lucrările încetară. Zidarii se duseră pe la vetrele lor, pentru iernat, iar meşterul rămase să ierneze în casa lui, din care aproape că nu ieşea nicăieri, aplecat cât era ziua de lungă peste planurile şi socotelile sale. Schelăria construcţiei însă o vizita adesea. Iar când, spre primăvară, gheaţa începu să crape, meşterul îngrijorat îşi petrecea mai tot timpul pe la schele şi pe la diguri. Ba uneori se ducea acolo şi noaptea, cu o torţă în mână.

Încă înainte de Sfântul Gheorghe, zidarii se întoarseră şi lucrările reîncepură. Iar la jumătatea verii munca luă sfârşit. Lucrătorii dărâmară voioşi schelele, şi din împletitura aceea de grinzi şi scânduri se ivi podul zvelt şi alb, adus într-un singur arc de la o stâncă la alta.

Într-un ţinut atât de sfâşiat şi de pustiit te-ai fi putut aştepta la orice mai degrabă decât la minunea aceasta de pod. Părea că ambele maluri îşi aruncaseră unul spre altul câte un şuvoi înspumat de apă şi că şuvoaiele se ciocniseră, se contopiseră într-un arc şi rămăseseră aşa o clipă, plutind pe deasupra prăpastiei. De sub arc se întrevedea, la marginea zării, o frântură din Drina cea albăstruie; iar sub el, în adânc, gâlgâia Žepa înspumată şi îmblânzită. Vreme îndelungată ochii oamenilor nu izbutiră să se deprindă cu arcul acesta făcut din linii subţiri şi bine gândite, care părea că se agăţase numai, din zbor, de stâncile ascuţite şi sure, pline de brânduşe şi de curpeni de munte, ca să-şi continue zborul şi să dispară la primul prilej.

Din satele învecinate lumea dădu năvală să vadă podul. Târgoveţii de la Višegrad şi Rogatica veneau să-l admire şi să regrete că se află între stâncile şi în sălbăticia asta, şi nu în târgul lor.

— Să fi născut şi voi un vizir! le răspundea žepenii, lovind cu palma zidul de piatră care avea muchiile drepte şi ascuţite, de parcă ar fi fost tăiat în brânză şi nu cioplit în piatră.

Iar când primii călători începură să treacă peste pod, oprindu-se într-una ca să-i admire frumuseţea, meşterul plăti muncitorii,

îşi făcu bagajele, îşi încarcă lăzile cu instrumente şi cu hârtii şi plecă la Ţarigrad, împreună cu oamenii vizirului.

Abia atunci începu să se vorbească despre el în oraş şi prin sate. Selim, ţiganul care-i adusese cu calul său lucrurile trebuitoare din Višegrad şi singurul care mai intrase în casa meşterului, stătea cât e ziua de lungă prin prăvălii şi povestea, pentru a nu ştiu câta oară, tot ce ştia despre străin.

— D-apoi nici nu era om ca toţi oamenii. Pe iarnă, când nu se lucra la pod, stau eu acasă şi nu dau vreo zece-cinşpe zile pe la el. Iar când mă duc, găsesc toate claie peste grămadă, aşa cum le lăsasem. În coliba îngheţată îl văd pe el, cu o căciulă din blană de urs înfundată pe cap şi înfofolit până sub barbă; numai mâinile îi stăteau afară, învineţite de frig. Şi râcâia într-una pietroaiele alea, apoi scria ceva; şi iar râcâia, şi iar scria. Şi tot aşa. Când am deschis, s-a uitat odată la mine cu ochii ăia verzi, şi sprâncenele i s-au zbârlit de-ai fi zis că vrea să mă înghită de viu. Dar n-a scos o vorbă. Om ca ăsta, n-am mai pomenit. Şi cât s-a mai chinuit săracu! Un an şi jumătate, măi oameni buni. Iar când a isprăvit, a plecat la Stambul şi şi-a luat zborul călare. Dar n-a întors măcar odată capul. Să se uite la noi ori la pod, ioc!

Iar negustorii îl descuseau tot mai mult despre meşter şi despre viaţa lui; şi se minunau tot mai mult, şi regretau amarnic că nu-l priviseră mai bine şi mai atent când mai trecea încă pe străzile Višegradului.

În timpul acesta, meşterul îşi vedea de drumul lui; iar când ajunse la două poşte de Ţarigrad, se molipsi de ciumă. Şi aşa, cuprins de fierbinţeli, abia ţinându-se pe cal, sosi în oraş. Şi trase de-a dreptul la spitalul franciscanilor italieni. Iar peste o zi, la aceeaşi oră, îşi dădu sufletul, în braţele unui călugăr.

A doua zi, în zori, vizirului i se aduse la cunoştinţă moartea meşterului şi-i fură înmânate calculele şi planurile podului, aflate asupra acestuia. Meşterul primise numai o pătrime din ce i se cuvenea. Şi nu lăsase în urma lui nici datorii, nici bani sau averi, nici testament şi nici vreun moştenitor. După ce chibzui câtăva vreme, vizirul hotărî ca una din cele trei părţi rămase să fie dăruită spitalului, iar celelalte două să fie date de pomană, pentru pâinea şi ciorba săracilor.

Tocmai pe când dădea poruncile acestea – era o dimineaţă calmă, de sfârşit de vară – i se aduse scrisoarea unui *mualim*[12]

---

[12] *Mualim* – învăţător.

tânăr şi învăţat, originar din Bosnia, care scria versuri frumos şlefuite şi căruia vizirul îi făcea daruri din când în când şi-l ajuta. El auzise despre podul pe care vizirul îl clădise în Bosnia, scria mualimul, şi nădăjduia că va porunci să se pună şi acolo, ca pe orice construcţie de folos obştesc, o inscripţie, ca să se ştie când a fost clădit şi de către cine. De aceea, el, mualimul, gata ca totdeauna să-şi pună priceperea şi cunoştinţele în slujba vizirului, îl roagă să-i facă cinstea de-a primi cronograma pe care i-o trimite şi pe care a alcătuit-o cu mare trudă. Pe o hârtie ceva mai ţeapănă, alăturată răvaşului, se afla cronograma, scrisă cu litere fine şi cu iniţiale roşii şi aurii:

Când Dreapta Cârmuire *şi* Arta cea Măiastră
Se înfrăţiră, dându-şi mâna,
Ivitu-s-a acest prea mândru pod,
Spre marea bucurie a supuşilor
Şi întru slava lui Iusuf-vizirul,
În lumea asta şi în cea de veci.

Dedesubtul versurilor era desenată pecetea ovală a vizirului, împărţită în două câmpuri inegale; pe cel mai mare scria: *Iusuf Ibrahim, adevăratul rob al lui Dumnezeu*, iar pe cel mai mic se afla deviza vizirului: *În tăcere e siguranţa*.

Vizirul zăbovi multă vreme în faţa răvaşului; stătea cu braţele întinse, apăsând cu o palmă versurile inscripţiei, iar cu cealaltă socotelile meşterului şi planurile podului. În ultimul timp, feluritele scriituri şi inscripţiile de felul acesta îl îndemnau la meditaţii tot mai îndelungi.

În vara aceea se împlineau doi ani de când vizirul suferise căderea şi cunoscuse temniţa. În primele zile după reluarea puterii, el nu-şi dăduse seama dacă i se schimbase sau nu în vreun fel firea. Era la vârsta cea mai frumoasă, când poţi cunoaşte şi simţi valoarea adevărată a vieţii; îşi doborâse toţi duşmanii şi era mai puternic decât oricând; adâncimea căderii de ieri îl ajuta să-şi măsoare înălţimea puterii de astăzi. Dar, cu cât trecea vremea, în loc să uite, vizirul începu să-şi amintească tot mai des de temniţă şi, chiar dacă izbutea uneori să-şi alunge gândurile, visele nu şi le putea alunga. Şi în vise începuse să-i apară temniţa; iar din visele nopţii, temniţa trecea, ca o spaimă incertă, în realitate, şi-i otrăvea zilele.

Fără să-şi dea seama, vizirul devenise mai sensibil faţă de lucrurile din jurul lui. Începuseră să-l supere unele obiecte pe care mai înainte nici nu le observa măcar. Poruncise ca toată catifeaua din palat să fie scoasă şi înlocuită cu o stofă de culoare deschisă, netedă, moale şi care să nu scârţâie când o pipăi. Îi deveni nesuferit sideful, căci îl asocia în gând cu pustietatea rece şi cu singurătatea. La atingerea sidefului, şi chiar numai la vederea lui, i se strepezeau dinţii şi i se încreţea pielea. Lucrurile din casă şi armele încrustate cu sidef fuseseră scoase din odăile lui.

Încet, încet, începu să privească totul cu neîncredere ascunsă, dar profundă. Cu timpul, i se cristaliza în minte gândul că orice faptă şi orice cuvânt al omului *pot* aduce o nenorocire. Şi această *posibilitate* prinse a emana din fiecare lucru pe care-l auzea, îl vedea, îl spunea sau îl gândea. Vizirul biruitor începu să se teamă de viaţă. Astfel, fără să bănuiască, intra în starea aceea care e prima etapă a morţii, şi în care omul dă să observe cu mai mult interes umbra lucrurilor decât lucrurile înseşi.

Răul acesta zbuciumă şi sfâşie măruntaiele; dar nici gând să te poţi mărturisi sau să te încrezi în cineva; iar când răul îşi termină opera şi iese la suprafaţă, nimeni nu-şi dă seama ce s-a petrecut; oamenii spun pur şi simplu: moartea. Căci oamenii nici nu bănuiesc câţi dintre puternicii şi mai-marii lumii acesteia mor înlăuntrul lor, pe tăcute şi pe nevăzute, dar repede.

Şi în dimineaţa aceea vizirul era ostenit şi nedormit, dar calm şi concentrat; îşi simţea pleoapele grele şi faţa ca de gheaţă, în răcoarea dimineţii. Se gândea la meşterul străin care murise şi la sărăcimea care va mânca pâine din ce câştigase el cu atâta trudă. Se gândea la depărtatul, muntosul şi întunecatul pământ al Bosniei (de totdeauna, gândurile lui despre Bosnia aveau ceva întunecat în ele!), pe care însăşi lumina islamului nu izbutise să-l lumineze decât în parte, şi unde viaţa, fără pic de blândeţe şi de civilizaţie mai aleasă, e săracă, stearpă şi aspră. Şi câte asemenea meleaguri or mai fi existând în lumea aceasta a Domnului? Câte râuri sălbatice, fără pod şi fără vad? Câte locuri fără apă bună de băut, câte geamii fără podoabe şi fără pic de frumuseţe?

În gând, i se deschidea lumea, plină de nevoi, de necazuri şi de spaime în felurite forme.

Soarele sclipea pe ţiglele mărunte şi verzi ale chioşcului din grădină. Vizirul îşi coborî privirea pe versurile mualimului, apoi ridică mâna domol şi şterse de două ori întreaga inscripţie. Iar după o clipă şterse şi prima parte a peceţii, cu numele lui. Rămăsese numai deviza: *În tăcere e siguranţa*. După ce zăbovi o clipă, vizirul ridică iar mâna şi, cu o mişcare hotărâtă, o şterse şi pe ea.

Astfel rămase podul fără nume şi fără semn.

Acolo, în Bosnia, el strălucea în soare şi sclipea în lumina lunii. Şi treceau peste el oamenii şi vitele. Încetul cu încetul, dispăru de tot cercul acela de pământ răscolit şi de cioburi împrăştiate, care însoţesc orice construcţie nouă; oamenii cărară către casă şi apa duse la vale parii rupţi, bucăţile de schele şi grinzile rămase, iar ploile spălară urmele muncii cioplitorilor. Dar locul nu s-a putut alipi podului şi nici podul locului. Privit dintr-o parte, arcul lui alb, adus cu îndrăzneală, părea veşnic despărţit şi singur, şi-l surprindea pe călător ca un gând straniu, rătăcit şi prins printre stânci, în sălbăticie.

Cel care povesteşte toate acestea e primul care s-a gândit să-i cerceteze şi să-i afle obârşia. Gândul i-a venit într-o seară, pe când se întorcea din munţi şi, ostenit, s-a aşezat lângă parapetul de piatră al podului. Erau atunci zile fierbinţi, de vară, dar noaptea se lăsa răcoare. Iar când şi-a rezemat spatele de piatra podului, omul a simţit că ea mai păstra încă dogoarea zilei. El era năduşit, iar dinspre Drina sufla un vânt rece; plăcută şi ciudată i-a fost atingerea pietrei aceleia calde şi şlefuite. S-au înţeles de îndată. Şi-atunci a hotărât să-i scrie povestea.

POVESTEA CU ELEFANTUL VIZIRULUI

Oraşele şi târgurile bosniece sunt pline de poveşti. În poveştile acestea, de cele mai multe ori *născocite*, sub chipul unor întâmplări neverosimile şi sub masca unor nume adeseori scornite, se ascunde istoria *adevărată* şi nerecunoscută a locurilor de baştină, a oamenilor vii şi a generaţiilor demult dispărute. Ele fac parte din categoria acelor minciuni orientale, despre care un proverb turcesc spune că sunt „mai adevărate decât oricare adevăr”.

Poveştile bosniece duc o viaţă tainică şi ciudată. În privinţa aceasta ele se aseamănă cu păstrăvul bosniac. În râuleţele şi pâraiele Bosniei trăieşte o specie deosebită de păstrăv, nu prea mare, negru de tot pe spinare şi cu două-trei pete mari, roşii. Păstrăvul bosniac, neobişnuit de lacom, e tot pe-atâta de iute şi de viclean şi se repede orbeşte la undiţa pescarilor iscusiţi, dar e inaccesibil şi chiar invizibil pentru cei ce nu cunosc apele din partea locului şi soiul acesta de peşte. Un asemenea necunoscător poate să bată zile întregi, cu undiţa în mână, prundişul din preajma râului şi să nu pescuiască nimic, ba chiar să nu vadă altceva decât un fulger negru care despică din când în când apa, de la un pietroi la altul, şi seamănă a orice, numai a peşte nu.

Cu poveştile bosniece se întâmplă la fel. Poţi să trăieşti luni de zile într-un târg din Bosnia, şi să nu auzi cu adevărat şi în întregime niciuna dintre ele; dar ţi se poate întâmplă la fel de bine să înnoptezi de nevoie cine ştie unde şi să ţi se povestească şi trei, şi patru asemenea poveşti, ba chiar dintre cele cu totul de necrezut, care spun cel mai mult despre locuri şi despre oameni.

Travnicenii[13], oamenii cei mai înţelepţi din Bosnia, ştiu cele mai multe poveşti de felul acesta, dar le spun rar străinilor, aşa cum bogatul dă greu banul din mână. În schimb, fiecare poveste pe care o spun preţuieşte cât trei poveşti obişnuite; fireşte, după părerea lor.

Aşa e şi cu povestea despre elefantul vizirului.

I

[13] *Travniceni* – locuitori ai Travnikului.

Când a fost schimbat vizirul Mehmed Rujdi-paşa, travnicenii se simţiră îngrijoraţi, şi nu fără motiv. Vizirul fusese un chefliu, uşuratic, senin şi delăsător, dar atât de bun, încât nici Travnikul, nici Bosnia nu-i simţiseră prezenţa. Oamenii mai ageri şi mai înţelepţi căzuseră demult pe gânduri, căci prevedeau că binele acesta n-o să dureze mult. Iar îngrijorarea care îi cuprinsese acum era dublă: pe de o parte, pentru vizirul cel bun care pleca, pe de alta pentru vizirul cel nou, necunoscut, care trebuia să-i ia locul. Şi imediat începură să se intereseze cine era cel ce urma să vină.

Mulţi străini se minunau că travnicenii caută să afle atâtea despre fiecare vizir nou, de cum aud de numirea lui, şi râdeau de ei punând asta pe seama curiozităţii, a înfumurării şi a obişnuinţei de a-şi vârî nasul în importantele treburi ale cârmuirii. Dar n-aveau dreptate. (Ironicii, în genere, au rareori dreptate.) Nici indiscreţia, şi nici mândria nu-i mânau pe travniceni să se intereseze atâta despre fiecare nou vizir, despre particularităţile şi deprinderile lui fizice şi morale cele mai neînsemnate, ci experienţa îndelungată şi nevoia aprigă.

De-a lungul anilor, în şiragul atâtor viziri se perindaseră oameni de toate soiurile: înţelepţi şi omenoşi, nepăsători şi cinici, caraghioşi şi păcătoşi, dar printre ei fuseseră şi unii atât de amarnici şi de cumpliţi, încât povestea însăşi sare peste ei şi nu pomeneşte numele celor mai răi şi mai de seamă dintre răi, după cum nu pomenesc oamenii din popor, dintr-o teamă superstiţioasă, numele molimelor şi al altor nenorociri.

Au întrebat deci travnicenii în dreapta şi-n stânga, au cheltuit şi au făcut cinste, doar-doar or putea să afle ceva despre omul care avea să le vină ca vizir. Se întâmplă uneori să dea bani vreunuia care, chipurile, ştia multe, iar mai pe urmă să-şi dea seama că avuseseră de-a face cu un escroc sau cu un mincinos. Dar nici banii aceştia nu-i socoteau cheltuiţi de pomană, căci şi ce se poate minţi despre un om spune câteodată destule despre el. Trecuţi prin multe şi ageri la minte cum sunt de felul lor, travnicenii puteau să scoată şi din minciunile acestea un grăunte de adevăr, pe care nici mincinosul însuşi nu-l bănuia printre minciunile lui. Aşadar, minciunile serveau, dacă nu pentru altceva, măcar ca puncte de plecare, şi după ce se afla adevărul, erau uşor înlăturate. Doar nu degeaba spun travnicenii bătrâni că în Bosnia există trei oraşe cu înţelepţi.

După care adaugă imediat că unul dintre ele, cu oamenii cei mai înţelepţi, fireşte, e Travnikul. Numai că, de obicei, uită să le numească şi pe celelalte două.

Aşa izbutiră ei şi de data aceasta să afle o mulţime de lucruri despre vizirul cel nou, încă înainte de venirea lui.

Vizirul se numea Seid Ali Gelaludin-paşa. De felul lui era din Adrianopol; om învăţat, după ce terminase toate şcolile şi urma să devină imam într-un cartier sărac al Adrianopolului, lăsase totul baltă, pe neaşteptate, şi, plecând la Istambul, intrase în administraţia armatei. Acolo căpătase faimă atât pentru dibăcia cu care îi prindea pe hoţi şi pe furnizorii necinstiţi, cât şi pentru pedepsele aspre şi nemiloase la care îi supunea. Se povestea cum că odată prinsese un evreu care furniza catran pentru un şantier naval militar; evreul vindea catran prea subţire şi de nefolosit. După ce făcuse cercetările necesare şi ascultase părerile a doi experţi, ofiţeri de intendenţă, Gelaludin poruncise ca evreul să fie înecat în propriul lui catran. De fapt, lucrurile nu se petrecuseră chiar aşa. Evreul fusese prins cu ocaua mică şi chemat în faţa unei comisii care avea să vadă la faţa locului valoarea catranului. Vinovatul se agita de colo-colo în jurul bazinului cu catran, încercând să dovedească netemeinicia acuzaţiei, iar Gelaludin-efendi îl ţintea doar cu privirea. Neputând să scape de privirea aceasta şi nici să-şi ia ochii de la ea, nemaiştiind ce spune şi nemaiuitându-se unde calcă, nefericitul furnizor alunecase, căzuse în bazin şi se scufundase atât de repede, încât faptul în sine constitui cea mai temeinică dovadă că într-adevăr catranul fusese subţire.

Aşa se petrecuseră în realitate lucrurile, dar Gelaludin-efendi n-avea nimic împotriva celor care împrăştiau prima versiune a întâmplării, fantastică şi crudă, sau alte născociri şi grozăvii cu privire la asprimea lui. Socotise că în felul acesta o să-şi facă faimă de „om cu mână tare” şi o să atragă atenţia marelui vizir. Şi nu se înşelase.

Cei sănătoşi şi cu mintea întreagă, care lucrau cu el în armată, înţeleseră curând că, de fapt, lui Gelaludin-efendi puţin îi păsa de dreptate sau de paza vistieriei statului, şi că tot ce făcea se datora unui instinct irezistibil şi unei nevoi înnăscute de-a osândi, de-a pedepsi, de-a schingiui şi de-a ucide, iar legea şi interesele statului îi serveau doar ca paravan şi ca pretext binevenit. Pesemne că şi marele vizir ştia asta; dar instituţiile şi

stăpânirile în declin, care nu găsesc în ele înşile forţe sănătoase şi nici mijloace de luptă şi de apărare, au trebuinţă tocmai de asemenea oameni.

Aşa începuse ascensiunea lui Gelaludin. Apoi totul mersese de la sine, în virtutea nevoilor unei cârmuiri şubrede şi îmbătrânite şi a unei lumi care se destrăma, servite de instinctele pe care Gelaludin le adusese cu sine pe lume. Apogeul ascensiunii acesteia îl constituise numirea lui ca vizir în Bitolia.

Acolo, puterea încăpuse pe mâinile câtorva familii de bei, care stăpâneau absolut independent, fiecare pe moşia ei, şi se războiau unii cu alţii, nerecunoscând autoritatea nimănui. Se pare că în Bitolia Gelaludin îşi îndeplini slujba spre deplina mulţumire a celor pe care îi reprezenta, căci, după un an, fu numit vizir în Bosnia, unde beii, la capătul puterilor, pierduseră demult şi putinţa de-a cârmui, şi capacitatea de-a se supune. Casta aceasta răzvrătită şi trufaşă, dar dăunătoare şi neputincioasă, trebuia înfrântă şi supusă. Iar Gelaludin-paşa fu ales tocmai pentru asta.

„Asupra voastră vine sabie tăioasă, mânuită de mână ageră şi necruţătoare”, le trimitea ştire beilor din Travnik prietenul şi informatorul lor de la Ţarigrad. Şi, mai departe, le scria cum procedase Gelaludin-paşa cu beii şi cu fruntaşii din Bitolia.

De cum ajunsese în Bitolia, vizirul îi chemase la el pe fruntaşi şi le poruncise să cioplească fiecare câte o ţeapă din lemn de stejar, lungă de cel puţin trei metri, şi s-o aducă la Conac[14]. Şi fiecare să-şi scrie numele pe ţeapă lui. Ca vrăjiţi, fruntaşii plecaseră capetele şi îndepliniseră porunca aceasta înjositoare. Unul singur nu se supusese, hotărât mai degrabă să se răzvrătească şi să ia drumul codrului împreună cu câţiva oameni de-ai săi, decât să dea ascultare unei porunci atât de ruşinoase; dar oamenii vizirului îl căsăpiseră mai înainte ca vreunul dintre ai lui să aibă măcar timp să-i vină în ajutor. Apoi paşa poruncise ca ţepile să fie înfipte în pământ, în ograda Conacului, ca o pădure mică. Şi adunându-i încă o dată la Conac pe toţi fruntaşii, le spusese că de-acum înainte fiecare „îşi cunoaşte locul” şi că la cea mai mică urmă de împotrivire în cadrul paşalâcului, o să-i tragă pe toţi în ţeapă, în ordinea alfabetică.

Aflând veştile acestea, travnicenii mai le crezură, mai nu le crezură, căci în ultimii treizeci de ani primiseră şi altele la fel de

---

[14] *Conac* – aici, reşedinţa vizirului.

sumbre şi de ciudate, şi văzuseră lucruri şi mai sumbre, şi mai ciudate, din care pricină până şi cele mai înfricoşătoare cuvinte îşi pierduseră sensul adevărat şi puterea de convingere. Deci, aşteptară să vadă cu ochii lor şi să se convingă ei înşişi. În cele din urmă, sosi şi ziua aceea.

Felul cum vizirul cel nou îşi făcu intrarea în oraş nu avea nimic deosebit şi nu părea să confirme zvonurile. Alţi viziri „fioroşi” intrau solemn, cu surle şi tobe, urmărind ca însăşi apariţia lor să le vâre oamenilor spaima în oase. Iar Gelaludin sosise pe neobservate, noaptea, şi, într-o dimineaţă de februarie, se pomeniseră pur şi simplu cu el la Travnik. Aşa că toţi ştiau că-i acolo, dar nimeni nu-l văzuse încă.

Iar când vizirul îi primi pe „fruntaşi” şi când îl văzură şi-l auziră, cei mai mulţi dintre ei avură o nouă surpriză. Vizirul era om încă tânăr, cam de treizeci şi cinci, patruzeci de ani, roşcovan, cu pielea albă, cu capul mic pus pe un trup lung şi slăbănog. Avea o faţă fără barbă, ovală şi oarecum copilăroasă, cu o mustăcioară roşcată, abia vizibilă, şi cu reflexe lucioase pe pometii rotunjiţi, ca la păpuşile de porţelan. Iar în mijlocul feţei aceleia albe şi cu firicele de păr auriu, sclipeau doi ochi căprui, aproape negri, şi puţin inegali. În timpul discuţiilor, ochii îi erau adeseori acoperiţi de genele foarte decolorate, puţintel roşietice, care împrumutau întregii feţe o expresie bizară, împietrită şi uşor surâzătoare. Dar de cum se ridicau genele, ochii cei întunecaţi arătau limpede că totul e o amăgire şi că pe faţa vizirului nu-i nici urmă de zâmbet. De asemenea, bătea la ochi gura mică şi palidă, ca de păpuşă, pe care vizirul abia o deschidea când vorbea, şi buza de sus, veşnic neclintită, dar îndărătul căreia ghiceai, nu ştiu după ce, dantura cariată şi ştirbă.

Când beii se întâlniră, după prima vizită la vizir, ca să-şi schimbe între ei impresiile şi părerile, cei mai mulţi înclinau să-l socotească mai blând pe imamul acesta ratat, subapreciindu-l şi găsind că zvonurile îşi depăşiseră obiectul. Cei mai mulţi, dar nu toţi. Căci printre ei se aflau şi câţiva oameni greu încercaţi şi cu mintea pătrunzătoare, „buni cunoscători ai vremurilor”, şi ei tăceau şi priveau fix înainte, fără a îndrăzni să tragă măcar pentru ei o concluzie totală şi definitivă despre vizir, dar cu sentimentul că văzuseră un om neobişnuit, un călău de-un soi înfricoşător şi deosebit de ceilalţi.

Gelaludin-paşa sosise la Travnik pe la începutul lui februarie; în a doua jumătate a lui martie avu loc masacrul beilor şi al fruntaşilor.

Printr-un firman împărătesc, Gelaludin îi convocă pe toţi beii mai de seamă şi pe toţi *aianii*[15] şi căpitanii oraşelor la o consfătuire importantă, la Travnik. Cu totul, trebuiau să vină exact patruzeci de oameni. Treisprezece dintre ei n-au răspuns chemării, unii fiindcă erau înţelepţi şi presimţiseră primejdia, alţii fiind împiedicaţi de tradiţionala trufie familială, care de data aceasta se dovedi la fel de preţioasă ca şi înţelepciunea. Din cei douăzeci şi şapte care au venit, şaptesprezece au fost executaţi pe loc, în curtea Conacului; iar ceilalţi zece au fost trimişi a doua zi, la Istambul, legaţi toţi cu un singur lanţ, fiecare cu câte un belciug de fier în jurul gâtului.

Nu există martori şi n-o să se poată şti niciodată cum de-a fost cu putinţă ca nişte oameni atât de încercaţi şi-atât de iluştri să fie atraşi într-o asemenea cursă şi căsăpiţi în mijlocul Travnikului, ca nişte oi, fără glas şi fără împotrivire. Masacrul beilor şi al fruntaşilor, executat cu calcul şi sânge rece, în curtea Conacului, sub ochii vizirului, fără scrupule, fără pic de respect pentru forme, aşa cum niciun vizir de până acum nu-şi mai îngăduise când săvârşise omoruri, rămase în ochii lumii ca un coşmar şi ca o vrajă rea.

Din ziua aceea toţi travnicenii aveau despre Gelaludin-paşa, pe care poporul îl poreclise Gelalia, aceeaşi părere, lucru care altfel li se întâmpla rar. Căci până acum, despre fiecare vizir rău (şi chiar despre mulţi care nici nu fuseseră atât de răi) se spunea că-i cel mai rău; dar despre actualul vizir nu se mai spunea nimic, căci de la cel mai rău şi până la Gelalia era drum lung şi înfricoşător, iar pe drumul acesta oamenii îşi pierdeau de spaimă şi darul vorbirii, şi memoria, şi capacitatea de-a compara şi de-a găsi un cuvânt care să poată exprima cine e şi cum e Gelalia.

Luna aprilie trecu astfel într-o stupoare îngheţată şi într-o aşteptare mută. Ce-o să mai fie după asta, dacă se mai poate să fie ceva?

Şi atunci, în primele zile ale lui mai, vizirul îşi făcu rost de-un elefant.

---

[15] *Aian* – căpetenie.

În Turcia, când oamenii ajung la funcţii înalte şi dobândesc putere şi avere, încep adeseori să simtă cum apare şi creşte în ei interesul pentru animalele neobişnuite, ca un fel de patimă vânătorească, dar denaturată, care evită mişcarea şi efortul. Se mai întâmplase şi până acum ca vreun vizir să-şi aducă cine ştie ce lighioană nemaivăzută prin partea locului: vreo maimuţă, vreun papagal, vreo pisică de angora. Unul îşi procurase chiar un pui de panteră, dar se pare că pentru neamul acesta de tigri clima Travnikului se dovedi neprielnică. După primele încăierări şi încercări de a-şi arăta ferocitatea, animalul încetase să mai crească. Ce-i drept, toţi gură-cască aflaţi în preajma vizirului îl îndopau într-una cu rachiu tare şi-i dădeau colăcei de *esrar*[16] şi de *afion*[17]. Cu timpul pantera îşi pierdu dinţii. Blana, rămasă fără luciu, îi năpârli ca la o vită bolnavă. Îngrăşată fără să se fi dezvoltat normal, fiara stătea tolănită în ogradă, liberă şi inofensivă, şi picotea la soare, în timp ce cocoşii o ciuguleau, iar căţeluşii mai ştrengari ridicau necuviincioşi piciorul lângă ea. În iarna următoare, muri pantera de moartea naturală şi lipsită de glorie de care are parte orice simplu cotoi din Travnik.

Da, şi înainte vreme vizirii, ca oameni ciudaţi, cruzi şi cu greutate ce erau, îşi aduseseră tot soiul de lighioane neobişnuite; dar dacă ar fi fost să te iei după ciudăţenie şi cruzime, atunci Gelalia ar fi trebuit să ţină turme întregi de fiare din cele mai înfricoşătoare, cum nu se văd decât în poze şi nu se aud decât în basme. Şi de aceea travnicenii nu se mirară prea mult la vestea că vizirului îi soseşte un elefant, vietate nemaivăzută încă pe meleagurile lor.

Era un elefant african, în creştere încă, tânăr şi vioi. Avea abia doi ani. Înaintea lui, îi sosi la Travnik povestea, căci totul se dibuia de undeva: cum călătorea, cum era păzit şi îngrijit de însoţitori, cum era întâmpinat, transportat şi hrănit de popor şi de autorităţi. Şi încă înainte de a-l vedea, travnicenii îl botezară „fil”, ceea ce în limba turcească înseamnă tocmai elefant.

Iar filul călătorea încet şi anevoie, deşi era doar pui, cam de mărimea unui bou bosniac dintre cei zdraveni. Şi puişorul ăsta de elefant le scotea peri albi însoţitorilor săi. Filul ba nu vroia să mănânce şi se trântea pur şi simplu pe iarbă, ba închidea ochii şi începea să sughiţă şi să râgâie în aşa hal, încât însoţitorii, cu

---

[16] *Esrar* – haşiş.

[17] *Afion* – mac.

gândul la vizir, mureau de frică să nu i se întâmple ceva: iar el deschidea viclean câte un ochi, se uita în preajmă şi o zbughea, gonind atât de repede, încât flăcăii abia se ţineau după el. Bieţii oameni îl îndemnau în toate limbile, îi spuneau cuvinte drăgăstoase şi-l înjurau cu prudenţă; câte unul, e drept, îl mai şi înţepa, pe furiş, în partea moale de sub coadă. Dar totul era zadarnic, însoţitorii erau nevoiţi să-l poarte pe jumătate în braţe, să pună la jug boii luaţi de la ţărani şi să-l care într-o căruţă specială, joasă, pe care o numeau „tehtervan”. Şi nimeni nu era în stare să-i prindă iţele năzbâtiilor. („Parcă ar fi al vizirului!”) Iar slugile bosniece strângeau doar din dinţi, să nu le scape vreun cuvânt şi să nu spună cu glas tare ce gândesc în clipele acelea despre toţi elefanţii şi toţi vizirii din lume, şi-şi blestemau ceasul când soarta îi hărăzise să păzească şi să ducă ceea ce Bosnia nu mai văzuse niciodată.

În genere, toţi cei din alai, de la cel mai mic până la cel mai mare, erau îngrijoraţi şi mohorâţi; se cutremurau toţi gândindu-se la ce-i aştepta dacă nu-şi îndeplineau treaba cum se cuvine; şi-şi găseau o oarecare satisfacţie doar în zăpăceala şi în spaima pe care ei înşişi o stârneau pretutindeni în calea lor şi-un fel de răsplată în jaful pe care-l puteau practica nestingheriţi în numele filului, favorit al vizirului.

Aşa se petreceau lucrurile în toate oraşele şi satele prin care treceau. Când se ivea alaiul cu elefantul în vreun târg bosniac aşezat lângă şoseaua principală, copiii alergau să-l întâmpine cu chiote de râs şi cu chemări vesele. Mai-marii târgului se adunau în piaţă să privească minunea minunilor, dar când dădeau cu ochii de seimenii cei mohorâţi sau auzeau numele vizirului Gelaludin, toate glasurile se stingeau, toate feţele îngheţau, şi fiecare îşi căuta drumul cel mai scurt spre casă, încercând să se convingă singur că nu fusese nicăieri şi că nu auzise nimic. Ofiţerii, funcţionarii, mufliii, zapciii, cei pe care îi silea datoria, ieşeau cu teamă şi respect în faţa animalului necunoscut al vizirului şi, neîndrăznind să întrebe prea multe, luau de la localnici, grabnic şi fără cruţare, tot ce li se cerea. Mulţi dintre ei se apropiau cu un zâmbet linguşitor nu numai de alai, ci şi de tânărul elefant; şi, după ce priveau cu nespusă bunăvoinţă animalul nemaivăzut, nu ştiau ce să-i spună, şi-şi mângâiau bărbile şoptind în aşa fel, încât să-i audă şi însoţitorii:

— Maşalah, maşalah! Să nu-i fie de deochi!

Iar în sinea lor tremurau ca nu cumva să i se întâmple ceva elefantului cât timp se afla acolo, în raza stăpânirii lor, şi aşteptau cu nerăbdare clipa când alaiul vizirului, cu monstru cu tot, o să-şi continue drumul şi-o să treacă în comuna vecină, cârmuită de alţii. Şi când alaiul părăsea într-adevăr târgul, ei oftau cu oftatul acela înăbuşit, de uşurare, de ură şi de duşmănie, pentru cât li se adunase pe suflet, oftat pe care slujbaşii şi „oamenii împărăţiei" ştiu uneori să-l scoată, dar în aşa fel, încât nici pământul cel negru să nu-i audă, şi cu atât mai puţin vreun om viu, chiar cel mai apropiat.

Până şi norodul, oamenii de rând care nu erau nimic şi n-aveau nimic, nu cutezau să vorbească tare şi pe faţă despre ceea ce vedeau. Abia când se ştiau la adăpostul uşilor bine închise, îşi băteau joc de elefant şi râdeau de cheltuielile şi de grija cu care era transportat, de parcă ar fi fost cine ştie ce sfinte moaşte animalul vizirului cu faimă rea.

Numai copiii, uitând de toate poveţele şi de orice prudenţă, vorbeau tare, făceau pariuri şi se luau la harţă discutând despre lungimea trompei, grosimea picioarelor şi mărimea urechilor elefantului. Pe maidane, unde începuse să încolţească iarba, copiii se jucau *de-a filul* şi de-a alaiul lui. Copiii cei necruţători, incoruptibili, neînfricaţi şi atotvăzători! Unul dintre ei făcea pe filul, umbla în patru labe şi dădea din cap, pe care trebuia închipuită o trompă şi nişte urechi mari, clăpăuge. Iar ceilalţi înfăţişau alaiul, cu slugile şi seimenii cei neobrăzaţi şi puşi pe harţă. Câte unul dintre băieţi îl imita pe *muteselim*[18] şi, apropiindu-se cu teamă adevărată şi cu bunăvoinţă falsă de elefantul imaginar, îşi mângâia barba, şoptind:

— Maşalah! Maşalah! Ce vietate mândră! D-apoi da, fiinţa Domnului!

Şi-şi juca atât de bine rolul, încât toţi ceilalţi copii râdeau cu hohote, chiar şi cel care făcea pe filul.

Când filul cu alaiul său ajunse la Sarajevo, se păstră pentru el protocolul consfinţit pentru viziri: în drum spre Travnik să nu intre în oraş, ci să înnopteze pe Gorica, şi asta cel mult două nopţi, în care timp oraşul Sarajevo trimite obligatoriu cele necesare, hrană şi băutură, lumânări şi lemne. Alaiul cu puiul de elefant înnopta deci pe Gorica. Şi niciunul dintre „fruntaşii" târgului nu arătă nici cel mai mic interes pentru animalul străin

---

[18] *Muteselim* – funcţionar din administraţia statului.

(multe familii de seamă erau încă în doliu după masacrul recent pus la cale de vizir). Cetăţenii oraşului, bogaţi şi sfidători, dar temându-se totuşi de vizir şi de tot ce avea vreo legătură cu el, trimiseră o slugă să întrebe câţi oameni sunt în alai, ca să le poată da cele trebuitoare. De elefant, nici nu se pomeni, căci localnicii spuneau aşa: „Ştim ce mănâncă *vizirul filului*, dar nu ştim cu ce se hrăneşte *filul vizirului*; dacă i-am cunoaşte obiceiurile, i-am trimite şi lui de-ale mâncării”.

Aşa străbătu filul, din târg în târg, jumătate din Bosnia, fără necazuri prea mari, şi ajunse în sfârşit la Travnik. După felul cum intră animalul în oraş, se putea vedea cel mai bine ce simţăminte nutreau oamenii pentru vizir şi pentru tot ce era al lui. Unii întorceau spatele şi se prefăceau că nu ştiu şi nu văd nimic, alţii şovăiau între spaimă şi curiozitate, alţii se gândeau cum să se arate atenţi faţă de elefantul vizirului pentru ca lucrul acesta să fie văzut şi notat unde trebuie. Şi, în sfârşit, mai era sărăcimea cea numeroasă, căreia nu-i ardea nici de viziri, nici de elefanţi, şi privea toate astea cum privea orice, gândindu-se numai la un lucru: cum să facă omul, măcar o dată în viaţa lui şi numai pentru câtăva vreme, să găsească tot ce-i trebuie, lui şi familiei.

De fapt, până şi cei mai zeloşi stăteau în cumpănă dacă să iasă în întâmpinarea filului şi să-şi arate astfel stima faţă de vizir şi de tot ce-i aparţine sau să rămână cuminţi acasă. Doar nu poţi să ştii niciodată ce întorsătură iau lucrurile, îşi spuneau ei, şi ce pagube şi belele îţi pot cădea pe cap. (Parcă cine poate să prevadă şi să ghicească toanele şi samavolniciile oamenilor împărăţiei şi ale tiranilor?) Poate că din pricina asta pe fil nu l-a întâmpinat mulţime de lume şi uliţele pe care a trecut au fost mai mult pustii.

Pe uliţele înguste ale Travnikului, tânărul elefant păru mai mare decât era în realitate, mai fioros şi mai greoi, căci toţi câţi îl priveau se gândeau mai mult la vizir decât la dobitocul lui. Şi mulţi dintre cei ce-l zăriseră în alai, printre ramurile tinere şi verzi cu care era înconjurat, se întrecură apoi să mintă ore şi ore, prin cafenele şi prin case, povestind minuni despre înfăţişarea înfricoşătoare şi despre însuşirile nemaipomenite ale „vitei vizirului”. Şi nu-i de mirare, căci şi aici, ca şi pretutindeni în lume, ochii văd mai lesne ceea ce-ţi umple sufletul. Şi-apoi, aşa e făcut omul nostru: să iubească mai mult şi să cultive mai

cu grijă povestea lui despre realitate, decât realitatea despre care povesteşte.

Nimeni nu ştia însă şi nici nu putea să ştie cum fusese instalat filul la Conac şi cum îşi petrecuse acolo primele zile, căci chiar de s-ar fi găsit cineva care să aibă curaj să întrebe, n-ar fi găsit pe nimeni atât de curajos încât să-i spună. Sub cârmuirea vizirului acestuia, nici gând ca târgul să povestească şi să bârfească pe faţă, ca odinioară, ce se petrecea la Conac.

Dar ce nu pot afla, travnicenii ştiu să născocească, şi ce nu îndrăznesc să spună, şoptesc cu mult curaj şi cu înverşunare. Filul creştea deci în imaginaţia oamenilor şi căpăta porecle care nu sună frumos nici când sunt şoptite, cu atât mai puţin când sunt scrise. Şi totuşi, despre el nu numai că se vorbea, dar se şi scria.

Astfel, parohul din Dolac, fra-Mato Mikić îi scria prietenului său, stareţ la mânăstirea Gučja Gora, informându-l despre venirea filului, dar în taină, pe ocolite, şi în parte în limba latină, folosind citate din Apocalips despre fiara cea mare („Et vidi bestiam...” [19]). Şi, printre altele, îl informa, ca de obicei, despre situaţia generală la Conac, în Travnik şi în Bosnia.

„Fost-au, după cum ştii, şi unii dintre-ai noştri”, scria parohul Mato, „care, văzând cum îi căsăpea vizirul pe turci şi pe «fruntaşii» lor, ziceau că din toată întâmplarea s-ar putea să iasă ceva bun pentru raia, căci nătângii noştri îşi închipuie că răul altuia e neapărat spre binele lor. Poţi să le spui deschis, să ştie măcar acuma, dacă n-au ştiut-o, că n-o să iasă nimic bun din toate astea. Singura noutate e că «fiara şi-a făcut rost de-o fiară» şi că norodul, care n-are altă treabă, povesteşte şi trăncăneşte vrute şi nevrute.”

Şi, amestecând cu prudenţă cuvintele latineşti cu ale noastre, ca într-un limbaj cifrat, parohul Mato îşi încheia astfel scrisoarea: „Et sic Bosna ut antea neorânduită sine lege vagatur et vagabitur forte până în ziua de apoi”.[20]

Şi, într-adevăr, zilele treceau, iar de la Conac niciun glas şi niciun semn, despre nimic, deci nici despre elefant. De când se închisese poarta în urma filului, fiara din poveştile travnicenilor

---

[19] Şi văzui fiara (lat.).

[20] Şi aşa Bosnia, neorânduită ca şi până acum, fără legi, rătăceşte şi va rătăci poate până în ziua de apoi.

se scufundase cu totul în Conacul cel mare, pierise fără urme, se făcuse parcă una cu vizirul cel invizibil.

Iar pe vizir, travnicenii într-adevăr îl vedeau rar. El aproape că nu ieşea din Conac. Faptul acesta simplu, că e greu să-l vezi pe vizir prin oraş, speria de la sine şi prilejuia tot felul de presupuneri, devenind astfel încă un mijloc de-a vârî spaima în oase. În plus, travnicenii ţinuseră grozav, de la bun început, să mai afle ceva amănunte despre vizir, nu numai în legătură cu aducerea puiului de elefant, ci despre orice, în general, despre felul lui de trai, despre obiceiurile, patimile şi dorinţele lui, sperând că doar-doar vor găsi astfel vreo „portiţă" prin care să se poată apropia de el.

Un informator bine plătit, dintre cei de la Conac, putea să spună despre vizirul acesta închis în sine, tăcut şi aproape nemişcat doar că n-are vreo patimă sau vreo dorinţă mai puternică. Trăia neprihănit, fuma puţin, bea şi mai puţin, mânca modest şi cumpătat, se îmbrăca simplu, nu prea se dădea în vânt după bani şi nu era nici orgolios, nici desfrânat şi nici lacom.

Ca orice adevăr, şi adevărul acesta era greu de crezut. Iar travnicenii, nerăbdători şi maliţioşi, primind informaţiile, se întrebau cine căsăpise atâţia oameni prin Bosnia, dacă la Conac trăia închis un asemenea mieluşel? Şi totuşi, informaţiile erau adevărate. Singura patimă a vizirului, dacă putea fi numită patimă, era colecţionarea de condeie, de hârtie fină şi de călimări.

Vizirul avea în colecţia lui hârtie de pe toate meleagurile lumii – chinezească, veneţiană, franţuzească, olandeză, germană. Avea călimări de diferite mărimi, făcute din metal, din jad sau din piele anume lucrată. El însuşi nu prea scria şi nici nu era cine ştie ce maestru în arta scrisului, dar strângea cu patimă exemplare de artă caligrafică şi le păstra înfăşurate cu grijă, în cutii rotunde, din lemn subţire, sau în mape de piele.

Nespus de mult ţinea vizirul la colecţia lui de *calemuri*, un fel de condeie care în Orient ţin locul penelor de gâscă. Condeiele acestea sunt făcute din trestie, cel mai adesea din bambus, ascuţite şi despicate la vârf, în formă de peniţă.

Ore întregi, visător şi nemişcat, vizirul îşi trecea dintr-o mână în alta calemurile de toate soiurile, culorile şi mărimile. Unele dintre ele erau galbene-deschise, aproape albe, altele roşietice

şi trandafirii sau de-un negru compact şi strălucitoare ca oţelul călit; toate în culori naturale; unele subţiri şi netede, ca nişte fâşii de metal, altele de grosimea degetului mare, cu încheieturi noduroase. Unele reflectau jocul bizar al naturii, de aceea fie că se terminau cu o protuberantă în formă de craniu omenesc, fie că nodurile de la încheieturile trestiei semănau a ochi omeneşti. Toate felurile de condeie din Imperiul turcesc, din Persia şi Egipt erau reprezentate cu câte cel puţin un exemplar în colecţia aceasta de peste opt sute de calemuri, din care niciunul nu semăna cu celălalt. Şi niciunul nu făcea parte dintre calemurile ieftine şi obişnuite, care se cumpără cu duzina. În colecţie existau câteva exemplare unice ca formă şi culoare; pe acestea vizirul le păstra înfăşurate în vată, în nişte cutii lunguieţe, speciale, de lac chinezesc.

În liniştea ca de mormânt care domnea în imensa încăpere, nu se auzea, ore întregi, decât foşnetul hârtiei şi clinchetul calemurilor din mâinile vizirului; el le cântărea şi le compara unele cu altele; scria cu ele litere stilizate şi desena iniţiale majuscule, cu cerneală de diferite culori, apoi le ştergea şi le curăţa cu un burete special şi le punea la locurile lor, în colecţia cea mare.

Aşa îşi petrecea vizirul timpul care se scurgea atât de încet la Travnik.

Şi pe când el stătea ore întregi cu calemurile lui, furat cu totul de plăcerea aceasta nevinovată, de la un capăt la altul al Bosniei oamenii se întrebau cu teamă ascunsă şi cu grijă nerostită: ce-o fi făcând şi ce-o fi uneltind vizirul? Şi fiecare înclina să creadă numai în rău şi să vadă în retragerea şi în tăcerea vizirului invizibil un pericol care îl pândea şi pe el şi pe ai lui. Şi fiecare şi-l închipuia pe vizir într-alt fel, punând la cale vreo faptă importantă şi sângeroasă.

Pe lângă distracţia cu calemurile, hârtiile şi scrisul, vizirul obişnuia să se ducă zilnic la elefant, să-l privească din toate părţile, să-i arunce iarbă sau fructe şi să-i vorbească încet, dându-i tot felul de nume glumeţe. Dar niciodată nu-l atingea cu mâna.

Atâta izbutiseră să afle travnicenii despre vizirul cel invizibil. Pentru ei, asta însemna prea puţin. Pasiunea pentru calemuri şi hârtii nu li se părea nici prea verosimilă, nici prea limpede. Distracţia cu elefantul o socoteau mai de înţeles şi mai

apropiată, cu atât mai mult cu cât filul începuse să se arate ochilor uimiţi ai lumii.

II

Nu trecu mult, şi filul începu într-adevăr să fie scos din Conac; altfel nici nu s-ar fi putut, căci pentru animalul cel tânăr, îndată ce dădu de hrană bună şi se mai odihni după drumul lung şi anevoios, Conacul devenise prea strâmt. Ştiau toţi că filul nu va putea fi ţinut în grajd, ca o vită supusă, dar nu bănuia nimeni că va fi atât de neastâmpărat şi de nărăvaş.

Altminteri, nu era deloc greu să-l scoţi la plimbare; el însuşi căuta lărgime şi verdeaţă. Dar era greu să-l înfrânezi şi să-l păzeşti. Chiar de-a doua zi, filul trecu în fugă peste Lašva, căreia îi scăzuseră apele, ridicându-şi trompa sus de tot, în semn de bucurie, şi împrăştiind apa în jurul lui cu un plescăit vesel. Dând de ulucile grădinilor, tânărul elefant, cu aerele unui ştrengar care se joacă, începu imediat să împingă parii ca să vadă dacă sunt bine bătuţi, să îndoaie şi să rupă crengile, până unde ajungea cu trompa. Slugile goneau după el, iar el se întorcea în Lašva şi le stropea ştrengăreşte cu apă, având grijă să se stropească şi pe sine.

După câteva zile, slugilor le dădu în gând să-l scoată la plimbare legat; fireşte, legat frumos, cu gust. Şi-i puseră în jurul gâtului o zgardă rezistentă, făcută din piele îmbrăcată în postav roşu, brodat cu paiete sclipitoare şi cu zurgălăi. De fiecare parte a gulerului acestuia de piele era fixat câte un lanţ lung, ţinut de câte o slugă. În fruntea alaiului mergea un mulatru înalt şi spătos, cu pielea smolită şi cu ochii piezişi, un fel de pedagog şi de îmblânzitor al tânărului elefant, singurul care, cu o mişcare a mâinii, cu un strigăt sau cu o privire, putea să-l influenţeze. Pe omul acesta travnicenii îl botezaseră Filfil.

La început plimbară filul aşa, pe colinele din preajma Conacului; apoi prelungiră din ce în ce mai mult plimbările, până când, în cele din urmă, începură să-l poarte chiar prin târg. Când tânărul elefant fu plimbat pentru prima dată prin centru, oamenii se purtară ca în ziua când sosise la Travnik, unii făcându-se că nu-l văd, alţii privindu-l cu spaimă sau cu indiferenţă prefăcută. Dar plimbările acestea se înteţiră din ce în

ce, apoi deveniră permanente. Iar filul, obişnuindu-se cu târgul, începu să-şi dea arama pe faţă.

Şi atunci începură să aibă loc scene nemaivăzute. De cum apărea filul şi alaiul său, sus, la capătul târgului, se pornea freamătul şi agitaţia. Câinii, marea gloată de câini ai târgului, se zăpăceau şi începeau să se zbuciume, să adulmece de departe fiara străină, care le depăşea toată experienţa vieţii, şi-şi părăseau vadurile de pe lângă măcelării. Dulăii îmbătrâniţi şi îngreunaţi de grăsime se retrăgeau tăcuţi, iar javrele tinere, mai slabe şi mai vioaie, lătrau printre uluci sau prin găurile pereţilor, cu un lătrat rău şi tăios, vrând parcă să-şi înăbuşe propria lor frică. Neliniştea trecea apoi la pisici; ele traversau în fugă strada, se urcau pe garduri, se căţărau pe aracii de viţă din curţi, goneau pe cerdacurile de lemn sau chiar pe acoperişuri. Găinile, adunate în piaţă ca să-şi ciugulească tainul de boabe de sub traistele cailor ţărăneşti, fugeau cotcodăcind speriate şi, fâlfâind din aripi, săreau peste gardurile înalte. Măcăind, raţele alergau stângace şi se aruncau de pe zid în pârâu. Dar mai ales caii se speriau de fil. Căluţii aceştia bosnieci, piperniciţi, dar răbdători şi rezistenţi, suri şi păroşi, cu şuviţe dese în coama care le cădea pe frunte şi sub care le licăreau ochii catifelaţi, plini de-o tăcută voioşie, îşi ieşeau pur şi simplu din minţi de cum îl zăreau pe fil sau îi auzeau zurgălăii. Îşi rupeau frâiele, îşi aruncau poverile şi samarele din spinare şi fugeau zvârlind furioşi cu copitele dinapoi, spre duşmanul invizibil. Ţăranii alergau şi ei buimaci, strigându-şi pe nume caii speriaţi, doar-doar or putea să-i potolească şi să-i oprească. (Exista ceva nespus de dureros pe chipul ţăranului care, cu picioarele răşchirate şi cu mâinile întinse, fugea să se posteze în faţa calului înnebunit şi, cu bruma de minte rămasă, încerca să fie mai înţelept şi decât dobitocul lui ieşit din minţi, şi decât smintiţii aceia care, fără niciun rost, plimbau fiara prin oraş.)

Copiii târgului, îndeosebi ţigănuşii, veneau în fugă de pe uliţele lăturalnice şi, pitiţi pe după colţurile caselor, priveau cu teamă şi cu plăcută emoţie animalul străin. Şi cu cât zilele treceau, cu atât copiii deveneau mai îndrăzneţi şi mai întreprinzători şi începeau să strige, să fluiere, să se îmbrâncească unul pe altul în strada principală, cu ţipete şi cu hohote de râs, spre elefant.

Şi femeile şi fetele, ascunse pe după zăbrele, în pridvoare şi pe la ferestre, priveau filul în dichisul lui roşu, cu alaiul lui format din flăcăi frumos îmbrăcaţi şi trufaşi. Se adunau câte trei-patru la un ochi de geam, vorbeau pe şoptite, spuneau glume la adresa animalului neobişnuit, se gâdilau una pe alta şi chicoteau înăbuşit. Mamele şi soacrele le interziceau nurorilor gravide să iasă la ferestre, nu cumva mai apoi copilul pe care-l purtau în pântece să semene cu monstrul.

Cel mai rău era însă în zilele de târg. Caii, vitele mari şi cele mărunte să-şi rupă picioarele de spaimă, nu alta! Femeile din satele de prin împrejurimi, îmbrăcate în rochii lungi şi legate frumos la cap cu basmale albe, fugeau cât le ţineau picioarele spre uliţele mai dosnice, crucindu-se şi ţipând de spaimă şi de tulburare.

Pe lângă toate astea trecea solemn filul, legănându-se şi clătinându-se, pe când însoţitorii alergau şi ţopăiau în jurul lui râzând şi strigând. Priveliştea era atât de nouă şi de stranie, încât uneori părea că totul se mişcă după o muzică nemaiauzită şi necunoscută şi că plimbarea filului e însoţită nu de zurgălăi şi de râsetele şi chemările alaiului şi ale ţigănuşilor, ci de tobe, de ţimbale, de instrumente cu formă şi cu origină neştiută.

Filul călca apăsat pe picioarele-i bondoace, dar puternice, trecându-şi într-un ritm uşor şi calm greutatea de pe un picior pe altul, aşa cum calcă orice fiinţă vie în care există mult mai multă putere decât are nevoie ca să-şi poarte şi să-şi mişte trupul, din care pricină tot ce e în plus se transformă în zbenguială şi joacă.

Elefantul cel tânăr se deprinsese repede cu târgul şi devenea zi de zi mai perseverent şi mai isteţ când era vorba să-şi satisfacă toanele; iar toanele nu i le putea ghici şi nici prevedea nimeni, atâta viclenie drăcească şi răutate aproape omenească se ascundea în ele, cel puţin după părerea travnicenilor tulburaţi şi jigniţi. Ba răsturna coşul plin cu prune al unui sărac, ba lovea cu trompa şi dobora toate furcile şi greblele pe care un ţăran le scosese la vânzare, rezemate de-un perete, în târg. Oamenii dădeau înapoi ca în faţa stihiei, îşi înghiţeau mânia şi răbdau paguba. O singură dată, plăcintarul Vejsil a încercat să se apere. Când filul şi-a întins trompa spre scândura lui rotundă pe care se aflau plăcinte, Vejsil a fost mai iute decât el şi a ridicat capacul de lemn, ca să-l alunge. Elefantul şi-a retras, într-adevăr,

trompa; dar Filfil, care era puternic şi vânjos şi avea mâinile lungi, ca de maimuţă, s-a apropiat în fugă şi i-a ars lui Vejsil o palmă cum nu s-a mai pomenit în Travnik. Când plăcintarul şi-a venit în fire, filul cu alaiul lui se aflau departe, iar prin preajmă nu mai erau decât vreo câţiva oameni care-l stropeau cu apă. Pe obrazul lui Vejsil au rămas patru vânătăi groase şi o plagă însângerată, de la inelul pe care Filfil îl purta pe degetul mijlociu. Şi toţi socoteau că plăcintarul scăpase ieftin şi că toate astea nu însemnau nimic pe lângă ce i s-ar fi putut întâmpla.

De fapt, târgul se săturase mai mult de alaiul filului decât de filul însuşi, biată vietate fără minte şi străină. Căci lângă el se afla totdeauna paznicul principal şi îngrijitorul Filfil, căruia nimeni nu-i ştia numele adevărat, cu mâinile lui lungi şi cu faţa lui neomenească. Se mai aflau apoi doi ostaşi însoţitori cărora, adeseori, li se mai alătura şi câte un *paşaliu*[21] trândav, de la Conac, doritor numai să se bucure de spaima lumii şi de învălmăşeala târgului, de neorânduiala generală, de scenele comice şi de râsul pe care ele îl stârnesc. Târgul cunoştea bine şi demult violenţa slugilor în ţara bunului plac, căci de multă vreme travnicenii cei bătrâni spuneau: greu e cu stăpân rău, dar mai greu cu linge-blide cei neruşinaţi şi cu slugile crude şi fără obraz.

Astfel, nimeni nu înfrâna animalul, ci, dimpotrivă, toţi îl întărâtau şi-l îndemnau la năzbâtii.

Haimanalele şi ţigănuşii se pregăteau încă de cu zori pentru ceasurile de plimbare a filului, cu gând să petreacă de pe urma glumelor şi a necazurilor care trebuiau să aibă loc. Şi niciodată aşteptarea nu le era înşelată. Astăzi filul se opreşte locului o clipă, se foieşte de parcă ar chibzui, apoi se apropie de prăvălia lui Avdaga Zlatarević (un negustor mărunt, dar cetăţean de frunte, respectat de travniceni şi respectându-se el însuşi grozav de mult!), se reazimă cu partea dinapoi a trupului de stâlpul de lemn care sprijină faţada prăvăliei şi începe să se scarpine, îndelung şi vioi. Avdaga se face nevăzut cât ai clipi, pe uşiţa care dă în magazie, spre zidul de piatră al prăvăliei. Alaiul stă şi aşteaptă ca filul să-şi termine plăcerea, lumea râde, şi dugheana de lemn se clatină şi pârâie din toate încheieturile.

Mâine, Avdaga nici nu mai aşteaptă să ajungă filul până la el. Avdaga se face nevăzut cât ai clipi, pe uşiţa care dă în magazie,

---

[21] *Paşaliu* – om din suita vizirului.

iar elefantul se duce glonţ la dugheană, se apropie iar de stâlpul cu pricina, dar nu se mai scarpină, ci-şi desface puţin picioarele dinapoi şi urinează zgomotos şi din belşug, chiar sub oblonul lui Avdaga. Apoi se scutură, îşi tremură de câteva ori muşchii spinării, îşi ciuleşte mulţumit urechile şi-şi continuă drumul, cu pasul lui solemn şi domol.

Ţigănuşii, care se ţin la zece paşi de fil, hohotesc şi-i comentează cu glas tare isprava, iar însoţitorii îl bat uşurel peste crupă.

Erau şi zile când filul trecea prin târg fără să se întâmple nimic deosebit; câteodată nici nu-l aduceau prin partea aceea, dar oamenii se obişnuiseră atât de mult cu emoţiile şi cu năzdrăvăniile filului, încât începuseră să le scornească atunci când nu existau.

Printre pierde-vară care aşteptau zilnic elefantul, puteau fi auzite asemenea discuţii:

— Ieri n-a trecut filul.

— N-a trecut pe-aici, dar ştiţi ce-a fost în mahalaua ţiganilor? răspundea unul Karišik, un beţivan şi-un palavragiu vestit.

— Ce-a fost, frate? întrebau doi deodată, uitând în clipa aceea că beţivanul trece drept cel mai mare mincinos din Travnik şi din împrejurimi.

— O ţigancă a lepădat când a dat cu ochii de fil, asta a fost.

— Nu mai spune!

— Că spun ori nu spun, asta a fost! Ieşise femeia – era în a opta lună – să clătească o tipsie şi tocmai dădea să arunce apa când i-au fugit ochii în susul uliţei. Iar de-acolo venea filul, drept spre ea. Femeia a scăpat tipsia, a apucat să strige: „A-ah!” şi s-a lungit, galbenă ca lumânarea. Lângă ea s-a ivit imediat o băltoacă. Şi aşa, au cărat-o în casă şi pe ea şi copilul de şapte luni. Acum, femeia nu-şi mai vine în fire. Copilul n-are nimic, e voinic şi sănătos altminteri, numai că-i mut, nu scoate un sunet. A amuţit de spaimă. D-apoi cum, frate!

Cu aceste cuvinte, „d-apoi cum, frate”, se termina orice minciună a lui Karišik; ele erau un fel de încheiere şi de semnătură pusă pe orice poveste, pe orice scorneală a beţivanului.

Ceilalţi pierde-vară se împrăştiau cât ai clipi şi povesteau mai departe, iar cei mai mulţi dintre ei uitau să spună că povestea vine de la Karišik. Şi târgul fierbea şi aştepta ziua de mâine, cu

vizita filului, sau măcar cu o poveste nouă, adevărată sau născocită, despre fil.

E lesne de închipuit cum se simţeau, după toate astea, negustorii şi prăvăliaşii din Travnik, cei mai liniştiţi şi mai respectabili târgoveţi din întreaga Bosnie, gravi, ţepeni, înfumuraţi şi mândri de datina lor negustorească şi de curăţenia şi liniştea oraşului lor de scaun.

Iar necazurile cu filul nu încetau, ci, dimpotrivă, sporeau, şi nimeni nu le întrezărea sfârşitul. Cine ar putea să ştie ce se petrece într-un dobitoc, chiar într-unul de-al nostru, bosniac? Şi cu atât mai mult într-unul străin, adus din lumea largă şi necunoscută? Cine putea să ştie la ce cazne îl osândise viaţa şi pe fil? Dar Travnikul n-avea obicei să se gândească la viaţa şi la caznele altora, ci la rânduiala şi la interesele lui. Pe când împărăţia pârâia şi trosnea din toate încheieturile, pe când Bosnia îşi târa zilele de azi pe mâine, în delăsare, în teamă şi-n aşteptare, pe când beii purtau doliu şi-şi puneau la cale răzbunarea, Travnikul nu ştia decât de fil şi vedea în el principalul duşman. Altminteri, travnicenii, după credinţa şi datina lor, ocrotesc toate animalele, chiar şi pe cele păgubitoare, hrănesc câinii, pisicile şi porumbeii şi nu omoară nici măcar insectele. Dar legea aceasta nu-l privea pe elefantul vizirului. Şi oamenii unelteau împotriva lui, şi-l urau cum se urăşte un om care îţi e duşman.

Iar filul, cu fiecare zi şi cu fiecare săptămână, se făcea tot mai mare şi mai puternic, şi devenea tot mai vioi şi mai năzdrăvan.

Câteodată alerga năvalnic prin târgul Travnikului, aşa cum alergase odinioară, sugaci fiind, pe cine ştie ce podiş înalt al Africii, prin iarba bogată şi aspră care-l biciuia din toate părţile şi-i înviora sângele tânăr, trezindu-i o nepotolită poftă de mâncare; alerga de parcă ar fi căutat ceva şi, negăsind, răsturna tot ce-i ieşea în cale. Poate că filul tânjea: poate că filul s-ar fi jucat cu semenii lui; poate că filului începuseră să-i iasă măselele; de aceea era neliniştit şi simţea o nevoie irezistibilă să roadă, să muşte tot ce nimerea; şi în isprăvile lui Travnikul vedea spiritul lui Gelalia, bănuia sute de planuri drăceşti.

Uneori, filul trecea în fugă domoală şi veselă, fără să se uite la nimeni şi fără să se atingă de nimic, de parcă ar fi alergat spre un cârd de elefanţi tineri. Şi se lovea ştrengăreşte cu trompa peste cap. Alteori se oprea în mijlocul târgului şi stătea nemişcat

şi trist, cu trompa lăsată în jos, cu ochii acoperiţi de pleoapele şi de genele lui rare, albicioase şi ţepoase, de parcă ar fi aşteptat ceva. Şi-atunci părea o fiinţă pierdută şi deznădăjduită. Iar oamenii de prin prăvălii îşi dădeau coate, răutăcioşi:

— Ştii cu cine-mi seamănă filul ăsta? îl întreba un giuvaergiu pe vecinul său.

— ?!

— Cu vizirul! Bucăţică ruptă! îl încredinţa giuvaergiul, care nu cutezase niciodată să-şi ridice ochii când trecea vizirul călare, pe lângă prăvălia lui. Iar vecinul, fără să se uite la animal, găsea că asta e foarte posibil, şi doar scuipa, mormăind o înjurătură murdară la adresa vizirului şi a mamei filului.

Aşa era ura lor! Iar când ura târgului se leagă de-un obiect, nu-l mai părăseşte, ci se strânge în jurul lui şi-l învăluie tot mai tare, schimbându-i cu timpul şi forma şi semnificaţia, depăşindu-l în întregime şi devenind scop în sine. Atunci obiectul trece pe un plan secundar, rămânând numai cu numele; iar ura se cristalizează, creşte pentru ea însăşi, după legile şi necesităţile ei, devine puternică, ingenioasă şi ameţitoare, ca o dragoste denaturată; şi-şi găseşte hrană şi stimulent în orice, şi-şi creează singură pretexte ca să sporească şi mai mult.

Cine e prins de ura adâncă şi înverşunată a târgului trebuie să cadă, mai devreme sau mai târziu, sub povara invizibilă, dar perfidă a urii acesteia; pentru el nu există scăpare, dacă nu distruge din temelii şi târgul şi seminţia târgoveţilor.

Ura aceasta, oarbă şi surdă, numai mută nu era. Oamenii nu prea discutau când se aflau în centrul oraşului, căci Gelalia era Gelalia; dar seara, când se întâlneau prin mahalale, li se dezlegau limbile şi li se înfierbântau minţile. E drept că şi vremea se potrivea de minune. Toamna era în toi. Cu nopţi încă frumoase, cu cerul parcă stins, bogat în stele mărunte, care picurau în fiecare clipă străbătând bolta cu licuricii lor; şi fiecare luminiţă făcea să tălăzuiască tot cerul, ca o pânză, în ochii celor care-l priveau. Pe costişele povârnite ardeau focuri. Se fierbea ultimul magiun. Pe lângă focuri, se mişcau sau stăteau oamenii, la treabă sau la taifas. Şi peste tot se aflau glume şi poveşti, şi poame, şi nuci, şi cafea, şi tutun; şi aproape peste tot se afla rachiu. Şi nu exista nici foc, nici taifas la care să nu vină vorba despre vizir şi despre elefantul lui, cu toate că nimeni nu le pomenea numele.

— A întrecut orice măsură!

De obicei, cu aceste cuvinte sfinţite începeau cele mai multe discuţii. Ele au fost de nenumărate ori rostite în târgul Travnikului de-a lungul anilor şi al secolelor. N-a existat generaţie care să nu simtă că se întrece şi că s-a întrecut orice măsură, şi încă de câteva ori în decursul unei vieţi. Nu s-ar putea stabili cu precizie când într-adevăr întrece răul orice măsură, şi când aceste cuvinte sunt rostite pe bună dreptate. Ele vin aşa, ca un oftat adânc sau ca un geamăt înăbuşit printre dinţi şi, de fapt, sunt totdeauna sincere şi adevărate pentru cel ce le rosteşte.

Numai că la focuri diferite se discută şi se dezbate în diferite chipuri acelaşi necaz. În linii mari, focurile sunt de trei feluri. Unele, la care stau tinerii şi vorbesc mai mult despre fete şi despre dragoste, despre jocuri şi despre isprăvile de prin cafenele. Altele, în jurul cărora se adună târgoveţii, dar cei mai subţirei la pungă, negustori mărunţi şi breslaşi. Şi, în sfârşit, focurile lângă care se adună gospodari grei, bogătaşii, „oameni de afaceri” şi de neam.

Lângă un foc dintre cele pe care le-am aşezat în prima categorie stăteau, în seara aceea de toamnă, doi tineri. Gazda, Šećeragić, şi oaspetele lui, Gluhbegović. Gazda, un flăcău de vreo douăzeci de ani, ghebos şi bolnăvicios, era singurul copil la părinţi; oaspetele, de-o vârstă cu el, era un flăcău înalt, voinic şi drept ca bradul, cu ochii albaştri şi pătrunzători, deasupra cărora sprâncenele i se uneau drepte şi subţiri, ca o aşchie de metal îndoită şi ascuţită la ambele capete. Deşi deosebiţi în toate, cei doi tineri erau prieteni nedespărţiţi şi le plăcea să se desprindă din grup şi să tăinuiască între ei, liberi, despre toate câte îi însufleţesc sau îi chinuie pe cei de vârsta lor.

În ziua aceea era vineri. Ceilalţi flăcăi plecaseră prin mahalale, să schimbe o vorbă cu fetele pe la uluci sau lângă porţile întredeschise.

Lângă căldarea în care fierbea magiunul îşi făceau de lucru nişte fetişcane necoapte; flăcăul care mesteca magiunul se afla şi el acolo; ceva mai la o parte, cei doi tineri tăifăsuiau liniştiţi şi fumau.

Cu ochii la foc şi cufundat parcă în sine, ghebosul îi spunea prietenului său:

— Toată lumea nu vorbeşte decât despre vizir şi despre filul său.

— Păi, e sătulă până-n gât!

— Mie mi s-a făcut lehamite să aud mereu unul şi acelaşi lucru: vizir-fil, fil-vizir. Şi dacă stau să mă gândesc, mi-e şi milă de bietul dobitoc. Ce vină are el? L-au vânat acolo, peste mări, l-au legat şi l-au vândut, iar vizirul l-a adus să se chinuie aici, singur cuc în ţară străină. Şi-apoi, dacă stau să mă gândesc, nici vizirul n-a venit de voia lui; şi pe el l-au trimis alţii, fără să-l întrebe dacă vrea sau nu. Iar cel care l-a trimis trebuia şi el să trimită pe cineva ca să facă ordine şi să potolească Bosnia. Şi-aşa, mi se pare că toate se împing una pe alta, că nimeni nu-i acolo unde ar vrea să fie şi că fiecare se află, împins de nevoie şi din voinţa altcuiva, acolo unde lui nu-i place şi nu-i nici altora plăcut.

Gluhbegović îl întrerupse:

— Ai cam luat-o razna, bietul de tine! Gândurile astea nu duc la nimic. Până dibuieşti tu cine l-a trimis pe nu ştiu cine, ăl de-aici ţi se urcă-n cap. De-aia nu te mai întreba nimic, ci nu te lăsa şi loveşte în cine ţi-e mai aproape şi în cine poţi.

— De, oftă ghebosul, dacă fiecare ar da în cel care-i stă în cale şi care îi e mai la îndemână, apoi nu s-ar mai isprăvi bătaia, ci s-ar întinde până la celălalt capăt al lumii.

— Las’ să se întindă! Ce-mi pasă mie de celălalt capăt al lumii?

Šećeragić nu-i răspunse, ci se retrase şi mai mult în sine, şi-şi aţinti şi mai mult ochii asupra focului.

Toate câte se discutau aici, lângă foc, nu schimbau nimic, nici pentru oraş, nici pentru fil, şi nici nu puteau să schimbe, căci una-i vorba şi alta-i fapta.

La un alt foc, pe-aproape, alt soi de oameni şi altfel de vorbe. Acolo se petrecea în lege. Vreo zece târgoveţi, din cei mai „subţirei la pungă”, sorbeau rachiu, unii cu patimă şi liniştit, alţii cu băgare de seamă şi cu nazuri. Vorba curgea, creştea, se preschimba în glume, în înţepături pline de venin, în monologuri solemne, în lăudăroşenii nesfârşite, în minciuni încâlcite sau în adevăruri scurte, fulgerătoare. Rachiul trezeşte în oameni simţăminte nebănuite şi tot felul de idei, găseşte cuvinte noi şi duce la hotărâri îndrăzneţe care aici, între focul cel vesel şi

bezna care acoperea lumea adormită şi amuţită, păreau fireşti şi uşor de înfăptuit.

— D-apoi, prieteni, ne arde obrazul de ruşine din pricina porcului ăluia al vizirului, şi mie şi întregului târg, cât e el de mare. Ne-am săturat de-o asemenea viaţă, zău aşa! spunea încet şi necăjit Avdaga Zlatarević.

Şi începu imediat o discuţie, pe şoptite dar plină de însufleţire, la care ţineau toţi să ia parte, exprimându-şi fiecare în felul lui amărăciunea, după fire şi avere şi după cât îl prinsese rachiul. Cât ai clipi, se formară două grupuri de vorbitori. Unii, viteji şi agresivi, curajoşi la vorbă şi necruţători în propuneri; alţii, împăciuitori, prudenţi la vorbă, înclinând mai mult către căi şi mijloace ocolite, cu care, fără zarvă şi fără cuvinte de prisos, pe nevăzute dar sigur, se poate ajunge la ţintă.

Un agă, mărunţel, roşcovan, costeliv şi iute din fire, cu mustaţă scurtă şi zbârlită, aproba totul, înfiorându-se de ruşinea pe care erau nevoiţi s-o rabde oamenii pe pământul lor şi în casa lor. Şi înjura Travnikul şi pe cel care i-a pus temelia aici. Ar trebui să i se dea foc, zicea el, să ardă şi şoarecii în pereţi. Înjura Bosnia cât e ea de lungă şi de lată. Că nu e o ţară cum sunt altele, zicea el roşu de mânie; nu există fiinţă pe lume să n-o fi călcat în picioare; mai lipsea doar elefantul, şi uite, l-au adus şi pe el, ca să se vadă şi minunea asta. Că-mi vine să-mi iau puşca şi când s-o apropia de prăvălia mea să-i torn douăzeci de plumbi în frunte, şi pe urmă las' să mă sfârtece în piaţă.

O singură voce, răguşită, vocea unuia care nici măcar nu venise treaz, mormăi ceva, ca un fel de aprobare. Toţi ceilalţi tăceau. Ştiau ei câte parale face şi omul, şi ameninţarea lui. De nenumărate ori mai trăsese el, cu aceiaşi douăzeci de plumbi; şi toţi cei în care trăsese îşi mâncau mai departe pâinea, sănătoşi tun, şi se încălzeau la soare. Şi mai ştiu că puştile Travnikului nu trag uşor, iar atunci când trag şi nimeresc într-adevăr – fac asta cu cât mai puţin zgomot.

Discuţia îşi continua firul. Aga cel mititel ameninţa mereu. Ameninţau şi alţii, dar mai încet şi mai vag, abia şuşotind. Începură propunerile. Mulţi erau de părere că „ar trebui făcut ceva”, deşi nu ştiau ce anume. Alţii se arătau partizanii mijloacelor moderate dar sigure, şi-i sfătuiau pe ceilalţi să mai aştepte şi să mai rabde.

— Până când să tot aşteptăm? interveni unul din cei mai porniţi. Nu cumva până o creşte filul şi-o începe să dea buzna peste casele noastre şi să se atingă de copiii noştri? Ştiţi voi oare că elefantul trăieşte mai mult de-o sută de ani?!

— Elefantul s-ar putea să trăiască, vorbi domol un negustor mai în vârstă, palid la faţă, dar nu şi stăpânul lui – vizirul.

La vorbele acestea, toţi împăciuitorii clătinară din cap, semnificativ; cei porniţi, amintindu-şi brusc cine era stăpânul filului, tăcură o clipă, şi discuţia deveni iar şoaptă.

Nici lângă focurile la care se auzeau asemenea lăudăroşenii zgomotoase şi ocări şoptite nu putea fi vorba de concluzii reale şi de soluţii folositoare. E drept, încolţeau câteva propuneri curajoase despre felul cum ar putea fi scăpat târgul de nelegiuirile filului; propunerile însă, care îi însufleţeau pe cei ce le făceau şi uneori şi pe cei ce le ascultau, erau uitate la lumina zilei şi nimeni nu se mai gândea la înfăptuirea lor. În seara următoare, la foc, începea din nou jocul imaginaţiei şi al vorbelor. Iar dacă vreodată, în mod cu totul excepţional, se mai întâmpla să fie reluată vreo propunere din ajun şi să se discute despre realizarea ei, nu se ajungea niciodată la ceva serios, şi totul se sfârşea de obicei cu o poveste nouă. Aşa a luat naştere şi povestea aceasta despre Aljo şi despre fil.

Era o noapte de septembrie, caldă, dar senină. Cei care mestecau magiunul cântau; cei care n-aveau nicio treabă tăifăsuiau pe lângă focuri, la o cafea, la un rachiu, la o ţigară. Plăcută i se pare omului orice vorbă pe care o rosteşte şi drag îi e tot ce vede cu ochii şi atinge cu degetele! Nu-i liberă viaţa, şi nici uşoară, şi nici sigură, dar se poate visa din belşug despre ea şi se poate vorbi şi glumi cu înţelepciune, cu isteţime.

Zarvă mare era mai ales lângă un foc. Acolo se adunaseră în jurul lui Aljo Kazaz vreo zece prăvăliaşi dintre cei mai subţirei la pungă şi de aceea dintre cei mai viteji.

Aljo avea în târg prăvălie mică, dar bănoasă şi binecunoscută; la el se împleteau găitane şi ceaprazuri şi se vindeau pungi şi brâie de mătase. Kazazii ăştia descindeau dintr-o familie odinioară mare şi puternică, dar acum dispărută – familia Sahbegović. Prin nu ştiu ce împrejurări, din tot neamul lor rămăsese numai o ramură care, neavând pământ, trecuse la meserie şi la câştig şi, de peste cincizeci de ani, îşi păstra locul

în breasla kazazilor. Aşa căpătaseră şi numele de Kazaz[22], după breaslă. Toţi erau socotiţi oameni de omenie şi meseriaşi pricepuţi. La fel şi Aljo ăsta, doar că el era cam zurliu şi cam într-o ureche. Înalt şi voinic, rumen la faţă, cu nişte ochi negri, în care licărea veşnic un fel de zâmbet, Aljo avea o barbă neagră, rară şi inegală care-i acoperea obrazul. Îl ştiau toţi mare mucalit, dar naiv şi curat la suflet, înţelept şi descurcăreţ; era cunoscut ca unul care se şi pricepe şi îndrăzneşte să spună ceea ce alţii tac, şi să facă ceea ce alţii n-ar face niciodată, şi trecea drept omul despre care nu ştii niciodată când îşi bate joc de toată lumea, şi când le îngăduie altora să-şi bată joc de el, când spune adevărul glumind, şi când glumeşte cu ceea ce alţii iau drept adevăr.

În tinereţe, Aljo luptase sub comanda lui Suleiman-paşa împotriva Muntenegrului şi-şi făcuse faimă atât prin vitejia, cât şi prin vorbele lui de duh.

Nici n-apucase Aljo să se aşeze bine, că-l şi luară ceilalţi la întrebări:

— Aljo, uite că ne ciorovăim aici şi nu ştim ce-i mai cumplit şi mai rău, şi ce-i mai bun şi mai dulce pe lume.

— Cel mai rău e să te afli pe stâncile Muntenegrului, într-o noapte cu vânt, şi să ai o ceată de muntenegreni în faţă şi alta în spate.

Toate acestea Aljo le rosti repede, fără să stea pe gânduri, ca pe nişte lucruri ştiute pe de rost; apoi însă, tresări deodată şi amuţi. Ceilalţi îl îmboldiră să răspundă şi la a doua întrebare; iar el îi privi îndelung, sfidător şi ştrengăreşte, cu ochii lui negri, strălucitori, şi abia la urmă le spuse, vorbind agale:

— Ce e mai dulce pe lume?... Ce e mai bun şi mai dulce?... Mă întrebaţi ce e mai dulce pe lume? Păi asta numai un tâmpit poate să întrebe, fiindcă orice om cu un dram de minte ştie ce e mai dulce pe lume. Asta se ştie, nu se întreabă. Vai de capul vostru!

Dar după primele glume nevinovate, discuţia trecu imediat la fil. Plângerile, ameninţările şi lăudăroşeniile obişnuite. Unul propuse să se aleagă cinci oameni din târg, care să meargă la vizir şi să i se plângă de fil şi de alaiul lui.

---

[22] *Kazaz* – ceaprazar.

Tosun-aga, croitorul cel mărunţel şi bolnăvicios, dădu pe gât un filigean de rachiu şi suflă aerul cu putere (suflul rachiului cere vorbe tari!):

— Uite, eu merg primul.

Era o umbră de om Tosun-aga, pătimaş şi cu faimă nu prea bună, dar tocmai din pricina asta atât de trufaş, încât trufia îi întrecea toate celelalte simţăminte, chiar şi teama. Acum, când vorbea, la lumina puternică a focului părea şi mai palid, şi mai slab, şi mai prăpădit, abia dacă mai avea un firicel de viaţă în el; dacă i s-ar fi luat capul, nu s-ar fi putut spune că pierdea mare lucru.

— Fugi de-aci! Dacă mergi tu primul, merg şi eu, măcar al treilea, spuse Aljo, râzând.

Ceilalţi dădură şi ei rachiul pe gât şi începură să se întreacă:

— Merg şi eu!

— Şi eu!

Se lăudară şi se vitejiră aşa multă vreme, cu vorbe din cele mai tari. În noaptea aceea se despărţiră târziu, cu planul gata pus la cale; iar cei cinci aleşi jurară solemn să se întâlnească a doua zi la prăvălia lui Tosun-aga, să meargă la Conac, să se înfăţişeze vizirului, să-i spună adevărul gol-goluţ şi părerea adevărată a târgului şi a norodului despre fil şi despre paznicii lui cei samavolnici şi fără suflet, şi să-l roage să le ia de pe cap năpasta aceasta.

În noaptea aceea mulţi se treziră întrebându-se cu spaimă dacă fusese cu putinţă ca la băutură şi la taifas să-şi dea cuvântul că se vor înfăţişa lui Gelalia, sau totul fusese numai un vis zănatec.

III

A doua zi dimineaţă, la ceasul hotărât, doar trei din cei cinci sosiră la locul întâlnirii. Ceilalţi doi nu erau de găsit nicăieri. Pe drum, unul din cei trei fu apucat de crampe atât de cumplite, încât se abătu într-una din grădinile pline de tufe de lângă drum şi pieri fără urmă. Aşa, mai rămase doar Aljo şi, cu el, Tosun-aga.

Mergeau amândoi încet, gândindu-se la unul şi acelaşi lucru: că ar fi bine să se întoarcă din drumul acesta primejdios şi absurd. Dar cum niciunul nu ţinea să rostească primul ceea ce

gândeau amândoi, merseră mai departe. Şi tot sfiindu-se unul de celălalt, se pomeniră la podul de peste Lašva, în faţa Conacului. Tosun-aga rămăsese cu câţiva paşi în urmă, iar Aljo se gândea să poposească lângă pod şi de acolo să se întoarcă, după ce s-o înţelege cu Tosun, ca să nu-şi piardă capul nebuneşte. Din gândurile acestea îl treziră nişte glasuri aspre. De undeva, din faţa gheretei de la celălalt capăt al podului, doi ostaşi îi strigau ceva, amândoi odată. În prima clipă, Aljo crezu că vor să-l alunge şi, fericit, vru să se întoarcă, dar, dimpotrivă, ei îl chemau, agitându-şi mâinile.

— Hei!

— Încoace, încoace!

Paza era întărită, de parcă ar fi aşteptat pe cineva. Cei doi ostaşi, flăcăiandri cu barba abia răsărită, porniră spre el. Aljo simţi că-i îngheaţă sângele în vine, dar, fiindcă nu mai avea încotro, porni repede şi nepăsător în întâmpinarea ostaşilor.

Cei doi îl întrebară cu asprime încotro pornise şi ce căuta pe-acolo. Cu un glas cât se poate de nevinovat şi de firesc, Aljo le răspunse că se ducea până sus, la Halilović, după nişte prune, că se luase cu vorba, cu un vecin întâlnit pe drum, şi că uite-aşa, din vorbă în vorbă, se pomenise, fără să-şi dea seama, în faţa Conacului. Râdea singur de el şi de neatenţia asta a lui, cu un râs larg, nevinovat şi prostesc de bun. Ostaşii îl mai priviră o clipă, bănuitori.

— Hai, cară-te!

Scăpat de prima spaimă şi recules complet, Aljo simţi o mare uşurare, dar totodată şi dorinţa stranie de-a mai schimba o vorbă cu flăcăii ăştia cumsecade, ca să-şi mai râdă un pic de primejdia care îl ocolise.

— Bine, bine, băieţi, păziţi, păziţi cu grijă! Şi fiţi disciplinaţi! Şi Dumnezeu să vă ţină stăpânul!

Ostaşii lui Gelalia, ucigaşi înrăiţi, gata oricând să ia capete, îl priveau cu o lumină de zâmbet pe feţele lor obtuze.

Mergând pe povârnişul de lângă zidul care împrejmuia grădinile vizirului, Aljo se mai întoarse odată şi le zâmbi ostaşilor, care nici nu se mai uitau la el. Dar, în aceeaşi clipă, aruncă o privire furişă pe malul celălalt al Lašvei, unde pierise demult şi fără urmă Tosun-aga, părăsindu-şi tovarăşul şi călcându-şi toate jurămintele din ajun.

După ce urcă o bucată bună pe drumul desfundat, tot printre uluci, Aljo nimeri pe-un tăpşan neted, sub un păr înalt, cu fructele culese şi cu frunzele aproape ofilite. Acolo se aşeză el, îşi scoase tutunul şi-şi răsuci o ţigară.

La picioarele lui, Conacul invizibil zăcea scufundat în adâncuri, cu malul drept al Lašvei cu tot; iar Travnikul părea o biată îngrămădire de acoperişuri negre şi sure, deasupra cărora pluteau fumurile albăstrii şi albe ale vetrelor, împletindu-se câte două-trei laolaltă, lăţindu-se, subţiindu-se şi pierzându-se în văzduh.

Abia acum, după primul fum de ţigară, când se mai reculese şi se mai linişti, Aljo văzu limpede cât de urât îl înşelaseră ceilalţi azi-dimineaţă, cum îl părăsiseră, şi ce-i făcuse târgul împingându-l spre locul acela cumplit, ca să atace singur şi nepregătit ceva care, la urma urmelor, pe el nu-l supăra cu nimic, şi să apere ceea ce ei înşişi n-aveau curaj să-şi apere.

De pe podişul acela privea cu ochi noi, într-o perspectivă stranie, piezişă, oraşul natal. De-atâţia ani nu-şi mai părăsise la ora aceasta prăvălia, nu mai fusese pe aici, nu se mai urcase atât de sus. Ţinutul i se părea străin şi necunoscut, iar gândurile i se îmbulzeau neîncetat în cap şi erau atât de noi, de neobişnuite şi de mari, încât alungau tot restul; timpul se scurgea repede şi pe nesimţite. Cu asemenea gânduri îşi trecu el, acolo, sus, şi vremea prânzului şi toată după-amiaza. Cine ar putea să spună câte gânduri i-au trecut prin minte în ziua aceea blândă, de septembrie? Căci şi aşa gluma şi seriozitatea se schimbau ca fluxul şi refluxul în mintea lui, anulându-se una pe alta, fără să lase urmă. Ca niciodată până atunci, Aljo cugetă îndelung şi adânc la câte şi mai câte: la cele întâmplate de dimineaţă, la fil, la târg, la Bosnia şi la Imperiu, la autorităţi, la norod şi la viaţă în genere. Bietul lui cap nu era deprins să gândească atât de profund şi de limpede, dar acum, aici, îi pătrunsese şi lui în creier o rază, o lumină fugară şi plăpândă a conştiinţei, despre oraşul, ţara şi imperiul în care trăia el, Aljo, şi mii de oameni ca el, unii mai nebuni, alţii mai deştepţi, câţiva mai bogaţi şi mulţi mai săraci; şi văzu limpede viaţa pe care o trăiau, viaţă de lipsuri, viaţă nedemnă, iubită cu patimă şi plătită scump, dar care, când stai să te gândeşti, nu-şi merită, zău că nu-şi merită, preţul. Şi toate gândurile astea i se adunau într-unul singur: n-au oamenii pic de curaj, n-au pic de inimă.

E laş, ticălosul de om, se gândea mereu Aljo, ca o concluzie, e laş şi de aceea e slab. Fiecare locuitor al târgului e mai mult sau mai puţin slab, dar există sute de feluri în care oamenii îşi ascund sau îşi scuză laşitatea faţă de ei înşişi sau faţă de alţii. Şi n-ar trebui ca omul să fie aşa, zău n-ar trebui! S-ar cuveni să fie mândru şi inimos, să fie foarte atent şi să nu îngăduie nimănui nici măcar să-l privească urât! Căci dacă o singură dată înduri o jignire şi nu te aprinzi (iar ei nu se aprind fiindcă n-au pic de foc în vine), gata, o să te calce în picioare oricine, nu numai sultanul şi vizirul, ci şi slugile vizirului, şi elefanţii, şi toate lighioanele pământului, până la ultimul păduche! Nimic n-o să iasă din Bosnia asta câtă vreme o domni în ea Gelaludin, azi Gelaludin, mâine cine ştie cine, mai rău şi mai năprasnic decât el. Cu mişelul trebuie să dai de pământ; trebuie să te ţii drept şi să nu laşi pe nimeni să te calce pe coadă. Pe nimeni! Dar cum? În târgul ăsta, unde nu poţi aduna nici măcar cinci oameni care să-i spună vizirului în faţă un cuvânt drept şi adevărat? Nimic, nimic nu se poate! Aşa e de multă vreme la noi: cine-i inimos şi mândru, îşi pierde uşor pâinea şi libertatea, averea şi viaţa; dar cel care-şi pleacă fruntea şi se lasă pradă fricii, pierde atâta din propria lui persoană şi-l mănâncă în aşa hal frica, încât viaţa nu-i mai face două parale. Iar cine s-a nimerit să trăiască în vremurile astea ale lui Gelalia, n-are încotro, trebuie să aleagă una din două. De fapt, cine poate, n-are decât să aleagă. Dar cine poate? Uite, chiar el care cugetă la toate astea, el însuşi, ce-ar putea să spună despre sine? Dădea zor cu vitejia lui şi se lăuda că-i inimos cât trei, cât zece, cât jumătate din Travnik, cât jumătatea cea inimoasă. Ba îl mai lăudau şi alţii. Şi? Aseară, la foc, se arătase viteaz; acum, pare la fel de viteaz; dar unde i-a fost vitejia mai adineauri când vorbea cu străjile, când îl părăsise totul, în afară de frică, o frică nebună, iar picioarele de abia au izbutit să-i care fundul până aici, pe deal? Oare fără cei patru tulici-efendi adevărul nu rămâne adevăr şi dreptatea – dreptate? Nu, Travnikul şi locuitorii lui nu mai au nici sânge, nici vlagă în vine şi bruma de viaţă care le-a mai rămas se pierde în glume, în batjocuri şi-n şiretlicuri, fără alt scop decât a-l întrece pe vecin, a-l înşela pe ţăran şi a face dintr-o para, două. De-asta trăiesc aşa (adică îşi închipuie că trăiesc!), de-asta viaţa nu le e bună şi nu face două parale.

Asemenea gânduri rumegă Aljo multă vreme, şi-i mai trecură prin minte şi altele, care mai de care mai ciudate; la urmă, şi-l lăsă pe fiecare neisprăvit, acolo unde se poticnise.

Din gândurile acestea îl scoaseră tălăncile vitelor mânate la vale, spre târg, de ciobănaşi. Odată cu amurgul, porni să coboare şi el, încet, spre casă. Şi pe măsură ce cobora simţea cum i se potoleşte, treptat, volbura gândurilor noi şi încâlcite care îl frământaseră sus, pe tăpşan, şi cum redevine Aljo cel vechi, târgoveţul căruia îi place gluma şi păcăleala; şi cu fiecare pas simţea cum creşte în el, tot mai puternică şi mai clară, dorinţa de-a le plăti cu vârf şi îndesat tuturor târgoveţilor pentru lăudăroşenia lor îngâmfată şi pentru marea lor laşitate, dorinţa de a-şi bate joc de ei, după cum meritau. Şi gândul acesta făcea să i se lăţească din nou pe faţă vechiul lui zâmbet ştrengăresc. Astfel, căutând să ajungă acasă cât mai neobservat, ocolind pe uliţe dosnice, Aljo puse la cale păcăleala cu care avea să se răzbune şi să-şi râdă de toţi.

Acasă, îl întâmpinară nevasta şi copiii, cu bucuria înlăcrimată care urmează după o mare grijă. Aljo mâncă bine, dormi şi mai bine, iar a doua zi, când ieşi din casă, nu mai păstra în cap nici urmă din gândurile chinuitoare de ieri; avea, în schimb, întreaga poveste, născocită până la cele mai mici amănunte, despre mersul lui la Conac şi despre întrevederea cu vizirul.

Cu o zi înainte, când negustorii îşi deschiseseră prăvăliile, observaseră imediat că dugheana lui Aljo Kazaz rămăsese închisă. Curând, se află că Tosun-aga venise înapoi, mai mult mort decât viu, şi că Aljo dispăruse printre străji, la Conac. Îngrijoraţi, unii îşi mutau pe furiş privirile de la tejgheaua lor spre prăvălia lui Aljo; alţii îşi trimiteau ucenicii, dar de fiecare dată aceştia se întorceau cu vestea că prăvălia lui Aljo Kazaz e tot închisă.

Seara, negustorii închiseră prăvăliile, copleşiţi de grijă. Iar a doua zi dimineaţa, când Aljo trecu sănătos şi zâmbitor şi-şi ridică obloanele, începând apoi, ca de obicei, să răsucească şi să întindă liniştit prin faţa prăvăliei fuiorul de mătase galbenă, negustorii oftară uşuraţi. Şi pe câtă vreme ieri fuseseră copleşiţi de grijă pentru soarta lui Aljo (ceea ce însemna, fireşte, şi pentru soarta lor), acum, ruşinaţi oarecum de frica din ajun, dădeau nepăsători din mâini, ba chiar susţineau cum că ei fuseseră siguri că totul se va termina cu bine, căci capetele

smintite se ţin trainic pe umeri. Unii, mai curioşi şi mai puţin ocupaţi, îşi făcură drum prin faţa prăvăliei lui Aljo. El le dădu vesel bună ziua la toţi, dar, în afară de zâmbetul lui plin de nevinovăţie vicleană, nimeni nu se alese cu nimic altceva. Şi-o ţinu aşa, toată ziua. Târgul murea de curiozitate, dar Aljo tăcea cu înverşunare. Abia către seară se îndură el să-i povestească, în şoaptă şi în mare taină unui negustor vecin, povestea zilei de ieri.

— Ţie pot să-ţi povestesc tot, îi şopti Aljo, fiindcă ştiu că n-o să sufli o vorbă, nimănui. Drept să-ţi spun, nu mi-a fost deloc uşor când am dat de străjeri şi-am văzut cum Tosun-aga o ştergea la cotitură, dar nu mai aveam încotro. Am minţit, deci, că pornisem cu nişte treburi la Vilenica, la alde Halilović; dar străjerii, nici să n-audă! Lasă că ştim noi totul, ziceau; voi aţi pornit la Conac; uite Conacul; te aşteaptă cu porţile deschise. Şi m-au dus la Conac, în prima curte, apoi în a doua, pe urmă într-o încăpere mare şi întunecoasă. Eu mă tot uitam în preajmă şi mult aş fi dat să fiu în altă parte. Acolo, m-au lăsat singur. Şi-am început să aştept şi mă frământau gândurile şi eu le răsuceam pe faţă şi pe dos întrebându-mă dacă o să-mi mai văd vreodată casa cu ochii. Încăperea avea vreo două-trei uşi, toate închise; la una, pe gaura cheii, strălucea o lumină ca de la soare. M-am apropiat pe vârfurile degetelor şi m-am aplecat să arunc o privire; dar nici n-am apucat bine să-mi lipesc ochiul că uşa s-a deschis şi m-am pomenit dând buzna, pe brânci, într-o odaie mare şi luminoasă. Iar când am ridicat capul şi m-am uitat, am avut ce vedea. Peste tot, numai covoare bogate şi fel de fel de minunăţii. Toată odaia mirosea a ambră. Şi se aflau acolo doi ostaşi în tunici de postav şi înarmaţi până-n dinţi, iar între ei, ceva mai încolo, se afla Gelaludin-paşa în persoană. L-am recunoscut imediat. El m-a întrebat ceva, dar, năucit cum eram, l-am ascultat şi n-am înţeles nimic. El m-a întrebat încă o dată: cine sunt şi ce vreau; şi-avea un glas, ca de mătase. Am încercat să bâigui ceva, dar parcă vorbeam cu gura altuia; că, să vedeţi, noi pentru fil ne-am înţeles, şi-am venit, să vedeţi, cu o rugăminte.

„Cine mai e cu tine?” m-a întrebat vizirul cu acelaşi glas, ca de mătase; şi parcă vorbea de undeva, de departe, şi mă privea drept în ochi.

Am încremenit. Îmi îngheţase sângele în vine. Şi-am întors capul, doar-doar l-oi mai zări măcar pe mortăciunea aia de Tosun; dar ştiam bine că nu se mai afla nimeni cu mine, că toţi mă trădaseră, că mă lăsaseră singur în locul acela cumplit, şi că singur trebuie să dau socoteală. Ei, şi-atunci am simţit cum se răsuceşte ceva în mine. Mi-am îndreptat spinarea, m-am întors cu faţa drept spre vizir, mi-am plecat puţin capul, mi-am dus o mână la piept (parcă demult mă pregătisem pentru asta!) şi-am început să vorbesc plin de curaj.

— Pe mine, prealuminate paşă, m-a trimis întregul târg, nu să te necăjesc pe măria-ta (cine ar cuteza să gândească măcar una cu asta?), ci să-l rog pe *teftedar*[23]-efendi să-ţi aducă el la cunoştinţă dorinţa şi rugămintea noastră: filul domniei-tale e mândria şi podoaba târgului şi oamenii ar fi bucuroşi dacă ar mai vedea măcar unul asemănător, ca să ne putem mândri în faţa întregii Bosnii, iar bietul fil să nu mai fie nici el aşa de singur, fără perechea lui. Căci noi l-am îndrăgit atât de mult! Nici vitele noastre nu ne sunt atât de dragi pe cât ne este el. Iată, asta m-au trimis oamenii să-ţi spun şi să te rog din partea întregului târg, iar măria-ta vei fi ştiind cel mai bine ce să faci şi cum să faci. Dacă e după noi, locuitorii târgului, chiar trei... sau patru de-ăştia să-ţi aduci, că n-o să ne fie greu. Măria-ta să nu dea crezare la altfel de vorbe, pe care numai răii şi netrebnicii ar putea să le scornească, şi cu care noi, cei din târg, n-avem şi nu vrem să avem nimic a face. Şi să mă ierţi, luminate vizir, că ţi-am ieşit în faţă, fără voia mea!

Aşa am vorbit, şi nu ştiam eu singur de unde-mi veneau toate vorbele astea. Iar când am isprăvit, am căzut la podea şi i-am sărutat vizirului poala şi mâna. El spuse ceva unuia din curteni, n-am auzit ce, şi pieri, nu ştiu unde. Dar pesemne că spusese o vorbă de omenie, căci cei doi străjeri care mă aduseseră m-au scos, cât se poate mai frumos, întâi în odaia întunecată, apoi în curte. Acolo, am văzut strânsă toate curtea vizirului, vreo zece-doişpe inşi; şi toţi îmi zâmbeau şi-mi făceau temenele, de parcă aş fi fost cel puţin cadiu. Doi dintre ei s-au apropiat de mine şi mi-au pus într-o mână o oca de tutun, din cel bun, iar în cealaltă mână o pungă plină cu turtă dulce şi cu acadele. Şi m-au dus cu alai până la poartă, ca pe-o mireasă.

---

[23] *Teftedar* – secretar.

Ei, frate, când am văzut cu ochii podul şi Lašva, parcă m-am născut a doua oară.

Aşa am scăpat teafăr de-acolo. Căci dacă ar fi fost după târg şi după cei aleşi să meargă cu mine, azi-dimineaţă n-aş mai fi tras obloanele şi nici n-aş mai fi văzut soarele. Te rog, însă, nu cumva să povesteşti altuia ce ţi-am spus, nici în ruptul capului... Doar ştii...

— D-apoi cum să nu ştiu! N-avea nicio grijă. Dar ce crezi, o să-şi mai facă oare vizirul rost de încă un elefant?

Aljo dădu din umeri şi-şi întinse braţele a neputinţă.

— De!... Singur Dumnezeu ştie. Treaba târgului. Eu, unu, după câte am pătimit, nu mai vreau să aud, cât oi trăi, nici de viziri, nici de elefanţi.

Vecinul oftă, vrând cu orice chip să mai scoată un cuvinţel, două de la Aljo, dar acesta zâmbi şi se adânci într-o tăcere de neclintit.

În clipa când îşi încheie povestea şi-şi luă rămas bun de la vecin, Aljo ştia că era ca şi cum ar fi trimis o ştafetă în oraş. Şi, într-adevăr, nici nu se întunecase bine, şi nu mai exista dugheană în care să nu se ştie povestea vizitei lui Aljo la Conac, până în cele mai mici amănunte.

În zilele acelea de toamnă, povestea fu repetată de nenumărate ori prin prăvălii şi pe la focuri. Unii îl ocărau pe Aljo, făcându-l smintit şi perfid şi spunând că-şi bătuse joc de tot târgul; alţii îi dădeau dreptate, condamnându-i pe cei ce puseseră lucrurile la cale şi-apoi îl părăsiseră pe bietul om, în ultima clipă; alţii tăceau, jigniţi, sau susţineau că nici nu se putea altfel, dacă treburile obşteşti au încăput pe mâinile croitorilor şi ale kazazilor şi dacă aceştia întocmeau jalbe către viziri; alţii, în sfârşit, clătinau din cap amărâţi, neştiind ce să mai creadă despre asemenea oameni şi despre asemenea vremuri. Dar povestea lui Aljo se răspândea repede, trecând din gură în gură, şi începuse, cu încetul, să-şi schimbe şi forma şi conţinutul. Aljo însuşi nu mai vroia să spună nimic, nici că-i albă, nici că-i neagră, nici *da*, nici *ba*; iar seara, când se abătea pe la focuri, la toate întrebările zâmbea doar, şi-şi mângâia barba, zicând:

— Mie, târgul mi-a dat învăţătură bună, pentru care îi mulţumesc, uite-aşa!

Şi se ploconea adânc, cu mâna la piept.

Oamenii se supărau, îl socoteau măscărici şi om cu care nu se poate sta de vorbă serios, şi spuneau asta cu glas tare, când nu era el de faţă.

Mai exista şi un al treilea fel de focuri, mai puţin numeroase, lângă care, deşi se puteau vedea chipuri asemănătoare cu ale celorlalţi, atmosfera era cu totul alta. Aici se adunau „fruntaşii” târgului, oameni în majoritate vârstnici, cărunţi şi potoliţi, dar toţi, fără excepţie, bogaţi. Lângă focurile lor nu se bea rachiu, nu se auzeau râsete şi nici zarvă veselă, ci vorbă măsurată, cu pauze lungi, cu priviri grăitoare şi cu strângerea mută a buzelor, care spune mult, mult mai mult decât toate cuvintele.

Şi aici venea vorba, regulat, despre fil, dar numai aşa, în fraze generale şi-n cuvinte blânde, fără niciun înţeles şi cărora numai privirile şi mimica feţei le dădeau sens real, căci ele constituiau cea de-a doua şi adevărata limbă a fruntaşilor târgului. Şi totuşi, tocmai la focurile acestea se punea la cale, fără văicăreli şi fără vorbe mari, fără ameninţări şi fără jurăminte, cum să se apere târgul de fil sau cum să scape definitiv de el. Numai şi numai aici, printre târgoveţii bătrâni şi bogaţi, putea fi găsită rezolvarea problemei, dacă mai exista vreo rezolvare. Căci problema putea fi rezolvată numai prin viclenie, iar viclenia merge totdeauna alături de bogăţie, i-o ia înainte şi o urmează în vecii vecilor.

IV

Astfel, lumea târgului o ţinea cu gluma şi scornea la poveşti prin mahalale, prin grădini, în jurul focurilor, blestemându-i în şoaptă sau cu glas tare pe fil şi pe cel care îl adusese; oamenii visau, se amărau şi plângeau, dar şi urzeau în tăcere planuri viclene.

Blestemele, văicărelile, şuşotelile şi planurile nu rămân multă vreme vorbe goale nicăieri pe lume, şi cu atât mai puţin în Bosnia. Mult timp, fireşte, par goale şi zadarnice şi vorbele, şi gesturile neputincioase ale mâinii, şi tresărirea muşchilor pe fălci pricinuită de strângerea dinţilor nevăzuţi. Şi totuşi, într-o bună zi, nu se ştie când, nici unde, şi nici cum, toate acestea se adună, iau formă şi devin faptă. De obicei, copilandrii şi tinerii necopţi la minte sunt primii care găsesc forţă şi dibăcie şi încep

să realizeze plângerile şi ameninţările neputincioase ale celor vârstnici.

Când începură să se coacă nucile, tânărul elefant se dovedi mare amator de nuci noi, care se dezghioacă, din renumitul soi de Travnik. Filul le scutura de pe crengi, iar nucile, căzând la pământ, se eliberau de coaja de-un verde închis, ofilită şi crăpată; atunci filul le apuca cu trompa, le spărgea în gura lui mare şi invizibilă, scuipa cu dibăcie coaja cea tare, împreună cu saliva, apoi mesteca şi înghiţea cu plăcere miezul lăptos.

Băieţii aruncau nuci pe stradă, în faţa filului, şi el le aduna cu băgare de seamă, plecându-şi capul caraghios de mare pe-un gât atât de scurt. Şi atunci, unuia dintre copii îi veni o idee neobişnuită: desfăcând în două o nucă, scoase miezul dintr-o jumătate şi vârî în locul lui o albină vie. Apoi lipi jumătăţile cum fuseseră la început şi aruncă nuca în faţa filului. Elefantul o apucă cu trompa, o vârî în gură şi o zdrobi; dar, în aceeaşi clipă, începu să scuture din cap, să scoată nişte sunete ciudate şi să se smulgă din mâinile însoţitorilor. Abia după ce ajunse la Lašva şi sorbi cu nemiluita apă rece din râu, filul se mai potoli un pic. Însoţitorii credeau că-l ciupise vreun tăun.

Metoda copilului, ingenioasă şi crudă, dar naivă, se dovedi prea slabă şi nesigură pentru o gură de elefant. De cele mai multe ori, filul strivea şi nuca, şi albina, înghiţindu-le laolaltă, fără să clipească. Dar joaca aceasta nu era decât începutul. În ura lor comună, oamenii devin perseverenţi, răutăcioşi, iscusiţi.

În glumele copiilor se amestecară cei mari, cu prudenţă şi pe neobservate. Ei începură să arunce mere pe străzi, în faţa filului, şi nu de orice fel, ci numai mere frumoase, mari, ionatane şi domneşti, ca nu cumva alaiul să poată intra la bănuială. În unele din merele acestea, travnicenii scobeau însă un dop, scoteau miezul, turnau înăuntru niţică sticlă pisată şi şoricioaică praf, apoi înfigeau dopul de unde fusese scos, în aşa fel ca mărul să pară întreg. Sticla era pisată fin, iar şoricioaica pusă în cantităţi mici. Din dosul tejghelelor sau de după ferestrele închise, târgoveţii îl observau pe fil, aşteptând acţiunea otrăvii despre care li se spusese că lucrează încet, dar atât de sigur, încât îi poate veni de hac şi unui elefant. Cu prilejul acesta travnicenii putură să-şi dea seama cât e de greu să otrăveşti un elefant, care e în stare să suporte orice otravă. Şi continuară cu stăruinţă, dar zadarnic, să-l otrăvească pe fil, pe când filul

continua să-şi poarte paşii prin târgul Travnikului. Şi totuşi, odată cu venirea iernii, filul începu să slăbească şi să dea semne de îmbolnăvire la stomac şi la intestine. Întâi, li se interzise oamenilor să-i mai dea ceva de mâncare; apoi încetară cu totul plimbările filului prin târg; paznicii îl mai scoteau doar când şi când pe colina Conacului, unde filul se mai înviora un pic. În scurtele lui plimbări pe colină, bietul elefant călca atent şi solemn pe zăpada subţire, o pipăia cu trompa, o ducea la gură, apoi o împroşca furios în sus.

Dar şi plimbările acestea deveniră din ce în ce mai scurte, căci filul se întorcea singur în grajd şi zăcea acolo pe paie, gemând încet şi bând cantităţi tot mai mari de apă.

Iar pe când filul bolea aşa, travnicenii se străduiau în fel şi chip să afle ce i se întâmplă şi cum o mai duce. Multe nu se puteau afla de la Conac, dar cu bani grei izbutiră să cumpere un singur om şi să afle mai întâi că „filul zace şi curge din el, şi prin faţă şi prin spate!”; al doilea, că slugile de la Conac au şi început să discute „cam cât face o piele de elefant”, unii susţineau că o mie de groşi, alţii îi combăteau, iar alţii admiteau preţuirea aceasta, dar adăugau că tăbăcirea pielii durează un an. Târgul, care are un simţ înnăscut şi fără greş al lucrurilor importante, se mulţumi cu atât. Travnicenii plătiră deci noutatea aceasta cât valora şi continuară să aştepte fără un cuvânt, schimbând doar între ei priviri scurte, tăcute, dar extrem de grăitoare. Şi nu trebuiră să aştepte mult, căci, într-o bună zi, în târg se răspândi pe şoptite zvonul despre moartea elefantului.

— A crăpat filul.

Oricât s-o cerceta n-o să se poată afla niciodată cine fusese primul care rostise cuvintele acestea. Când zic „rostise”, mă tem că o să vă închipuiţi imediat nişte discuţii limpezi şi însufleţite, ca un fel de strigăte victorioase. A gândi aşa înseamnă a nu cunoaşte deloc Travnikul. Niciodată nu s-a vorbit acolo în felul acesta, şi cu atât mai puţin pe vremea filului şi a lui Gelalia. Travnicenii nici nu pot să vorbească aşa. Ei nici n-ar şti, pur şi simplu, s-o facă. Născuţi şi crescuţi în umezeala şi curenţii târgului acestuia de munte, unde sălăşluia, de când lumea, vizirul cu puterea şi cu alaiul său, constrânşi să trăiască într-o permanentă spaimă, care îşi schimba doar obiectul şi numele, dar rămânea veşnic aceeaşi, localnicii erau ereditar copleşiţi de sute de argumente, veşnic vii şi în stare să dea

mereu naştere altora, noi. Iar când se întâmpla să li se nască în piepturi un simţământ de extaz triumfal, simţământul acesta urca până la o anumită înălţime, la unii până în gât, ca să se întoarcă apoi din nou acolo de unde pornise, să se aştearnă pentru totdeauna alături de atâtea alte extazuri, amărăciuni şi proteste care se ridicaseră şi ele cândva, la fel de negrăite şi de neauzite, şi să se culce într-un acelaşi cimitir.

La fel se întâmplă deci şi de data aceasta; cineva şopti undeva cuvintele cu pricina, şi ele, ca o apă invizibilă pornită dintr-un izvor necunoscut şi intuită doar după murmur, porniră să curgă prin târg, din gât în gât, din gură în gură; aşa „s-a dus vestea” şi aşa „au purtat-o prin tot târgul gâtlejurile astea bosniece, care tuşesc de când lumea, şi gurile astea care niciodată nu se deschid cum trebuie”.

— A crăpat filu’!

— A crăpat?

Doar atât. Cuvintele sfârâiau ca picătura de apă pusă pe-o plită încinsă şi fiecare ştia totul şi nu mai întreba şi nu mai adăuga nimic. A pierit o pacoste.

Dar pe când travnicenii se străduiau să ghicească unde ar putea fi îngropat filul şi, în acelaşi timp, aşteptau cu frică să vadă ce-ar mai putea să facă vizirul acum, se găsi un alt om invizibil, mai sigur decât primul, şi, pentru o sumă mult mai mică, le vându altă veste, de data aceasta adevărată: filul trăia. Cu câteva zile în urmă, filul fusese într-adevăr „gata să crape”, dar unul din paşalii se apucase să-l doftoricească cu un amestec de mentă, tărâţe şi untdelemn. Şi acum, dobitocul se simţea mai bine. Se ridicase chiar în picioare. La Conac, mare bucurie printre slugile şi slujbaşii care, odată cu filul, mureau de frică în faţa vizirului. Iată ce veste aduse omul invizibil, al cărui adevăr costase mai puţin decât o minciună.

Şi târgului i se poate întâmplă să se înşele!

Vestea cea neplăcută străbătu Travnikul aproape la fel de repede ca şi prima, dar fără vorbe şi şoapte. Oamenii se uitau doar unul la altul, lăsau ochii în jos şi-şi ţuguiau un pic buzele.

— Viu? întreba cu amărâtă mirare vreun târgoveţ dintre cei mai tineri şi mai necăjiţi; iar ceilalţi, necatadicsind să-i răspundă, dădeau doar din mâini cu ciudă şi reproş şi-şi întorceau capul.

Şi, într-adevăr, era viu. Pe la începutul lui martie, filul fu scos pentru prima dată din grajdul său spaţios. Târgul trimise anume un om deloc arătos şi care părea cam nătâng, deşi în realitate era ager şi sigur, să vadă şi să judece situaţia. Şi omul văzu, într-adevăr. Filul slăbise, ajunsese la jumătate din greutatea lui normală; capul, micşorat parcă, i se făcuse atât de colţuros, încât i se ghicea ţeasta pe sub piele; ochii, înfundaţi acum în orbitele enorme, păreau mult mai mari. Şi, în genere, toată pielea de pe trupul filului părea o haină de căpătat, prea largă, iar părul rar i se făcuse şi mai rar, devenind pe-alocuri sur-gălbui. Slugile se învârteau cu emoţie şi grijă în jurul lui, iar el, fără să le ia în seamă, se întorcea doar cu spatele spre soarele care începuse să prindă puteri, şi-şi legăna încetişor şi necontenit capul, când la stânga, când la dreapta, adulmecând iarba gălbuie, printre rarele petice de zăpadă ce se topeau cu repeziciune.

Cu fiece zi care apropia Travnikul de primăvară şi primăvara de Travnik, plimbările deveneau tot mai lungi. Filul se refăcea încet, dar vizibil. Târgul, dezamăgit, aştepta cu teamă şi cu ură sporită ziua când, însănătoşindu-se pe deplin, tânărul animal va începe din nou să fie scos la plimbare prin târg, cu cine ştie ce toane şi răutăţi noi.

Oamenii vizirului, şi mai ales mulatrul căruia îi fusese dat filul în grijă, erau convinşi că târgoveţii îl otrăviseră dinadins şi cu viclenie; de aceea îl plimbau acum triumfători şi se uitau crunţi în jurul lor, punând la cale răzbunarea. Încă de astă-iarnă, când filul fusese bolnav, ei îl îndemnaseră pe vizir să pedepsească târgul, măcar ca să nu fie ei înşişi pedepsiţi. Dar vizirului nu-i ardea de asemenea lucruri. De la o vreme, gândurile lui se porniseră într-o cu totul altă direcţie, căci nu mai era vorba de capul filului, ci de propriul său cap. Gelalia îşi satisfăcuse dorinţa irezistibilă de-a stăpâni, de-a osândi, de-a pedepsi şi de-a ucide, şi dacă lucrurile încurcate din Bosnia şi din Imperiul Turcesc de pe atunci s-ar fi putut rezolva numai prin silnicie, sânge şi teroare, ar fi avut putinţa să se laude cu izbânda; pentru rezolvarea lor era însă nevoie de ceva mai mult, de ceva care nu exista în Imperiu şi cu atât mai puţin la oamenii de felul lui Gelaludin. Iar când silnicia se dovedeşte neputincioasă şi incapabilă să-şi rezolve sarcinile, se întoarce împotriva asupritorului însuşi. Aşa a fost din totdeauna în Turcia, şi mai

ales pe la anul 1820, când Imperiul mai respira doar cu o treime din plămâni şi era atacat dintr-o sută de părţi, dinafară şi dinăuntru. Aşa a fost şi cu Gelalia. El făcea parte din soiul acela de împilători care sunt numai călăi şi nimic altceva şi care deci pot fi folosiţi o singură dată, iar dacă lovitura dă greş, îşi pierd ei înşişi capul.

Toate acestea Gelalia nu le ştiuse dinainte şi nici acum nu-i erau prea clare, dar, vădit lucru, lovitura lui nu nimicise puterea beilor şi nu potolise Bosnia, iar el însuşi, după prima lovitură, nu mai ştia ce să facă şi cum să-şi continue cârmuirea pentru care tirania singură nu era suficientă. Trebuia găsit deci un procedeu nou şi un vizir nou pentru Bosnia, ceea ce însemna, după obiceiul vremii, că pentru vechiul vizir nu prea mai era loc pe pământ şi că-l aştepta fie mormântul, fie un surghiun asemănător mormântului.

Atâta putuse să înţeleagă şi Gelalia, iar informaţiile pe care le deţinea arătau acelaşi lucru.

Om egoist şi ciudat, fără cine ştie ce rădăcini şi legături la Ţarigrad, Gelalia n-avea nicio speranţă că ar putea, cu timpul, să scape de surghiun recăpătându-şi libertatea şi situaţia, aşa cum se mai întâmplase cu alţi viziri. În cazul lui, surghiunul însemna sfârşitul printr-o moarte urâtă şi nedemnă. În faţa unei asemenea perspective, nici vorbă că părea mai bună o moarte năprasnică, prin care să-şi ia singur zilele. Tiran şi schingiuitor de oameni în esenţa fiinţei lui, Gelaludin nu putea trăi fără să-i tiranizeze pe alţii şi n-avea tărie să rabde tirania îndreptată împotriva lui.

În martie, sosi un trimis special de la Poartă, cu firmanul: el făcea cunoscut că fusese numit un nou vizir în Bosnia, că Gelaludin-paşa trebuie să-i predea puterea lui Chehaia-paşa, să plece la Adrianopol şi să aştepte acolo porunci noi.

Trimisul îl vesti prin viu grai pe Gelaludin, ca fapt sigur, că va fi numit valiu de Rumelia şi trimis să înăbuşe o răscoală pe insula Mareea; ba îl şi felicită pentru funcţiile care îl aşteptau. Toate acestea le spuse repede şi mecanic, ca pe-o lecţie învăţată pe de rost. Lui Gelaludin nu-i fu greu însă, folosind băutura şi mita, să scoată de la trimisul Porţii mărturisirea că i se poruncise dinadins să-i spună aşa, dar că, de fapt, în Rumelia şi fusese numit vizir un alt om „cu mâna tare”. Aşadar, o cursă! Atunci înţelese Gelalia că-i sosise ceasul de pe urmă şi că

Travnikul fusese ultimul punct de pe lume până la care îl mânaseră nişte instincte proprii, dar necunoscute chiar de el însuşi.

Atunci se văzu limpede cât de apropiat îi fusese lui Gelaludin gândul morţii în genere, şi chiar al morţii lui, cât de mult se înrudise cu gândul acesta.

Vizirul îşi scrise atent şi conştiincios testamentul, lăsându-şi toată averea colaboratorilor şi ajutoarelor sale, călăi ca şi el. Puse deoparte o sumă frumuşică pentru başlik, piatra funerară care dorea să i se ridice pe mormânt, prevăzu până şi cele mai mici cheltuieli legate de înmormântarea lui. Avu grijă să lase şi inscripţia care urma să-i fie săpată pe başlik şi care începea prin cuvintele Coranului: „El este viu şi veşnic”. Bogata colecţie de calemuri o distruse cu mâna lui, punând condeiele de trestie, unu câte unu, pe focul care, în zilele acelea de sfârşit de martie, ardea în odăile Conacului ca în mijlocul iernii. Şi nimeni din târg nu află toate acestea, aşa cum nu află şi nu putu să-şi închipuie nimeni că Gelaludin îi dărui lui Omer-efendi, grămăticul său, Divanul de stihuri, o preţioasă operă caligrafică. Culegerea avea copiate în ea treizeci şi două din cele mai frumoase poezii ale poeţilor persani şi arabi, în ale căror stihuri totul strălucea şi era plin de trandafiri, zambile, vin, fete, havuzuri, flaute şi privighetori, întru slava pământului celui negru şi a soarelui strălucitor „carele toate acestea le dărui cu dărnicie omului, şi iar i le ia, ca să fie dăruite altuia”.

Când termină, vizirul se retrase în dormitorul său, poruncind să fie trezit peste un ceas, când o fi vremea prânzului. Acolo, puse o linguriţă dintr-un anumit praf alb într-un pahar cu apă rece, bău amestecul aşa cum se bea o doctorie amară şi pieri din lumea aceasta, la fel de fără zgomot şi de neobservat pe cât fusese odinioară, când intrase în Travnik.

Pe la amiază, de sus, de pe minaretele geamiilor din Travnik, muezinii se făcură auziţi şi lumea îşi dădu curând seama că nu rosteau o rugăciune obişnuită, de prânz, ci genaza, rugăciunea pentru mort. Iar după lungimea rugăciunii şi după râvna muezinilor se putea ghici că era vorba de-un mort care avusese putere şi bogăţie.

Vestea despre moartea vizirului se răspândi ca fulgerul şi, pentru prima dată faţă de-un lucru venit de la Gelalia, târgul n-avu de făcut nicio observaţie. În tăcerea generală a mulţimii,

vizirul fu înmormântat, în aceeaşi zi. La înmormântare veniră, tăcuţi şi pioşi, toţi locuitorii târgului. Şi nimeni nu rosti, nici atunci, nici după aceea, niciun cuvânt de bine sau de rău despre vizir. (Era o victorie care n-avea nevoie de triumf.) Şi nimeni n-avu nimic împotrivă ca Gelalia să se odihnească acolo, în târgul lor, la doi arşini sub pământ, nemişcat şi neputincios, făcându-se din ce în ce mai mic şi semănând din ce în ce mai puţin a om viu.

Chehaia intră la Conac încă înainte de înmormântare, iar oamenii lui Gelalia se împrăştiară care încotro, încercând să-şi piardă urma şi să scape de răzbunare.

Pe fil, vizirul îl dăruise mulatrului aceluia botezat de oameni Filfil, care-l adusese la Travnik şi-l îngrijise tot timpul, şi împotriva căruia travnicenii erau mai porniţi decât împotriva elefantului. Paşa îl sfătuise să ia filul cu el, la Ţarigrad, şi-i dăruise şi bani pentru asta. Dar cum să poată asculta şi îndeplini asemenea sfaturi un om care nu mai ştie singur cum să-şi apere capul? În situaţia lui, n-ar fi fost uşor să scoată din Bosnia nici măcar un ac, darămite un elefant, care nu mai era al vizirului! Iată de ce, chiar în noaptea aceea, Filfil fugi, nu se ştie încotro, iar travnicenii găsiră imediat posibilitatea să aducă la Conac şi să-i dea filului o otravă mult mai puternică şi mai sigură decât sticla pisată pusă într-un măr.

A patra zi după moartea lui Gelalia, muri şi filul. Îşi părăsise culcuşul de paie, de lângă uşă, şi se retrăsese în colţul cel mai depărtat. Acolo îl găsiră în dimineaţa următoare, chircit şi mort, şi-l îngropară imediat; cum şi unde, n-a mai cercetat nimeni, căci târgul, când scapă de-o pacoste, n-o mai pomeneşte câtăva vreme, şi-abia mai târziu, când totul devine poveste, începe iar să vorbească despre ea, dar ca despre ceva care s-a petrecut demult, undeva departe, şi despre care se poate povesti în glumă şi cu plăcere, printre necazurile noi.

Aşa se culcară în pământ şi filul, şi vizirul. Căci în pământ e loc pentru oricine.

Şi iată întâia primăvară fără Gelalia. Teama îşi schimbă forma, grija îşi schimbă numele. Se schimbă vizirii. Viaţa curge. Se sfârşeşte Imperiul. Se ofileşte Travnikul, şi-n el mai trăieşte târgul, ca un vierme într-un măr căzut. S-a şi aflat că vizir în Bosnia va veni Ornosbeg Zade Şerif Siri Selim-paşa. Primele ştiri

despre el spun că ar fi om bun şi învăţat, bosniac de origină. Dar câţiva târgoveţi au şi început să clatine cu grijă din cap:

— Dacă e atât de bun, ce-i trebuie un nume aşa de lung?

— Cine ştie, frate-miu, ce-o mai fi purtând şi ăsta în el şi ce-o mai fi aducând peste noi.

Aşa trăieşte târgul, aşteptând veşti noi şi date mai sigure. Norodul suferă, şuşoteşte şi se apară, dacă nu poate altfel, măcar cu poveşti în care trăiesc, nedesluşite, dar indestructibile, dorinţa lui de dreptate şi speranţa într-o altfel de viaţă şi în vremuri mai bune. Pe mormântul lui Gelalia meşterii înalţă piatra funerară. Pietrarul care sapă inscripţia pe başlikul vizirului, făcut dintr-o piatră moale, a şi scris primele cuvinte. Iar prin Bosnia circulă tot mai mult şi creşte din ce în ce povestea despre Aljo şi despre fil.

VELETOVENII

Întâmplarea aceasta s-a petrecut către sfârşitul zaverei lui Karagheorghe[24], când turcii din Užice se hotărâseră să cureţe munţii şi să elibereze drumurile. Vestea că Serbia fusese înfrântă îi făcea pe haiduci să se retragă de la sine şi să nu taie, dacă nu-i împingea nevoia, nici măcar calea ciobanilor, darămite pe-a turcilor. Acuma însă, turcii, hotărâţi să înăbuşe pentru totdeauna germenii zaverei, îi căutau ei şi-i goneau până în munţii cei mai înalţi. Asemenea năpastă îl adusese şi pe Stojan veletoveanul în Bosnia, în preajma satului Veletovo, lângă graniţă. Stojan, care luptase vreo cinci ani prin Serbia, îşi trecuse pe-acolo şi nevasta şi copiii. Acum, ai lui rămăseseră undeva, în bejenie, iar el, cu încă un tovarăş, se afla încercuit, rupt de restul lumii, în turnul cel năruit al beilor Crnčić, la locul numit Obarak, chiar sub Veletovo. Tovarăşul lui era un flăcău din Arilje. Cei doi mai aveau ceva pulbere şi plumbi, şi hrană pentru vreo zece zile; iar în pivniţă se găsea apă până la genunchi.

Turnul beilor Crnčić fusese vestit pe vremuri. Clădirea îngustă şi înaltă, toată din piatră, cu două caturi, stătea pe-un povârniş deschis, împrejmuită pe părţi cu pruni, şi având în spate o ogradă. Faţa turnului era deschisă şi avea privelişte peste păşunile abrupte dinspre valea Višegradului. Cu câţiva ani în urmă, răsculaţii de sub Tetrebica bombardaseră turnul şi-i aprinseseră acoperişul. Crnčićii îl părăsiseră atunci, fără întoarcere. Iar ploile, vânturile şi zăpezile îl surpau şi-l năruiau cu încetul, piatră cu piatră. Pe zidurile înnegrite încolţea iarba, din crăpături creşteau copăcei mărunţi.

În turnul acesta se închisese acum Stojan, împreună cu flăcăiandrul din Arilje. Şi astupaseră amândoi toate uşile, cu grinzi şi pietre. Turnul avea ferestre numai pe două laturi, şi la mare înălţime. Prin ferestrele acestea trăgeau ei în oricine se ivea prin luminişul din preajmă. Turcii din Užice, care-i încercuiseră, erau vreo zece la număr şi, la început, luaseră lucrurile uşor. Dar trecuse o zi şi o noapte fără ca haiducii să se predea. Nu izbuteau să fugă, dar nici turcii n-aveau cum să

---

[24] *George Petrović* (1752–1817), poreclit *Karagheorghe* (adică Gheorghe cel Negru – turc.), conducătorul sârbilor împotriva jugului turcesc în insurecţia din 1804–1813, întemeietorul dinastiei Karagheorghievici.

năvălească în turn. Haiducii se mişcau cu atâta îndemânare şi ţinteau cu atâta iscusinţă, încât turcilor li se părea uneori că nu se poate să fie numai doi. Până acum, haiducii răniseră patru dintre ei. Ferindu-se pe după pruni, pe după bolovani şi pe după lesele împletite anume, turcii ajunseseră lângă turn şi-l somau pe Stojan să se predea. Când îi făgăduiau că au să-l lase cu viaţă şi sănătos în Veletovo, dar fără arme, când îi strigau că i-au prins nevasta şi copiii şi că au să-i înjunghie pe toţi, dacă nu se predă. Stojan tăcea sau le răspundea cu înjurături. Tânărul din Arilje ori cânta cât e ziua de lungă, ori fluiera din degete, ori îi ocăra pe turci. Numai el singur se auzea cât trei.

Se întâmpla ca vreunul din turcii užiceni să se apropie mai mult de turn, doar ca să-i înjure. Şi-atunci haiducii îi răspundeau cu ocări şi mai grele. Pe unii dintre ei, Stojan îi cunoştea după glas.

— Nu cumva oi fi tu, Ustamujić, câine flămând?

Iar Ustamujić nu se lăsa nici el mai prejos:

— Ai intrat la post lung, Stojane. O să ţi se urască!

— Vezi-ţi de burtoiul tău, nu ne purta nouă de grijă; avem noi hrană şi muniţie, să ne războim şi cu ţarul.

— Ştiu, ştiu. Numai că ţi-au amorţit fălcile mestecând de trei zile îmbucătura aia de ceară.

Şi, parcă pentru a-i întări vorbele, puşca lui Stojan bubuia din turn; plumbul lovea cu zgomot sec locul unde stătea ascuns Ustamujić; iar turcul îi răspundea cu hohote de râs.

— Halal puşcă, Stojane! Auzisem eu că eşti ţintaş bun, dar chiar aşa, nu mi-am închipuit. Păcat că nu mai trăieşte Gheorghe cel Negru, că te făcea voievod; dar a crăpat în cârlige, la Belgrad.

— Nu-i duce tu de grijă lui Gheorghe, ci, dacă ai curaj, scoate numai nasul de după leasă, că te trimit fără nas la hanu-ma, în Užice.

Aşa-şi strigau şi se ocărau ceasuri întregi. Mai ales flăcăul din Arilje nu rămânea dator nimănui. Iar patima asta a lui, de-a se certa cu turcii, i-a şi venit de hac.

A treia zi după încercuire, sosi *mulazimul*[25] din Užice, cu doi zapcii. Şi aduseră cu ei un ţintaş special, unul Dajidžić, din Rogatice, un turc tânăr, înalt şi încruntat. Ţintaşul s-a ascuns pe după o leasă, iar ceva mai încolo au ieşit doi užiceni să-l

[25] *Mulazim* – şeful poliţiei.

provoace pe flăcăul din Arilje, înjurându-i tot neamul, pe nume. De la o ferăstruică acoperită cu zăbrele dese de metal, flăcăul le răspundea înjurându-i furios. De după leasă, Dajidžić acela îl pândi îndelung, până ce-l luă la ochi. Printre gratii, pe unde niciun ou n-ar fi putut să treacă, ţintaşul îl nimeri pe flăcău în obrazul drept şi-i scoase creierii prin ceafă. Stojan, care păzea cealaltă parte a turnului, se apropie în fugă. Dar nu făcu decât o cruce deasupra tânărului care îşi dădea sufletul, şi începu imediat să fluiere din degete şi să-i înjure pe turci, ca nu cumva să bănuiască moartea flăcăului. Turcii însă observaseră lovitura şi se bucurau din plin.

— Predă-te, Stojane, nu-ţi pierde şi tu capul nebuneşte!

— Predă-te, că ţi-a murit seizul.

— Unde e, de ce nu mai gângureşte?

În livadă, toţi îl pupau pe Dajidžić şi-l băteau pe umeri. Iar el călca printre ei, drept şi serios, mândru de parcă ar fi clădit o mânăstire. În aceeaşi dimineaţă, trecu pe-acolo Zulfo, un turc de vază, din Donje Veletovo. El îl sfătui pe mulazim să nu-şi mai piardă niciun om, şi să nu ia turnul cu asalt, căci Stojan e Stojan şi n-o să-şi dea capul decât pentru alt cap. În Veletovo, spunea Zulfo, mai trăieşte un unchi de-al lui Stojan, moş Miloje, un bătrân fără familie, cunoscut ca unul din ţăranii cei mai liniştiţi şi mai înţelepţi, şi pe care Stojan o să-l recunoască şi-o să-l asculte mai mult decât pe propriul său tată. Trebuia adus moş Miloje acela şi silit să-i strige lui Stojan să se predea. I se putea făgădui că Stojan n-o să păţească nimic şi ţinută făgăduiala exact cum îşi ţinuse Stojan cuvântul dat turcilor din Užice în anii trecuţi.

— Vă spun eu: cum o să-i spună moş Miloje, aşa o să facă.

Mulazimul, pe care-l necăjea războiul mărunt împotriva unui singur haiduc, şi care avea şi motive personale să nu lungească prea mult buclucul acesta de la graniţă şi să se întoarcă de grabă la Užice, acceptă propunerea lui Zulfo. Iar ca să mai ascundă oarecum faptul că are de gând să ducă tratative cu un singur răzvrătit, le strigă ceva cam prea tare celor care porneau după moş Miloje.

— Să fie adus numaidecât stârvul ăla!

Cum Veletovo e aproape, zapciii se pomeniră repede la casa lui moş Miloje. La început, moşul se văietă şi se apără în fel şi chip. Zicea că el abia-şi mai duce sufletul şi că totul era zadarnic, căci Stojan nu asculta de sfaturi nici când era raia

împărătească, darămite acuma, când s-a răzvrătit şi-a luat drumul codrului.

— Eu nu mă pricep la treburi de-astea, spunea bătrânul, prefăcându-se şi mai bătrân şi mai neputincios decât era; eu sunt bun de groapă, nu de treburi haiduceşti. Vă rog, nu mă vârâţi unde n-am ce căuta, ci lăsaţi-mă să mor liniştit, aici, unde mă aflu.

Dar vorbele nu-l ajutară la nimic. Gemând ca un bolnav, bătrânul se găti de drum şi porni cu zapciii. Abia se târa şi nu era chip să ţină pasul cu cei ce-l însoţeau. Pe drum, se opri de câteva ori şi-i rugă să nu-l ducă mai departe. Dar când începură să-l bată, bătrânul îşi trase capul între umeri şi încetă cu văietatul şi cu împotrivirea. Gâfâia doar, scurt şi întrerupt, de parcă fluiera, şi sălta jalnic, cu paşi aproape copilăreşti.

În mai puţin de-o jumătate de ceas, ajunseră la Obarak. În jurul turnului era linişte. Ascunşi prin livada de pruni, turcii dormeau sau stăteau lungiţi. Unii mâncau, alţii fumau. Pe moş Miloje îl închiseră într-un soi de coşar. Acolo, aşteptându-l pe mulazim şi prefăcându-se că doarme, bătrânul auzea cele mai mici zgomote de afară. Într-un târziu, veniră doi užiceni şi se aşezară pe iarbă, chiar lângă peretele dărăpănat al coşarului. Neştiind că moş Miloje se află înăuntru, turcii povesteau cu glas tare ce-o să se întâmple cu Stojan dacă le izbuteşte şiretlicul şi dacă-l ademenesc să se predea. Vorbeau turcii despre zulumurile făcute de Stojan asupra bietei populaţii musulmane din Užice şi se desfătau de pe acum înşirând caznele la care aveau să-l supună ca să se răzbune.

Iar moş Miloje zăcea nemişcat, cu pleoapele strâns lipite, îndoit din şale şi din genunchi, ca orice ţăran bătrân care doarme adânc şi se odihneşte. Acuma înţelegea limpede de ce-l aduseseră şi ce i se cerea. Se străduia să nu scape niciun cuvinţel, şi tot ce auzea se preschimba imediat în imagini vii, clare, cuprinzând toate umilinţele şi toate chinurile la care turcii aveau să-l supună pe Stojan, dacă-l prindeau viu. Când şi când, i se părea şi lui că doarme cu adevărat şi că visează un vis groaznic şi plin de semne care au să se împlinească de îndată. Aşa stătea el şi asculta, în chinuri grele, în nemişcare deplină şi-ntr-o cumplită tulburare lăuntrică.

Gândurile i se încrucişau năvalnic în minte. Îşi întocmea planuri şi le schimba cât ai clipi. Totul se prăpădise, pierise şi

fusese pârjolit în aceşti ultimi ani. De fapt şi pe Stojan ăsta, la care ţinea mai mult decât la toţi copiii fratelui său, îl îngropase şi-l jelise demult. Iar să-l înşele acum chiar el şi să-l ademenească, prin făgăduieli mincinoase, să se predea turcilor, care de bună seamă că au să-l supună la toate caznele şi-au să-l ucidă apoi, ar fi fost cu adevărat un plan prea drăcesc şi-un chin prea greu pentru mintea lui bătrână şi slabă. La o asemenea năpastă nu se aşteptase şi n-ar fi avut suflet să facă una ca asta. Şi iată că turcii îl sileau. De gânduri grele şi de nemişcare dureroasă îl treceau năduşelile şi picăturile de sudoare îi sclipeau pe părul cărunt care-i ieşea de sub căciulă. Atunci intrară în coşar mulazimul, cu Zulfo şi cu un zapciu.

Moş Miloje îi lăsă să zbiere deasupra lui şi să-l scuture, apoi sări brusc în picioare, încurcat şi speriat, de parcă s-ar fi trezit dintr-un somn adânc. Şi stătu aşa în faţa mulazimului, cu capul plecat, ascultând cum Zulfo îi explica amănunţit ce avea de făcut. Trebuia să iasă pe răzor, să se urce pe bolovanul cel mai înalt, ca să-l vadă Stojan din turn, şi de-acolo să-şi strige nepotul şi să-l sfătuiască să se predea imediat, căci altfel turcii au să-l ucidă nu numai pe el, moş Miloje, ci şi pe nevasta şi copiii lui Stojan, şi-au să pârjolească tot satul Veletovo. Să-l roage, pomenindu-i de tot ce ştie el că-i e mai scump, să se predea fără grijă turcilor, pe cuvânt... Aşa trebuia să-i strige, până când Stojan o să-i răspundă că primeşte.

— Aşa, Miloje, ca să se isprăvească odată cu zavera şi să nu se mai prăpădească bruma de sărăcie şi de calicime care a mai rămas în Veletovo, iar Stojan al tău să rămână viu şi să se întoarcă la casa lui şi la treburile lui.

Ultimele cuvinte, Zulfo le rosti cu o voce mai înceată şi mai şovăitoare. Bătrânul îl asculta nemişcat, pierdut în cine ştie ce gânduri. Iar când Zulfo termină, el începu din nou să se roage, cu glas stins şi deznădăjduit:

— Zău că nu sunt bun pentru asemenea treburi. Nici n-o să mă pricep să le fac şi nici Stojan n-o să mă asculte. Uitaţi-vă la mine!

Într-adevăr, bătrânul se ghemuise tot, îşi îndoise picioarele din genunchi, mâinile îi tremurau, iar peste faţa acoperită de mustaţa şi barba căruntă, scurtă, şi de sprâncenele la fel de cărunte şi grele de nu i se mai vedeau buzele, iar ochii abia

dacă i se mai ghiceau, îi flutura un fel de zâmbet, jalnic şi rugător.

Cu un gest de nerăbdare, mulazimul îi întrerupse jeluirea şi porunci să fie dus afară.

— Vai, vai! ofta bătrânul de zor.

Zapciii îl duseră prin livadă, până la ultima îngrăditură. Acolo, îl îmbrânciră şi-i dădură poruncă să meargă drept spre uluca de sub turn, să se urce pe bolovan şi să strige ce i s-a spus. Bătrânul străbătea acum locul deschis care închipuia câmpul de luptă între turci şi haiducul asediat în turn. În iarbă, zăceau scările părăsite, cu care turcii încercaseră în zadar noaptea trecută să ajungă la ferestrele turnului. Bătrânul le ocoli şi merse liniştit mai departe, cu paşi mărunţi şi atenţi. Din turn, niciun semn. Când ajunse la bolovanul cel mare din mijlocul ogrăzii, la vreo treizeci de paşi de turn, se întoarse cu băgare de seamă şi privi iepureşte, iute şi cu teamă, spaţiul care-l despărţea de turci; apoi se întoarse spre turn şi-şi pironi privirea în ferestrele înalte. Aplecându-se tot mai mult din şale şi proptindu-şi palmele de genunchi, moş Miloje stătea acum aproape pe vine. În faţa şi în urma lui, linişte şi zăduf. Şi, deodată, bătrânul începu să strige, cu glas tremurat şi slab:

— Stojane!

Tuşi puţin, şi strigă mai tare.

— Măăăi, Stojane!

Aşa strigă, de trei ori, cu voce jalnică şi bătrânească. Apoi tăcu un timp, de parcă ar fi vrut să se convingă că cel din turn îi recunoscuse glasul şi că-l asculta şi-l privea de undeva, din ascunzătoarea lui. Iar după o clipă, îşi dezlipi brusc palmele de genunchi, se îndreptă din şale şi-şi lungi gâtul. Părul i se zburlise, iar hainele parcă-i prinseseră viaţă. Bătrânul îşi ridică mâinile, îşi rotunji palmele în jurul gurii şi strigă cu alt glas:

— Nu te da viu, Stojane, nu te da, pentru nimic în lume!

Turcii care pândeau prin livadă şi pe după lese ce-o să spună bătrânul şi ce-o să-i răspundă haiducul din turn, rămaseră năuciţi o clipă. Fiecare dintre ei se întreba dacă aude bine şi, necrezându-şi urechilor, cerceta cu privirea faţa vecinului; dar acolo, dădea peste aceeaşi nedumerire. Iar bătrânul îşi repetă sfatul:

— Ascultă-mă, Stojane, şi nu te da viu pe mâna turcilor. Asta te sfătuiesc eu, că ştiu ce-au pus la cale.

De partea turcilor, aceeaşi tăcere uimită. Apoi, glasul mulazimului, răguşit de furie:

— Trageţi în el! Trageţi!

Şi, deodată, toţi, unul după altul, reluară porunca răsunătoare şi mânioasă:

— Trage! Trage!

Strigau toţi, dar nu trăgeau niciunul, căci nimeni nu se aşteptase la una ca asta. Iar jos, în poiană, bătrânul îşi repeta într-una strigătele către nepotul din turn, sfătuindu-l să se apere cât poate şi să nu se predea viu. Doar că acum, în larma glasurilor turceşti, vocea lui abia se mai auzea.

— Nu te...

Prima puşcă pocni şi-i tăie cuvântul, dar nu-l nimeri. A doua însă îl doborî la pământ. Bătrânul se îndoi într-un fel ciudat, căzu uşor ca o frunză şi se pierdu în iarbă, sub bolovanul cenuşiu.

Turcii mai traseră câteva focuri spre el, Stojan le răspunse din turn, de două ori la rând. (Fireşte, o dată cu arma lui, o dată cu a flăcăului din Arilje.) Trăsese pentru sufletul lui moş Miloje. Apoi se făcu linişte.

În colibă, mulazimul nu mai putea de furie. Tăcea, cu dinţii strânşi, şi nu se uita la nimeni; dar se vedea cât de colo că-i tremură sufletul de mânie. Zulfo, surprins şi ruşinat, ar fi vrut să intre în pământ, dar fiindcă nu se putea, se tot întorcea la stânga şi la dreapta ca să le explice tuturor că planul lui fusese bun şi chibzuit. Dar nimeni nu-l asculta, căci fiecare vroia să pară mai deştept şi să-i facă pe plac mulazimului. Iar Zulfo, de-atâta năduf, vorbea singur şi nu-şi mai revenea din uimire, gândindu-se la ce-i făcuse moş Miloje.

— Ei, ei, oameni buni! Eu ziceam să n-o mai lungim... mă gândeam că aşa o să fie mai bine. Dar ce să faci cu neamul ăsta de câini! E-e!

— Acuraţi ce-a fost, a fost! M-am luat după altul, şi-am mâncat ce nu se mănâncă, îi întrerupse jeluirea mulazimul, ridicându-se hotărât, ca omul care şi-a înfrânt mânia; şi porunci să se pregătească iar câteva scări şi două care cu fân, ca, de îndată ce s-o lăsa noaptea, să atace turnul şi să isprăvească odată cu haiducul.

În răstimp, zăduful se înteţise; undeva, departe, tunetele bubuiau surd. Norii negri şi subţiri, veniţi dinspre Gostilje, se întinseseră pe deasupra dealurilor şi deveneau tot mai negri şi

mai groşi. Soarele dispăruse înainte de vreme, pierzându-se fără amurg adevărat. Apoi, toată partea dinspre apus a cerului se înnegură şi se întunecă brusc; prin fierbinţeala zilei trecu un vânt rece, venit parcă din altă lume. Şi, aşa cum se întâmplă prin partea locului, se porni deodată o ploaie grea, însoţită de tunete şi de fulgere. Iar când vântul se domoli şi fulgerele încetară, ploaia continuă să cadă, îndesită şi egală, învăluind ţinutul în beznă şi în aburi. Potopul de apă stinse focurile, iar şuvoaiele luară scările.

Turcii se înghesuiră toţi într-o târlă. Nu se mai gândi nimeni să schimbe străjile de la uşa turnului. Şi nici nu se întrebă nimeni ce se întâmpla cu ele. Părea că atâta prăpăd de apă, vânt şi tunete o să nimicească tot locul acesta mlăştinos, din munţi. Mulazimul zăcea neputincios în cocioaba care se clătina şi scârţâia. Prin acoperiş pătrundea ploaia şi surpa tavanul. În jurul mulazimului, zapciii făcuseră un şanţ, iar deasupra lui întinseseră o pătură.

Tăcuţi, se ascunseseră toţi, de parcă ar fi uitat ce-i adusese acolo, la Obarak. Şi statură aşa până noaptea târziu. Iar când se termină ploaia şi se potoli furtuna, rămase doar bezna, grea de umezeală, fără stele şi fără lună, plină de murmurul şuvoaielor nevăzute. Nici vorbă să mai fie atacat turnul. Mulazimul era sigur că haiducul fugise.

Zorile se iviră ude şi cu cerul senin, spălat parcă. Din luminiş, o ceaţă albă şi deasă se înălţa în fuioare mari, ca de fum. Străjerii de la amândouă uşile turnului intraseră de cu noapte în colibă şi-acum dormeau ca duşii de pe lume. Mulazimul nu încercă să-i trezească. Era convins că haiducul folosise clipa când furtuna era în toiul ei, şi fugise neobservat. Ca să se încredinţeze, porunci oamenilor să pornească din cele patru părţi ale turnului şi să-l provoace pe haiduc, dacă mai era acolo. Ascunşi pe după lesele ude (furtuna împrăştiase de tot cele două care cu fân), zapciii începură să se apropie de turnul din care nu le mai răspundea nimeni; când pătrunseseră înăuntru, găsiră numai leşul flăcăului din Arilje. De Stojan, nici urmă.

Trupul lui moş Miloje îl aflară în iarbă şi-n mâl, cărat de ape chiar sub turn. Turcii le tăiară capetele la amândoi morţii. Iar după cercetarea întregului turn, din pod până în temelii, mulazimul dădu ordin de întoarcere.

Când sosi în Užice, mulazimul îi povesti muteselimului de-a fir-a-păr, tot necazul lui şi se sfătuiră amândoi multă vreme. Muteselimul porunci ca cele două capete să fie puse la sare şi învelite în ferigă, apoi le trimese într-o desagă la Belgrad. În raportul care însoţea capetele, muteselimul îi aducea la cunoştinţă vizirului că făcuse ordine deplină pe graniţă şi că trimete, ca dovadă, „capul bătrânului haiduc Stojan, din Veletovo, un tâlhar mare şi înrăit, împreună cu capul tovarăşului şi ajutorului său întru fapte rele şi periculoase”.

Aşa i-a luat moş Miloje locul lui Stojan. Aşa i-a păcălit muteselimul pe mai-marii săi, şi aşa s-a petrecut faptul neaşteptat ca moş Miloje cel blajin, după ce trăise şaptezeci şi doi de ani viaţă de ţăran liniştit, să moară ca haiduc, iar pe cetatea Belgradului, alături de capul flăcăului aceluia din Arilje, înnegrit şi învineţit, să stea capul bătrânului, acoperit de păr, cu barba şi mustăţile cărunte, curat şi alb, ca de argint.

POVESTEA CLĂCAŞULUI SIMAN

Cu împuşcături cum nu mai auzise până atunci nicio ureche de bosniac, trupele austriece intrară, la 19 august 1878, în Sarajevo. Şi odată cu împuşcăturile veniră şi celelalte: sânge, cadavre, curtea marţială, spânzurători, oameni împuşcaţi, chipuri nemaivăzute, obiceiuri şi rânduieli noi.

Din pricina aceasta, în sufletele unora se zguduiră şi se răsturnară multe, şi multe începură să se schimbe între oameni. Aşa s-a întâmplat şi cu ţăranul clăcaş Simo Vasković, zis Siman.

Bucata de pământ, nu prea mare dar frumoasă, pe care îşi ducea zilele Siman cu nevasta şi cu cei doi băieţaşi ai lui, se afla aproape de Sarajevo, chiar deasupra locului numit Švrakino Selo. Ca agă, îl avea pe Ibraga Koloş, şelar cu prăvălie pe Baščaršija, meseriaş modest şi unul din agii cei mici. Fie că era blajin şi paşnic din fire, fie că n-ar fi fost chip să se poarte altfel cu clăcaşul său, chiar de-ar fi vrut, fapt e că Ibraga era mai potolit şi mai înţelegător decât alţii.

Exista, deci, şi tipul de proprietar căruia poporul îi zicea „agă omenos”. În esenţă, un asemenea agă nu era nici mai bun, nici mai omenos, ci doar mai slab, mai puţin agresiv şi mai puţin tiran din fire decât agii cei mari, despre care se spunea că „îi stau pe cap clăcaşului” şi ai căror lefegii nemiloşi scoteau din ograda clăcaşului până şi ultimul bob pentru hacul stabilit cu samavolnicie. Deosebirea consta numai în faptul că la câte un „agă omenos” predomina înţelepciunea oamenilor mărunţi şi slabi. Aşa era şi cu Ibraga. Dar în socotelile veşnice şi cu neputinţă de descurcat dintre el şi clăcaşul său, domnea, în fond, acelaşi principiu cumplit al relaţiilor dintre clăcaş şi agă, potrivit căruia un om îl mănâncă pe altul care munceşte pentru el, cheltuindu-şi şi îngropându-şi cu fiecare nouă recoltă o parte din fiinţa lui, fără nădejde că aceste relaţii, care se înrăutăţesc pe zi ce trece în dauna clăcaşului, s-ar putea schimba vreodată.

Aşa era aga lui Siman şi aşa arăta bunătatea lui.

Iar despre Siman, cu greu s-ar fi putut spune că-i un clăcaş rău, dar cu şi mai mare greu s-ar fi putut spune că e unul bun. Cel mai potrivit ar fi fost să se spună că, în felul lui, era şi bun şi rău.

Alţi clăcaşi au grijă să-i amărască viaţa şi stăpânirea proprietarului de pământ scoţând recoltă cât mai mică,

tărăgănând, sustrăgând sau găsind alte tertipuri la predarea *hacului*, adică a unei treimi din toată recolta de grâne şi a unei jumătăţi din recolta de fructe şi fân. Siman nu era în stare de asemenea lucruri, care cer viclenie, stăruinţă şi îndărătnicie. El îi dădea agăi cam cât i se cuvenea, dar nu vroia nici în ruptul capului să-i ducă hacul acasă, în târg; de asemenea, nu vroia pentru nimic în lume să-i facă agăi „hizmet”, adică să facă, aşa cum făceau alţi clăcaşi, cinci sau şase zile pe an muncă gratuită pentru agă. Şi, în genere, Siman se ţinea mândru şi trufaş faţă de agă şi „nu se lăsa călcat pe coadă”.

Ibraga ar fi putut găsi o cale ca să-i mai dea peste bot clăcaşului, dar ştia că e mai bine să nu-l ia în seamă şi să-şi încaseze treimea cuvenită, îndurând cu răbdare toanele mărunte ale lui Siman şi socotindu-le drept necazul neînsemnat şi răul inevitabil care însoţesc ca o umbră orice lucru bun şi folositor, deci şi hacul. Şi se ducea în fiecare an, singur, să-şi ia partea de grâu şi de fructe, prefăcându-se că lucrul acesta îi face plăcere şi că-l amuză; iar de chemat nu-l chema niciodată pe Siman acasă la el să-i muncească, susţinând că n-are nevoie.

Aşa trăiau clăcaşul şi aga, fără neînţelegeri prea mari, tăcuţi, dar duşmani neîmpăcaţi, legaţi de pământ ca de-un lanţ care îi hrănea şi-i ţintuia pe fiecare în felul său.

În toamna aceea, când trupele austriece intrară în Bosnia, agii au rămas fără hac, căci n-au îndrăznit să se ducă la sate ca să-şi ceară partea; clăcaşii n-au dat nici ei semne de viaţă, ci s-au folosit de vremurile tulburi aşteptând să vadă ce lege o să iasă „sub ţarul cel nou” şi oprind atât partea lor cât şi pe cea cuvenită proprietarilor.

Cu Ibraga, era altfel. Clăcaşul se afla acolo, la o oră de prăvălia lui, şi el se dusese totdeauna să-şi ia singur partea. De aceea, cum se mai potoliră şi se mai rânduiră niţeluş lucrurile în Sarajevo, el întrebă câţiva oameni serioşi şi se interesă la noua stăpânire; şi toţi îi spuseră că raporturile dintre clăcaş şi aga rămân neschimbate „până la noi dispoziţii”, că fiecare e stăpân pe ce-i al lui şi că aga are dreptul să ia mai departe hacul, ca şi până acum.

Astfel se hotărî Ibraga, într-o bună zi, să treacă pe la ciflicul său ca să-şi ia partea de prune: în anul acela prunii rodiseră cum nu s-a mai pomenit, dar din cauza războiului şi a schimbărilor ivite, nu fuseseră culese încă.

Început de septembrie. O dimineaţă însorită. În livada de pruni, stătea Siman tolănit în iarbă, cu mâinile sub ceafă. Deasupra lui, crengile se îndoiau de povara roadelor vineţii. Siman nu se gândea la nimic, ci doar zâmbea, plin din creştet până-n tălpi de simţământul unic că toate roadele erau ale lui. Şi, ca prin vis, auzi mai devale scârţâitul portiţei urmat de sunetul unor voci. Siman se uită cu un singur ochi într-acolo şi văzu imediat despre ce era vorba. Aga al lui, Ibraga şelarul, venise cu patru cai şi cu un flăcău să-şi ia partea de prune. Siman se prefăcu că nu-l vede şi nu-l aude. Ibraga se apropie până la un pas de el.

— Bună dimineaţa, Siman.

— Chiar că-i bună, răspunse Siman, dar nu se ridică în faţa agăi.

Ibraga îşi trecu mâna peste ochi. I se părea că se cutremură lumea din temelii. Se rezemă de-un prun.

Şi se uită Ibraga la neobrăzatul ăsta care, împotriva tuturor legilor şi datinilor, şedea tolănit şi nu se ridica în faţa lui. Aga nu-şi mai venea în fire şi nu putea să-şi creadă ochilor ce dihanie mare e clăcaşul când nu-i încovoiat şi supus şi când se întinde şi se umflă în toată vlaga şi lungimea lui.

Mult timp privi Ibraga minunăţia asta nemaivăzută de când sunt agii agi şi clăcaşii clăcaşi. Sub masca blajină de „agă omenos” clocoteau în el furia proprietarului şi trufia de agă, jignită; dar teama şi prudenţa îl îndemnau să se înfrâneze, căci, vădit lucru, clăcaşul părea pornit pe rele, iar vremurile erau grele şi nesigure. Deci Ibraga se reculese şi se aşeză jos, în iarbă.

— Am venit şi eu să-mi rânduiesc partea mea de prune, spuse el cu glas înăbuşit.

— Nu era nevoie. Prunele sunt cum trebuie, iar dacă ar avea nevoie să fie rânduite, mă pricep eu şi singur.

Şi se încinse o ciorovăială cu totul neobişnuită. Siman se ridică într-un cot, dar numai ca să-i poată arunca agăi în faţă ceea ce niciodată nu i-ar fi trecut prin minte că i-ar putea arunca.

Avusese el şi mai înainte, de multe ori, clipe de visări amărâte şi de discuţii cu sine, undeva, pe drum sau pe ogor, când dădea abia vizibil din cap sau din mâini şi spunea în şoaptă ce i-ar fi spus orice clăcaş unui agă dacă, printr-o minune, agii ar fi

încetat să mai fie agi, iar clăcaşii ar deveni stăpâni pe pământul lor. (Există clipe de bombăneală îndrăzneaţă, dar surdă şi neprimejdioasă, când orice asuprit îşi uşurează inima şi-şi cumpăneşte, prin visări, chinul zilnic al vieţii lui monotone.) Da, avusese şi Siman asemenea clipe, dar nici atunci nu izbutise să găsească cuvinte atât de mari, atât de îndrăzneţe. Mii şi mii de cuvântări răzleţe, de protest, neauzite demult, se uniră acum într-un şuvoi de cuvinte unic şi răsunător. Şi Siman începu să vorbească.

Sub el, pământul cald, de septembrie; deasupra lui, crengile îndoite de belşugul prunelor vineţii; iar printre crengi se întrezărea cerul, de-un albastru adânc şi pal, pătat de albeaţa subţire a norilor care păru de bumbac. Gura îi era plină de cuvinte, ca de-o băutură dulce şi arzătoare. Se minuna el însuşi de unde îi veneau cuvintele acestea îndrăzneţe din care ultimul era totdeauna mai dulce decât cel dinaintea lui. Şi se bucura de ceea ce putea să spună mai mult decât de roadele pe care, acum, le socotea ale lui, împreună cu toată livada şi cu toţi pomii, din rădăcini. Gesticula Siman, întinzând larg mâna peste peisajul de toamnă; deasupra lui, cerul se clătina de-atâtea cuvinte tari; şi la toate observaţiile agăi, voit blânde şi aparent chibzuite, Siman răspundea cu un: *nu!* scurt şi aspru, în care *u*-ul pocnea şi ardea ca un bici de flăcări.

(Când oamenii muncesc pentru alţii, din tată în fiu, zi de zi, an de an, şi văd şi simt asta, dar n-au putere să schimbe nimic şi nici să-şi arate adevăratele simţăminte, în câte unul din ei se adună amarul a sute de mii de oameni şi-a câtorva zeci de generaţii.)

E greu de crezut că atâta înverşunare şi-un asemenea strigăt de triumf ar putea să încapă într-o singură silabă. Dar Siman izbuti de câteva ori să le cuprindă în *nu*-ul lui, întorcându-şi faţa către cele patru zări şi apoi către cer, ca şi cum ar fi tras cu pistolul la un chef, ca să-i audă toată lumea bucuria. Apoi se întoarse spre agă şi-şi rosti mai încet şi mai potolit *nu*-ul; iar în schimbarea bruscă a tonului se simţi ceva deosebit de semnificativ şi de solemn:

— Nu, nu-i aşa, Ibraga.

— Atunci cum e, dacă nu-i aşa? îl întrebă aga, moale.

— Păi, vezi şi singur cum e: au venit alte vremuri, altă dreptate şi altă judecată.

— Apoi da, vremurile sunt altele – aşa a vrut Domnul! – dar tu eşti un om cu mintea întreagă, Simane, şi ştii bine că nu poate exista o dreptate după care ce-i al meu să fie dintr-odată al tău.

Aici, Siman izbucni:

— Păi, vezi că există, Ibraga! Există şi poate să existe. Ce-i acum al tău, a fost odată al nostru; iar într-o anume vreme şi după o anumită dreptate, a devenit al vostru. Păi dacă ce-a fost demult al meu s-a făcut al tău, atunci poate şi ce se cheamă al tău să se facă al meu, cum a fost la început.

— Mergi cam departe, Simane.

— Astăzi pot să merg unde vreau.

— Poooţi...

— Pot, şi încă cum!

Tăcere. Fiecare se gândea la ale lui. Siman la ce i-ar mai putea spune, cumplit de jignitor, nu atât lui Ibraga ăsta, pe care el nici nu-l mai lua în seamă şi care, la drept vorbind, nici nu fusese vreodată un om prea rău sau un agă prea hain, ci tuturor agilor de pe pământ şi, îndeobşte lumii întregi, acum martoră, pe cât i se părea, la bătălia aceasta de veacuri. Iar aga se gândea cum să-l înduplece pe iobagul cel turbat să-i dea voie să culeagă măcar două coşuri de prune, ca să nu se facă de ocară întorcându-se acasă cu mâinile goale. Şi-şi spuse dorinţa printre dinţi, blând şi prevăzător.

— Nu! îi răspunse Siman. Iată prunii; urcă-te în ei şi mănâncă până nu mai poţi. Halal să-ţi fie! Dar n-o să iei de-aici nici măcar o prună viermănoasă. Nu dau; vreau să te văd plecând cu coşurile goale de-acolo de unde ai plecat totdeauna cu ele pline. Ăsta îmi este *mehramul*[26] şi aşa vreau să fie, întru pomenirea sufletului tuturor morţilor mei, de patru sute de ani încoace. Aşa să ştii.

Aici Siman se poticni de prea multă exaltare şi tăcu. Ibraga strânse doar ceva mai tare din fălci şi dădu din mâini, cu mişcările acelea scurte, abia vizibile, care-i însoţeau dialogul lăuntric.

Se lăsă iar tăcerea, Ibraga privea ţintă, în gol. Siman tremura tot şi gâfâia uitându-se neliniştit în preajmă.

— Atunci cum stăm, Simane? întrerupse Ibraga tăcerea.

— Eu stau bine, Ibraga; tu nu ştiu cum oi sta.

---

[26] *Mehram* – voinţă.

— D-apoi ştiu că stai bine; să fii sănătos! Dar cum stăm cu prunele?

— A, cu prunele? Păi se ştie. După cum ţi-am spus: ce-a fost, s-a dus.

— Nu se poate aşa, Simane. Eşti om cu mintea întreagă. Nici n-ar mai trebui să-ţi vorbesc.

— Chiar că n-ar mai trebui. Uite, o să-ţi spun eu ceva ca să nu mai întindem comedia: patru sute de ani ne-aţi călărit voi pe noi; acum o să vă călărim noi pe voi, patru sute de ani; şi pe urmă, mai vorbim care pe care să-l călărească, alţi patru sute de ani.

Ibraga nu aşteptă sfârşitul. Se ridică şi, fără să-şi mai ia rămas bun, se îndreptă spre flăcăul care-l aştepta ceva mai la o parte, lângă cai şi, împreună cu acesta, porni de unde venise.

Porţiunea pe care o avea de străbătut până să dispară din ochii clăcaşului i se părea lui Ibraga nesfârşită; deşi acum mergea la vale, drumul îl obosea mult mai mult. Iar Siman se uita în urma lui, regretând că se încheiase atât de repede discuţia care-l umpluse de-o mulţumire atât de mare. I se părea că nu spusese nici pe departe totul şi că era încă plin de cuvintele nerostite, care se îmbulzeau în roiuri. Îşi întindea braţele şi degetele, îşi umfla pieptul oprind în el aerul plăcut şi expirându-l apoi zgomotos şi pe îndelete, printre dinţii strânşi. Îi era necaz că aga dispăruse din faţa lui, căci la ce bun averea şi puterea, dacă n-ai cui să le arăţi?

În toamna aceea, într-adevăr, Siman nu-i dădu agăi nici treimea de grâne, nici jumătatea de fructe şi fân, după cum cereau legea şi rânduiala şi după cum dăduse totdeauna.

Ibraga se simţi nu numai păgubit, ci şi adânc jignit de fapta lui Siman; jignit şi speriat, căci Siman nu se mulţumi numai cu batjocura din livada de pruni.

Anul fusese roditor, agăi nu-i dăduse partea şi totul se vindea bine, căci armata cumpăra şi plătea orice. În exaltarea lui, Siman îşi cumpără un cal de călărie, un murg nu prea înalt, dar bun. Îl găsi lesne, căci după atâtea tulburări se găseau cai fugiţi şi cai părăsiţi, pe care geambaşii îi vindeau la preţ de nimic. Doar harnaşamentul îl avea ţărănesc, mai mult de cânepă decât de piele.

Într-o dimineaţă, Siman îşi ţesălă bine calul şi aşa, înalt şi cu picioarele lungi cum era, încălecă, îşi puse căciula pe-o ureche

şi-şi trecu peste umăr plosca cu rachiu. Apoi străbătu călare tot târgul Sarajevului şi-şi mână murgul spre prăvălia deschisă a lui Ibraga. Aga, chircit pe vine, tocmai dădea găuri la nişte hăţuri noi, de culoare deschisă.

Siman îşi juca murgul, de mai-mai să calce pe tejgheaua de-afară a prăvăliei. Ibraga se încruntă, dar nu-şi ridică capul de la treburile lui. Siman ceru atunci în gura mare un frâu nou, cu ţinte şi cu ciucuri roşii.

Ibraga îi răspunse încet că n-are un asemenea frâu şi că nici n-ar putea să facă, fiindcă îi lipseşte materialul.

— Da ce, nu cumva banii mei sunt găunoşi? se răsti Siman.

— Nu, ferească sfântul, dar n-am material, omule.

Astfel, abia scăpă Ibraga de năpasta clăcaşului şi-l trimise, cam cu chef cum era, să-şi caute în altă parte frâul de care avea nevoie.

Siman mai trecu de câteva ori călare pe lângă prăvălia lui Ibraga, zâmbind fericit şi jucându-şi murgul sprinten.

Toate acestea îl jigneau şi-l supărau, fireşte, pe Ibraga care, speriat la început, se plângea vecinilor şi se frământa amarnic în sinea lui. Dar lucrurile se potoleau din ce în ce în târg şi clăcaşul cel turbat părea că se plictisise să-i tot umble călare pe dinaintea prăvăliei. Aşa începu Ibraga să se mai liniştească. Îl ustura jignirea şi-l îngrijora paguba, dar când se uita în jurul său şi vedea câţi o pătiseră şi mai rău, era fericit că el şi întreaga familie scăpaseră cu viaţă din zaveră şi că putea să muncească iar în prăvălia sa. Convins de dreptatea lui, se hotărî să aştepte vremuri mai bune; şi nu-i fu greu, căci avea casa îndestulată; şi-apoi nici nu trebui să aştepte prea mult.

Siman îşi petrecu iarna, pierdut parcă într-un fel de extaz. Făcuse rachiu, ca niciodată până atunci, şi-l băuse cu prietenii, mâncând pâine de grâu despre care toţi ziceau că-i bună „de parcă ar fi de-a agăi”. În iarna aceea, toţi ai casei se îngrăşară, iar Siman se cam buhai de băutură. Până la urmă, mâncară şi partea agăi. Siman semănă cu sămânţa lui, dar de pe la Sfântul Gheorghe începu să cumpere grâu. Şi tot cam pe atunci îi veni prima citaţie din partea autorităţilor politice din Kotar „în chestiunea reclamaţiei lui Ibraga Koloş”.

Siman nu se miră prea mult, căci mai auzise despre chemarea în judecată a unor ţărani care îşi opriseră treimea. Şi nu se sperie nici la gândul că mâncase şi băuse toată iarna bunurile

agăi, care clocoteau în vinele sale ca o forţă fierbinte. Ba chiar se bucură că va da ochi cu Ibraga în faţa unui tribunal creştinesc şi porni la judecată ca la un mic Kosovo[27].

Judecata se sfârşi rău. De fapt, nici nu se sfârşi, ci fu întreruptă. Siman rămase năucit şi amărât când văzu că lângă slujbaşul care trebuia să judece se aflau şi doi juraţi localnici, un musulman, delegat al agilor, şi-un creştin, delegat al clăcaşilor. Asta o şi spuse chiar. Dar slujbaşul judecătoresc îl chemă la ordine. Apoi Siman povesti, în felul său, cum dobândise Salih Koloş, părintele lui Ibraga, dreptul la dijmă; şi mai adăugă că, după părerea lui „dreptatea" nu putea să fie de două ori a agilor, şi sub stăpânire turcească, şi sub stăpânire creştinească. Păi când ar mai fi atunci dreptatea noastră?

Slujbaşul judecătoresc pomeni, de „scrisoarea împărătească" din 28 iulie 1878, de „ordinul seferit din 1859", şi de „legea Ramazanului, din ziua a şaptea a lunii Ramazanului, anul 1858". Aici, Siman râse în gura mare şi pe îndelete de legile turceşti, şi spuse despre ele câteva cuvinte care nu se prea rostesc prin tribunale, cuvinte atât de urâte şi de grele, încât slujbaşul judecătoresc îl dădu imediat afară şi-l trase la răspundere pentru insultă adusă autorităţilor. Din pricina asta Siman stătu opt zile la închisoare. În acelaşi timp fu pronunţată sentinţa potrivit căreia trebuia să-l despăgubească pe agă pentru treimea de anul trecut, iar pe viitor să-şi plătească regulat hacul, căci toate legile vechi rămân în vigoare până la noi dispoziţiuni.

După întâmplarea aceasta, Siman nu-şi mai venea în fire. Îi era urâtă casa, iar semănăturile şi prunii îi privea de parcă ar fi fost ai altora. Făcu şi contestaţie. Şi i se adresă „învăţătorului" Alexa, un soi de pisar public şi de avocat clandestin.

Alexa fusese învăţător la şcoala sârbească. Cu opt ani în urmă, când şcoala sârbească din Sarajevo ceruse un suplinitor, Alexa venise la Sarajevo de la Zemun. Noul învăţător nu era nici mărginit la minte şi nici nesociabil; dimpotrivă, era şi deştept şi sociabil, ba chiar prea sociabil. Pe de-o parte îl „copleşea mintea", cum spuneau gospodarii din comitetul bisericesc-

---

[27] Bătălia de la Kosovo, sau Câmpia Mierlei (1389), încheiată cu victoria turcilor, a înscris una dintre cele mai eroice pagini din istoria sârbilor, fiind cântată secole de-a rândul în eposul popular şi devenind simbolul bravurii ostăşeşti.

şcolar, iar pe de altă parte sociabilitatea îl mâna prin cârciumi şi-l însoţea cu cei ce beau şi se veselesc.

Blond, mărunţel, rumen şi zâmbitor, cu ochii albaştri scăldaţi veşnic în lacrimi de bucurie, învăţătorul cel nou era personajul central al tuturor isprăvilor de cafenea, al chefurilor şi al întâlnirilor vesele.

Municipalitatea din Sarajevo ştia dinainte că orice învăţător venit din Austria nu se putea să nu aibă vreun cusur, căci altfel nu şi-ar fi lăsat locul cel bun ca să vină aici, în oraşul turcesc, unde viaţa e grea şi frământată. Şi era gata să-i treacă cu vederea unele cusururi, dar domnul Alexa se preschimbă repede şi fără piedici într-un beţiv temeinic. „Trist loc, frate...” spunea învăţătorul la fiecare pahar de rachiu, plângându-se de mediul în care trăia. Iar cine încearcă să-şi vindece tristeţea cu rachiu, acela nu se lecuieşte de tristeţe, ci moare de rachiu. Şi mai rău încă era faptul că rachiul avea o influenţă nefastă asupra temperamentului şi caracterului noului învăţător: Alexa decădea brusc, în toate privinţele, întârzia regulat la şcoala, zbiera când le făcea observaţii copiilor şi era tot mai nervos în discuţiile cu gospodarii şi cu fruntaşii municipiului. După doi ani, municipiul îl concedie. Atunci, fostul suplinitor declară că nu acceptă concedierea, că o să dea în judecată municipiul pentru încălcarea contractului şi că o să treacă la mahomedanism.

Hotărârea învăţătorului pricinui mare uimire. Autorităţile făcură totul ca să-l abată de la pasul acesta neobişnuit. Alexa însă rămase la ale lui. Cei mai cu cap dintre musulmanii târgului nu erau deloc încântaţi de noul lor coreligionar; dar se găsiră câţiva tovarăşi de beţie ai învăţătorului şi câţiva hogi fanatici care vedeau în Arif-efendi, cum se numea acum învăţătorul, un câştig pentru comunitatea musulmană şi-o pierdere pentru creştinism. Ei îi făcură proaspătului convertit un rând de haine musulmane, întru totul după regulă, şi-l însurară imediat cu o văduvă înstărită, în a cărei casă fostul învăţător se şi mută. Numai că proaspătul convertit cheltuia mai mult decât îi dădea nevasta; de aceea începu să facă şi treburi de pisar. Aşa îl găsi ocupaţia.

Odată cu venirea trupelor austriece în Bosnia, dispăru şi Arif-efendi. E drept că reapăru iar, după vreo două luni, când totul se liniştise, dar acum se îmbrăcase din nou „ca un franţuz” şi purta pe cap un joben ciudat şi demodat. În plus, omul îşi reluă

numele creştinesc, pe care îl purtase la început, şi se apucă iar de meseria de pisar. Pe lângă asta mai făcea o treabă, pentru care exista acum un nume nou: fostul învăţător devenise *Spitzl*, adică denunţător al poliţiei. Poporul îi spunea „copoi”, şi-l dispreţuiau şi musulmanii, şi creştinii; dar el, bând din ce în ce mai mult, ajunsese în faza aceea a alcoolismului în care conştiinţa socială şi demnitatea personală a omului se întunecă de tot şi dispar. De obicei, Alexa îşi avea vadul la hanul lui Besara. Acolo, şedea ceva mai la o parte de ceilalţi muşterii (adică ei şedeau ceva mai departe de el) şi scria cereri şi scrisori sau traducea din germană şi din maghiară. În faţa lui se afla o călimară de metal, o nisiparniţă, câteva pene şi-un ţoi de rachiu, totdeauna băut cam până la jumătate.

Tocmeala cu Siman se desfăşură aidoma tocmelii obişnuite cu toţi ceilalţi muşterii ai pisarului. Mai întâi se întrebaseră amândoi de sănătate, posomorâţi, fără prea multe vorbe, şi fără ca vreunul dintre ei să aştepte răspuns. Apoi Siman întrebase cât i-ar lua să-i scrie „recursul”.

Un pitac, dacă vrea în sârbeşte, doi dacă vrea în nemţeşte. Care e mai „tare” şi mai sigur, întrebă apoi Siman. Fireşte, şi unul şi altul e sigur, dar mai sigur e cel nemţesc.

Siman n-avea mai mult de trei pitaci în buzunar, dar îl cam pusese pe gânduri „succesul” lui de până acum. Parcă poţi să ştii ce limbă o fi înţelegând mai bine dreptatea?

— Scrie nemţeşte! spuse el hotărât.

Învăţătorul îşi aşternu hârtiile şi deschise călimara, cu solemna şi nefireasca demnitate a beţivului. Scria repede şi sigur de sine; făcea litere egale, înşiruite în rânduri drepte şi meşterea cu pricepere majuscule răsucite şi împletite. Când termină, presără peste rândurile încă umede nisip auriu şi mărunt, din nisiparniţa de metal, aşa că liniile mai groase căpătară reflexe strălucitoare, aurii şi albăstrii; apoi citi solemn şi aproape în şoaptă recursul, subliniind unele cuvinte şi expresii neobişnuite care, după cum îl asigura pe ţăranul holbat de uimire, aveau să izbească mai tare decât un mai.

Niciodată câştigarea procesului nu i se păruse lui Siman atât de sigură. Băură amândoi câte o sută de rachiu, după ce Siman râse în hohote de prima sentinţă.

Iar când autorităţile politice superioare îi respinseră recursul ca neavenit, Siman se îmbătă la hanul lui Kreštalica, îşi suflecă

mâneca până la umăr, izbi cu pumnul în masă şi cântă cât îl ţinea gura:

Trage puşca şi pocneşte,
Aga bir nu mai primeşte.

Pentru fapta aceasta fu condamnat la trei zile închisoare, iar pentru cele spuse cu acest prilej despre puterea împărătească, mai primi încă şapte zile.

De atunci, Siman Vasković alunecă pe-o pantă care părea din ce în ce mai abruptă, până când deveni beţiv şi vagabond şi-şi neglijă tot mai mult pământul şi familia.

Din totdeauna trecuse Siman drept un om iute la mânie şi necumpănit; sfidarea din el îi întrecea puterea, care şi ea era mare, iar imaginaţia îi mergea mai repede decât mintea care nici ea nu era mică. Încă de pe când era flăcău, taică-său obişnuia să zică:

— Siman ăsta al meu nu seamănă nici cu mine, nici cu răposata maică-sa; ea era bună şi blândă, fie-i ţărâna uşoară. Era una din femeile despre care se zice: are gură, dar n-are limbă; Domnul a dat, Domnul a luat. Iar Siman seamănă cu unchii săi. Aşa îmi sunt cumnaţii: uşuratici şi nestatornici, neliniştiţi şi răzvrătiţi. Şi aşa e şi el, de când a făcut ochi: razna! Are inimă bună, poate să fie şi ascultător şi harnic, dar nu şade cu picioarele pe pământ. Nu se uită la ce-i e la îndemână, ci vrea numai lucruri nemaipomenite.

Acum, Siman pornise pe drumul acesta. Degeaba veneau pe la el vecinii şi naşii, oameni prevăzători şi cu experienţă, şi-l sfătuiau spunându-i că nu-i cuminte ce face, că oamenii înţelepţi şi-au dat mai demult seama (iar acum văd şi cei proşti) că lucrurile stau altfel, că puşca austriacă nu e cea pe care au aşteptat-o ei să duduie din munţi, că sub noua şi creştineasca stăpânire clăcaşul rămâne tot clăcaş, iar aga tot agă şi că de-asta n-are niciun rost goana lui după dreptate. Iar încăpăţânarea lui e numai spre bucuria duşmanilor. Siman nu putea să-şi dea seama că se înşela şi chiar când îşi dădea, uneori, nu vroia să recunoască şi nu putea să se oprească, ci îşi urma patima până la capăt, gata să-şi distrugă casa. Şi nimeni nu-l putea opri. (Aşa se întâmplă câteodată. Când dorinţa generală de-a uita de-un rău social, dorinţă care se coace în rândul mulţimii, izbucneşte

la un singur individ, ca o explozie timpurie şi izolată, şi-l distruge.) Siman îşi făcuse obiceiul ca, „în căutarea dreptăţii”, să tocească fără rost pragurile diverselor cancelarii, să frece băncile cafenelelor din Sarajevo şi să lâncezească pe la tejghele. Procesul nu era decât un pretext pentru toate astea. Iar când ţăranul nostru începe să-şi lase munca fără nevoie şi fără motiv şi să se amestece cu târgoveţii, e semn sigur că se duce de râpă.

În iarna următoare, lui Siman îi muriră într-o săptămână amândoi copiii, de difterie. Nevastă-sa, şi aşa slabă şi bolnăvicioasă, se usca de tristeţe. Siman pleca de acasă de câte ori putea, găsind pentru asta sute de motive şi de pretexte.

În al treilea an, Siman trebui să răspundă în faţa aceleiaşi autorităţi agrare; îl pârâse aga, conform paragrafului opt al aceluiaşi „ordin seferit din anul 1859”, de care el râsese cu hohote acum trei ani. Slujbaşul judecătoresc nu mai era acelaşi şi juraţii erau alţii, dar legea era neschimbată şi lângă ea stătea aga, calm, potolit, sigur de dreptatea sa. Slujbaşul citi paragraful opt:

„Dacă clăcaşul neglijează cultivarea pământului şi, fără motiv legal, încetează să-l lucreze, păgubindu-şi astfel proprietarul în venitul lui de proprietar, sau dacă în vreun alt fel îi pricinuieşte vreo pagubă proprietarului legal, sau dacă fără motiv serios refuză să-i predea proprietarului partea care i se cuvine, sau, pe scurt, dacă procedează contrar prevederilor contractuale, iar proprietarul înaintează autorităţilor o plângere, atunci autorităţile fac cercetarea şi, dacă pe baza unor dovezi reale se conving de temeinicia plângerii primite şi de faptul că nu există perspective ca clăcaşul să se îndrepte, îl evacuează pe clăcaş de pe parcela respectivă.”

Iată legile şi ordinele! Râzi tu, dar ele te vor lovi, mai devreme sau mai târziu, sigur şi fără milă.

Toţi erau de acord că aşa stau lucrurile cu Siman Vasković. Iar clăcaşul se văieta în gura mare şi susţinea că nu există lege care să-l oblige pe el, Siman, să se dezrădăcineze şi să ajungă cerşetor, pe când aga să-şi primească treimea de la orice clăcaş şi sub orice ţar. În sinea lui însă, simţea şi el că, uite, există o asemenea lege, şi că ceea ce îi citise slujbaşul judecătoresc se potrivea cu situaţia lui ca o mănuşă pe-o mână. Iar mai apoi, beat fiind, îşi spunea mereu în gând: „O lege turcească, de-

atâţia ani – paştele ei de lege! – şi parcă ar fi fost făcută azi-dimineaţă, pentru mine”.

Şi se gândea cu spaimă la plasa legilor cumplite şi atotputernice, care era întinsă peste tot şi care-i împiedica pe toţi şi toate; din ea nu poţi să scapi, fiindcă nu ştii s-o descurci; singurul lucru care-ţi stă la îndemână e s-o uiţi o clipă, cu ajutorul rachiului. Dar nici rachiu n-ai totdeauna.

Sentinţa deveni executabilă şi Siman fu evacuat de pe pământul agăi. Atunci, nevastă-sa plecă la rude, iar el se dădu cu totul vieţii de vagabond.

Nici ţăran, nici târgoveţ, nici plugar, nici muncitor, Siman bătea uliţele târgului, dormea pe unde apuca, mânca numai când avea şi muncea când n-avea încotro, ajutând precupeţilor de legume şi lapte. Se mai găsea câte unul care să-i lase vreun coş de cartofi sau vreo căldare de lapte ca să le vândă, şi-i plătea un creiţar-doi, pentru toată trudă. Dar se mai întâmpla ca Siman să se îmbete şi să uite pur şi simplu, sau să prăpădească marfa încredinţată; ba uneori se mai întâmpla chiar să bea banii, până să vină grădinarul după ei. După aceea, îi crăpa obrazul de ruşine, dar prea târziu, şi-şi oferea sângele ca să plătească paguba, dar grădinarul nu vroia sânge, ci bani. Aşa că şi câştigul acesta devenea din ce în ce mai rar.

De mic copil se pricepuse Siman să cânte din gură şi din guzlă; acum începu să facă asta prin hanuri, pentru o para-două, sau pentru o cinzeacă de rachiu.

Stătea prin cârciumi şi aştepta să găsească vreun om care, apucat de mărinimia beţivilor, să-i dea şi lui ceva de băut şi să împartă cu el o ciozvârtă de friptură sau o bucată de plăcintă. Siman se înnegrise şi se buhăise la faţă, slăbise la trup, tuşea şi scuipa ca un bolnav, dar de cum trăgea o duşcă, vorbea despre pământul şi despre dreptul său, vioi şi înfocat, aşa cum vorbise în ziua aceea de toamnă, cu Ibraga, în livadă.

De multă vreme ceea ce vroia să apere nu mai era nicio bucată de pământ reală şi niciun drept anumit, ci un lucru mult mai adânc şi mai grav, deşi nu ştia nici el care anume şi de ce fel. În schimb, erau reale „autorităţile din Kotar”, era reală puşcăria în care stătea adesea, uneori trei zile, alteori şase, pentru vreun cuvânt îndrăzneţ sau pentru vreun cântec interzis; şi mai era reală oftica aceea care îl măcina încetul cu încetul.

Astfel îşi mai târî zilele Simo Vasković încă vreo câţiva ani, apărându-şi pământul pe care nu-l mai avea şi „dreptul” pe care nimeni nu vroia să i-l recunoască. Mereu prin cârciumi, rareori treaz, adesea la închisoare, bolnav şi ramolit, vagabond şi guzlar.

Şi într-o bună zi, pe când era cu totul abătut şi doborât – căci asemenea zile existau din ce în ce mai des – se ivi în el o nouă speranţă. La drept vorbind, speranţa nu era nici reală, nici prea limpede, dar pentru oamenii care se otrăvesc cu rachiu şi se amăgesc cu speranţe, orice pretext de speranţă e binevenit.

În ziua aceea, vătăşelul aduse la cunoştinţă „lumii şi norodului” că va sosi în Sarajevo un *Erzherzog* bătrân, „membru al prealuminatei case domnitoare” şi „unchiul ţarului”. În oraş începură pregătirile pentru primirea acestei înalte personalităţi. Iar mintea lui Siman văzu imediat, datorită rachiului, „mâna lui Dumnezeu” în sosirea *Erzherzog*-ului. Gândul la rudele împărăteşti îl ameţea mai tare ca rachiul şi-l umplea de speranţe: nimic mai simplu decât să-i înfăţişezi omului – care stă lângă ţar şi poate orice – cauza ta dreaptă, şi să-ţi dobândeşti „dreptul” tău; şi ce putea să pară mai firesc decât ca unchiul ţarului să se ocupe imediat de cazul lui Siman şi să poruncească să i se facă dreptate? Doar pentru asta şi umblă pe pământ oamenii împărăteşti. De la paracliserul bisericii vechi din Varoš[28], Siman află că „arhiducele” o să viziteze şi biserica aceasta, ca şi toate casele de rugăciune ale celorlalte religii din Sarajevo. Şi Siman se gândi imediat să se ascundă undeva, în biserica scundă şi întunecoasă, chiar sub masa vlădicăi, dacă va fi nevoie, şi-n clipa potrivită să i se înfăţişeze „omului împărătesc” şi să-i întindă jalba, ba poate chiar să-i lămurească şi prin viu grai despre ce era vorba. Totul i se părea cu putinţă; şi-l şi închipuia pe „arhiduce” întorcându-se spre suită şi poruncind ca nedreptatea aceasta neîndoielnică să fie imediat îndreptată. Se şi vedea ducându-se apoi la Ibraga. Sau, nu! De ce să se ducă la prăvălie? O să vină aga la el, la căsuţa lui de odinioară, iar el o să poruncească să nu i se dea voie să treacă de poarta cea mare.

Pierzându-se în visuri, Siman era cât pe-aci să uite că trebuia să găsească omul care să-i scrie jalba. Îşi aminti, totuşi, la timp,

---

[28] Cartier al oraşului Sarajevo.

şi se duse la hanul lui Besara. Acolo îl găsi pe fostul învăţător, la locul lui obişnuit.

De data aceasta nu se mai întrebară de sănătate şi nu mai stătură mult la tocmeală. Siman spuse ce fel de jalbă îi trebuia, învăţătorul îi răspunse că poate s-o facă. Un pitac în limba sârbă, doi în limba germană. Siman hotărî s-o scrie în sârbă.

Pentru hotărârea lui, Siman avea mai multe motive. (Totdeauna când lua o hotărâre avea mai multe motive adesea chiar contradictorii.) În primul rând, n-avea în buzunar doi pitaci întregi; în al doilea rând, de când aflase de venirea „unchiului împărătesc” şi de când, cu ajutorul rachiului, era luminat de speranţă, îl năpădise un asemenea optimism, încât nici nu se mai întreba ce limbă o fi pricepând mai bine dreptatea şi nici prin gând nu-i trecea că s-ar putea să nu iasă pe-a lui; în al treilea rând, de ce să-i dea ticălosului şi turcitului ăstuia un pitac mai mult decât era nevoie.

— De-un pitac şi pe sârbeşte, spuse Siman hotărât.

Cu ceremonialul obişnuit, cu importanţă şi demnitate, cu pulberea aurie presărată pe cuvintele mari, care „izbeau ca un mai”, învăţătorul scrise jalba, începută cu: „Înălţimea-voastră împărătească! În adânca mea supunere de cetăţean, mă adresez...” Şi, după ce o citi pe şoptite ţăranului uluit, scutură pulberea, îndoi hârtia, primi pitacul şi întrebă:

— Bem şi noi câte-un rând?

Ştiind că învăţătorul bea de cele mai multe ori rachiu „de căpătat” şi că nu plăteşte mai niciodată, Siman spuse că n-are timp şi nici chef de băut.

Atunci învăţătorul, mijindu-şi un ochi, îl întrebă cum se gândeşte să predea jalba. Siman nu era dispus să mai lungească vorba cu omul care-i umflase un pitac şi-i răspunse că asta-i treaba lui. Învăţătorul îl încredinţă că lucrul nu era deloc simplu şi nici uşor, dar Siman refuză orice fel de discuţie. O s-o predea el, chiar de-ar fi nevoie să se prefacă în pasăre.

Şi plecă, străbătând curtea povârnită şi lungă. Iar învăţătorul se duse la poliţie ca să-l denunţe ce avea de gând să facă, aşa cum denunţa tot ce vedea şi auzea.

Poarta bisericii era încuiată, dar se auzea cum se lucra ceva în curte, precum şi strigătele femeilor care măturau şi spălau. Ca să nu atragă atenţia, Siman nu bătu, ci se duse până la hanul lui

Djulaga să bea o cafea şi să aştepte vremea când s-ar fi putut strecura neobservat în biserică.

În drum spre han, vedea parcă aievea cum o să pândească momentul potrivit, cum o să înşele atenţia paracliserului şi cum o să se ascundă undeva, fie şi sub masa vlădicăi; îl vedea apoi pe unchiul ţarului venind în faţa iconostasului şi făcându-şi cruce („că şi ei îşi fac cruce!”); vedea apoi cum el, Siman, ieşea deodată din ascunzătoare, închinându-i-se şi jeluindu-i-se precum scria în jalbă: „Înălţimea-voastră împărătească... În adânca mea supunere”... Şi-atunci o să-i întindă jalba. Şi pe urmă fie ce-o fi; să-i aresteze şi să-l alunge unde or vrea. Principalul era ca unchiul ţarului să afle tot ce ăştia ştiu precis şi-i tăinuiesc; iar ceea ce ştia el – nu se putea să nu ştie şi ţarul. Să afle împăraţii despre Siman şi despre dreptatea lui.

Tot gândind aşa, Siman ajunse în faţa hanului lui Djulaga; dar n-apucă să se aşeze pe vreuna din băncile acelea slinoase şi lustruite de nu se mai vedea lemnul din care erau făcute, când îi ieşi înainte Vaso Gengo, poreclit Vaso Poliţaiul.

Vaso era un bărbat înalt şi deşelat; avea capul mic, mustăţile pleoştite, mâinile şi picioarele neobişnuit de lungi. Aflat de multă vreme în slujbă ca „om împărătesc”, fusese mai întâi băiat de serviciu la consulatul prusac, apoi lefegiu la *ućumatul*[29] turcesc, ca purtător de citaţii şi zapciu civil. Noua stăpânire austriacă îi oprise în slujbă; câţiva ani, Vaso dusese citaţiile, ca şi mai înainte, dar de câteva zile devenise poliţai adevărat: purta uniformă şi-avea sabie în teacă de piele neagră, cu mâner de alamă.

De când se ştia pe lume, Siman îl ştia şi pe Vaso Gengo. În ultimii ani, de când se ţinea de procesul lui nenorocit, îl întâlnea adeseori, îl saluta şi-şi vedea de drum. Dar niciodată nu văzuse în el un adevărat om al autorităţii şi-un adevărat slujbaş împărătesc.

Acum, Vaso se apropie mai altfel decât de obicei.

— Ce învârteşti pe-aici, Simane?

— Iaca, nimic.

— Cum adică, nimic?

Siman dădu să-i explice că „nimicul” acesta nu însemna chiar nimic şi că-şi lăsase pe-acolo doniţa cu lapte şi nişte coşuri, dar Vaso i-o reteză tăios:

---

[29] *Ućumat* – sediul administraţiei de stat.

— Hai cu mine!

În cuvintele lui răsunau dispreţul şi obrăznicia aceea cu care poliţiştii zăpăcesc oamenii şi-i dezarmează pe cei arestaţi, de parcă le-ar trage o lovitură invizibilă.

Siman nu era nici el omul care să nu ştie să se apere şi să se certe; dar, pe când încerca să se explice şi să capete o explicaţie, îşi dădu seama cu mirare că mergea la pas cu poliţaiul şi înţelese că în asemenea situaţii cuvintele nu ajută la nimic. Şi tot mergând aşa, relaţiile dintre ei se schimbau repede, devenind tot mai clare. Între ei se ivi ceva nou, ceva care nu mai ţinea nici de Siman, nici de Vaso Gengo, ci de regulament şi de lege, ceva ca un fel de crimă şi pedeapsă, într-o formă cum nu existase pe vremea turcilor.

Mergeau alături şi fiecare se gândea la ale lui. Temându-se că s-ar putea să nu pară destul de impozant şi de sever, Vaso se foia într-una şi se încrunta; Siman îşi scurta pasul, căuta să prindă privirea poliţaiului şi încerca mereu să întoarcă lucrurile pe latura lor nevinovată.

— Ia, ce-ar fi să-mi văd eu de treburile mele...

— Nu se poate, spuse cu un ton nou şi ciudat Vaso, hai la domnul comisar.

Siman, care avea impresia că-şi regăsise curajul şi elocvenţa, se opri şi spuse pe-un ton jignit şi familiar:

— Du-te tu, rogu-te; eu ştiu unde e domnul comisar. Vin şi eu mai pe urmă, dacă-ţi spun...

Vaso Gengo simţi cum clocotea în el furia demnităţii jignite şi cum i se urca la cap. Faţa i se făcu şi mai palidă. Mânios şi răguşit, îi strigă lui Siman:

— N-o mai întoarce! Hai dacă-ţi spun... Ai uitat că aici nu mai e Turcia şi că de patru ani e Austria? Austria, măi!

— Lasă că ştiu eu, de! Ce tot mă înveţi, de parcă n-aş şti. Austria! Austria! Parcă ai fi tu Austria!

Aici, Vaso îşi uită stilul oficial, proaspăt dobândit, şi se holbă la Siman într-un mod cu totul nereglementar şi „neaustriac”, apropiindu-şi faţa de el:

— Ai să vezi tu că chiar sunt! Pentru tine, eu sunt Austria. Ei, ce zici?

— Tu?

— Eu! Şi să nu mai scoţi o vorbă, că te plimb legat prin tot târgul! Destul ţi-ai făcut de cap!

Apoi, amintindu-şi parcă de ceva, Vaso îşi lăsă repede tonul de ceartă bosniacă şi luă o atitudine nouă şi străină, cu adevărat „austriacă”, aşa cum nu mai văzuse niciodată Siman la vreunul de-ai noştri: îşi umflă pieptul, îşi îndreptă spinarea, uniforma i se întinse şi i se umplu, mustaţa de pe gura-i ştirbă se zbârli, ochii i se deschiseră larg şi i se holbară, zbârciturile de pe faţa-i umflată i se neteziră. Omul se transformă, aşadar, pe loc, şi, cu înfăţişarea aceasta nouă, rosti tare şi tăios patru cuvinte, ca o formulă magică, într-o limbă străină:

— În numele legii, hai!

Iar Siman porni fără să cârtească.

Între ei se crea o dependenţă nebănuită până atunci. Părea că fiecare îşi aruncase masca obişnuită, nevinovată şi nepăsătoare şi arăta o faţă nouă, atât de nouă, încât în primele clipe niciunul, nici celălalt nu reuşi să-şi vină în fire şi nici să se descurce în noul său rol. Vaso nu mai era Vaso Poliţaiul care trecea pe străzi ca o parte a inventarului orăşenesc, ci un alt om, necunoscut: devenise un mecanism sever şi periculos, dur şi nemilos, ale cărui gesturi aveau forţa unor calamităţi necruţătoare, în faţa cărora omul încearcă instinctiv şi zadarnic să se dea la o parte. Iar Siman nu mai era ţăranul binecunoscut de toţi, limbut şi neastâmpărat, nu mai era plugarul de la marginea târgului, căruia îi place mai mult să-şi „arate înţelepciunea” prin cârciumile din Sarajevo decât să se chinuie cu pământul şi casa. Nu! Devenise deodată „numitul Simo Vasković”, care, în cel mai scurt timp şi pe cel mai scurt drum, trebuia să fie „adus” la şeful „comisariatului de poliţie” din Sarajevo.

Mergeau amândoi unul lângă altul, legaţi de lanţul legii, fiecare cu gândurile şi cu sentimentele lui cele noi, şi se urmăreau unul pe altul cu coada ochiului, cu o privire nouă.

Pe Vaso îl preocupa îndeosebi un lucru: arată oare atât de demn şi de sever pe cât trebuie să arate un poliţai împărătesc? Făcea tot ce putea pentru asta, se umfla, se încrunta, îşi arunca picioarele şi-şi zdrăngănea sabia, dar i se părea mereu că tot nu-i de-ajuns şi se temea că de sub purtarea lui austriacă răzbate Vaso Gengo, cu necazurile lui bosniece şi cu sărăcia lui din născare. Iar în capul lui Siman se zbătea un singur gând: era furios pe autorităţi, pe lege şi pe toată lumea, dar şi oarecum mulţumit că se făcea iar vâlvă în jurul lui şi că o să aibă iar prilejul să vorbească despre cearta cu aga şi despre „dreptul”

lui. Dar, mai ales, era uluit de schimbarea neaşteptată a lui Vaso. Dacă Vaso Gengo se făcuse într-o clipă *ăsta*, atunci ce-o mai fi cu alţii? Vaso Gengo – împărăţie! Să crapi de scârbă şi să scuipi pe toate! Cum să se apere omul, încotro să fugă şi unde să se ascundă, dacă toate lepădăturile pot să devină Austria?

Dar toate gândurile acestea pieriră brusc! Siman îşi aminti că avea la brâu jalba împăturită şi îngheţă de spaimă. Au să-l percheziţioneze, au să-i găsească nenorocita de hârtie, şi-atunci el n-o să-şi mai poată nega intenţia de-a ieşi înaintea arhiducelui şi de a-i preda jalba. În clipa aceea tocmai treceau peste Podul Latin. Siman începu să-şi potrivească, chipurile, brâul. Când ajunse la capătul podului, se rezemă de parapet ca pentru a-şi strânge mai bine mijlocul şi aruncă jalba, repede, dar cu stângăcie, peste parapet, în apă. (Stângăcia aceasta a ţăranilor constituie marea lor slăbiciune în lupta continuă, când făţişă, când ascunsă, cu oraşul şi cu orăşenii.)

În cădere, hârtia se desfăcu şi începu să plutească deasupra apei nemişcate. Vaso ocoli în goană parapetul şi, de pe zidul cel mic, sări în apa care nu-i venea nici până la glezne. Dar Siman alergă după el şi-l ajunse din urmă. Mâinile li se întâlniră deasupra hârtiei, care, umezită, se rupse în două.

Când ieşi la mal, scuturându-se de apă şi bombănind, Siman aruncă amărât partea lui de jalbă, iar Vaso o culese de pe jos. Şi porniră din nou pe Bistrik.

Vaso nu-şi mai lua ochii de la ţăran. Iar Siman tremura. Picătura de raţiune pe care o mai avea şi forţa oarbă din el se preschimbau într-o sfidare turbată şi-n hotărârea de-a lupta şi de-a se întrece cu oricine i-ar sta împotrivă. Sfidarea aceasta îl făcea orb şi surd la toate, şi atât de nepăsător, încât, dacă i-ar fi smuls cineva o bucată din trup, n-ar fi simţit nicio durere. Acum, călca cu paşi mari, de parcă el l-ar fi condus pe Vaso. Bistrikul îi juca în faţa ochilor; mulţimea ferestrelor de la casa lui Hendo, unde se afla comisariatul, sclipeau ca o apă în care trebuie să te arunci, fie că ieşi la liman, fie că te îneci.

Siman şi Vaso trebuiră să aştepte mai bine de-o oră într-un coridor lung. Pe lângă ei treceau în fugă funcţionari civili sau în uniformă, cu acte la subsuoară. Trecu de nenumărate ori şi Peso, servitorul cel gras. Dar nimeni nu-i aruncă măcar o privire lui Siman şi nu-i adresă măcar un cuvânt!

Aşteptările acestea pe coridoarele poliţiei obosesc şi scot din sărite oameni mai potoliţi şi mai răbdători din fire decât Siman. Aşteptarea cea lungă îl făcu pe Siman să-şi dea seama că va fi dus chiar la comisar. Pe comisarul acesta, domnul Kosta Herman, cunoscut de toată lumea, îl cunoştea şi el, căci mai fusese adus o dată în faţa lui, după prima sentinţă a tribunalului din Kotar, pe vremea când Siman nu-şi mai încăpea în piele. Atunci comisarul îl chemase şi-l mustrase cu destulă asprime, sfătuindu-l să nu-l mai năpăstuiască pe Ibraga, căci legea nu îngăduie asemenea lucruri, iar instanţele superioare au să-şi spună cuvântul în privinţa procesului. Organele superioare îşi spuseseră cuvântul, iar Siman ştia de-atunci că domnul Kosta era prietenul agilor.

În sfârşit, Vaso îl duse în faţa comisarului.

Prima oară când Siman „îşi mâncase papara” de la domnul Kosta, totul se petrecuse aşa, în treacăt, într-un antreu gol din clădirea aceasta cât toate zilele; iar acum se afla în... biroul comisarului. O cameră spaţioasă, luminoasă, cu covoare pe jos şi cu mobile cum nu mai văzuse Siman în viaţa lui. Pe masă şi pe pereţi, nişte maşinării cărora el nu le putea ghici nici rostul, nici provenienţa. Totul era atât de curat şi de ordonat, încât îl speria şi-l zăpăcea. Siman nu mai ştia ce să facă cu mâinile şi cu picioarele, îşi privea uimit opincile uriaşe şi scorţoase. Obrajii îi ardeau. I-ar fi plăcut grozav să-l dea cineva afară, să strige că fusese adus din greşeală acolo şi să-l trimită în vreo cancelarie mai simplă.

Potrivit nefericitei lui deprinderi de-a amesteca ce-i important cu ce e neimportant, de-a nu deosebi ce-i principal de ce e secundar, Siman se gândea numai la curăţenia care i se părea de necrezut şi nepământească şi la rânduiala aceea minunată... „Raiul pe pământ, viaţă de domni, îşi spunea el. Asta e Austria.” Şi-l privi scurt şi dispreţuitor pe Vaso Gengo, care, stângaci şi ţeapăn, aştepta în poziţie de „drepţi”.

La masă se afla Kosta Herman, îmbrăcat în uniformă cafenie. Şi nu striga, nu-şi mişca nici degetul mic măcar. Faţa îi era liniştită, albă, uşor trandafirie, părul negru, des, la fel cu mustaţa tăiată scurt. Pe după ochelarii fără ramă i se vedeau ochii luminoşi, de-un albastru întunecat, dar care îşi schimbau culoarea, căci de câte ori comisarul punea întrebări, ochii i se

confundau cu marginea de sus a ochelarilor, iar privirea lui căpăta o asprime, un calm şi o agerime neomenească.

— N-ai de gând să te astâmperi odată, Simane? spuse comisarul sever şi-l privi cu privirea aceea ieşită din sticla înviată şi din ochii lui sticloşi.

Se vede că ştia totul, căci îi înşiră lui Siman cum îşi pierduse pământul şi casa, cum căzuse la darul beţiei şi al vagabondajului urmărindu-şi, chipurile, procesul cu aga, deşi pricina fusese judecată şi rezolvată; şi cum are de gând acum să supere înaltele personalităţi cu jalbele lui nepotrivite şi nemotivate. Pe scurt: ai pornit-o pe-un drum rău şi dacă nu-ţi bagi minţile în cap şi nu-ţi vezi de treburile tale, n-o s-o sfârşeşti bine.

Cum auzi pomenindu-se despre „dreptul” lui, Siman îşi uită umilinţa şi începu să se ciorovăiască cu patimă şi fără pic de sfială.

— N-ai de gând să te potoleşti, cu toate că s-a dat hotărâre, după lege, îl mustră comisarul.

— Cât trăieşte omul, nimic nu-i hotărât.

Comisarul îşi puse o mână peste cealaltă, şi privi cu şi mai mult interes pe ţăranul cel voinic şi tulburat, care nici nu-şi dădea măcar seama că e întărâtat şi înţepat ca un animal pe care se face o experienţă.

— Ştii că există o poruncă împărătească...

— Toată cinstea ţarului şi poruncii lui, îl întrerupse Siman solemn şi nesincer, săltându-şi un pic căciula pe care o ţinea în mâini.

— Şi-ai fost judecat...

— Cum am fost judecat? După legile turceşti, domnule. Şi cine m-a judecat? Djulaga Maglajlić, care e turc, ca şi aga al meu...

— Păi au fost trei juraţi. Al doilea era Ante Perišić...

— O fi fost al doilea, dar nu e om, şi nici n-a fost vreodată.

— Ei, bine: al treilea era sârb, Kosta Ćuk.

— Sârb era şi Vuk Branković, domnule, ăl de şi-a trădat ţarul la Kosovo[30].

Comisarul nu-şi putu stăpâni zâmbetul care-i sclipi mai mult în sticlele ochelarilor decât pe buze.

---

[30] După legendă, bătălia de la Kosovo a fost pierdută prin trădarea lui Vuk Branković, ginerele cneazului Lazar, care în momentul hotărâtor şi-a retras armatele din luptă.

— Chiar aşa, Simane?

— Bine ar fi fost să nu fie aşa, dar aşa e.

Cu cât se înflăcăra mai tare Siman, cu atât comisarul îl iscodea mai calm şi mai vesel, provocându-l la vorbă.

După ce-l cercetă bine, pe ocolite, fireşte, Herman se convinsese că avea de-a face cu „una din fantasmagoriile şi eroismele de alcoolic ale lui Siman”; dar hotărî, totuşi, să-l ţină la arest până când se vor termina solemnităţile şi vor pleca înalţii oaspeţi, căci bănuiala intră uşor în capul unui poliţai împărătesc austriac. De fapt, nici nu intră, fiindcă e totdeauna acolo şi stă mereu la pândă; chiar şi când adoarme, ea închide numai un ochi şi ascultă cu o ureche, în aşa fel, încât foşnetele cele mai slabe, până şi fâşâitul aripilor de fluture, pot s-o trezească; iar dacă n-o trezeşte nimeni, niciodată, atunci se trezeşte singură din când în când, căci liniştea i se pare suspectă. Şi când li se trezeşte bănuiala, slujbaşii împărăteşti austrieci aleg totdeauna ce le convine şi ce e mai sigur pentru ei şi pentru slujba lor, dar mai greu şi mai păgubitor pentru omul bănuit.

Comisarul se ridică de pe scaun şi-l anunţă pe Siman, cu bunăvoinţă în glas, că va trebui să rămână două-trei zile la arest.

Siman protestă mai întâi, apoi începu să-l roage să-i dea drumul.

— Nu se poate, Simane. Uite, acum ai obiceiul să te repezi la persoanele cele mai de seamă, şi s-ar putea, Doamne fereşte, să se sperie caii împărăteşti văzând o matahală ca tine. Şi abia atunci ai da de bucluc. Aşa e mai bine şi pentru tine.

Vorbise parcă jumătate în glumă, jumătate în serios; totuşi, Siman stătu trei zile la arest şi-abia după plecarea arhiducelui i se dădu drumul.

Aşa luă sfârşit şi ultima dintre amăgirile lui Siman; iar el continuă să-şi ducă zilele, mai negru, mai amărât, mai decăzut. Cu timpul, se plictisiră toţi să-i asculte veşnica poveste despre pământ şi despre hac, despre legile agrare turceşti şi despre rânduiala austriacă, pe care le ştia pe de rost şi le cita după nume, dată şi număr. Oamenii îl priveau ca pe-un nenorocit care îşi pierduse minţile din pricina pământului şi-acum numai despre asta mai poate să vorbească; şi fugeau toţi de cum începea să

povestească şi să arate sentinţele, deciziile, petiţiile şi recursurile, înnegrite şi împăturite.

Dar viaţa trebuie trăită, chiar dacă ajungi cerşetor. De aceea, cu timpul şi de nevoie, Siman se obişnui să nu mai vorbească despre gândul lui cel mai de seamă şi mai scump, ci să cânte din guzlă ce le plăcea oamenilor, ce căutau şi plăteau ei. În meseria aceasta de cântăreţ, ocolea cât putea uliţele şi cafenelele din centrul oraşului, unde venea acum o lume nouă. Şi umbla mai tot timpul prin mahalalele pierdute, de la marginea oraşului.

Nu departe de Sarajevo, în cheile strânse şi şerpuitoare ale Miljackăi, pe drumul cel mare care duce de la Sarajevo spre răsărit, se află Podul Caprelor, un pod frumos, de piatră, adus dintr-o arcadă.

Pe malul drept al râului, lângă pod, există un han vestit, cu terasă deasupra râului, cu grajduri şi cu fierărie, în faţa căreia stau veşnic căruţe şi cai; iar pe celălalt mal, în pantă, se află o cafenea mică şi albă, care coboară până la râu.

Aici, isnafii din Sarajevo îşi ţin adesea petrecerile; aici, se adună spre seară, din aprilie până în octombrie, mulţi dintre chefliii oraşului, să mai stea la loc verde şi umbros, lângă râu, la un rachiu şi-un cântec; şi vin chefliii cei mai înverşunaţi, cei pe care, cine ştie de ce, îi atrag tocmai asemenea locuri înghesuite în strâmtoarea dealurilor povârnite, unde soarele apune devreme şi răsare târziu.

În zilele de vară, pe înserat, putea fi văzut acolo, pe terasă, aproape întotdeauna în acelaşi loc, un om înalt şi gârbovit, cu faţa suptă şi întunecată: Simo Vasković, fost clăcaş al lui Ibraga şi fost plugar. Stătea de obicei chiar lângă parapet, tuşea din greu şi scuipa jos, în râu. „Ăsta n-o mai duce până la toamnă”, spunea hangiul către un argat, apărându-se de fumul vetrei şi arătând spre Siman, ofticosul de pe terasă. Iar Siman, fără să se uite la nimeni, aştepta să-i comande cineva un cântec. Din traista de lângă el ieşea capătul guzlei. De obicei, cântecul i-l comanda primul muşteriu cherchelit; şi, odată cu cântecul, mai comanda rachiu şi-o gustare pentru guzlar.

Lângă Siman stătea mai totdeauna unul din muşteriii permanenţi ai hanului, Salihbeg Hasimbegović. Salihbeg era din Maglaj, dar stătea de-un an de zile în Sarajevo, la o soră

măritată cu unul din beii Babić, şi-şi bea, din mila ei, ultimele ţoiuri. Era un om sfârşit, fără casă, fără nimic, un beţiv înrăit şi incorigibil, fost pe vremuri cartofor faimos şi alungat demult din lumea înstărită a beilor. Jumătate din avere Salihbeg şi-o risipise în douăzeci şi cinci de ani, până la venirea austriecilor; cealaltă jumătate, ceva mai mărişoară chiar, o prăpădise în ultimii cinci-şase ani, de când, odată cu ocupaţia, se înmulţiseră hotelurile, cântăreţele şi alte felurite distracţii bune de stors bani. Obez, cu gâtul foarte scurt, roşu-vânăt la faţă, ştirb, cu ochii mereu umezi şi congestionaţi, Salihbeg îşi trăia sfârşitul acolo, la Podul Caprelor, unde rămânea adeseori două-trei zile în şir. „Mă uit la ei şi mă întreb când o să-l lovească damblaua şi o să-şi dea duhul”, spunea către argat hangiul, căruia îi plăceau profeţiile negre şi sinistre.

De multe ori se întâmpla ca la hanul de lângă pod să rămână numai Salihbeg şi Siman, căci unii muşterii veneau doar în zilele de sărbătoare, alţii doar pe înserat şi pe timp frumos, pe când cei doi se aflau aproape totdeauna acolo. Când erau treji, se fereau unul de altul şi stăteau la distanţă. Siman se foia într-una, se tot uita prin nişte hârtii scoase din traistă sau tuşea zgomotos; beiul stătea liniştit: nu vedea, nu auzea şi n-avea nevoie de nimeni.

Rareori mai intra câte un călător care bea ceva şi pleca.

Ar fi greu de spus care din doi deschidea primul gura, cum începea discuţia şi cum se apropia Siman de bei. Toate acestea le săvârşea rachiul.

Ceva mai vesel parcă, dar mereu retras, Salihbeg zicea liniştit:

— Ia zi-i una din Krajina!

Siman se ridica şi-şi aducea guzla cu traistă cu tot, dar aşa fel, încât ai fi zis că şi el vrea şi are nevoie să cânte. Apoi trăgea pe strună şi cânta încetişor; după ce termina, nu se uita la bei, ci la guzlă şi nu întrebă nimic.

Iar beiul făcea comanda:

— Dă-mi un rachiu!... Dă-i şi lui unu!

După ce-şi bea rachiul, beiul comanda din nou, nemaidespărţindu-l pe Siman de sine.

— Mai dă-ne două!

Beiul poruncea încă un cântec. Siman cânta. Ţoiurile se goleau. Trebuiau umplute. La al treilea rând, Siman începea singur cântecul despre Smail-aga Čengić[31]. Beiul se înviora:

— Aşa, aşa! Dar dacă păţeşte ceva Smail-aga, să ştii că-ţi pierzi capul.

Ca la toţi cei înecaţi în băutură, beiului îi plăceau ameninţările, jurămintele şi făgăduielile de alcoolic înrăit.

Aşa beau ei şi cântau până târziu noaptea. Între două cântece, începeau nişte discuţii încâlcite, când în gura mare, când în şoapte înăbuşite. Şi în toiul discuţiilor se întâmpla ca beiul să-şi aducă aminte, să se simtă deodată bei, să-l repeadă cu asprime pe ţăran şi să schimbe vorba. Dar se întâmpla şi mai des să se îmbete în aşa hal, încât să nu-şi mai poată ridica pleoapele şi nici să-şi mişte limba înţepenită, căci era mai slab la băutură, iar Siman îl biruia uşor. Fericit că-şi găsise, în sfârşit, omul care, aşa, beat mort, nu putea să fugă şi trebuia să-l asculte, Siman îi vorbea încetişor beiului orbit, amuţit şi înţepenit de băutură.

— Toţi zic despre mine că sunt neghiob şi pierdut. Asta o ştiu şi eu. Dar mai ştiu şi că nu-i tocmai aşa. Vezi, răposatul tata avea, pe când eram copil, un cocoş, unu voinic, cu un glas fără pereche. Dar cocoşul avea un cusur care l-a şi dus la pierzanie înainte de vreme: cânta cu un ceas înaintea altor cocoşi, şi-i trezea pe-ai casei. Într-o bună zi, tata s-a săturat. Nu-l mai rabd, zicea el, chiar dacă m-aş topi de dragul lui. Şi-a poruncit să-l taie. Ei, vezi, şi eu sunt un cocoş de-ăsta...

Cu ochii închişi, beiul molfăia doar din gura-i ştirbă şi scotea un sunet care putea fi şi mârâit furios, şi sforăit de om pornit în lumea viselor. Iar Siman, în dorinţa neînfrântă de a-şi descărca tot ce avea pe inimă, continua să-i vorbească, măcar că beiul părea un stârv nemişcat.

— Lumea zice că n-ar fi trebuit să fac şi să vorbesc tot ce-am făcut şi am vorbit, că nu sunt vremuri potrivite şi că e mai bine să-ţi pui lacăt la gură, cum s-ar zice, şi să-ţi vezi de treabă. Se prea poate să fie şi aşa. Dar când le-adun pe toate la un loc, văd că e după cum zic eu, că dreptul agilor a murit, iar al clăcaşilor s-a născut. Numai că ei nu văd asta, nu văd încă, iar eu văd!

---

[31] *Čengić Smail-aga* (1778–1840), muselim în Muntenegru, cântat în eposul popular şi în poemul lui Ivan Mažuranić, *Moartea lui Smail-aga Čengić*.

Şi ţăranul se apropia cât putea mai mult de bei şi-i vorbea blând şi de sus, de parcă i-ar fi încredinţat o mare taină şi i-ar fi făcut un mare serviciu.

— Ştii, Salihbeg, cinste ţie, ca unui amic şi prieten ce-mi eşti. Cinste ţie! Căci n-aş mai fi om dacă te-aş jigni pe tine şi-aş călca în picioare ce-am mâncat şi-am băut de la tine. Doamne fereşte! Cinste ţie, dar treaba cu pământul clăcaşilor şi cu hacul nu e sănătoasă, nu e dreaptă şi n-o să mai ţină mult. Azi, Siman e un neghiob şi-un vagabond, alungat de pe pământul lui; oamenii întorc capul când îl văd şi orice netrebnic râde de el. Vaso Gengo îl muştruluieşte; până şi chelbosul de Huso, slugoiul, nu numai că-l alungă din cancelarie, dar nu-l lasă nici în faţa tribunalului din Kotar. Nici acolo nu mă lasă să stau. „Nu-i voie”, zice. De, n-o fi voie, dar ţi-o spun eu, Salihbeg – şi să n-o iei în nume de rău şi nici ca pe-o jignire – tot Siman are dreptate, şi încă cum! Numai că s-a înşelat şi a cântat cucurigu înainte de vreme (m-a păcălit neamţul, câinele scârbos!). Dar Siman are dreptate! Are!

Siman se depărta un pic, scrâşnea din dinţi, trântea cu pumnul în masă şi vorbea gâfâind, vorbea răguşit de tulburare, vorbea de parcă ar fi cântat la guzlă. Şi numai tusea de bolnav îi întrerupea vorba.

— Am dreptate, crede-mă, Salihbeg! Las’ să fiu şi neghiob şi pierdut. Fie şi aşa! Dar după mine au să vină alţii, mai buni decât am fost eu, şi-or să-şi facă mai cu judecată socotelile, cum n-o să le placă nici agilor, nici celor din Kotar, pe care nimic n-o să-i mai poată ajuta. Eu n-o să apuc vremurile alea, dar văd, aşa cum văd rachiul ăsta, otrava asta, aici, în faţa mea, că o să vină ziua când agii şi beii au să tocească pragurile tribunalelor şi cancelariilor purtând, aşa ca mine, jalbele şi legile în traistă. Şi nimeni n-o să vrea să le citească jalbele, nici să stea de vorbă cu ei. Au să-şi râdă oamenii de drepturile agilor, aşa cum îşi râd astăzi de mine. Doar că o să fie un râs mai mare şi mai greu, care o să zguduie Bosnia. Eu n-o să mai fiu atunci decât oale şi ulcele, că asta-i viaţa, dar o pomană mai bună nici că-mi trebuie! Abia atunci o să mă nasc. Iar acuma, sunt mort.

Multe mai spunea Siman din cele ce n-au fost niciodată şi, după cum zic oamenii, nici nu se poate să fie, dar care, totuşi, trebuie neapărat să fie. Vorbea mult şi răzvrătit, spunea ce nu se spune, ce nu îndrăzneşte omul nici să gândească ziua, pe

lumină, de parcă n-ar fi vorbit rachiul din el, ci adevărul însuşi, grăitorul, atotvăzătorul şi neînfricatul adevăr al orelor de noapte, într-un loc pustiu, deasupra râului scăzut, care abia mai murmura.

Şi-i părea bine că poate şi că îndrăzneşte să-i spună în faţă toate astea beiului, unui bei adevărat, chiar dacă era pe jumătate mort de băutură. Iar beiul adeseori nici nu era măcar atât de amorţit pe cât părea, ci-l auzea prin aburul beţiei, prin vâjâitul sângelui otrăvit; şi chiar dacă nu auzea tot, desluşea măcar ce era mai important. Şi se trezea în el o împotrivire înceată, dar puternică, iar fiindcă limba i se înţepenise şi picioarele i se tăiaseră, îşi clătina doar degetul arătător al mâinii drepte, încoace şi încolo; şi, cu gestul acesta abia vizibil, combătea cele auzite. Atâta putea, atâta făcea. Ca să nu rămână cum le înfăţişa iobagul.

Aşa trecea noaptea. Totul amuţea, luminile se stingeau şi numai ciobul lunii sticloase, umed parcă, mai lumina un timp valea întunecată.

Hangiul lăsa obloanele la ferestre, trăgea zăvorul la uşă şi se culca; iar pe bei şi pe Siman, după ce-i plăteau băutura, îi lăsa aşa, pe terasă, lângă râu, ca pe nişte oameni fără căpătâi şi fără cinste, de care nu trebuie să te îngrijeşti în mod deosebit, căci nu le cunoşti nici locul, nici timpul. Şi-apoi, într-o bună zi, oamenii aceştia au să se prăpădească, unul mai devreme, altul mai târziu, undeva, pe-o bancă, lângă peretele vreunui han.

GREVĂ LA ŢESĂTORIA DE COVOARE

Greva de la ţesătoria de covoare a statului a fost mai mult o încercare; începută fără plan adevărat şi fără pregătirile necesare, ea nu putea să reuşească. Dar până şi greşelile ei au servit grevei de mai târziu, pregătită cum trebuie la Fabrica de tutun.

La ţesătorie, greva a început aşa.

Cele vreo optzeci de lucrătoare de pe malul stâng al Miljackăi, unde se afla şi ţesătoria, erau atât de prost plătite, încât gândul la mărirea salariului constituia pentru ele un fel de vis, multă vreme visat. Dar visul acesta era atât de atrăgător, încât lucrătoarele nu mai aveau nevoie să fie îndemnate ca să ceară salariu mai mare.

Voioase şi neprevăzătoare, ele şi-au expus revendicările, iar când revendicările le-au fost respinse, conducerea lor, entuziastă şi combativă, dar nepricepută, le-a vârât imediat în greva pe care mizeria şi lipsa de experienţă n-o puteau duce la victorie. Majoritatea au intrat deci în grevă fără să ştie nimic despre sensul şi metodele acestui fel de luptă. Şi chiar din prima zi, vreo cincisprezece dintre ele au venit la lucru.

A doua zi, guvernul a ordonat directorului ţesătoriei să cheme lucrătoarele la tratative. Ele au venit toate. Şi-atunci, în loc de tratative, a apărut în faţa fabricii un grup de poliţişti. Unul dintre ei a intrat în ţesătorie şi a citit de pe o listă dinainte pregătită cincisprezece nume, cerându-le femeilor care au răspuns la apel să-l urmeze la poliţie. Celorlalte le-a spus că o să le vină şi lor rândul, dacă nu se reîntorc la lucru. S-a aşternut o tăcere plină de spaime. Până şi directorul a rămas surprins. Lucrătoarele se uitau una la alta, mirate şi neputincioase. Se părea că totul o să ia sfârşit pe tăcute, fără un cuvânt de împotrivire; tocmai atunci însă o muncitoare mai în vârstă, dintre cele nearestate, strigă:

— Ne chemaţi la discuţie şi pe urmă ne arestaţi prin înşelătorie. Să vă fie ruşine!

Şi, deodată, centrul de greutate se deplasă în partea aceasta; toate lucrătoarele, şi cele arestate şi cele nearestate, până şi unele dintre cele care cu o zi înainte reluaseră lucrul, începură să strige, agitând mâinile:

— Ruşine!

— Ne-aţi înşelat!

— Daţi-le drumul tovarăşelor noastre!

O femeie mărunţică, cu nasul cârn şi cu ochii mari, plini de lacrimi, dar şi cu un zâmbet clar lângă lacrimile acestea, se desprinse din grup, se urcă pe-o treaptă şi, dând din mâini ca un dirijor, strigă, îndemnându-le şi pe celelalte:

— Jos poliţia!

De când fusese clădită ţesătoria nu răsunase acolo zarvă mai asurzitoare decât aceea care urmă îndată.

Slăbite de nemâncare, palide de emoţie, lucrătoarele nu se mai săturau strigând cuvântul acesta straniu, nou, pe care îl rosteau pentru prima oară:

— Jos! Jos! Jos!

Şi, pe când îl strigau, părea că tuturor li se deschide o poartă în dosul căreia se afla tocmai ce-şi doriseră din toată inima, de totdeauna; şi fiecare se străduia să repete cuvântul, pentru ca poarta să le rămână cât mai mult deschisă, iar ele să poată privi astfel cât mai îndelung ţinutul visurilor mult dorite.

În faţa curajului neaşteptat al femeilor şi-a înverşunatei lor dârzenii, poliţiştii se zăpăciră. Dar izbutiră totuşi să le scoată pe cele cincisprezece arestate şi să le ducă la poliţie, în timp ce în urma lor răsunau strigătele celorlalte.

— Jos, jos, jos poliţia!

A doua zi veniră la lucru numai patru muncitoare. Directorul se văzu nevoit să le trimită şi pe ele acasă.

După două zile, muncitoarelor arestate li s-a dat drumul de la închisoare; dar imediat după liberarea lor au fost arestate alte cincisprezece. Celorlalte li s-a spus că vor fi arestate aşa, cu, schimbul, până când se vor reîntoarce la lucru.

La închisoare, femeile se ţineau tari. Cântau de dimineaţă până seara. Toate uliţele din preajmă răsunau de cântecele lor. Gardienii le înjurau, unele au fost şi pălmuite. Câteva dintre ele au fost duse în celula întunecată, fără pat, numită „duncl”. Dar nici măsura aceasta n-a ajutat la nimic, căci celelalte cântau şi mai tare, căutând să le îmbărbăteze pe cele de la „duncl”.

Oamenii se adunau în stradă ca să asculte cântecele „chilimăreselor” arestate. Poliţia îi împrăştia şi, cu prilejul acesta, făcea noi arestări; oamenii nu se lăsau intimidaţi, ci se adunau în alte locuri, ceva mai departe.

În birourile direcţiei poliţiei se lucra din greu. Directorul Kotas, un uriaş cu o barbă neagră despicată la mijloc, *à la* împăratul

Franz Joseph, fierbea de furie. Şi ordona într-una să fie oprit cântecul care răzbătea până la el ca un bocet de nesuportat, deranjându-l de la lucru şi făcându-l de râs în faţa celor veniţi cu diverse treburi.

Iar lucrătoarele cântau. Pentru director, scurtele pauze nu însemnau odihnă, căci se scurgeau în aşteptarea plină de enervare a unui nou cântec.

Neştiind încă niciun cântec de luptă, lucrătoarele îşi cântau cântecele lor obişnuite, femeieşti, de dragoste, care se aud la nesfârşit prin toate casele săracilor din Bosnia. Dar important era să nu tacă, să nu închidă gura.

Scos din fire, directorul Kotas îl chemă pe Baranjski, adjunctul său, şi-i ceru să-i traducă unul din cântece, ca să ştie măcar ce cântau, dacă nu le putea face să tacă.

Imediat începură prin birouri alergătura, şuşotirile, consultările. „Băştinaşii” fură consultaţi fără excepţie, până la ultimul om de serviciu. În sfârşit, se ajunse la tălmăcirea a două *sevdalinci*[32], în germana aproximativă care se vorbea şi se scria prin cancelariile bosniece.

Vladimir von Baranjski era nenorocit că tocmai pe el căzuse pacostea de a-i traduce directorului cântecul. El era un *dandy* al înaltelor cercuri funcţionăreşti din Sarajevo, un arbitru al modei masculine şi al manierelor elegante. Taică-său, un maghiarofil cunoscut, fusese înalt slujbaş la Zagreb, pe vremea banului Khuen Héderváry[33].

Înalt, uscăţiv, cu monoclu în ochiul stâng, care în clipa aceea nu-şi mai găsea astâmpăr, Baranjski îşi mai potrivi o dată cravata, îşi scoase nervos monoclul, tuşi şi ciocăni de două ori în uşă, cu nespusă atenţie şi într-un mod deosebit de slugarnic. Apoi intră în biroul directorului, ţinând în mână o coală dublă de hârtie ministerială.

— Ei, mi-aţi tradus deşteptăciunea aia? îl întrebă directorul, morocănos.

— Să trăiţi, domnule director, a fost tradusă, adică atâta cât pot fi traduse asemenea… lucruri, a fost tradusă…

---

[32] *Sevdalincă* – cântec de dragoste cu un puternic colorit oriental.

[33] *Khuen Héderváry* (1849–1918) – om politic maghiar, comisar guvernamental în Croaţia, numit după răscoala antimaghiară de la Zagreb (1883); a guvernat Croaţia timp de douăzeci de ani, nesocotind garanţiile constituţionale şi oprimându-i pe croaţi. Între 1903 şi 1910, prim-ministru al Ungariei.

— Ia dă-o încoace.

Atunci Baranjski, încovoiat şi aplecat spre directorul, care stătea cufundat într-un fotoliu larg, începu, cu o stânjeneală care se transforma treptat în ruşine, să citească tălmăcirea sevdalincii bosniece:

Ciocârlia ciripeşte ca în zori de zi,
Scoală-te, fetiţo dragă, şi te pregăteşte!
Eu sunt mică, nebunică, şi cred că n-oi şti...
De eşti mică, nebunică, la ce te măriţi?

În tălmăcirea pe care o citea Baranjski, cele patru versuri fuseseră mutilate şi sunau jalnic şi ridicol. Toate erau spuse într-o proză uscată şi oficială; eforturile reunite ale funcţionarilor poliţiei dăduseră o tălmăcire stângace şi încâlcită în limba germană, sau mai bine zis în limba vorbită prin birourile autorităţilor austriece; textul semăna a orice, numai a cântec nu.

La al patrulea vers, directorul îşi ieşi din fire, făcu un gest dur şi, cu un strigăt aspru, îl întrerupse pe Baranjski.

— Mare tâmpenie!

Apoi se ridică furios din fotoliu şi începu să zbiere ca un ofiţer în faţa trupei. Umbla prin cameră şi scanda cu glas tare, rostind câte un cuvânt la fiecare pas:

— E o tâmpenie prea mare! Sau nu eşti dumneata în stare să traduci cântecul ăsta tâmpit, şi-atunci nu ştiu de ce te mai afli aici, sau femeile cântă într-adevăr ce scrie aici şi atunci... atunci... atunci zău că nu mai ştiu ce să cred.

Baranjski stătea ca un osândit; pe faţa lui slabă şi palidă se iviseră pete roşii; îşi lăsase ochii în pământ, de parcă el ar fi fost responsabil de toate şi vinovat că, iată, concetăţenii lui născocesc şi cântă asemenea lucruri. În adâncul sufletului se simţea într-adevăr ruşinat şi îngrozitor de mărunt în faţa omului acestuia voinic, cu voce groasă, cu privire arogantă, cu gesturi poruncitoare, şi a cărui trufie i se părea atât de firească şi de inegalabilă.

Baranjski ieşi din biroul directorului, fără să ştie nici el cum, şi dispăru împreună cu hârtia ministerială şi sevdalinca lui nenorocită. Se evaporă, ca apa la soare. Îi trebuia timp ca să-şi vină în fire, într-atât se simţea de mic, de strivit şi de nefericit.

De cum intră în biroul lui, îşi şterse mâinile şi faţa cu apă de colonie, îşi trecu peria peste freza linsă şi lucioasă, îşi propti monoclul în ochi, îşi alese o ţigară şi o aprinse. Cu un gest larg, îndrăzneţ, aruncă pe jos chibritul stins; apoi când dădu drumul primelor rotocoale de fum, trimiţându-le cât mai departe, îşi regăsi, în sfârşit, gesturile lui de om de lume, pe care concetăţenii cei bogaţi din Sarajevo, numeroşi funcţionari şi chiar câţiva ofiţeri i le admirau.

Iar când unul dintre funcţionarii mai tineri intră în birou, atent şi grijuliu, cum intra şi el la Kotas, Baranjski, făcând unul din gesturile lui largi şi cutezătoare, îi întinse fără niciun cuvânt coala ministerială. Funcţionarul îndrăzni să-l întrebe, cu un zâmbet politicos, ce spusese directorul; iar Baranjski, cu ţigara în gură, îi răspunse cu glas sâsâit şi leneş:

— Ce putea să spună? Mare tâmpenie! Prea mare!

Funcţionarul ieşi, plin de admiraţie pentru siguranţa, uşurinţa şi eleganţa manifestate de adjunctul Baranjski în fiecare gest, şi invidiindu-i trufia care părea firească şi inegalabilă.

Între timp, directorul Kotas continua să umble de colo-colo, prin birou. Ajunsese în starea aceea de enervare deosebită la care îl aducea din când în când ţara asta şi contactul cu oamenii ei. Fireşte, nu era vorba de lucruri importante, care să-l zăpăcească şi să-i tulbure calmul aristocratic, ci de necuminţenia oamenilor acestora, de copilăriile lor ca, de pildă, cântecul lucrătoarelor pe care cineva le îndemnase „la tâmpenia fără sens, numită grevă”. Asta îl irita şi-l supăra ca o jignire personală. Voinic, mândru şi mărginit ca un taur, sprijinindu-se în mod mecanic pe legea şi pe forţa unui stat puternic, cu ordine stabilă, el izbutea oarecum s-o scoată la capăt, cu toate greutăţile pe care viaţa de director al poliţiei din Sarajevo i le punea în faţă, cu toate încăierările, înşelătoriile, furturile şi crimele cele mai grozave; dar uşurinţa cu care bosniecii trec uneori peste orice lege, peste orice prudenţă şi peste principiile de bază ale oricărei rânduieli omeneşti, de parcă i-ar trage cineva şi nu-şi mai dau seama de ce fac, uitarea aceasta de-o clipă a oricărui respect şi absenţa oricărei temeri îi provoca o furie neputincioasă. Căci, ce poţi face împotriva unor oameni pe care nu-i opreşte nimic, a unor oameni care nu se menajează şi nu se aşteaptă nici de la alţii să-i menajeze sau să le poarte de grijă? Purtarea lor, directorul poliţiei o numea anarhism bosniac.

Şi în adâncul conştiinţei lui scrobite, de funcţionar al imperiului, ea îi provoca un sentiment deosebit, un sentiment care semăna ciudat a spaimă, un sentiment care, de fapt, chiar era spaimă, dar căruia el, convins că nu se teme de nimic, nu îndrăznea să-i spună pe nume, căci, după codul castei din care făcea parte, nu trebuia să ştie ce-i spaima. De aceea explozia cuvintelor mânioase şi a furiei distinse, cu care încerca să-şi cocoloşească şi să-şi ascundă faţa de sine acest nou sentiment, era cu atât mai puternică.

Directorul Kotas păşea ferm şi supărat prin birou; cizmele îi scârţâiau, pielea pantalonilor de călărie îi trosnea, iar decoraţia de pe pieptul lui bombat se bălăbănea când pe-o parte, când pe alta. Şi-n acest timp, după o scurtă pauză, lucrătoarele arestate îşi reîncepeau, cu voci joase şi triste, cântecele lor neînţelese şi tânguitoare, şi le repetau pe rând, unul după altul, unul după altul. Directorul simţea că-i plesnesc creierii în cap ascultându-le refrenul dublu, profund, tânguitor şi solemn, reluat în cor.

...ca în zooori de zi!
... şi creeed că no-o-i şti!

Păşea prin birou ca un taur lovit de streche, în timp ce de-acolo, din arest, răzbătea neîncetat cântecul şi, odată cu el, răzbătea acel ceva distrugător, nebunesc şi josnic, dar periculos şi neînţeles, pe care-l vedea la oamenii aceştia şi care-i provoca o furie neputincioasă şi-un dispreţ nesfârşit. Directorul se plimba mânios şi simţea cum fierbe furia în el şi cum gâlgâie ca apa într-un ulcior prea plin, gata-gata să se reverse.

Iar prin Sarajevo, trecătorii îşi strigau unul altuia:

— Hai la poliţie să auzim cum cântă chilimăresele.

Aşa îi înfruntau pe atotputernicii lor duşmani chilimăresele cele fără carte, din mahalalele Bistrik şi Babića Bašta; îmbrăcate sărăcăcios, slăbite de nemâncare, ele îi loveau cu ce puteau şi cum se pricepeau mai bine, luptând să-şi îmbunătăţească traiul. Şi pe asemenea căi ciudate se desfăşura prima grevă din Sarajevo.

SURCELE

Gârbovit şi încruntat, Ibro Solak împinge căruciorul şi strigă pe tonuri diferite ca înălţime şi modulaţii:

— Surcele, surcele!

Căruciorul lui e dintre cele care se mai văd doar la hamalii din Sarajevo, lung, îngust, fără oişte şi cu două roţi la mijloc. Asemenea cărucioare nu sunt trase, ci împinse; hamalul se propteşte cu mijlocul de partea dinapoi a vehiculului, se apleacă mai mult sau mai puţin – după greutatea poverii – şi, când ştie să-şi folosească aşa cum trebuie unealta, poate să transporte încărcături mari, cu mult peste puterea unui om.

Ibro a închiriat de la văduva unui hamal acest cărucior şi în fiecare dimineaţă se duce cu el la prăvălia lui Pašaga Zildžić. Acolo primeşte cam douăzeci de legături de surcele, le încarcă pe căruciorul său şi începe să le care pe uliţele povârnite şi strâmbe ale mahalalei din nord-vestul oraşului, strigând din când în când singurul cuvânt („Surcele!”) după care-l cunosc toţi locuitorii şi trecătorii de pe uliţele acelea.

Zdrenţăros, nebărbierit, neglijent, cu trupul uscat, cu faţa roşie, nesănătoasă, şi cu ochii tulburi, el întinde cumpărătorilor surcelele, fără să se uite la vreunul şi fără să le spună ceva. Uneori cară chiar el legătura în casa vreunui muşteriu; alteori stă mut şi nemişcat, cu buza de jos atârnându-i vânătă şi cu mucul de ţigară veşnic lipit de ea; atunci se uită la muşterii de parcă i-ar vedea pentru prima dată în viaţă şi-şi vâră nepăsător în buzunar dinarii de metal şi de hârtie. Cu cât buzunarul se umple cu hârtii, cu atât căruciorul devine mai uşor.

Spre seară, Ibro se întoarce la stăpân şi face socoteala. Câştigul lui constă dintr-un dinar de la Pašaga şi-un dinar de la muşteriu, pentru fiecare legătură. Asta face cam treizeci-patruzeci de dinari pe zi, după cum e timpul, după întâmplare, după „norocul negustoresc cel nestatornic” şi, cel mai mult, după dispoziţia vânzătorului. Iar dispoziţia lui Ibro nu poate s-o prevadă nimeni şi cu atât mai puţin el însuşi. Ea îşi găseşte expresia, de obicei, în glasul cu care repetă mereu acelaşi strigăt. Şi poate că nu există pe lume ureche atât de fină şi aparat atât de complex ca să poată înregistra nuanţele de tonuri şi de sentimente puse de Ibro în cuvântul acesta simplu şi prozaic:

— Surcele!

Strigă Ibro, voios şi scurt, când porneşte cu căruciorul, căci înainte de-a-şi începe munca el goleşte la cârciumă două ţoiuri de rachiu pe care urmează să le plătească din câştigul zilei. Strigă Ibro, şi se gândeşte la altceva. De fapt, gândurile lui sunt nişte simţăminte tulburi şi dezlânate, un soi de socoteli lăuntrice, neştirbite, pe care le face cu trecutul, cu sine şi cu lumea din preajmă, aşa cum o vede el.

Când s-a născut Ibro, acum vreo cincizeci şi doi de ani, în casa mare şi bogată a bătrânului Solak, pe Bjelava, nu i-ar fi trecut nimănui prin gând că pruncul de-atunci va căra într-o bună zi lemnele altora, cu căruciorul altuia, prin Sarajevo.

Taică-său avea aproape şaizeci de ani. Casa, plină numai de fetiţe. Două de la prima şi patru de la a doua nevastă. Şi iată că s-a născut Ibro, băiat şi moştenitor.

Venirea lui pe lume a fost sărbătorită cu mare bucurie; mahalaua a ţinut minte multă vreme petrecerea de-atunci, când puţin a lipsit să nu se tragă până şi cu tunul de pe Tabia. Şi se poate spune pe drept cuvânt că atât copilăria, cât şi adolescenţa lui Ibro au fost nişte sărbători neîntrerupte. Taică-său l-a înscris şi la liceu, dar trebuie recunoscut cinstit – pe Ibro nu l-a ajutat capul pentru asta. Nu că ar fi fost el mai rău şi mai neascultător decât alţii, dar nu izbutea cu niciun chip să se gândească la ce trebuia învăţat din cărţi. Îl trăgea gândul tot mai departe şi mai sus. De aceea Ibro a părăsit şcoala. Şi-a crescut de timpuriu flăcău voinic şi frumos, iar viaţa a cunoscut-o pe latura ei uşoară, dulce, superficială. Băiatul şi-a petrecut zilele între moşia de la Sarajevsko Polje şi distracţiile sau petrecerile pe care Sarajevo le oferea tinerilor prin anul 1910, când, după concepţiile de pe atunci, n-aveai nevoie nici să înveţi carte, nici să faci vreo treabă precisă. Taică-său era un om moale, ca de ceară. Şi nu exista nimeni în stare să-l oprească pe Ibro de pe calea pe care apucase şi să-l abată pe alta. Iar viaţa, oarecum nouă şi neobişnuită, făcută parcă anume pentru el şi pentru tovarăşii lui, oferea totul, doar să întinzi mâna şi să iei.

— Surcele! Surcele!

Da, vremea aceea se pare că a rămas în amintirea lui Ibro ca o sărbătoare nesfârşită. Şi a trecut nespus de repede. În primăvara lui 1914, Ibro a fost luat la armată; în vara aceluiaşi an a izbucnit primul război mondial. Ibro s-a pomenit pe frontul

rusesc, apoi pe cel italian, unde a şi fost grav rănit. Apoi a fost multă vreme caporal, pe urmă plutonier, „activ”, la Pilis-vörösvár, în Ungaria. Viaţa era grea şi neobişnuită, dar îşi avea frumuseţile ei. Şi aşa, au trecut toate, ca un bubuit de tunet, în băutură, în jocuri de noroc, în veselia şi în excesele vieţii de ostaş, ca printr-o ceaţă. Au venit, s-au dus, iar el, la drept vorbind, nici nu prea ştia exact cu cine se bătea, de ce mărşăluia, de ce bea, de ce cânta, de ce-şi vărsa sângele şi de ce îi împingea şi pe alţii să facă la fel. Iar în 1918 s-a întors acasă, gol puşcă, palid şi istovit de rană (lăsase mult sânge în şanţul acela, lângă Tolmin[34]), dar mai ales stors de viaţa dezordonată de la regiment. Taică-său, la optzeci de ani, era complet neputincios. Maică-sa murise. Surorile se măritaseră. Şi averea s-a irosit cât ai bate din palme. Banii i se topeau în mână; moşia, sigură şi trainică, se prăpădea văzând cu ochii şi se destrăma ca fumul. Doar când bea ceva mai mult cu prietenii, i se părea lui Ibro că lucrurile erau neschimbate; dar imediat ce se trezea vedea din nou că totul se clatină, se topeşte şi dispare. Casa din Sagrdžija fusese vândută încă din timpul războiului. Acum o vându şi pe cealaltă, casa mare, din Bjelava, şi se mută în alta, mult mai mică, luată cu chirie. Reforma agrară îi înghiţi pământul din Sarajevsko Polje. Aşa îşi făcu Ibro intrarea în lumea cea nouă, făcută numai din necazuri şi surprize de neînţeles.

— Surcele! Surcele!

Taică-său muri. Ibro începu să „facă afaceri”, cum se spunea pe atunci, adică să se ocupe de negoţ. Făcu tovărăşie cu un grădinar, ca să vândă flori. Atunci îşi dădu seama că şi florile pot să miroasă urât, când lucrezi cu ele. Zadarnic se apăra cu rachiu şi cu tutun de duhoarea lor. Marfă delicată, muşterii plini de toane şi nestatornici. Grea e orice muncă, până şi munca de florar. Şi, pe deasupra, nimic n-are spor. Habar n-ai cine-ţi pune piedici, dar vezi cum te poticneşti la fiecare pas şi cum cazi la fiecare al treilea pas. Pe zi ce trece viaţa îşi pierde strălucirea şi frumuseţea de odinioară. Iar Ibro tocmai asta caută, instinctiv, cu disperare, aşa cum caută un pic de aer omul care se îneacă. În căutarea aceasta s-a şi însurat. Fată de familie bună, cuminte şi drăgălaşă, dar cu zestre puţină. Şi copii mulţi, care se nasc şi mor. Iar negoţul nu merge. Comerţul cu flori a dat faliment.

[34] Oraş în Slovenia.

Grădinarul s-a ales cu grădina, Ibro Solak cu datoriile. Şi şi-a luat slujbă la Primăria municipală.

— Surcelee!

Cinstit vorbind, habar n-a avut, niciodată, ce înseamnă de fapt „Primărie municipală” şi nici nu şi-a bătut capul să afle, dar acum, când trăieşte de pe urma ei, vede câte suferinţe şi eforturi omeneşti se ascund după fiecare din cuvintele acestea.

Ah, nu că munca ar fi prea multă şi prea grea, dar e nu ştiu cum, nedemnă şi umilitoare. Din fiecare cuvânt şi din fiecare gest respiră un fel de obidă inexplicabilă, ceva nespus de ruşinos pe care-l simţi numai dacă eşti un Solak. Şi chinul acesta numai rachiul poate să-l şteargă, dar şi asta... pentru puţină vreme.

Iar anii trec, şi de nicăieri niciun fel de bine. Nicăieri, nimic bun; nici în vis măcar. Ibro a început să-şi vândă lucrurile din casă; ai lui abia dacă mănâncă şi se îmbracă, subţirel de tot. Dar sărăcia n-o poate ascunde. Din patru copii, câţi i-au venit pe lume în anii aceştia, doar unul singur îi mai trăieşte, o fetiţă. S-a făcut mare, e o frumuseţe de fată, modestă şi cuminte. Învaţă bine şi, când o cauţi, citeşte. La optsprezece ani, s-a măritat, a luat-o un băiat bun şi cu carte, care lucrează la fabrica de tutun. Sunt amândoi de-o vârstă, dar băiatul e mai înstărit decât tatăl ei.

Atunci i-a murit lui Ibro soţia. Şi a rămas singur. Din cauza asta a decăzut şi-a început să bea. Da, toţi văd că bea, dar nu se gândesc cum şi de ce. Uşor de spus! A fost dat afară de la Primărie! De ruşine, nu mai putea trăi. Nu mai avea nici măcar cu ce să-şi plătească un rachiu. La drept vorbind, abia atunci a început să bea. Şi tot atunci a început să împingă la cărucior şi să vândă lemnele lui Pašaga.

— Suuur-ce-leee!

Abia atunci a început adevărata lui fugă de oameni. Da, aşa spun alţii. Dar el simte şi vede clar că nu-i aşa. Nu şi nu! El nu fuge de oameni şi de muncă – doamne fereşte! – ci dimpotrivă, toate câte sunt pe lume, şi lucrurile moarte şi oamenii vii, cu tot ce gândesc, fac sau spun ei, fug undeva, din zi în zi mai departe, lăsându-l pe el să lâncezească în întuneric, unde numai şuvoiul de rachiu mai poate să licărească, să cânte, să mângâie ca o mână şi să miroasă ca o floare. Toate celelalte fug de el, treptat, repede şi fără cruţare; şi nu-i mai rămâne decât rachiul.

De-atunci, Ibro se simte ca un lucru pierdut. În afara lumii. Şi s-a pierdut tot mai mult. Doar fata lui, Šemsa, îl vizita regulat şi-l ajuta cât putea, deşi locuia tocmai la celălalt capăt al oraşului şi n-o ducea nici ea prea uşor. Frumoasă, calmă şi zâmbitoare, Šemsa venea ca o fiinţă de pe altă lume. Un timp, l-a mustrat şi l-a rugat să se lase de băutură, să-şi vină în fire. Curând şi-a dat seama însă că totul era zadarnic; şi totuşi, îl vizita mai departe şi-l ajuta, fără un cuvânt, fără un reproş. Soţul Šemsei era la fel cu ea. De-aceea, în amurg, la cârciumă, când fiecare beţiv se lăuda cu câte ceva, Ibro, care nu mai avea nimic luminos sau frumos în viaţă, se lăuda cu fiica şi cu ginerele său.

— Ce fată şi ce ginere am! Oameni, nu glumă! Asta e... Şi nici nu se poate spune! se îneca el, printre tovarăşii de rachiu.

Apoi, udându-şi laudele cu şi mai mult rachiu, uita şi de fată, şi de ginere, şi de el. În negurile rachiului nu mai vedea ce fac cei care nu beau şi nici încotro se îndreaptă lumea trează. De aceea află cu destulă uimire, într-o bună zi, că izbucnise un nou război mondial.

— Surcele! Surcele!

Iar o să fie cum a fost în Galiţia, la Piave şi la Pilis- vörösvár? se gândea Ibro, fireşte, pentru alţii, mai tineri decât el. De data aceasta însă era altfel, cu totul altfel. Lucrul acesta îl simţea şi el.

Ibro îşi împingea căruciorul şi-şi striga cuvântul de totdeauna, mecanic, aşa cum bea şi respira. Pierdut şi depărtat de restul lumii, ar fi ieşit poate basma curată din război, fără să sufere schimbări sau zguduiri mai mari. Dar se întâmplă atunci ceva neaşteptat şi grav, un lucru pe care nu izbuti cu niciun chip să-l asocieze cu războiul aşa cum îl ştia şi şi-l închipuia el judecând după cel de altă dată. Ginerele lui fu arestat. Când vru să afle de ce naiba o fi arestat un tânăr atât de cuminte şi de cinstit, i se spuse: politică! Atâta doar.

Iar cel care îi spuse asta dădu din umeri, închise ochii şi-şi puse degetul pe buze. Acelaşi lucru îl făcu şi Solak, deşi nu pricepuse nimic. Tânărul fu ţinut la închisoare trei săptămâni, după care i se dădu drumul. Două zile mai târziu, fugi în pădure. Atunci o arestară pe Šemsa. Când află asta, Ibro îşi lăsă căruciorul şi se duse să vadă ce-i cu ea. Un paznic musulman îi spuse, sub jurământ de taină, că Šemsa fusese ucisă a doua zi

după interogatoriu. Se pare că neintenţionat şi din întâmplare. O doborâse pumnul unui ustaş[35], şi ea nu se mai ridicase.

Fusese oare lovitura prea amarnică, sau Šemsa prea gingaşă, prea plăpândă şi slabă din fire? (Da, da, aşa fusese, ştia el bine: plăpândă, slabă, gingaşă, leită maică-sa, nu ca Solakii, puternici din fire şi cu sânge clocotitor. Da, fusese ca o floare.)

— Su-u-ur-cele! Sur-ce-le!

Lui Ibro i-a trebuit mult rachiu ca să tacă şi să uite, cât de cât. Dar şi-a ţinut jurământul. Nu s-a trădat nici la beţie. Şi-a început să bea tot mai mult şi să mănânce tot mai puţin. Rareori îşi mai făcea loc în el durerea părintească, mândria uitată şi dorinţa de răzbunare; dar toate acestea se pierdeau ca un geamăt în strigătul repetat pe uliţele pustii; până la urmă, totul se scufundă, împreună cu grozăviile războiului, în rachiu şi într-o uitare tulbure.

Acum nu mai avea niciun suflet apropiat, nu mai avea pe nimeni să-i poarte de grijă. Se ramolise de tot, rămăsese gol şi desculţ. Totul se ducea pe rachiu.

Până la urmă, războiul se termină, ca prin ceaţă. Veni o nouă armată, partizanii, „o armată bună”, cum ziceau femeile din cartier. Unui vecin i se întoarse băiatul, partizan. De la el, Ibro află că ginere-său căzuse în luptă, că fusese viteaz de-i mersese vestea şi că fotografia lui apăruse la ziar. A doua zi, tânărul îi arătă fotografia. Lui Ibro îi tremurau pleoapele şi-i lăcrămau ochii, dar îşi recunoscu ginerele în fotografie. Da, el era, deşi părea mai voinic, mai înalt, mai frumos – un adevărat ofiţer. Avea şi o decoraţie. Ibro simţea cum i se zbate ceva la furca pieptului. Iar tânărul partizan, băiatul vecinului, stătea în faţa lui, zâmbitor şi prietenos, deşi parcă oarecum distant, şi-i povestea într-una despre ginerele-erou, despre viaţă, despre muncă, şi-i spunea că băutura e vătămătoare. De ce îi spunea lui toate astea? Care băutură?

În cârciumă, află de la oameni că scria la ziar şi despre Šemsa lui. Nici asta n-o prea înţelegea Ibro, dar plângea pe furiş, cu buzele strânse, şi-şi înghiţea lacrimile odată cu rachiul. Şi iar uită totul şi începu să-şi împingă căruciorul. Trebuie să câştige bani pentru rachiu, pentru tutun… Da, şi pentru pâine.

Cu gândurile acestea ajunge Ibro Solak la Marijin dvor. Acolo traversează de obicei strada principală, ca să intre în ulicioarele

---

[35] *Ustaş* – aici, membru al organizaţiei fasciştilor croaţi.

înguste şi povârnite care mai poartă denumiri străvechi: Magribija, Odobašina şi altele asemeni lor. Pe uliţa mare trece cântând o companie de soldaţi. Ibro s-a oprit să-i asculte. Şi ginere-său a fost militar, şi ofiţer. A fost decorat şi i-a apărut poza la ziar. Din partea cealaltă se apropie o ceată de tineri, încolonaţi milităreşte. Şi ei cântă. Ibro nu le cunoaşte cântecul, nu ştie nici încotro merg, şi nici pentru ce, dar şi Šemsa lui a mers cu tineretul acesta. Aşa scrie la ziar. Au citit oamenii. Şi mai scrie că a murit schingiuită, că a fost soţia unui erou, că a avut o inimă de aur şi că s-a trudit pentru o cauză măreaţă, în privinţa inimii, aşa e. Ba chiar poate că ziarul nici n-a scris tot, cum ar fi trebuit şi cât ar fi trebuit. Šemsa a fost frumoasă. Asta nu s-a scris la ziar. Frumoasă ca o zână, ce mai! Ce inimă avea, ştie el, cel mai bine. Šemsa îl mângâia cu privirea nu numai pe nefericitul de taică-său, ci şi orice fiinţă vie. Aşa era ea!

— Surceleee!

Coloana tinerilor a trecut. Dar cântecul tot se mai aude. După ei, vine o nouă companie de soldaţi. Cântecele se ajung din urmă. Cuvintele se amestecă, melodiile trec una în alta. Totul cântă în preajma lui Ibro şi se îndreaptă cu voioşie spre o ţintă anumită. Şi toate acestea le conduce şi le îndrumă cineva. Poţi să ştii încotro şi pentru ce? Ibro nu înţelege şi nu simte nimic, în afara durerii din coaste. De câte ori e moină, ca acum, îl înjunghie rana de la Tolmin. Durerea asta nu-i aminteşte de nimic, ci numai îl doare. Şi totuşi, Ibro ştie ceva: printre tinerii care trec, a avut şi el o fiică şi-un ginere. Şi când coteşte căruciorul spre prima ulicioară, îi vine să strige în gura mare: „Ce fată şi ce ginere am avut! Oameni, nu glumă! Asta e... Şi nici nu se poate spune”.

Şi-şi împinge dârz căruciorul, îşi ridică fruntea şi strigă răguşit:

— Surcelee!

De la o fereastră, la etajul întâi, o femeie tânără îi strigă să-i aducă sus două legături. Ibro refuză pe loc, cu mândrie şi înverşunare.

— Fii bun, adu-mi-le, că-ţi dau un dinar.

— Nu duc eu surcele nimănui la picioare. Nici pentru dinarul tău, nici pentru un miar. Înţelegi? Dacă ai nevoie, vino jos şi le ia!

Femeia îi strigă ceva răutăcios şi batjocoritor, dar Ibro n-o aude, ci împinge cu tot trupul, cu toată puterea, căruţul la deal în sus, şi strigă tare:

— Surcele! Sur-ce-le!

VIS ŞI REALITATE, SUB CARPEN

Miercuri după-masă. Zi de târg. Vitomir Tasovac, din satul Dikave, se întoarce acasă pe drumul de care, de-a lungul Drinei. La vale, mai are o oră de mers. De-acolo, peste făgaşul care şerpuieşte ca o funie pe muntele povârnit, tot în sus, mai are trei ore şi jumătate până la Dikave.

Vitomir urcă poteca piezişă şi desfundată, trăgând după el un căluţ burduhănos şi păros, cu un samar la spinare. De cu zori, pe când cobora poteca asta, se gândea la ce lăsase acasă, adică la nevastă-sa, Jevda, şi la cei doi băieţi ai lor, Luka şi Lazar. Nevasta boleşte, şi încă de multă vreme, de boală grea şi necunoscută; acum e-atât de prăpădită, încât Vitomir nu mai ştie, de câte ori pleacă de-acasă, dacă la întoarcere o s-o mai găsească în viaţă. Zi şi noapte femeia umple casa cu vaietele ei înăbuşite; iar vaietele acestea fac ca viaţa să i se pară grea şi unui om tare, ca Vitomir, fără ca ei să i-o uşureze cu ceva.

„I s-au isprăvit zilele – ce mai! – se gândeşte Vitomir, şi ea tot nu moare. S-a nimerit să aibă tărie de viaţă. E prăpădită de tot, femeia. Nici filigeanul cu apă nu mai poate să şi-l ducă singură la gură, şi tot mai găseşte putere să se vaiete.”

Iar casa, cu om bolnav în ea şi fără femeie, înseamnă cheltuială multă şi chin. Măcar de-ar fi băieţii cum trebuie. Dar cel mai mare, Luka, e un zurliu, iute la mânie, ca praful de puşcă; iar cel mic, Lazar, e-un molâu şi-un neîndemânatic ce nu s-a pomenit. Cel mare e bun pentru toată lumea, dar nu-i bun pentru sine şi pentru casa lui; iar cel mic, vai de capul lui, nu-i de niciun folos nici pentru lume, nici pentru sine.

La asta se gândea Vitomir azi-dimineaţă, pe când cobora; acum, când urcă, se gândeşte la ce-a lăsat în urma lui, la târg.

Jur-împrejur cunoaşte fiecare copac, fiecare răzor, fiecare stog. În nemişcarea împietrită a locurilor acestora, unde orice lucru e din totdeauna la locul lui, mereu acelaşi, târgul de jos, din vale, i se arată ca o mare vălurită şi nestatornică, în care e greu şi istovitor să înoţi şi pe care nu există oprire, nici odihnă. Şi cu cât urcă mai sus, văzduhul se face tot mai proaspăt, iar gândul i se limpezeşte şi devine tot mai apăsător şi mai plin de îndoieli; în faţă, i se năzare târgul din amintire, care curge şi sclipeşte ca apa în soare, orbind ochii şi înşelând mintea.

Iată, ultima oară a coborât în târg acum şase săptămâni, de Sfântul Gheorghe, şi-a târguit de la Solomon Kamhija nişte mărunţişuri. Ar putea să spună şi-acum cât a plătit şi din ce raft i-a fost scoasă marfa, atât de bine ţine minte totul. Astăzi, se îndreptase spre prăvălia lui jupân Solomon, când colo, în locul ei – frizerie. „Ia te uită, când s-a mai schimbat aşa de repede? şi-a spus el. Mai ieri am fost aici de-am cumpărat cuie de şiţă (doar nu sunt nici nebun, nici beat!), şi-acum, uite, frizerie, ba încă frizerie de lux, unde se rad ofiţerii; le-atârnă săbiile pe toţi pereţii.” Şi s-a oprit locului, neîndrăznind să meargă mai departe; nu ştia încotro să cotească şi-şi freca ochii ca în faţa unei vedenii. Ucenicul bărbierului îl privea obraznic şi batjocoritor; abia era de-o şchioapă, dar râdea ca un neruşinat, de i se zguduia ligheanul de tablă din mână.

Abia a găsit prăvălia cea nouă. „Da, i-a spus jupânul Solomon, am mutat prăvălia şi am mărit-o.” „A mutat-o? se gândea Vitomir. Pasăre să fii şi nu-ţi muţi cuibul cu una, cu două; iar el a mutat atâtea bunuri şi atâtea mărfuri, cât ai clipi din ochi. Păi dacă e în stare să facă asta, cum să nu fie în stare să-l ducă de nas pe-un biet ţăran?” „Aţi mărit-o!” Cum ar putea s-o mărească dacă n-ar câştiga? Şi cum ar putea să câştige dacă nu cu o balanţă strâmbă şi cu nişte muşterii chiori? Şi uitându-se cu adâncă neîncredere la marfa expusă, simţea limpede şi credea cu tărie că în „mărirea” asta e şi-un creiţar de-al lui; iar creiţarul cu care fusese înşelat îi stătea pe inimă, mai mare şi mai greu decât o piatră de moară.

Se uita la jupân Solomon, care se „mărise” într-adevăr şi la trup; se uita la el şi-ar fi vrut să se poarte ca un om păgubit faţă de un datornic, dar nu ştia cum să facă. Dimpotrivă, jupân Solomon devenise acum parcă mai sigur pe el şi mai neobrăzat. Îţi dădea ce vroia el să vândă, nu ce-ţi trebuia ţie. Îi vâra pe gât tot felul de fleacuri şi de momeli, ca să stoarcă bani: oglinjoare, pene de păun, fluierase de zahăr roşu; să tot cumperi. Vitomir se apăra ca de muşte. La început, vrusese să se împotrivească mai cu îndârjire, mai cu încredere în sine, ca un muşteriu liber, de-al cărui creiţar depinde, la urma urmelor, şi Solomon, şi „mărirea” lui; dar n-a putut, nu s-a priceput, n-a fost în stare să-şi găsească nici înfăţişarea, nici cuvintele care să vădească superioritatea situaţiei lui; dimpotrivă, s-a sfiit, a zâmbit timid şi neîncrezător, mişcându-şi mustăţile. Iar jupân Solomon, zău aşa,

părea şi mai deştept; vorbea de sus, cu totul dezinteresat, un pic mânios şi jignit. „Aşa marfă nu găseşti astăzi nici la Viena. Cine are ochi, nu poate să nu vadă şi trebuie să cumpere, trebuie.”

Constrângerea aceasta îl jignea pe Vitomir; în sinea lui, se supărase, dar zâmbea mereu şi nu prea se uita la mărunţişurile înşirate, căci nu vroia să se oblige nici măcar cu privirea, ci privea pe sub sprâncene rafturile şi sertarele de pe pereţii prăvăliei, încercând să ghicească unde s-ar putea afla cuiele alea din care mai cumpărase şi care-i mai trebuiau.

Solomon a ridicat din umeri. „Ocazie ca asta nu găseşti decât o dată la zece ani. Tu, Vitomire, nu-ţi vrei binele tău şi al copiilor. Ce să-ţi fac? Nu pot să-ţi fiu eu mai prieten decât îţi eşti tu singur, nu pot!”. Şi trecu la cuie. Dar aici îl aştepta pe Vitomir o nouă surpriză. Jumătatea de kilogram de cuie nu mai costa treizeci de creiţari, ca acum şase săptămâni, ci treizeci şi doi. Vitomir nu-şi mai venea în fire de ciudă şi de supărare. Cum adică? Aceleaşi cuie, iar preţul e altul, mai mare. Dar jupân Solomon i-a răspuns rece că nu sunt aceleaşi cuie, că i-a sosit un transport nou. „Ei, tu îţi închipui că marfa stă? De-aia îţi spun: cine nu vrea să se căiască, trebuie să cumpere. Trebuie.” Şi i-a arătat cu privirea acadelele şi oglinjoarele expuse.

Drumul e din ce în ce mai lung şi mai povârnit. În mintea lui Vitomir se ţes gânduri încete, dar vii, pe când vântul adie de undeva, de sus. Da, da, se gândeşte el, a cărat la târg şi-o stivuşoară de lemne, măricică, numai carpen fraged, şi-a vândut-o cu douăzeci şi şapte de creiţari, deşi când plecase din munte fusese hotărât să n-o dea cu mai puţin de treizeci, ca să-şi poată plăti cuiele din banii luaţi pe lemne. Bătuse uliţele, cu calul împovărat, cerând cu încăpăţânare treizeci de creiţari; îi refuzase şi pe cei care-i oferiseră douăzeci şi opt; până la urmă însă, nici el nu ştie cum s-a întâmplat, dar i-a pierit deodată curajul, s-a speriat c-o să-l apuce noaptea cu lemnele nevândute. Atunci a apărut o cucoană grăsuţă şi vioaie, şi cât ai clipi, l-a dus de nas şi i-a luat lemnele cu douăzeci şi şapte de creiţari. De cum a descărcat, el s-a şi căit, dar era prea târziu. Aşa s-a păgubit cu trei creiţari la lemne, iar la cuie a trebuit să mai adauge doi. „Păi cum vine asta? Pagubă la fiecare pas. Nimeni nu te cruţă, toţi iau de la tine. Cu degete nevăzute îţi golesc punga din sân, te jupoaie de viu.”

Tot gândind aşa, Vitomir a ajuns la loc neted, pe-un tăpşan numit Sub Carpen. Acolo, după vechiul lui obicei, s-a oprit să mai răsufle.

Rezemat de carpen, Vitomir simte în pulpe nişte furnicături de oboseală, dureroase, dar plăcute (vara picioarele tot îl mai ajută, dar iarna îl lasă de tot, aşa că zace săptămâni întregi, ca lovit de dambla). Aici, între ce-a lăsat la târg şi ce-l aşteaptă acasă, i se potolesc întrucâtva şi gândurile, cumpănindu-se unul cu altul, ca talgerele unei balanţe goale.

Îl toropeşte somnul. Pământul curge parcă sub el. Şi curgerea aceasta îl adoarme. Rezemat de partea sănătoasă a carpenului ros de vremuri, Vitomir doarme şi visează. Visează clar şi viu, ca toţi oamenii cu nervi buni, la care visele sunt rare.

Au venit vremuri bune în Dikave; e mulţumire, voie bună, belşug şi bogăţie. Şi, ce e mai plăcut, asta nu s-a întâmplat pentru toţi, ci numai pentru el, numai pentru ai lui. În casă, nici femeie bolnavă, nici mâini leneşe, nici copii neascultători; iar Vitomir e tânăr şi sănătos, ca pe vremuri. Bucăţica de pământ a sporit, s-a lărgit şi s-a rotunjit, şi dă roade, când la alţii nu creşte nimic. Acum aude pe cineva spunând: „Vitomir nici nu mai ştie câte bucate are!” Aude şi râde, căci dacă el, într-adevăr, are din belşug, în schimb ştie precis ce, unde şi cât are. Şi de-ar mai avea încă o dată pe-atâta, tot ar şti. Şopronul e plin. Hambarul dă pe dinafară. Laptele curge gârlă. Găina vecinului vine să se ouă tot la el. Are un noroc chior şi-o avere de-ţi ia ochii şi-ţi lasă gura apă.

Vitomir stă pe-o moviliţă şi-şi plimbă privirea peste toate astea; iar de partea cealaltă a ulucilor stă jupân Solomon, dar nu mai are în el nimic de jupân. A picat de undeva, obosit, prăfuit şi zdrenţăros. S-a jigărit şi s-a uscat. De l-ai pune pe jar, n-ar ieşi din el miros de friptură. A urcat până la Dikave, umblând după grâne, ca să-şi hrănească copiii, căci jos, în târg, grânele n-au rodit şi lumea e mai mult flămândă decât îndestulată. Se tocmeşte cu Vitomir pentru un pic de orz. Cu o mână se ţine de gard, ca nu cumva să cadă, iar cu cealaltă îşi frământă desaga de pânză, aruncată pe umăr.

— Ne-am mărit, repetă Vitomir de câteva ori. Iar Solomon priveşte buimac şi necăjit atâta belşug şi avere, şi aduce mereu vorba de orz. Vitomir se hotărăşte să-i vândă zece ocale. Acum, trebuie să hotărască preţul. Orzul abia a dat în pârgă. Anul ăsta,

cu seceta şi înfometarea, dacă-l vinzi cu doisprezece creiţari îţi vin muşteriii la uşă.

„Să-l ard cu paişpe. Pentru cuiele alea. Paişpe. Aş putea să-i cer şi cinşpe, ba chiar mai mult, dar e păcat de Dumnezeu.” Aşa se gândeşte Vitomir în sinea lui.

— Cât? întreabă Solomon, timid.

— Şaişpe! strigă Vitomir, şi simte cum îi zvâcneşte sângele, al dracului de plăcut, într-un punct al gâtului.

— Cum aşa? Cum aşa? Cum aşa?! cotcodăceşte de trei ori Solomon, care, altminteri, are obicei să repete cuvintele.

Apoi, ieşindu-şi parcă deodată din minţi, jupânul începe să strige, să strige, şi să-l cheme pe nume.

— Vitomire, Vitomire, Vitomire!

De strigăte, Vitomir se trezeşte. Deschide un ochi şi-o vede pe poteca de sub carpen pe Staka, o văduvă fără copii, cam scrântită la cap, care lucrează pe la casele oamenilor. Şi Staka îi spune:

— Să fii sănătos la minte, Vitomire, dar Jevda a murit azi-dimineaţă, când ai plecat. I-am aprins lumânarea, am spălat-o şi am gătit-o. Acum, te aşteaptă pe tine.

Vitomir închide iar ochiul, dar în întunericul tulbure de sub pleoape nu mai e nici belşug, nici uluci cu jupânul Solomon, ci numai pustiu şi moarte. Şi totuşi, îşi strânge şi-şi apasă tot mai tare ochii. Iar femeia de pe potecă îi strigă într-una:

— Vitomire, Vitomire, măi omule! S-a prăpădit Jevda, scoală-te!

COASA

În oraş, ziua de târg e plină de tot felul de zgomote şi de sunete, de mugetele vitelor, de behăitul oilor, de strigătele celor ce se tocmesc şi de chemările oamenilor. Dar mai tare ca orice se aude pe uliţa principală a târgului un sunet de metal: ţăranii cumpără coase şi le încearcă ciocănind cu ele în pragurile de piatră ale prăvăliilor.

Dan, dan, dan... ţin, ţin... ten, ten!

Aşa răsună târgul, cât e ziua de lungă.

Înainte de-a face o treabă, ţăranul nu se gândeşte prea mult, dar în clipa când o face nu-l mai interesează altceva şi se gândeşte atunci îndârjit, concentrat, cu tot trupul, parcă şi cu toată puterea lui. O asemenea treabă este cumpăratul unei coase.

Vitomir a coborât odată cu soarele din satul lui înalt şi povârnit, a vândut ce avea de vânzare şi acum are în faţă o zi întreagă de primăvară şi în el un gând şi o grijă: să-şi cumpere coasă. Mai întâi, schimbă câteva vorbe cu oamenii, se interesează de una şi de alta şi trece de câteva ori prin faţa tuturor prăvăliilor cu fierărie; la urmă, se hotărăşte şi intră în prăvălia pe care o cunoaşte mai bine. Negustorul îl întreabă ce doreşte; el răspunde cu viclenie, vag, şi-şi tot plimbă ochii peste marfa expusă, căutând coasele. Până la urmă, se mai trădează un pic, îl ghiceşte şi negustorul, iar băiatul de prăvălie îi pune dinainte coasele dorite, înfăşurate în iută şi legate în curmeie ca un snop de săbii.

Vitomir stă pe vine, scoate coasele una câte una, le cercetează curbura, culoarea şi luciul, le pipăie tăişul cu degetul, le apucă cu amândouă mâinile. Le apropie de obraz ca pe-o armă şi se uită la tăiş de parcă ar ţinti. Apoi scuipă oţelul, îl linge şi-l freacă. Lângă el stă băiatul de prăvălie, mărunţel şi ştirb, căruia ochişorii au şi început să-i joace viclean şi necopilăreşte.

După ce alege şi pune deoparte două-trei coase din cele mai bune, Vitomir iese cu ele afară din prăvălie şi începe să le ciocănească de prag, una câte una, pe îndelete şi atent. Băiatul de prăvălie a venit după el şi nu-şi ia ochii de pe coase; Vitomir ar da nu ştiu ce să poată scăpa de căţeluşul ăsta de pază şi să rămână singur cu coasa pe care o cercetează; i se pare că aşa i-

ar descoperi mai uşor metehnele. Se străduieşte să uite şi de băiat, şi de toate câte sunt în preajmă. Loveşte coasa de prag şi imediat o duce la ureche cum duce un dirijor diapazonul, ascultă îndelung sunetul oţelului şi-l urmăreşte şi atunci când nu-l mai aude nimeni. Expresia feţei îi e cu totul distrată şi absentă, căci pornit după sunet, Vitomir nu mai e aici, în târg, unde n-are ce căuta şi unde vine numai de nevoie; el e acum pe ceairul său, în plin seceriş, şi aude chiar coasa asta, potrivită şi ascuţită, cum şuieră ca o viperă prin ierburi şi culcă palele în semicercuri regulate, pe păşunea abruptă.

Ţăranii care trec prin faţa prăvăliei se opresc şi stau o clipă-două lângă el; ascultă şi ei, fac observaţii, dau sfaturi, sau spun pur şi simplu că toată ciocăneala asta nu ajută la nimic, fiindcă nu mai există coase de cele bune, din Varcar[36]. Vitomir îi aprobă pe toţi, dar de fapt nu face decât să-şi urmeze urechea şi gândul.

Şi tot ciocăneşte aşa şi ascultă, până îşi pierde negustorul răbdarea, marea şi neobosita răbdare de negustor, şi iese în uşă şi începe să-l sfătuiască cu o voce calmă, în care se simte însă enervarea prost stăpânită, şi-i spune să aleagă fără grijă una din cele două coase mai bune.

— N-ai la ce să te mai gândeşti, Vitomire, e bună, oricare ai lua-o; nu-i voie să-i lipsească ceva.

— Da! face Vitomir, dar nu pentru că ar fi de acord, ci doar ca să câştige timp de gândit liber şi neinfluenţat de cuvintele negustorului.

Una din coase e dintre acelea care, pe luciul întunecat, poartă o inscripţie mare şi de neînţeles pentru Vitomir, scrisă cu litere de aur: „Boehme & Sohn Wiener Neustadt”. Şi căreia, din pricina asta, ţăranii îi spun Aurica. Este şi alta, căreia îi spun Tirolca, toată numai sclipire vineţie, de oţel călit; pe ea literele sunt mărunte şi argintii, iar ca marcă are o frunză de trifoi cu patru foi, tot argintie.

— N-ai de ce să-ţi baţi capul, stăruie negustorul, vezi doar scrisul şi marca: trifoi.

— Da, da! face Vitomir, distrat, iar în gând îşi spune că scrisul poate să-l înşele şi pe unul care ştie să citească, desenul îi ia

---

[36] *Varcar* – acum Mrkonjić Grad, localitate în Bosnia, cunoscută pentru producţia de coase de calitate bună.

ochii omului şi din pricina pozelor puse la vedere nu poate să vadă cât e de bună coasa.

— Da, da!

Atât îi răspunde negustorului. Dar în sinea lui vorbeşte neîncetat, le vorbeşte coaselor pe care le ţine îi mâini şi care i-au acoperit tot câmpul vizual şi toate gândurile şi i-au acaparat toată atenţia cu putinţă în furnicarul acesta mincinos şi perfid al târgului.

„Ştiu eu asta, ştiu eu, îşi spune el în gând, tot ce-i scris şi zugrăvit e cât se poate de frumos, şi toată frumuseţea asta ţine cât până se uită omul şi nu plăteşte; iar după aceea începe ce nu-i frumos, şi din care toţi câştigă, numai ţăranul pierde. Mă feresc de frumuseţea şi de literele poleite cu aur, ca de vipera din iarbă. Dar parcă poţi să te fereşti? Iarba cea aspră de pe Dikave nu ştie ce-s literele şi pozele; ea cere coasă. Şi coasa? La asta măcar mă pricep, că nu e prima pe care o cumpăr; cât te uiţi la ea, în prăvălie, ai jura că-i sabie, nu alta; iar când o sui pe dâmburile alea blestemate la Dikave, îi pui coadă şi începi să coseşti, ea se moaie în iarbă, scorpia şvăbească, de parcă ar fi de ceară, şi se topeşte sub gresie ca un ţurţur de gheaţă. Astea le ştiu eu!”

Aşa îşi spune Vitomir în gând şi iar ciocăneşte în prag, ba cu o coasă, ba cu cealaltă. Lovindu-le, vrea să le facă să spună ele adevărul care se ascunde în dosul amăgelii poleite şi-a cuvântului scris şi neînţeles.

Apoi le ia din nou, pe fiecare la rând, şi le priveşte lung. În liniile şerpuite şi albăstrii, Vitomir le „citeşte” soarta şi vede drumul pe care l-au străbătut ca să ajungă din lumea largă până la el, ţăranul din Dikave. Vede – adică mai mult bănuieşte decât vede – mina din care a fost scos minereul de fier, cuptoarele în care a fost topit, turnătoriile în care a luat forma şi numele de coasă; vede sutele de mâini prin care a trecut apoi, din fabrică, la negustorul cu ridicata, la negustorul cu amănuntul, la Viena, la Sarajevo. Peste mări şi ţări, mâinile care au cărat-o, au încărcat-o şi descărcat-o odată cu celelalte mărfuri, până a ajuns peste Romanija şi Semić, într-o căruţă de chirigiu, la Višegrad. Şi în fiecare mână a rămas câte ceva, fiecare a căpătat câte ceva de la ea! Fiecare!

Toate astea le simte Vitomir vag şi tulbure, dar viu, ca pe o durere fizică. Iar acum, după toate, trebuie s-o cumpere el, să se

lupte cu ea până la sfârşitul ei sau al lui; trebuie, căci altfel nu se poate. „Of, târâtura naibii!” – furios Vitomir loveşte mai tare coasa de prag; negustorul ridică iar capul de după tejghea; ţăranul, trezindu-se o clipă din visare, se opreşte puţin ruşinat.

După numeroase ciocăneli, îndelungă chibzuială şi nesfârşită ezitare, Vitomir se hotărăşte, în sfârşit, pentru una din cele două coase. Se hotărăşte brusc, ca omul când sare în apă. Apoi urmează discuţia, şi mai îndelungă, cu negustorul. (Discuţia oboseşte până şi pe negustorul obişnuit cu tocmelile nesfârşite, ceremonioase, nesincere şi îndârjite. Diseară, când o să se ducă acasă, o să se spele, o să se aşeze la masă şi, oftând adânc, o să-i spună nevestei ce i-a mai spus de-atâtea ori: „Of, al naibii ţăran, mi-a scos sufletul din mine: creiţarul lui e mai greu decât forintul altuia”.)

După ce, în sfârşit, încheie tocmeala şi plăteşte, Vitomir încalecă pe căluţul care i-a adus merele vândute; coasa o vâră în desagii goi, păturiţi pe samar, la spatele lui.

În drum se abate să bea un rachiu, mai schimbă o vorbă cu oamenii, despre toate câte puţin, dar cel mai mult despre coasa cumpărată. Face cinste celor doi cumetri care îi bat capul să bea aldămaş; bea şi el un ţoi, ba chiar două şi trei peste ce bea de obicei. Tot de dragul coasei. Iar către seară porneşte la deal în sus, spre sat.

Căluţul se târăşte lipit de pantă, ca o furnică. Lui Vitomir i se limpezeşte capul; rachiul nu-i tulbură mintea, cel puţin aşa i se pare lui, ci îi redă curajul şi puterea istovită, îi stârneşte tot felul de gânduri, îi umflă pieptul şi vrea să scoată din el vorbă şi cântec. Abia acum începe să vadă bine şi să priceapă ca lumea, abia acum i se pare că ar putea să desluşească bine sunetul coasei şi să se tocmească cum trebuie cu negustorul. Totdeauna i se întâmplă aşa: cât e jos, în târg, se simte zăpăcit şi stângaci, mărunt în tot ce face şi plin de-o neîncredere neputincioasă în toate, până şi în el însuşi; iar cum scapă din învălmăşeala şi strâmtoarea târgului şi începe să urce spre Dikave, totul i se limpezeşte, puterea, siguranţa şi încrederea în sine îi revin. Atunci vede şi înţelege tot. Dar data viitoare, când s-o duce iar la târg, totul o să se repete aidoma şi n-o să fie deloc mai bine.

Uite. Asta-l supără şi-l chinuieşte.

Vitomir loveşte calul, se întoarce şi aruncă o privire spre coasa plătită cu bani grei, care astăzi l-a chinuit atâta, iar acum

e aici, legată la spatele lui, nedespărţită ca o femeie luată cu cununie. Măcar de-ar putea să cunoască cineva adevărat şi pe de-a-ntregul firea unui lucru mort! Cine ştie dacă şi-a ales coasa cea mai bună? Cine ştie dacă n-a plătit-o prea scump? Vitomir revede în gând chipul negustorului, aşa cum arăta când se tocmea cu el, dar nu poate să-i citească gândurile, aşa cum nu poate să citească numele fabricii. Cine ştie dacă coasa pistruiată şi pătată, pe care a sucit-o mult şi a lăsat-o, până la urmă, nu era mai bună şi mai tare decât cea pe care a luat-o, deşi asta i s-a părut „mai sunătoare” şi „mai iute”. Acuma s-a isprăvit; n-a avut încotro şi-a trebuit să se hotărască pentru una din ele; dar îndoiala îl chinuie mereu şi-l face să se întoarcă într-una spre coasă, cu neîncredere, asprime şi necaz.

Vitomir întoarce capul spre dreapta. Îi vede călcâiul brun. Se întoarce spre stânga. Îi vede vârful, ca o semilună de oţel, unde luna cea adevărată, care tocmai s-a ivit pe cer, lasă o dâră argintie. Şi de fiecare dată când se întoarce, îi spune coasei câteva cuvinte care au în ele şi gingăşii de ibovnic, şi răutăţi de duşman.

— Mai dormi un pic! Nu mai e mult!... Habar n-ai în ce cătun te-ai măritat, nevestico! Crezi c-o să se uite cineva la tine ca la o icoană şi o să-ţi citească slovele poleite? Să nu crezi asta! La noi nu se uită nimeni nici la slove, nici la poze. Şi n-are nimeni vreme de slăbiciuni sau de lenevire, nici pentru firul de iarbă, nici pentru coasă, nici pentru om... Mi-aduc aminte de răposatul bunicu-meu, Ristan – al dracului om! – cum ne mâna pe toţi, şi pe bătrâni şi pe copii, la strâns fânul. Ardea soarele şi copiii cădeau leşinaţi. Câte-o mamă se ruga de bunicul să-i cruţe odrasla. Dar el o repezea: „Adună fânul, putoare! De carne, nu sunteţi buni; pielea nu vă e de jumulit; apoi la ce mai faceţi umbră pământului, dacă nu să munciţi?” Mi-aduc aminte, ehe, mi-aduc aminte şi altele, mai rele decât asta...

Vitomir îi zâmbeşte coasei, care sclipeşte subţire în lumina lunii. Şi, printre dinţii strânşi, încheie cu o voluptate supremă:

— De, de! Las’ că te pun eu mâine la nicovală şi la ciocan. O să iasă scântei din tine, şi-o să răsune ciairul. Şi când te-or apuca ţipetele sub gresia mea, o să vezi tu ce-i aia Dikave. O să pice de pe tine tot dichisul şi toată amăgeala asta. D-apoi cum!...

Apoi Vitomir vede în lumina slabă a lunii tăpşanul numit Sub Carpen. Şi-atunci se simte mai aproape de sat şi-i vine poftă să cânte cât îl ţine gura. Şi scoate un urlet prelung, ca de lup, fără cuvinte clare şi fără o melodie anume, de parcă s-ar răzbuna şi-ar sfida pe cine ştie cine.

TAIFAS

Pe culmea prăpăstioasă de sub Hreša, mult deasupra oraşului, la locul numit Piatra Albă, au poposit patru ţărani – cei doi fraţi Baljemez, Huso şi Suljo, apoi Mehmed Softić, *muctarul*[37] satului, şi un oarecare Avdo Kadro, un bărbat înalt, uscăţiv, vorbăreţ şi cam ciudat; pe jumătate târgoveţ, pe jumătate ţăran, Avdo e mai mult prin târgul Sarajevului decât pe-aici, prin munţi. Toţi îi zic Avdić.

Soarele a asfinţit undeva, după Hum, şi umbra se aşterne pe Hreša, rumenită încă pe alocuri de ultimele raze ale amurgului; în zare însă, la muchea câmpiei Sarajevului. Pe după Blažuj, se mai zăreşte încă o oază înverzită, unduind în lumină; prin frumuseţea ei ireală, care o să dureze doar câteva clipe, oaza pare un luminos pământ al făgăduinţei, bogat şi inaccesibil.

Muctarul şi Avdić se întorc de la oraş, iar fraţii Baljemez vin de la muncă şi, după obiceiul străvechi, au poposit la Piatra Albă. Toţi patru fumează din tutunul muctarului; împreună cu amurgul, tutunul face ca vorba să i se pară omului mai uşoară şi odihna mai dulce.

Iar taifasul lor tocmai de asemenea lucruri are nevoie, căci toate discuţiile purtate în vara şi în toamna aceasta la Piatra Albă, sau oriunde se întâlnesc doi plugari, sunt mai degrabă grele şi amare decât uşoare şi dulci, căci oamenii discută despre secetă. Acum nu mai e vorba de obiceiul din totdeauna al ţăranului de-a se văicări, de cochetăria lui cu natura, care-l face să nu recunoască niciodată că ogorul a început să dea rod, că recolta o să fie bună, şi-l îndeamnă să caute nod în papură şi să pună mereu condiţii. Nu, acum jalea adevărată şi grija neagră învăluie fiecare frază, pătrunde şi se strecoară printre silabele fiecărui cuvânt în parte. În zile de felul acesteia, vorba ţăranului devine dureros de concisă şi de expresivă; pe faţa lui, de-atâta încruntare şi strângere a fălcilor, se formează riduri stranii, neobişnuite ca formă şi sens, riduri pe care nu le vezi niciodată pe faţa unui orăşean. Sunt zilele în care ţăranul ajunge la impas, zilele în care capacitatea lui de judecată, şi aşa cam redusă, îl trădează, zilele în care viclenia lui atavică nu-l mai ajută, iar el, ca o fiară hăituită, nu-şi mai găseşte liniştea şi nu mai ştie încotro să-şi afle scăparea. Şi atunci, obştea ţărănească, şi aşa

---

[37] *Muctar* – primar.

destul de labilă, se risipeşte; fiecare caută să-şi scape numai pielea lui şi să-i salveze pe-ai săi, ceea ce sporeşte şi agravează şi mai mult necazurile tuturor. În asemenea zile, aşa-numita „soartă” domină într-adevăr minţile şi simţămintele ţăranului; atunci, fireşte, lui i se pare că singur „dumnezeu ştie ce face”. Căci burta goală şi mintea rătăcită nasc fantome.

În clipa de faţă, aici, pe Hreša, desupra Sarajevului, pacostea n-a ajuns încă atât de mare, dar nici nu e departe de-a ajunge. Grâul s-a prăpădit peste tot; doar ici-colo, pe lângă apă, a mai rămas câte ceva; porumbul se mai luptă încă, dar „jumate s-a dus”, cum zic ţăranii, iar soarta celeilalte jumătăţi depinde de ploaie. Câte o fructă tot mai găseşti; prunele s-au răscopt înainte de vreme, din pricina arşiţei, şi au căzut, dar perii şi merii de pe costişele mai umbroase au rodit bine; se mai găseşte şi câte-un cartof, chiar dacă-i mărunt cât o mărgică.

Şi se apropie iarna, duşman cumplit al sărăcimii. Totul e uscat, dar mai e încă şi verde, dacă nu-i ars de focul verii; la ora aceasta a zilei şi-a anului, în locul acesta, se simte o adiere uşoară, ca un suflu vag, subţire şi neîndoielnic, al iernii care vine. Ea face să reînvie în om străvechiul şi atavicul instinct de pasăre călătoare, ca un ţipăt de cocori, depărtat, straniu şi tânguitor. Şi, negăsind ecou în gândurile şi-n deprinderile lui, se transformă în neliniştea şi-n deprimarea aceea ciudată, premergătoare iernii.

În clipa de faţă sclipeşte în zare fâşia de pământ al făgăduinţei, luminat de razele amurgului, complet ireal, ca şi cum pe el n-ar fi niciodată iarnă, ca şi cum ar exista veşnic, ca şi cum acolo totul ar încolţi, ar creşte, ar înflori şi s-ar pârgui dintr-odată; iar omului i se pare la fel de ireal şi amurgul straniu care năvăleşte din vale, ca un potop, pe Hreša cea înaltă. În amurgul acesta e şi zi şi noapte, fără să fie nici una, nici alta; în el obiceiurile şi deprinderile zilei şi ale nopţii îşi pierd puterile. Şi astfel se dezlănţuie imaginaţia până şi-n mintea celui mai paşnic om, iar multora, odată cu imaginaţia, li se dezleagă şi limba, îndeobşte legată de spaime şi de felurite alte pricini. La toate acestea mai contribuie şi tutunul care, acum, când burta e goală, trupul ostenit şi lumina din ce în ce mai scăzută, ameţeşte şi doboară capetele cele mai sănătoase.

Iar lui Avdić nici nu-i trebuiesc atâtea. El are şi aşa imaginaţia destul de bogată şi limba destul de ascuţită. Oamenii se prefac

a nu-l lua în serios, dar le place tuturor să se adune în jurul lui, să-l cinstească cu o ţigară şi să asculte cu câtă isteţime şi cât de nestingherit vorbeşte despre ceea ce lor nu le-ar trăsni niciodată prin minte, sau chiar de le-ar trăsni, n-ar avea niciodată curaj să spună.

În seara aceasta, pe când urcau dealul venind dinspre oraş, muctarul îl certase că în mijlocul Baščaršijei, lângă cişmea, de faţă cu vreo zece oameni, se întinsese la taclale, spunând în gura mare că nu există rânduială dreaptă pe lume, că bogăţia e împărţită inegal şi nedrept, că banul merge după marfă şi marfa după ban, şi că omul sărac nu poate cu niciun chip să prindă iţele cu care sunt legate marfa şi banii.

Advić se apărase, moale, ca omul deprins cu asemenea dojeni, iar muctarul o ţinuse şi el mai mult pe glumă.

— Las' că o să te văd eu într-o bună zi atârnat deasupra Kovaćilor, din pricina limbii şi înţelepciunii tale.

— Nu se găseşte stâlp pe măsura mea, n-a crescut încă asemenea copac.

— Nu-ţi pune tu prea multă nădejde în asta. În grădina lui Dumnezeu cresc toate felurile de copaci şi s-o găsi unu şi pentru tine. Împărăţia e puternică, poate găsi şi ce nu există. Stăteam într-o zi la târg, lângă Sebilje, şi te ascultam. Tu îţi dăduseşi drumul la gură, iar Mehmed Čevra, omul muselimului, se oprise în loc şi trăgea cu urechea; asculta şi te privea, şi te privea, dragă doamne, şi nu-şi mai dezlipea ochii de pe tine, de parcă ţi-ar fi luat măsura pentru spânzurătoare.

— Ioc, frate-miu; nu din răutate sau din mai ştiu eu ce pricină rea se oprise omul; vroia şi el să audă o vorbă frumoasă şi adevărată. Las' să audă, că are ce.

— De, de, vorbeşte tu şi răspunde la ce nu te întreabă nimeni; da tare mă tem că într-o bună zi or să te întrebe ceva la care n-ai să mai ştii ce să răspunzi. E veche vorba că fiecare pasăre pe limba ei piere.

— Dar se mai zice şi că vorba dulce mult aduce!

— Bine, bine, câte nu se zic, dar nu pentru fitecine. Nu oricare vorbă e pentru Avdić. Ascultă-mă pe mine: mai lasă pălăvrăgeala. Ia apă în gură, Avdić

Discuţia le mai scurta calea şi le îndulcea urcuşul; şi-i puseră capăt tocmai sus, la Piatra Albă, lângă cei doi Beljemezi care se odihneau stând jos.

Acolo, şi-au aprins câte o ţigară şi au intrat în vorbă, fireşte despre secetă şi despre slabele nădejdi care le mai rămăseseră; curând, continuă să vorbească numai Avdić, depănându-şi mai departe gândul despre paraua blestemată pe care n-o ai şi fără de care nu poţi trăi.

Celorlalţi se vede că nu prea le ardea de vorbit şi-l lăsau să povestească, pe când ei scoteau fuioare de fum şi le urmăreau zborul către zarea care se întuneca. Avdić vorbi deci. La început, îl mai întrerupse muctarul, mai mult din obişnuinţă decât de nevoie.

— Hai, omule, mai vezi-ţi de treabă, nu mai tot trăncăni despre ce nu poate să fie.

— Şi de ce să nu vorbesc? De ce a lăsat Dumnezeu vorba? „Ce nu poate să fie”. Ştii tu ce poate să fie? Nu ştii. Atunci, de unde să ştii ce nu poate să fie?... Eu, când vorbesc de para, ştiu bine ce zic. De!

Dând drumul unui nor gros de fum şi unui oftat care trebuia să cuprindă şi ceea ce Avdić însuşi nu era în stare să exprime, el continuă:

— Iaca, merg la vale, spre târg. Ţin mâna în buzunarul cojocului şi frământ două accele, două părăluţe subţirele şi mititele de-ţi scapă printre degete; şi cu cât cobor, cu atât mi se pare că şi ele se fac tot mai mici. Nu mai sunt paralele alea zdravene care, cică, erau pe vremea sultanului Soliman Kanuni, când, cică, cocoşul costa o accea, găina o juma’; astea-s nişte resturi, ciuruc-accele, ştirbe şi prăpădite; dar aşa cum sunt ele, altădată puteam să iau cu o accea o lumânare şi o jumate oca de sare, iar acuma au săltat negustorii preţurile, că jumatea oca de sare costă o accea, iar lumânarea tot o accea. Ştiu, n-am voie să le cheltuiesc pe amândouă, că atunci, ce mă fac? Iar de una, ce să iau mai întâi? Şi le sucesc între degete, nenorocitele alea de accele. Dau drumul uneia în buzunar: sarea. O iau pe-aia şi dau drumul celeilalte: lumânarea. Dar nu-i chip să le iau pe amândouă cu o singură para. Şi una fără alta nu merge, că la mine nici copiii nu sunt ca la alţi oameni. Iaca să zicem c-aş lua lumânare şi n-aş mai lua sare. Bine, n-ai decât să stai frumos la masă şi pe urmă să te culci. Dar mai e o belea: feciorașii mei nu vor nici în ruptul capului să se atingă de ciorbă. Asta nu-i ciorbă, zic ei, şi bat cu lingurile în masă, până când îmi ies eu din fire şi le trag câte o mamă de bătaie, la amândoi. Ei fug sub plapumă,

dar mai oftează şi în somn, că nu-i totuna să fii bătut sau să ai burta plină. Iar pe mine mă prinde jalea, cu toate că n-aş vrea să se vadă, şi-mi iese pe nas şi ce-am înghiţit aşa, nesărat.

Dar dacă iau sare, atunci mâncăm pe întuneric. Se satură copiii, frumos, cu ciorbă şi cu pâine, fie ea cum o fi. Dar fata mea a mare e mofturoasă, trage a boierie, nu vrea cu niciun chip să se atingă de mâncare. Nu o văd, dar ştiu, aşa, pe întuneric, că i se strâmbă gura a plâns şi-o aud cum şopteşte şi cere să aprindem lumânarea, „măcar atâtica”, să alungăm bezna. „Mănâncă, proasto, îi zic, cât ai ce. Lumânare-ţi trebuie! Soarele lui Dumnezeu e lumânarea săracului.” Dar ea o ţine una şi bună, că vrea lumânare. Şi mi se agaţă de mânecă. Şi zice: „Nu pot. Tată, nu-mi prieşte mâncarea pe întuneric, de-ar fi şi de la masa beiului.” Eu o împing cât colo, şi, chipurile, mă supăr, dar îmi vine să plâng împreună cu ea.

Şi cum cobor spre târg, îmi trec prin minte toate astea şi-mi vine greu, şi strâng paraua aia subţirică între degete, cât pot de tare, şi-mi spun: „D-apoi o să cumpăr şi sare şi lumânare, măcar de-o fi să crăpăm apoi de foame, în întuneric”. Şi când ajung la dugheana lui Nanić şi târguiesc, îmi zice băiatul ăla, chelul din prăvălie: „Paraua asta e cam strâmbă, e îndoită”. Şi-o joacă în palmă. Iar eu mă uit la el, şi până la urmă nu mai pot, şi-mi ies din fire: „Strâmbă, zici? Ascultă, băiete, de când mă ştiu, totul mi-e strâmb pe lume. Tu cântăreşte-mi sarea, că dacă nu, dusu-m-am la altul.”

Toate acestea Avdić le spune în gura mare, gesticulând larg cu mâna dreaptă. Ceilalţi îl ascultă distraţi, zâmbind uşurel şi cam acru, căci îl ştiu ei pe Avdić şi-i cunosc poveştile, de când se ştiu pe lume, iar poveştile lui sunt prea slabe ca să le alunge gândurile şi grijile.

Dar Avdić îşi gustă din plin povestirea, mai născoceşte câte ceva şi adaugă:

— Acum, mă duc spre casă, pe urcuşul ăsta. Sarea o am la brâu; lumânarea am înfipt-o la căciulă; în buzunar, ţin mâinile goale. Buzunarul, mi-e gol şi el. La coborâş, puteam să mai schimb o vorbă cu accelele mele, dar acum nu mai sunt în stare să scot două cuvinte. Afurisit lucru mai e şi banul! Cât ştii ca ai în buzunar chiar şi cele două ciuruc-accele, te simţi alt om, şi la gând, şi la vorbă. Şi nu numai chelului ăluia din dugheana lui Nanić, ba până şi vizirului zic că i-aş putea da de pomană. Iar

când nu le ai, te dai la o parte din faţa te miri cui, te simţi vinovat faţă de oricine. Şi nu te gândeşti decât la una: paralele s-au dus, sarea o să se mănânce, lumânarea o să ardă. Şi pe urmă? Întuneric, nesărat. Şi nu mă bucur de lumânarea asta de la căciulă, dar întind mereu mâna după ea şi pipăi dacă mai e la locul ei, şi îngheţ la gândul că aş putea s-o pierd. Aşa îl roade frica pe omul sărac. Se perpeleşte când are cu ce să mai cumpere câte ceva; iar când n-are, e ca şi când n-ar mai fi; ba mai rău chiar, căci e viu, iar de trăit nu poate trăi. Şi tu-mi zici: „Mai lasă astea". Le-aş lăsa eu, dar nu mă lasă ele pe mine. Şi-am să spun, chiar de-aş şti că mâine îmi pierd capul: ceva e pe dos, şi gata. Ori banul, ori sarea, lumânarea şi alte nevoi nu sunt bine împărţite pe lume. Nu sunt, şi gata!

Muctarul se ridică. Ceilalţi, se ridicară şi ei. Avdić ar mai spune ceva, dar nu mai are cuvinte.

Ţigările s-au stins. S-a întunecat de tot. Şi n-a observat nimeni când a pierit ţinutul acela luminos din vale. S-a făcut răcoare. Oamenii pornesc fiecare în altă direcţie, spre casele lor, şi le iese în întâmpinare grija pe care niciun fel de poveşti sau de vorbe n-o pot alunga serios şi definitiv.

VREMURILE ANIKĂI

Prin anii şaizeci ai secolului trecut, în cele mai depărtate colţuri ale ţării începu să-şi facă loc o năzuinţă vagă dar puternică spre ştiinţă şi spre viaţa mai bună pe care o aduc cu ele ştiinţa şi civilizaţia. Nici Romanija, nici Drina[38] n-au putut opri năzuinţa aceasta să pătrundă în Dobrun şi să-l lumineze şi pe popa Kosta Porubović. Iar popa Kosta, om în vârstă, nu-şi mai lua ochii de la fiu-său, unicul său fiu, Vujadin, un băiat palid şi sfios. Hotărâse să-l dea cu orice preţ la şcoală. Prin nişte prieteni de-ai săi, negustori la Sarajevo, popa izbuti să-şi trimită băiatul tocmai la Karlovci, „să prindă măcar un an-doi de seminar”. Băiatul atâta a şi prins de fapt, căci, la sfârşitul celui de-al doilea an, popa Kosta muri pe neaşteptate. Iar Vujadin se întoarse acasă, unde fu însurat şi hirotonisit în parohia tatălui său. Nevasta îi născu din primul an de căsnicie, ce-i drept, o fată, dar mai aveau toată viaţa înainte şi se părea că mulţi ani de-acum încolo tot alde Porubović au să rămână popi în Dobrun.

Numai că nu toate lucrurile mergeau cum trebuie cu popa Vujadin. Nu s-ar fi putut spune nimic precis şi nimeni nu ştia de ce anume, dar simţeau toţi că există o oarecare nepotrivire între popa cel nou şi enoriaşi. Iar nepotrivirea aceasta nu putea fi pusă pe seama tinereţii şi a nepriceperii popii Vujadin, căci, cu trecerea timpului, ea nu scădea, ba, dimpotrivă, creştea tot mai mult. Popa Vujadin era înalt şi frumos ca toţi cei din neamul Porubovićilor, dar slab, palid, foarte retras şi tăcut, şi, cu toată tinereţea lui, avea ceva bătrânesc, rece şi cenuşiu, în glas şi în ochi.

Chiar în ajunul ocupaţiei austriece, popii Vujadin i se întâmplă o nenorocire: îi muri preoteasa, la naşterea celui de-al doilea prunc. De-atunci, el se înstrăină şi mai mult de lume. Fetiţa şi-o trimise la neamurile nevestei, la Višegrad, iar el rămase în clădirea cea mare de lângă biserica din Dobrun, singur, aproape fără slugi.

Împlinea la timp toate tipicurile, venea la înmormântări, botezuri şi cununii, spunea, la cerere, şi rugăciuni; dar nu stătea de vorbă şi nu bea cu ţăranii în ograda bisericii, nu glumea cu nevestele tinere şi nici nu se certa pentru bir cu datornicii. De aceea poporul, căruia nici aşa nu-i e drag omul tăcut şi trist, dar

---

[38] Muntele Romanija şi râul Drina se află la hotarul dintre Bosnia şi Serbia.

care, mai ales, îşi doreşte popă sănătos şi sfătos, nu se putea împăca nici în ruptul capului cu popa Vujadin. Orice altă meteahnă i-ar fi fost mai uşor iertată. Femeile, care şi la ţară făuresc faima bună sau rea, spuneau că popii Vujadin i se adună nori grei pe frunte, se plângeau că nu le mai tihneşte biserica şi-l pomeneau mereu pe „pârdalnicul popa Kosta”.

— E ursuz şi rupt de oameni, se plângeau ţăranii, şi-şi aminteau imediat de tatăl lui Vujadin, de răposatul popa Kosta, om gras, vesel, înţelept şi bun de gură, care se avea bine şi cu norodul şi cu turcii, şi cu tinerii şi cu bătrânii, şi a cărui înmormântare fusese un doliu pentru toată lumea. Bătrânii îşi mai aminteau şi de bunicul lui Vujadin, de popa Jakša, poreclit Diacon. Şi el fusese altfel de om. În tinereţea lui haiducise şi nu ascundea asta. Dacă-l întreba cineva: „De ce, părinte, ţi se spune matale Diacon?” – el răspundea pe faţă, râzând:

— Ei, fiule, pe când eram diacon, m-am făcut haiduc; şi cum orice haiduc trebuie să aibă şi o poreclă, mi s-a spus haiducul Diacon. Şi cu numele ăsta am rămas. Apoi au trecut anii şi s-au năpustit cu cinstirea asupra mea cum te năpusteşti cu ciomegele asupra dulăului, şi nu le-a mai venit bine să-mi zică haiduc; şi aşa, mi-a căzut „haiducul” cum îi cade broaştei coada, şi am rămas numai Diacon.

Popa Jakša fusese un bătrân cu păr stufos şi cu barbă mare, care-i creştea spre laturile feţei; barba nu-i albise până spre sfârşitul vieţii, şi-i rămăsese tot roşcată şi zburlită. Iute la mânie, repezit şi tăios, popa avusese şi printre enoriaşi, şi printre turci prieteni sinceri şi duşmani înverşunaţi. Îi plăcea băutura şi nu fugise, până la bătrâneţe, de partea femeiască. Cu toate astea, fusese mult iubit şi stimat.

În discuţiile lor lungi, însoţite de strigăte şi de pahare cu rachiu, sătenii nu se puteau dumeri cu niciun chip şi nu puteau să priceapă de ce e aşa popa al lor şi de ce nu seamănă el nici cu taică-său, nici cu bunicu-său. Iar popa Vujadin se afunda şi se pierdea tot mai mult în singurătate şi în viaţă de văduvie. Barba îi încărunţi şi părul îi albi pe la tâmple, obrajii i se scofâlciră şi se făcură pământii, aşa că ochii-i mari, verzi, şi sprâncenele sure abia dacă i se mai desluşeau pe faţă. Înalt, drept şi ţeapăn, popa vorbea numai când n-avea încotro, cu un glas adânc, fără timbru şi fără vlagă.

Fiind primul preot cu oarecare ştiinţă de carte, dintr-o familie care vreme de-o sută de ani slujise la biserica din Dobrun, popa Vujadin îşi dădea şi singur seama cât de nepotrivite îi sunt firea şi puterea; ştia ce vrea norodul şi ce fel de popă îşi doreşte. Ştia că un asemenea popă ar fi fost tocmai contrariul a ceea ce putea să fie şi era el. Gândul acesta îl chinuia veşnic, dar îl îngheţa şi-l înţepenea şi mai tare de cum venea în contact cu oamenii. Şi, încet, încet, se transforma într-o aversiune adâncă, nestăpânită, faţă de lume.

Tânjala continuă, ca şi multele şi grelele renunţări cerute de văduvie, adânceau şi măreau din zi în zi prăpastia dintre el şi enoriaşi. Popa suferise şi până acum de pe urma faptului că nu se putea lipi de oameni, că nu se putea însufleţi şi apropia de ei, ca unul de-ai lor. Dar de la o vreme începuse să-i fie şi mai rău, căci se iviseră şi unele lucruri, pe care cu bună ştiinţă trebuia să le ascundă de lume. Şi asta îi sporea înstrăinarea. Orice privire şi orice cuvânt schimbat cu oamenii i se păruseră şi până acum o povară, un chin şi o dedublare dureroasă; acum însă, toate acestea deveniră şi primejdioase. Iar frica de a nu se trăda îl făcea şi mai nesigur şi mai bănuitor.

Astfel, sila faţă de oameni îi sporea, se depunea în el şi, ca un venin tainic, îl otrăvea cu-o ură neînţeleasă şi inconştientă, dar reală şi tot mai cuprinzătoare. Asta era viaţa lăuntrică, ferită de ochii celorlalţi, a lui popa Vujadin. Popa se ura pe sine, îşi ura chinurile vieţii singuratice, de văduv. Căci erau zile când, aşa, serios şi cărunt cum era, stătea ore întregi la geam, ascuns în umbră, şi pândea femeile satului care treceau la râu să limpezească rufele. Iar când se iveau şi le vedea cum dispar în dosul sălciilor, se întorcea cu scârbă în odaia neaerisită şi pe jumătate goală şi le ocăra în gura mare, cu vorbele cele mai urâte. O ură inexplicabilă îl umplea atunci până în gâtlej, îl sufoca şi-i lua graiul. Popa scuipa zgomotos, neputând să găsească altă uşurare sau ieşire. Dar când îşi venea în fire şi îşi vedea ultimul gest de furie sau prindea, în liniştea aerului stătut din odaie, ultimele sudălmi, îngheţa de spaimă şi, cu un fior de-a lungul şirei spinării şi-a ţestei, îl cutremura un gând: popa se vedea pradă a nebuniei şi a pierzaniei.

Asemenea crize îl sfâşiau şi-i dedublau în aşa hal fiinţa, încât îi venea tot mai greu să-şi ducă viaţa ca om şi ca preot. Căci, peste o jumătate de ceas, era nevoit să stea de vorbă cu

oamenii şi, palid, cu privirea fixă şi cu o voce înăbuşită, să le răspundă la nenumăratele lor întrebări, să hotărască zilele pentru botezuri, molitve şi sfeştanii. Iar deosebirea dintre omul de adineauri, din odaie, şi popa Vujadin de-acum, era atât de mare, încât îl făcea să se încovoaie sub greutatea ei, să se crispeze ca de-un chin lăuntric, să-şi muşte mustaţa şi să-şi treacă degetele prin păr; popa abia se abţinea să nu se prăbuşească în faţa sătenilor şi să nu geamă, îngenuncheat:

— Înnebunesc!

Iar pe când vorbea cu enoriaşii, îşi spunea în sinea lui: iată, acum ei mă compară cu răposatul tata şi cu toţi ai mei. Şi începea să-i urască şi pe taică-su şi pe toţi ai lui.

Astfel, tot ce i se întâmpla lui popa Vujadin avea darul să-i sporească veninul şi ura ascunsă. Iar ura îi sporea cu fiecare zi petrecută în singurătate şi cu fiecare întâlnire cu oamenii. Până la urmă, ea îi deveni una cu trupul, cu mişcările, cu dorinţele şi cu gândurile. Ura aceasta acoperi şi umbri totul în el şi în preajmă, deveni adevărata lui viaţă, mai reală decât oricare alta, singura în care se mişca. Sfios ca toţi cei ce se trag din familii vechi şi de seamă, cinstit şi drept, popa se căznea să-şi ascundă cât putea mai bine adevărata stare.

Veşnic răstignit între două realităţi, făcea sforţări supraomeneşti să n-o scape cumva din vedere pe cea văzută de oamenii sănătoşi, să se poarte după legile ei şi nu după cum îi cerea viaţa lui tainică. Dar într-o bună zi se întâmpla şi lucrul de care se temea atâta – popa trecu de cealaltă parte, către care de ani de zile îl îndemna totul din el: trecu la nebunia curată, vădită pentru toţi oamenii.

Aceasta se întâmpla în cel de-al cincilea an de văduvie. În dimineaţa aceea, popa se duse să vadă nişte ogoare ascunse la umbra unor stânci şi zăbovi acolo până către amiază cu cei ce lucrau. La întoarcere, popa rămase mirat când, pe-un tăpşan dintre brazi, mai jos de drum, dădu cu ochii de nişte străini de la oraş. Un inginer şi doi ofiţeri austrieci, cu două femei. Ceva mai încolo, slugile păzeau caii. Străinii stăteau pe pături întinse: bărbaţii cu capetele neacoperite şi cu gulerele desfăcute, femeile în rochii uşoare, care te orbeau cu albeaţa lor. Când dădu cu ochii de ei, popa se opri, apoi urcă puţin panta şi se rezemă de-un brad strâmb, culcat într-o rână. Asudase şi simţea cum îi bate inima. Ascuns după brad, privea fără să clipească

lumea aceea de la picioarele lui, într-o perspectivă piezişă, bizară. Priveliştea îl tulbura şi-l surescita ca o imagine din vis. Şi, tot ca într-un vis, s-ar fi putut întâmpla orice, ar fi putut să iasă lucruri nemaipomenite din situaţia aceasta. Străinii mâncau şi beau pe rând, cu pahar strălucitor, de metal. Pe popă asta îl surescita. La început se temuse să nu fie descoperit; îşi mai dădea încă seama cât de nepotrivit şi de ridicol ar fi dacă străinii ar vedea un preot lipit de bradul cel strâmb şi holbându-se la femei. Încetul cu încetul însă îl părăsi definitiv şi ultimul sentiment de jenă şi de prudenţă. Orele treceau. Nici el singur nu mai ştia cât timp stătuse aşa, râcâind inconştient scoarţa bradului. Până la urmă, cea mai tânără dintre femei, domnişoară, după câte părea, se ridică şi porni pe deal, în pădure, cu cei doi ofiţeri. Trecură toţi trei chiar pe sub bradul după care se afla popa Vujadin, aşa fel încât el le văzu creştetele. Femeia se sprijinea cu stângăcie într-un băţ; şoldurile i se mişcau ritmic, unul după altul, iar pe faţa-i albă şi roasă de vânt şi de călărie se iviseră pete roşii, ca la oamenii sănătoşi după ce mănâncă şi beau în aer liber, într-o zi cu soare. Cei doi rămaşi sub brad se culcară acoperindu-se cu un capăt al păturii pe care stătuseră până atunci.

În felul acesta, spectacolul părea terminat; preotul tresări, se trezi şi porni spre casă, ocolind cu băgare de seamă perechea culcată şi temându-se să nu fie observat de cei trei care urcau dealul.

Amiaza trecuse demult. La întrebarea argatului Radivoj, popa Vujadin abia dacă răspunsese cu un mormăit; nu-şi putea aduna gândurile nici măcar atâta cât să explice într-un fel de ce întârziase la masă. Umblând prin odăile goale, îşi simţea trupul, simţea pământul şi ziua petrecută, ca pe un plumb, ca pe un jar, ca pe un lucru uscat, fără sevă şi fără dulceaţă. Degetele îi erau lipicioase de răşină. Îl chinuia setea. Ochii îi erau obosiţi. Pasul greu. După ce luă masa, căzu într-un somn chinuit.

Se trezi şi mai greu. Abia îşi amintea, ca de-o durere, de întâlnirea cu străinii din pădure. Ieşi din ogradă şi porni pe-o scurtătură, peste nişte bolovani, spre pădurea de brazi. Soarele asfinţise. În poiană nu mai era nimeni. Prin iarbă zăceau câteva hârtii aruncate şi câteva fâşii de staniol în care se răsfrângeau ultimele sclipiri ale amurgului. Pământul afânat mai păstra încă urmele pantofilor femeieşti, adânci şi piezişe, nemaipomenit de

mici pe cât i se părea lui. Popa Vujadin porni după urmele care se amestecau cu urmele tălpilor bărbăteşti şi ale copitelor de cai. Le căuta cu ochii, pierzându-le din când în când şi regăsindu-le iar. Păşea ameţit şi tot mai gârbov, de parcă ar fi căutat şi-ar fi cules ceva. Sângele i se ridicase în cap şi, împreună cu amurgul, îi întuneca drumul şi urmele. Aşa ajunse la răscrucea unde se termina poteca şi începea şoseaua. Acolo, pesemne că străinii încălecaseră. Acuma era pustiu şi întuneric. Pe cerul încă luminos se contura stâlpul strâmb, indicând drumul.

Popa Vujadin rătăci mai departe pe poteca desfundată, ţinându-se de îngrădituri şi călcând pe marginile arse ale potecii care i se fărâmau sub tălpi. Noaptea era senină dar înăbuşitoare. Popa abia mai putea să respire, cu întreaga zăpuşeală adunată parcă deasupra capului, în întuneric, ca într-o boltă de fier. Astfel trecu pârâul care murmura, fără să-i simtă nici răcoarea, nici prospeţimea. Şi se pomeni în livada lui de pruni, lângă casa ce se ghicea în întuneric. Amorţit şi istovit, popa se lungi pe pământ. De cum se odihni un pic, îi reveni amintirea femeilor din ziua aceea şi, odată cu amintirea, îi veni un gând: le-am văzut eu, astăzi, cu adevărat, sau le-am visat doar? Gândul acesta, obişnuit şi simplu la început, începu să-l chinuie. Popa se ridică, tulburat. Fuseseră aievea sau nu? Sigur că fuseseră. Şi dădu să se aşeze din nou, dar se opri şi mai privi odată în preajmă.

Peste tot, beznă, bezna aceea grea şi surdă care se lasă la ţară şi-n care nu se mai aud decât vocile depărtate, singuratice şi sinistre ca geamătul de pe urmă al lumii înainte de scufundarea într-o noapte de pierzanie, după care n-au să mai vină zorile. Şi iar se ivea, ca un zvâcnet în tâmple, întrebarea: au fost aievea femeile acelea, sau n-a fost decât închipuire? Întrebarea repetată îl înfioră; buimăcit, porni iar spre locul de unde abia se întorsese. Mergând, se poticnea în beznă, dar în sfârşit ajunse la răscruce şi nimeri stâlpul. Se aplecă şi începu să pipăie cu atenţie pământul bătătorit şi umed în locul acela de revărsarea pârâului. Stătea în genunchi şi pipăia locul căutând urmele pantofilor femeieşti; tremura şi ardea de frică şi de dorinţa de-a afla sigur dacă fusese vis sau realitate. Dar atingerea şi tremurul degetelor fierbinţi nu erau în stare să-l dumirească.

— I-am văzut. Au fost oameni vii şi femei adevărate, îşi spunea popa încetişor, pe când continua totuşi să caute cu înfrigurare urmele şi să străpungă cu ochii întunericul, doar-doar o mai zări hârtiuţele pe care le văzuse sau crezuse că le vede în amurg. Până la urmă trebui să renunţe la căutarea urmelor şi se întoarse iar în livada de pruni, ca un osândit, încovoiat de apăsarea propriilor lui simţuri. Acolo se întinse pe spate, în iarba aspră şi călduţă. Şi zăcu mult aşa, cu mâinile întinse, ca un răstignit, ţintuit de greutatea nemăsurată a propriilor lui muşchi şi oase. Din amorţeala aceasta delirantă îl treziră nişte glasuri. La aria Tasićilor ardea focul şi-n jurul lui se strângeau oamenii. Siluete de bărbaţi şi de femei se mişcau în cercul de lumină şi piereau apoi în beznă, după cum cereau treburile. Glasurile erau când puternice, când slabe; dar cuvintele nu se puteau desluşi, căci între popa Vujadin şi foc se aflau pârâul şi drumul, iar de fiecare parte a drumului se întindea câte un ogor. Tasićii se pregăteau să vânture grâu. Aşa se obişnuia când zăduful era prea mare şi când, ziua, nu era fir de adiere ca să zboare pleava. Oamenii aşteptau atunci vântuleţul de noapte, care şi pe cele mai mari călduri bate neapărat pe la nouă seara, dinspre strunga Stene.

Într-un loc ardea focul. Chiar pe arie, nişte fete ţineau sus torţele aprinse, făcând lumină pentru cei ce munceau. Mânecile lungi şi albe le atârnau de-a lungul braţelor ridicate. Fetele stăteau neclintite, mutând doar din când în când torţa, dintr-o mână într-alta. Bărbaţii mişcau de zor lopeţile. În lumina rubinie, grâul zbura spre cer şi boabele se întorceau, ca o ploaie grea, pe arie, pe când pleava plutea uşor şi se risipea în întuneric, purtată de vânt.

Vocile îl treziră brusc pe popa Vujadin. Iritarea care se adunase toată ziua în el se învolbură brusc şi ajunse la culme. Popa tremura şi bolborosea cu glas tare:

— Astea nu se astâmpără nici noaptea; se foiesc pe întuneric, îşi fâlfâie torţele şi-şi flutură mânecile şi basmalele.

Străinele pe care le privise de dimineaţă ascuns după brad; amurgul şi căutarea chinuitoare a urmelor pierdute în beznă; şi acum, noaptea asta surdă, cu focul prin care, ca printr-o fereastră roşie, deschisă brusc în noapte, se vedeau bărbaţii agitând lopeţile şi femeile mişcându-se şi fluturând. Toate acestea erau realitatea lui tainică, plină de chinuri şi de amar,

care se transforma în ură. Nicio urmă din cealaltă realitate, din cea adevărată; nicio urmă de popa Vujadin care slujea la biserică, îi spovedea pe ţărani şi se ducea la oraş în zilele de târg, iar femeile şi copiii întâlniţi în drum se dădeau la o parte speriaţi ca să-i facă loc şi-i sărutau mâna. Nimic din ceea ce l-ar fi putut trezi şi împiedica să facă aşa cum vroia şi cum îl îndemna totul din el.

Bolborosind într-una, popa străbătu în goană, ca un om fugărit, livada de pruni, apoi pridvorul întunecos al casei şi se pomeni în odaia lui, la geamul care dădea spre ograda bisericii şi spre aria Tasićilor. Lovindu-se de lucrurile din odaie, de care nu-şi mai amintea, popa dibui arma de vânătoare totdeauna încărcată şi prinsă pe perete. Şi, fără s-o ducă măcar cum trebuie la umăr, trase un foc spre aria luminată. Smucirea armei, care-i întinse mâinile de parcă ar fi vrut să-şi ia zborul şi-l lovi apoi în piept, zguduindu-l, îi făcu plăcere. Până şi izbitura îi plăcu. Popa descarcă şi a doua ţeavă. Abia atunci se auziră de pe arie ţipete de femei şi vaiete prelungi. Torţele se clătinară şi căzură, oamenii se împrăştiară care încotro; pe arie rămase doar focul, care ardea mai la o parte. Se auziră apoi şi glasuri bărbăteşti. Dar pe toate le acoperea glasul unei bătrâne care se jeluia fonfăit şi agale:

— Jovo, mamă, ne-o ucis!

Plumbii aceştia, trimişi în noapte spre aria Tasićilor, vesteau biruinţa definitivă şi deplină a realităţii lăuntrice, căreia popa Vujadin i se împotrivise atâta vreme şi pe care o tăinuise atât de greu până atunci. Împins de logica aceleiaşi realităţi, popa dibui în întuneric şi găsi pe-o etajeră un cuţit mare, de Foča; şi, astfel înarmat, fugi în noapte.

Curând, trecu Rzavul, în zilele acelea ale anului mic şi cald. Când ajunse pe malul celălalt al apei, istovit şi cu răsuflarea tăiată, se aşeză pe nisip, printre răchitele tinere. Acolo, bâiguind într-una, îşi răcori cu apă pieptul şi fruntea, spălându-şi parcă o rană.

A doua zi se împrăştie prin târg şi prin sate vestea că popa Vujadin, scrântindu-se la minte, trăsese cu puşca în aria lui alde Tasić, şi că fugise în pădure, de partea cealaltă a Rzavului. Asemenea lucru era greu de crezut şi nimeni nu-l putea înţelege şi lămuri. Mai ales târgoveţii, care-l preţuiau pe popa Vujadin mai mult decât enoriaşii lui din sat, nu-şi mai reveneau din

uimire. Sătenii, care primesc toate mai rece şi mai simplu, se minunau şi-l căinau în felul lor. În ziua aceea era zi de târg. Sătencele, pornite spre târg sau venind dintr-acolo, se opreau din drum şi, după ce-şi dădea bineţe – ca furnicile care se adulmecă – mai mult cu ochii decât rostit, aduceau imediat vorba despre popa Vujadin şi se închinau „unuia Dumnezeu, mare şi milostiv”, să le aibă în pază pe ele şi pe tot omul.

În târg erau pe atunci mulţime de jandarmi şi de fraicori[39], care îi urmăreau pe răsculaţii din Nevesinje. Acum, porniră toţi să-l caute şi să-l prindă pe popa Vujadin. Sătenii veneau să anunţe că-l văzuseră în cutare şi cutare pădure, cum se holba în jurul lui, zdrenţuit, desculţ şi cu capul gol, cu un cuţit în mână. Dar până să ajungă jandarmii acolo, popa dispărea fără urme. Uneori, noaptea, smintitul îi speria pe ciobani, prin pădure, şi când ei fugeau înspăimântaţi, se încălzea la focurile lor. Aşa s-a şi trădat, din pricina unui foc care se vedea de departe. Când au sosit jandarmii acolo, abia în zori, pe popă îl furase somnul şi dormea lângă focul aproape stins. Şi, cum n-a vrut să se lase prins, au trebuit să-l lege.

A doua zi, jandarmii l-au trecut prin târg. Cu mâinile legate la spate (capetele lanţurilor le ţineau jandarmii), popa mergea cu capul gol, cu paşi grăbiţi nefiresc. Capul şi-l lăsase tare pe spate, aşa că părul lung şi cărunt îi cădea pe umeri. Buza de jos şi-o ţinea strânsă între dinţi, iar ochii îi avea pe jumătate închişi. Pe faţa lui ridicată spre cer nu se vădeau semne de nebunie, ci o foarte dureroasă suferinţă de mucenic. Numai când şi-a coborât privirea, i s-au văzut ochii injectaţi de sânge, tulburi şi îndobitociţi. Şi nu era fiinţă vie care să nu-l căineze. Femeile plângeau. Jandarmii, care se simţeau stingheriţi, au încercat să-l lase nelegat, dar popa se smuci imediat şi dădu să fugă. Aşa, în lanţuri, l-au trimis la Sarajevo. Acolo, în spitalul cel mare din Kovać, într-o odaie întunecoasă, popa Vujadin mai trăi vreo zece ani, fără să ştie nimic, nici de el, nici de lume.

Cu nefericitul popă Vujadin se stinse familia Porubović. În parohia Dobrunului veni preot străin. Şi popa Vujadin fu dat uitării înainte de a-şi sfârşi zilele în ospiciul din Sarajevo. Prin sate, mai era pomenit în treacăt doar, când venea vorba („Asta s-a întâmplat în vara când s-a smintit popa Vujadin...”). La oraş,

[39] *Fraicori* – detaşamente de voluntari.

soarta rea a popii Vujadin stârni mare emoţie; oamenii se gândiră încă mult timp la ea şi vorbiră încă multă vreme. Năpasta era nemaipomenită şi părea atât de sinistră şi de neaşteptată, încât fiecare, în compătimirea lui pentru nefericitul popă, ascundea şi-un pic de teamă inconştientă pentru sine şi pentru soarta alor săi. Fără să vrea, fiecare încerca să găsească o cauză şi-o explicaţie a nenorocirii întâmplate, ca să-şi uşureze astfel inima şi să-şi potolească gândul cel greu. Dar oricât încercau târgoveţii să-şi amintească vreun lucru mai neobişnuit din viaţa popii Vujadin, nu izbutea nimeni să descopere nimic. Soarta popii li se ivea în faţă, simplă şi inexplicabilă: copil trist, tânăr singuratic, bărbat nefericit. Mai apoi, amintirea popii Vujadin şi a pătimirii lui începu să pălească şi la oraş; dar înainte de a se fi stins cu totul, ea reînvie amintirile altor nenorociri şi altor vremuri, demult uitate. Astfel. În desele discuţii despre familia Porubović, se ajungea nu numai la tatăl şi la bunicul popii Vujadin, ci şi la străbunicul lui, Melentije, faimosul protopop de pe vremuri al Dobrunului; şi, prin el, se ajungea şi la *vremurile Anikăi*.

Mula Ibrahim Kuka trezi primul amintirea Anikăi. Lui îi plăcea să pară om învăţat şi misterios, deşi de fapt nu era decât un leneş blajin şi-un ignorant, trăind din faima şi din averea bunicului său, faimosul *muteveliu*[40] Mula Mehmed, om înţelept şi scriitor de cărţi, care trăise o sută şi unu de ani. În cărţile şi însemnările rămase de la Mula Mehmed se aflau scrise toate câte se petrecuseră cândva în târg şi tot ce bătrânul aflase că se întâmpla în lume. Erau notate acolo inundaţiile, anii de secetă, războaiele de aproape şi de departe, eclipsele de soare şi de lună, ciudatele semne cereşti care se iviseră cât trăise el şi tot ce tulburase pe vremea aceea târgul şi lumea lui. Pe lângă vestea că într-un oraş din Germania se născuse diavolul şi că fusese închis într-o sticlă fiindcă nu era mai mare de-o şchioapă, şi că multă lume se ducea să-l vadă, se mai afla vestea despre un general creştin, numit Bunaparta, care trecuse în Misir[41] cu dorinţa smintită de-a se război cu sultanul. Iar câteva pagini mai încolo, lângă vestea că în paşalâcul Belgradului se răzvrătiseră raialele mânate de oameni răi, şi că săvârşiseră fapte necugetate, se afla şi următoarea însemnare:

---

[40] *Muteveliu* – administrator al unei fundaţii.

[41] Misir – numele turcesc al Egiptului.

„În zilele aceluiaşi an, porni pe căi greşite o femeie din târgul nostru, o ghiaură (Dumnezeu să-i lovească pe toţi necredincioşii!), care într-atât de ticăloasă şi de samavolnică se făcu, încât se duse vestea de stricăciunea ei până dincolo de uliţele târgului. Mulţi bărbaţi umblat-au la ea, şi mai tineri şi mai copţi, şi multă tinerime se spurcă acolo. Căci ea călcat-a în picioare şi stăpânirea, şi legea. Dar se găsi o mână care să-i plătească, iar ticăloasa săvârşitu-s-a după faptă. Şi în lume se făcu iarăşi rânduială şi oamenii îşi aduseră iar aminte de poruncile celui atotputernic."

Mula Ibrahim citi în dugheană însemnarea aceasta: dintre bătrâni, unii prinseră să-şi aducă aminte lucruri auzite de demult, pe vremea copilăriei lor, din povestirile altor bătrâni; şi aşa, se află iar despre vremurile Anikăi, peste care se aşternuse uitarea.

Iată cum a fost.

I

Uitate erau, demult, vremurile când Anika se război cu toată lumea creştină şi cu toate mărimile laice şi bisericeşti, dar mai ales cu protopopul Dobrunului, Melentije. Odinioară însă, au fost ţinute minte şi s-a povestit mult despre ele; iar în discuţii, oamenii luau ca măsură sigură a timpului „vremea când Anika făcea prăpăd".

În târg, unde bărbaţii şi femeile se aseamănă unii cu alţii cum se aseamănă oile între ele, se întâmplă ca soarta să mai aducă pe lume, aşa cum aduce vântul sământa, vreun copil neobişnuit şi care se face cunoscut prin belelele şi buclucurile pe care le pricinuieşte, până când i se scurtează şi lui picioarele, iar vechea rânduială se reaşază în oraş.

Tatăl Anikăi era brutarul Marinko Krnojelac. În tinereţe Marinko fusese vestit pentru frumuseţea lui aproape femeiască, dar îmbătrânise repede şi se lenevise înainte de vreme. Cam pe când avea vreo patruzeci de ani, trecând pe la livada lui de pruni aflată în afara oraşului, dincolo de râu, Marinko află acolo un ţăran drumeţ, care culegea prune împreună cu fiu-său. Marinko îl ucise pe loc, cu un par. Copilul ţăranului izbuti să scape cu fuga. Ucigaşul, prins de zapcii chiar în dimineaţa aceea, fu judecat la Sarajevo şi osândit la şase ani muncă

silnică. Cei ce se aflau pe atunci la Sarajevo povesteau că-l văzuseră zăngănindu-şi lanţurile şi cărând var, împreună cu alţi puşcăriaşi, prin mahalaua Žuta Tabija. Patru ani de puşcărie Marinko i-a făcut la Vidin. Când se întoarse acasă, îşi aduse şi nevastă din lume, căci nevasta dintâi, cu care n-avusese copii, murise pe când el se afla la puşcărie. Apoi brutarul îşi văzu mai departe de meseria lui, trăind tihnit, cum trăise înainte de a-l lovi nenorocirea aceea.

Nevasta de-a doua, Anda, o femeie mult mai tânără decât el, stătea veşnic îndoită de mijloc şi avea pe faţă o expresie de chin potolit, iar în ţinută ceva distins, străin şi timid. Oamenii n-o iubeau şi n-o preţuiau. Credeau toţi că fusese găsită la puşcăria din Vidin şi îi spuneau vidineanca. Marinko se căznea zadarnic să-i convingă că se înşelau şi că ea era fata brutarului la care muncise un timp, după ce-şi terminase osânda.

Aceasta a fost mama Anikăi. Cu ea, Marinko a mai avut un copil, mai mare decât Anika, un băiat, Lale, alb la faţă, subţire, cu nişte ochi minunaţi şi zâmbitori, dar slab de minte. Lale îşi petrecu copilăria lângă maică-sa, apoi începu să-l ajute pe taică-său în meserie. De umblat cu ceilalţi flăcăi nu umbla, nu bea, de fumat nu fuma, şi nici nu se uita după fete.

Când s-a născut şi cum a crescut Anika, nu-şi amintea nimeni.

Lângă o mamă tăcută şi ursuză, creştea o fetiţă slăbuţă şi înaltă, cu nişte ochi mari, sfidători şi plini de neîncredere, şi cu o gură care, pe feţişoara ei, părea prea mare şi oricând gata de plâns. Creştea, dar numai în înălţime. Mama îi lega băsmăluţa pe cap într-un fel deosebit, nu cumva să i se vadă vreun firişor de păr: astfel, copila părea şi mai ciudată, şi mai slabă. Zburlită şi colţoasă, ea umbla veşnic îndoită din şale, ruşinată parcă de înălţimea ei, cu gura strânsă a sfidare şi cu ochii în jos. Fireşte, nimeni nu-i dădea nicio atenţie fetiţei acesteia a lui Krnojelac care, pe lângă că era neînsemnată, mai ieşea şi rar din casă, ducându-se numai până la prăvălia lui taică-său şi înapoi.

Odată, la jumătatea unei ierni lungi şi umede, veni o Bobotează neobişnuită, fără gheaţă şi fără zăpadă. Alaiul credincioşilor călca prin băltoace de noroi. Ripidele sclipeau. Oamenii îşi mijeau ochii din pricina unui soare timpuriu şi nesănătos. Apa din care fu scoasă crucea n-avea pic de gheaţă în ea şi era verzuie şi tulbure, ca primăvara.

La intrarea şi la ieşirea din biserică, ochii tuturor se aţintiră miraţi asupra fetei lui Krnojelac. Deşi încă subţirică, fetiţa aceea slăbuţă şi gârbovă se albise la faţă, se îndreptase şi se împlinise în timpul iernii. Ochii i se făcuseră mai mari, gura mai mică. Fata purta o haină de atlas, de-o croială neobişnuită. Oamenii întorceau capul după ea. Mulţi se întrebau cine o fi şi a cui o fi fata asta care vine singură la biserică, căci, într-adevăr, părea venită din alt oraş, din altă lume.

Iar Anika trecu agale prin mulţime, cu un mers nou şi cu un chip nou, fără să privească nici în jos, nici la vreunul din cei ce se uitau la ea, ci drept spre uşa bisericii către care mergea. În uşă se întâlni, aproape ciocnindu-se, cu un bărbat, Mihailo Nikolin, poreclit Străinul. O clipă, se zăpăciră amândoi şi se opriră, el mai mult decât ea; apoi trecură pragul, unul lângă altul, cam în aceeaşi clipă.

Duminica următoare, după Bobotează, se întâlniră la aceeaşi uşă, dar acum nu din întâmplare. Mihailo o aştepta şi se duse la ea. Iar lumea, mirată de schimbarea bruscă şi neobişnuită a Anikăi, se mira de asemenea că Mihailo, care nu umbla nici cu fetele de vârsta lui, o aşteaptă şi-o petrece pe ea. Târgul nu mai contenea să vorbească despre fata lui Krnojelac, care devenise dintr-odată domnişoară, şi încă aşa fel, încât se deosebea şi la chip şi la port de toate celelalte femei.

Dar această primă ieşire nu zăpăci numai lumea, ci şi pe Anika însăşi. Fata începu să se uite cu alţi ochi în jurul ei. Şi, descoperind parcă pentru prima dată că are un trup, începu să se îngrijească şi să se privească.

În anul acela, primăvara îşi făcu loc încet şi cu toane. Când vremea era frumoasă, Anika ieşea în curte, respira adânc şi clipea din ochi. O obosea umblatul, dar îndată ce intra în casă simţea cum o trec fiorii şi, fiindcă odaia i se părea rece şi întunecoasă, ieşea din nou în curte. Iar când soarele apunea pe după zidul curţii, Anika fugea zgribulită de umbra care începea să se întindă şi se căţăra cât putea mai sus, doar-doar o mai vedea odată soarele, în zilele reci, cu lapoviţă şi cu cer mohorât, Anika rămânea în casă, aprindea focul şi stătea acolo, privind jocul flăcărilor. Descheindu-şi bluza, îşi punea o mână ceva mai jos de subsuoară, la locul unde, pe coastele slăbuţe ale fetelor, începe să se desprindă şi să crească sânul. Acolo, pielea e mai întinsă şi mai netedă decât pe tot trupul. Şi ea îşi apăsa ore

întregi locul acela, privind focul şi oalele de pe plită, ca pe nişte ochi; şi toate îi spuneau câte ceva, cu toate stătea de vorbă. Iar când o striga cineva şi trebuia să-şi ia mâna de la sân şi să iasă din casă, tresărea ca trezită din somn. Apoi, când se întorcea şi se aşeza din nou lângă foc, nu-şi mai putea găsi, multă vreme, astâmpăr; i se părea că n-o să mai poată dibui, cu niciun chip, locul unde-şi ţinuse mâna; avea atunci senzaţia că adineauri, când fusese strigată, scăpase ceva de preţ, într-o apă tulbure şi adâncă.

Aşa trăia fiica lui Krnojelac, copleşită cu totul de gândurile despre sine, tăcută, nepăsătoare faţă de lume. Şi se făcea din zi în zi mai mare şi mai frumoasă. Aşa trecea, repede şi tainic, timpul fetei; vara, toamna şi din nou iarna. Duminica şi de sărbători Anika se ducea la biserică, însoţită de-o vecină palidă şi slăbuţă. La început, Mihailo o aştepta totdeauna în curtea bisericii şi schimba o vorbă, două cu ea. Încet, încet însă începură să se apropie şi ceilalţi flăcăi. Fata frumoasă şi voinică, răsărită acum pe deplin din copila sfioasă şi slăbuţă a lui Krnojelac, deveni în iarna următoare ţinta principală a dorinţelor bărbăteşti şi a bârfelilor femeieşti.

În aceeaşi iarnă muri şi Marinko. Fiul său, Lale, preluă şi-i continuă munca. Deşi tânăr şi netot, el se dovedi muncitor bun şi menţinu muşteriii tatălui său.

Anda, care şi până atunci trăise ca o umbră, se gârbovi şi se uscă şi mai mult. Fiică-sa, cu care niciodată nu se iubise şi nici nu se înţelesese prea bine, era acum la vârsta când fetele sunt egoiste, închise în ele, fără inimă şi fără pic de atenţie faţă de părinţi şi de mediul înconjurător. Singurul fir care o legase pe vidineancă de oraşul acesta pierise. Ea încetă cu totul să mai vorbească. Nu plângea. Se uita doar, cu o privire pierdută, la toate din jurul ei. Şi n-a avut nevoie să zacă de vreo boală ca să se stingă. A murit, în vara aceluiaşi an, când Anika nici n-apucase încă să-şi scoată doliul de pe urma lui taică-său.

Pentru ca fata să nu rămână singură, se mută în casă mătuşa Plema, sora vitregă a răposatului Marinko, o văduvă foarte bătrână şi pe jumătate oarbă, care avusese o tinereţe furtunoasă şi nefericită; dar se scursese atâta vreme de când mătuşa Plema îşi trăise necazurile şi patimile tinereţii, încât nimeni, nici chiar ea, nu mai putea să-şi amintească din ce anume fuseseră săvârşite. Între mătuşa aceasta şi Lale cel

nătâng, trăia Anika. Moartea părinţilor, golul care se crease în jurul ei, doliul pe care-l purta nu făceau decât să sublinieze şi mai mult marea ei frumuseţe şi firea ei ciudată.

Anika se făcuse cu un cap mai înaltă decât frate-său. Şi tot mai creştea, şi se împlinea. Se schimba mereu. Privirea i se făcuse deschisă, ochii ei întunecaţi căpătaseră o nuanţă viorie, pielea îi devenise mai albă, mişcările mai line şi mai fireşti. Tot târgul nu vorbea decât despre măritişul ei. Despre asta îi vorbeau, fireşte, şi flăcăii, lângă biserică. Ea îi privea pe toţi la fel şi-i asculta liniştită; cel mai des şi mai îndelung îl asculta pe Mihailo, dar nu-i răspundea niciodată nimic precis. Vorbea cu glas stins şi înăbuşit, aproape fără să-şi mişte buzele drepte şi pline, dar încă niţeluş palide. Cuvintele ei, de cele mai multe ori monosilabice, nu lăsau niciun ecou, ci se stingeau şi se ştergeau cu desăvârşire, de cum le rostea. De aceea tuturor le rămânea mult mai viu în amintire chipul decât glasul şi cuvintele ei.

Dar cu cât fata era mai enigmatică şi mai cu toane, cu atât vorbea târgul mai mult despre ea şi despre măritişul ei; iar în legătură cu măritişul acesta, la început se pomenea de obicei numele lui Mihailo.

Mihailo venise în târg acum şase ani, ca băiat de prăvălie la jupân Nikola Subotić. Jupân Nikola făcea afaceri cu vite şi cu piei, şi cum treburile îi mergeau bine ar fi fost printre primii, dacă n-ar fi avut două patimi care-l rodeau: hoinăreala şi jocurile de noroc. Nicăieri nu-şi afla liniştea. Rămăsese văduv de tânăr şi nu se mai însurase. Om de mare curaj şi de-o forţă şi inteligenţă puţin obişnuite, era foarte norocos şi în afaceri, şi la joc. Marele lui noroc fusese însă faptul că, cu vreo opt ani în urmă, la Sarajevo, îl luase la el pe Mihailo. Mai întâi cu leafă, apoi la parte. Căci, pe când jupân Nikola călătorea mereu şi alerga după norocul acela al jocului care te lasă cu mâinile goale, Mihailo avea grijă şi de casă, şi de prăvălia din Višegrad, făcând afaceri mici, dar fără riscuri, şi împărţind cinstit câştigul. Astfel, îşi câştigase un prestigiu definitiv în târg. Căci la început, târgul îl primise cu duşmănie şi neîncredere, ca pe orice străin. Mihailo izbutise să realizeze singurul lucru cu care se putea menţine printre localnici: făcuse avere şi-şi consolidase poziţia.

Acum, Mihailo trăia singur, în casa stăpânului său. De gospodărie îngrijea o bătrânică, rămasă acolo încă de pe vremea când jupân Nikola fusese însurat. Om cu carte, priceput

în afaceri şi pe de-a-ntregul devotat muncii, Mihailo ducea pe umeri cea mai mare parte a treburilor şi-a răspunderii. Altminteri, ai fi zis că se străduie să nu se deosebească prin nimic de ceilalţi târgoveţi. Făcea tot ce făceau şi ceilalţi flăcăi, chefuia, bea şi cânta cu ei. Mulţi încercaseră să-l însoare, dar el îi refuzase totdeauna, fie cu o glumă, fie tăcând. De aceea rămăseseră toţi foarte miraţi iarna trecută când începuse să se întâlnească şi să vorbească cu Anika. Dar şi mai mult se mirară primăvara, când Mihailo renunţă s-o mai aştepte pe fată. Oamenii se întrebau ce-o fi putut să se întâmple între fata cea ciudată a lui Krnojelac, şi Mihailo ăsta, despre care şi aşa nu prea ştiau nimic, şi se pierdeau în presupuneri. Cercul de tineri din jurul Anikăi se lărgi însă din ce în ce şi deveni tot mai agitat, aşa că lumea încetă să mai vorbească de Mihailo. Şi nimeni din tot târgul acesta stătut n-ar fi putut ghici ce-l despărţise pe Mihailo de Anika, fiindcă nimeni n-ar fi putut bănui ce ascundea fostul lefegiu al lui jupân Nikola în dosul înfăţişării lui de om liniştit şi harnic.

Familia lui Mihailo, armurieri din tată şi fiu. Era din Sandžak, dar bunicu-său părăsise încă din tinereţe Nova Varoš, stabilindu-se în Prizren. Acolo, tatăl lui Mihailo făcuse avere frumoasă cu meseria părintească, iar unul din unchi ajunsese preot. Şi pe Mihailo, care pricepea slovele şi iubea cartea, familia vrusese să-l popească. Băiatul era slăbuţ, căci, trăgându-se din a patra generaţie de armurieri trăiţi în condiţii mai bune şi lucrând mereu aceeaşi meserie, se rafinase şi devenise mai subţire. Dar taică-său muri înainte de vreme, iar Mihailo rămase şi el armurier, împreună cu frate-său mai mare.

După moartea tatălui, Mihailo şi frate-său mai mare munciră şi locuiră laolaltă. Fratele lui Mihailo intrase în al douăzeci şi treilea an al vieţii, dar nici nu voia să-şi caute nevastă, nici nu-l lăsa pe mezin să se însoare înaintea lui. Mihailo îndura greu dorul de femeie, dar îi era ruşine să se certe cu frate-său şi să se despartă de el din pricina asta. Într-o zi, pe când se întorcea de la o moşioară din Ljubižda, flăcăul, chinuit de dorinţă, intră în hanul Krstinoaiei, de la răspântia cea mare.

Afară era încă zăpuşeală, iar în han nu se afla decât Krstinoaia, o femeie de vreo treizeci de ani, roşcovană şi cu forme pline. Pe când stăteau de vorbă amândoi, ea se dădu

foarte aproape de el; tremurând din tot trupul, Mihailo întinse o mână, pe care femeia n-o respinse. Tocmai atunci se ivi însă de undeva Krsta, soţul bolnăvicios şi ursuz al hangiţei, care, după câte părea, trăia cu totul sub papucul nevestei lui sănătoase şi descurcăreţe. Krstinoaia îi şopti lui Mihailo să vină a doua zi, către seară. În seara următoare când, răsuflând greu şi agitat, sosi la han, Mihailo încă nu era pe deplin convins că asemenea lucru e posibil şi că se va realiza. Iar când, într-adevăr, ea îl întâmpină şi-l duse într-o odaie nelocuită, flăcăului i se păru că-şi leapădă de pe el o povară de nesuportat şi că în faţă i se deschide lumea mare şi frumoasă a lui Dumnezeu.

În luna aceea, Mihailo mai veni la han de vreo două ori, noaptea, în taină, şi se întoarse în oraş la fel de nevăzut, dar plin de-o imensă fericire amoroasă. Nu se gândea deloc la Krsta, care şi aşa era o umbră de om; nu dădea nicio atenţie vorbelor Krstinoaiei care, visând la viitorul şi la soarta ei, spunea că poate s-o îndura Dumnezeu şi cu ea odată şi-o va scăpa de soţ. Iar când veni a patra oară, n-o găsi pe hangiţă la ulucă. Mihailo stătu s-o aştepte puţin şi atunci auzi mai întâi o ceartă furioasă, apoi nişte ţipete venite din odaia în care de obicei îşi întâlnea ibovnica. O clipă, flăcăul simţi că îngheaţă, dar porni spre odaia cu pricina. Când deschise uşa, îi văzu pe Krsta şi pe Krstinoaia, luptându-se, încleştaţi. Krsta ţinea în mâna dreaptă un topor, dar femeia îl apucase în aşa fel, încât nu putea să facă nicio mişcare. Gâfâiau amândoi, istoviţi de luptă şi-şi aruncau sudălmi şi frânturi de fraze rămase din cearta pe care o încheiau în felul acesta. Când Mihailo, uluit şi nepricepând nimic, se opri în prag, Krstinoaia izbuti să-şi doboare soţul. Căzu şi ea odată cu el, fără să-i lase o clipă mâna în care ţinea toporul. Se prăbuşi peste el ca o fiară, ca o avalanşă, ca un potop de ape, ca un bolovan ţintit şi aruncat de undeva; îşi apăsa bărbatul cu mâinile, cu pieptul, cu genunchii, cu toată puterea şi greutatea ei. Krsta dădea din picioare încercând, încordat, să se ridice; dar ea se întinse şi mai mult peste el, apăsându-l şi cu bărbia. Fiindcă nu vroia să se ridice, ca nu cumva să slăbească apăsarea, fie şi a celui mai neînsemnat muşchi, femeia ridică doar ochii spre Mihailo şi strigă înăbuşit, cruţându-şi parcă glasul:

— Picioarele! Ţine-l de picioare!

S-a aşezat el oare atunci pe picioarele soţului doborât şi a lăsat-o pe Krstinoaia să-i scoată cuţitul de la brâu? Făcuse, într-

adevăr, asta? Iată întrebarea pe care şi-o punea de opt ani, zi şi noapte, aşa cum mânca şi cum dormea, ba mai des chiar. Şi de fiecare dată, după ce trecea prin văpăile focului nevăzut de nimeni, îşi răspundea mai întâi că nu, că ar fi de necrezut, că asemenea lucru nu e îngăduit, nu se poate face; mai apoi însă, înlăuntrul lui se cobora întunericul, şi-n bezna aceea îşi spunea adevărul: că făptuise nelegiuirea, că se aşezase peste picioarele soţului doborât, că simţise cum femeia îi scoate cuţitul de la brâu şi cum îl loveşte pe Krsta de trei, de patru, de cinci ori, la nimereală, femeieşte, între coaste, în pântec, în şold. Da, făcuse fapta asta de necrezut, lucrul acesta cu neputinţă de făcut. Şi nelegiuirea lui groaznică şi ruşinoasă îi stătea mereu în faţă, neclintită, ireparabilă.

Apoi fugise afară şi se aşezase pe ghizdul cişmelei hanului care murmura în liniştea nopţii (lui i se părea că duduie), şi-şi muiase amândouă mâinile în apa rece.

Când îşi venise în fire, mai tremura încă. În minte i se desfăşurară cu o viteză de necrezut cele văzute şi auzite mai adineauri. Iată ce însemnau, de fapt, luna de extaz şi fericirea care-i susurase în suflet şi unduise luminoasă, fără bănuieli şi fără gând la nenorocire. Lucru ciudat, în loc să cugete la grozăvia şi la ticăloşia petrecută sub ochii lui şi cu participarea lui, gândul, ca înnebunit, i se întorcea la fericirea de-o lună, dorind s-o sluţească şi s-o înjosească. Ca o lumină şi ca o trezire, prindea din ce în ce mai mult rădăcină gândul că tot ce se întâmplase între el şi Krstinoaia, totul, de la început, fusese la fel de groaznic, de ruşinos şi de crud. Nu mai simţea nici urmă din setea amoroasă şi nici din fericirea care clocotise în el timp de-o lună de zile. Şi toată fiinţa îi era acolo, neînsemnată şi invizibil de măruntă, cauză şi unealtă. Căci acolo se aflau socoteli mari, de care el habar n-avea, şi pe care Krsta şi Krstinoaia se căzneau demult să le descurce, iar acum le încheiaseră definitiv. Se simţea trădat, ruşinat, furat, strivit pe vecie; simţea că în jurul lui s-a strâns un laţ pe care-l trag, fiecare spre partea lui, bărbatul şi nevasta, cu o ură adâncă şi învechită, mult mai mare şi mai puternică şi decât ei, şi decât el. Iată, aceasta i-a fost fericirea.

L-a trezit din gânduri glasul Krstinoaiei, care-l chema prin uşa crăpată, stins, aproape în şoaptă. Mihailo s-a ridicat şi s-a

apropiat de ea. Ţinându-se cu mâna stângă de uşă, femeia i-a întins cu dreapta cuţitul şi i-a spus cu glas firesc, sec şi şoptit:

— Ia-l. Ţi l-am spălat.

El a simţit clar ce-o să se întâmple dacă o să atingă măcar cuţitul; de aceea s-a dat brusc la o parte; apoi, imediat, i-a tras cu mâna dreaptă o lovitură cumplită femeii, care, dând drumul la uşă, s-a prăbuşit în odaie, cu o bufnitură surdă. Lovitura lui n-avea nimic comun cu cele pe care ea le dăduse unui trup pe jumătate mort. Uşa rămase larg deschisă. În odaie, ardea liniştit lumina slabă a unei lumânărele de ceară şi zăcea Krstinoaia, leşinată, lângă cadavrul lui Krsta, acoperit cu o rogojină. Mihailo ieşi repede la drum. Cişmeaua gâlgâia zgomotoasă iar apa, care umpluse jgheabul de piatră, se revărsa pleoscăind.

Ajunse în oraş nevăzut de nimeni, înainte de revărsatul zorilor. Avea de gând să-şi schimbe hainele, să aştepte dimineaţa şi să se predea justiţiei. Dar când sosi acasă, când trecu prin curte, când îşi văzu casa, odaia, lucrurile cunoscute, aşa cum fuseseră de totdeauna, şi înainte de noaptea aceasta şi înainte de fericirea dragostei de-o lună, începu să-şi facă loc în el tot mai repede şi mai clar gândul că nu trebuie să se predea, că arestarea lui ar fi arestarea unui nevinovat, că nu e vinovat de acuzaţiile care i s-ar aduce! Vina lui era alta, mai gravă, dar pe zapcii şi pe judecători i-ar fi simţit ca pe-o nedreptate şi-ar fi fost gata să fugă, să se apere de ei, să lovească şi să ucidă din nou, la nevoie. Mihailo tremura, înfrigurat; vederea i se întunecase şi totul era răscolit în el; dar se gândea tot mai clar şi mai precis nu numai că nu trebuie să se predea, ci şi că nu trebuie să se lase prins. Şi se hotărî să fugă.

Flăcăul acesta nefericit, fiu de armurier şi preot nerealizat, se judecă pe sine şi pe alţii în dimineaţa aceea şi izbuti să fie mare, drept şi infailibil în nenorocirea lui. Se înşela doar în privinţa timpului. Măsurat în raport cu ceea ce se petrecea în el, i se părea că timpul trece mult mai încet decât trecea în realitate.

Tocmai îşi schimbase hainele şi-şi pregătea, pentru fugă, cele câteva lucruşoare de care nu se putea lipsi, când intră Ievra, sluga casei, şi începu să-i povestească ce auzise prin vecini. Tot târgul, care începuse să se trezească, povestea cum azi-noapte tâlharii atacaseră hanul Krstinoaiei, îl uciseseră pe Krsta şi-o răniseră pe hangiţă. Deşi rănită, Krstinoaia însăşi povestise totul

şi-i descrisese amănunţit pe „tâlharii greci” care atacaseră hanul.

În timp ce Ievra vorbea, Mihailo se hotărî ca, din moment ce întârziase şi nu izbutise să plece înainte de trezirea târgului, să mai rămână un timp în casă şi să aştepte acolo confirmarea veştii acesteia, care semăna a minune de necrezut. Iar dacă au să apară zapcii sau alţi oameni ai autorităţilor, el o să fugă prin grădină spre zăvoiul cu răchite.

Mai târziu ieşi în oraş, prudent, dar hotărât să ucidă sau să se lase ucis dacă va fi bănuit şi dacă vreun zapciu se va apropia de el.

Cu mâna pe cuţitul ascuns, cu dinţii strânşi, încercând să-şi înfrângă tremurul, Mihailo străbătu uliţele, mirându-se singur că oamenii n-aud cum îi bate şi cum îi bubuie inima dezlănţuită. Părea calm, asculta tot ce se povestea despre atacarea hanului Krstinoaiei şi tot ce vorbeau oamenii cu prilejul acesta despre hangiţă. Ba chiar găsi putere să spună şi el câte un cuvânt.

Zile întregi trăi fără somn şi fără mâncare, prelungindu-şi viaţa clipă cu clipă.

După câteva zile, era vădit că Krstinoaia îşi menţinea declaraţiile despre tâlharii necunoscuţi şi că nimeni nu se îndoia de spusele ei; hangiţa se însănătoşise; purta doliu după bărbatu-său şi vedea mai departe de treburile hanului; atâta doar că-şi adusese în casă o soră, văduvă, cu un băieţel, ca să nu fie singură. Abia atunci, când îşi dădu seama că primejdia trecuse, Mihailo simţi că-l părăsesc puterile şi căzu la pat.

Dar nu se trădă nici în delirul cel mai crunt. Iar după vreo trei săptămâni, când se însănătoşi, văzu că hangiţa ştiuse să păstreze taina. Şi-atunci, cu un calm de care mai târziu se minună el însuşi, începu să pregătească, încet şi pe îndelete, tot ce trebuia pentru plecare, ca să nu stârnească nici bănuielile lumii, nici bănuielile familiei. Frate-său era lacom din fire, Mihailo folosi meteahna aceasta; îi lăsă prăvălia şi, luând o parte din ce-i revenea, în bani gheaţă, căpătă consimţământul lui de-a pleca în lume. Şi pregăti totul cu atâta iscusinţă, încât, într-o bună zi, părăsi târgul fără ca plecarea lui să dea loc la vreo bănuială sau să mire pe cineva.

Dar de îndată ce trecu după primul deal şi nu-şi mai văzu ogorul şi stâna din Ljubižda, curajul îl trăda şi liniştea îl părăsi. Se simţi blestemat şi hăituit. Umbla pe poteci şi pe scurtături, cu

întreruperi inegale, căuta drumuri şerpuite, numai ca să-şi piardă urma şi să se ferească, nici el nu ştia de cine. Când dispăru orice pericol real, începu să-i sporească spaima şi să se desfăşoare jocul imaginaţiei nesănătoase şi al conştiinţei lui zdruncinate. Mihailo ocoli Nova Varoš, unde avea rude. Abia pe undeva, pe la Priboj, se apropie pentru prima dată de-un han şi-şi cumpără pâine şi tutun.

Cumpătat din fire şi crescut cu severitate de tatăl şi de fratele său mai mare, Mihailo fuma rar. Acum însă începu să fumeze mereu şi cu patimă. Îşi dădu seama ce comoară e scânteiuţa nestinsă din faţa ochilor şi fumul albăstrui care gâdilă ochii şi gâtul şi-i dă omului posibilitatea să verse o lacrimă fără să plângă, să tragă aerul adânc în piept şi să-i dea drumul afară, fără să se poată spune că a oftat. Din zilele acelea de pribegie, focul ţigării i-a luminat ani şi ani vederea sau i s-a mistuit între degete. Fumul, veşnic acelaşi şi veşnic altul, îi abătea gândul din capcanele spaimei şi, în clipele deosebit de fericite, îl arunca într-o stare de părăsire şi de uitare totală, îl hrănea ca o pâine şi-l îmbărbăta ca un prieten bun. Noaptea, visa că fumează aşa cum alţii visează că au întâlniri amoroase. Iar când visele i se transformau în coşmaruri şi-i aduceau cadavrul lui Krsta sau ochii Krstinoaiei, Mihailo, trezindu-se cu un geamăt, apuca tutunul cum ar fi apucat o armă sau cum prind, cei care nu dorm singuri, mâna fiinţei de-alături. Şi de cum scapără amnarul pe întuneric, iar tutunul prindea scânteia, se simţea uşurat, măcar într-o măsură, căci putea să-şi sufle în beznă, odată cu fumul nevăzut, şi povara de pe biata lui inimă neliniştită.

Mihailo pribegi într-una, tot mai departe, ocolind Višegradul care i se părea prea apropiat. Pe Romanija, la hanul cel mare al lui Obodaš, îl cunoscu pe jupân Nikola Subotić, care era veşnic pe drumuri, între Višegrad şi Sarajevo, şi se tocmi la el, ca gelep de vite. Aceasta i-a fost prima uşurare de când plecase de-acasă. Ce-i drept, nefiind deprins cu viaţa grea şi cu purtările grosolane, trebui să îndure şi să rabde multe, dar toate se topeau în faţa unei mari şi nebănuite fericiri: să te pierzi în muncă lângă alţi flăcăi, printre vite, prin târguri, unde veşnic mişună oamenii cărora treburile nu le dau o clipă de răgaz.

Astfel petrecu doi ani la Sarajevo şi pe drumuri. Apoi jupân Nikola îl scoase dintre ceilalţi flăcăi şi, după cum am văzut, îl luă părtaş şi-l mută în casa lui din Višegrad. La început, Mihailo nu

se simţi bine în oraşul acesta aşezat pe două râuri, strâns între munţi, cu locuitorii lui ironici şi neîncrezători; dar, cu timpul, începu să se apropie sufleteşte şi să se deprindă, până când îndrăgi definitiv şi oraşul, şi oamenii, de parcă i-ar fi fost rude. Aşa, şi chinul tainic i se micşoră şi-i deveni mai uşor de îndurat.

Anul trecut, când o văzuse pe fiica lui Krnojelac, parcă i se luminase un orizont nebănuit până atunci şi în care nici acum nu îndrăznea să-şi pună mari nădejdi. După atâţia ani se întâmpla pentru prima oară să treacă o zi şi o noapte fără ca să-l chinuie coşmarul negru şi înfricoşător în care se transformase demult amintirea uciderii lui Krsta şi dorinţa de a-şi vedea împlinită propria lui moarte. Îi era de ajuns ca să simtă cum prinde aripi numai gândul că pe lumea asta ar mai putea exista ceva care să-i aducă iar viaţa dinaintea zorilor acelora de la hanul Krstinoaiei.

Dar când trebui să meargă mai departe şi să treacă de la speranţe şi gânduri la faptă şi realizare, în faţa lui Mihailo se iviră piedici de netrecut, văzute şi ştiute numai de el. Lovit şi zdruncinat lăuntric din primii ani ai tinereţii, flăcăul nu mai era în stare să găsească drumul cel drept până la fată; se apropia de ea cu bucurie şi sinceritate pentru ca după aceea, dintr-odată, să tresară şi să dea înapoi. Căci ameţit şi fericit că o întâlnise pe Anika, Mihailo tremura în acelaşi timp din pricina Krstinoaiei pe care o purta în el. Mânat de-o pornire irezistibilă, pândea zâmbetele şi gesturile fetei, îi cântărea mai apoi, în singurătate, cuvintele; şi-i căuta în toate asemănarea cu Krstinoaia, temându-se totodată să n-o găsească cu adevărat. Pornirea aceasta îi otrăvea plăcerile, îi dădea o înfăţişare ciudată şi-l făcea să se poarte într-un fel neobişnuit faţă de Anika.

Astfel se scurse un an fără ca între cei doi tineri să se statornicească o înţelegere adevărată, dar şi fără să se ivească o ruptură definitivă. (Iar în timpul acesta, fata se făcea tot mai frumoasă, tot mai stranie, şi atrăgea tot mai mult privirile bărbaţilor.) Ruptura, inevitabilă în asemenea situaţii, avu loc în primăvara următoare, pentru un motiv cu totul neînsemnat.

Într-o zi, bătrâna Plema veni la Mihailo şi-i spuse că-l cheamă Anika. Lui nu-i prea venea la îndemână să meargă la ea acasă, dar acceptă şi se duse.

Casa lui Krnojelac era mai bogat împodobită decât ale celorlalţi localnici. Şi n-o deosebea atât bogăţia, cât ceva străin şi bătător la ochi, în culori, în mobile şi-n covoare. În casa ei, Anika i se păru mai înaltă şi mai ciudată. Îl chemase să-l întrebe ce-are de gând să facă de Sfântul Gheorghe. Era o disproporţie atât de mare între vocea ei voalată şi grea, între faţa ei albă şi fără zâmbet şi întrebarea cu totul neînsemnată pe care o pusese, încât Mihailo se simţi şi mai încurcat. După ce se înţeleseră şi după ce el făgădui că va merge negreşit la petrecerea de Sfântul Gheorghe „dacă o trăi”, Anika adăugă:

— Merg şi eu, dacă oi trăi, şi dacă nu mă mărit până atunci.

— Doar n-o să te măriţi în câteva zile.

— Eu sunt în stare de orice!

— Nu, nu, asta n-ai s-o faci.

— Crezi?

Ultimul ei cuvânt, rostit într-un fel ciudat, îl sili s-o privească în faţă.

Ochii ei, altminteri întunecaţi, erau acum luminaţi parcă dinlăuntru şi, totodată, limpezi şi străvezii; umplându-se în acelaşi timp şi de sânge şi de lacrimi, culoarea lor începu să scânteieze şi la văpaia sângelui şi la căldura lacrimilor; privirea li se făcu ascuţită, clară şi dură. Mihailo se uita drept în ei, orbit şi nevenindu-i să creadă ce vedea, aşteptând ca privirea lor să se schimbe sau să piară ca o stafie şi ca o vedenie. Dar privirea devenea tot mai ascuţită şi mai clară, iar strălucirea ochilor tot mai vie şi mai puternică. Flăcăul încercă să-şi înăbuşe gândul care în clipa aceea îi fulgeră în minte, conturându-se tot mai precis; se stăpânea să nu ţipe, numai ca să-l alunge din el; privirea aceasta îi era cunoscută, o mai văzuse cândva, la han, şi o visase apoi de nenumărate ori, nefericit şi chinuit de cele mai înspăimântătoare vise. La el se uita acum Krstinoaia, cu privirea ei de fiară, plină de intenţii fioroase şi tăinuite, de care trebuie să fugi, deşi niciodată nu poţi fugi destul de departe. Mihailo făcea eforturi disperate să se trezească, să spargă ochii aceştia, ieşind brusc din coşmar, cu un ţipăt răguşit, aşa cum ieşise de-atâtea ori, în aşternuturile lui asudate de prin saivane şi de prin hanuri. Dar ochii nu vroiau să dispară, ci ardeau în faţa lui, neschimbaţi şi neclintiţi. Şi pe când el se zbătea între coşmar şi realitate, i se părea că aude mereu glasul Anikăi:

— Crezi?

Cuvântul se repeta înlăuntrul lui, cu ecou însutit, deşi ea îl rostise o singură dată.

În răstimp, se priviră amândoi fără să clipească, aşa cum se privesc amanţii în primele zile de dragoste, sau fiarele când se întâlnesc în bezna pădurii şi nu-şi văd decât pupilele scânteietoare. Până la urmă, şi cea mai lungă privire de dragoste are un sfârşit. Smulgându-se din ochii ei, Mihailo îi văzu mâinile, puternice şi frumoase, cu pielea nespus de gingaşă şi cu unghiile pal-trandafirii. Vederea lor îl sili să-şi reamintească de groaznica lui realitate şi să renunţe la vreo speranţă de trezire. Şi imediat începu să dea înapoi, ca o fiară prinsă la strâmtoare.

Cu un efort uriaş, găsi zâmbetul cu care să-şi amăgească adversarul şi izbuti să se stăpânească îndeajuns ca să nu fugă şi să nu trântească uşa după el, ci să salute şi să iasă cu pas obişnuit, deşi o spaimă de moarte îi îngheţase şira spinării. În sfârşit, uşa se închise în urma lui; Mihailo izbuti să străbată curtea şi-o parte a uliţei, până la răspântia pustie la ora aceea a zilei. Acolo susura cişmeaua, în jur – niciun suflet de om. Ca şi cum ar fi făcut ceva de la sine înţeles şi dinainte stabilit, Mihailo se apropie de jgheabul de piatră, se aşeză la capătul lui şi-şi vârî amândouă mâinile sub şuvoi; răceala apei îl trezi şi-l linişti tot mai mult, aducându-l la realitatea care, acum nu mai exista nicio îndoială, era la fel de cumplită ca şi coşmarurile.

Mihailo trecu apoi prin zile grele, luptându-se cu propriile lui gânduri de parcă s-ar fi luptat cu umbrele şi cu stafiile. Un an ţinu gândul la Anika. Apoi, când îl pierdu, Mihailo avu senzaţia că-şi pierde propria lui viaţă.

Când Plema îl mai chemă o dată la Anika, el răspunse că nu poate să vină. Iar în ajunul Sfântului Gheorghe, când Plema veni iar să-l întrebe dacă vine la petrecere, el îi răspunse că o să stea acasă. Anika îi mai trimise vorbă o dată, a doua zi după Sfântul Gheorghe „să spună dacă vine sau nu”. „Nu pot”, îi răspunse Mihailo; şi rămase să aştepte desfăşurarea evenimentelor, cu inima strânsă, cum se aşteaptă o lovitură. (Ca oamenii greu bolnavi, el se gândea numai la sine; şi nu-i trecea prin minte şi nici nu putea să bănuiască măcar ce se întâmpla cu Anika.)

Evenimentele veniră curând, mai grave şi mai rele decât s-ar fi putut aştepta.

Ziua de Sfântul Gheorghe din anul acela rămase în amintirea oamenilor drept ziua în care Anika şi-a dat arama pe faţă. Din ziua aceea şi până la târgul de Sfântul Ilie, Anika îşi desfăşură steagul în întregime. Îşi deschise casa bărbaţilor; făcu rost de două târfe de la ţară, Jelenka şi Saveta, ca să-i fie slujnice. Timp de-un an şi jumătate îşi frământă ea mintea să născocească rele şi nenorociri, aşa cum alţii şi-o frământă gândindu-se la casă, la copii şi la pâine; tăia şi spânzura, nu numai în târg, ci-n tot cadilicul Višegradului, şi chiar în afara lui. Multe ticăloşii de-ale ei au fost date uitării şi multe pătimiri au rămas pe totdeauna neştiute şi nerostite; dar abia atunci se văzu ce e în stare să facă o lepădătură de femeie.

Încet, încet, lângă casa Anikăi se instală un fel de bivuac. Singur Dumnezeu ştie câţi bărbaţi intrau noaptea la ea; flăcăi, oameni însuraţi, moşnegi, adolescenţi, străini, tocmai de prin Čajnice şi Foča. Unii, pe care ruşinea şi judecata nu-i împiedica, intrau şi ziua, stăteau în curte sau în casă, dacă li se dădea voie, sau hoinăreau pur şi simplu pe uliţă, cu mâinile în buzunare, aruncând din când în când ocheade spre geamurile Anikăi.

Tane Kujundžija, un bărbat uscăţiv, cu ochii fără culoare şi veşnic larg deschişi, cu faţa ofilită, era unul dintre vizitatorii cei mai zeloşi şi cei mai lipsiţi de speranţă. Stătea aşa, pe vreo ladă, sau după vreo uşă, şi nu scotea o vorbă, aşteptând s-o vadă pe Anika. Se uita doar la Jelenka şi la Saveta. Iar ele treceau pe lângă el de parcă n-ar fi existat, ieşeau la uşă, primeau oaspeţii şi se duceau cu ei la odaie. Când îl dădeau afară din bucătărie, Tane se aşeza undeva, în curte, şi îi zâmbea sfios Jelenkăi care-l alunga.

— Eh, lasă-mă, soro, aici. Ce rău îţi fac?

Şi putea să aştepte aşa ceasuri întregi, trist de parcă i-ar fi fost greu să stea acolo. Iar dacă la un moment dat se ridica şi pleca, aproape fără să-şi ia rămas bun, a doua zi venea din nou. Acasă, nevastă-sa, Kosara, o femeie roşcată şi voinică, cu sprâncenele îmbinate, pe jumătate ţărancă pe jumătate orăşeancă, îl lua la rost:

— Iar ai stat la scorpiile alea, ruşinea lumii ce eşti! Puteai să rămâi la ele.

— Da, puteam să rămân, repeta el trist; şi se vedea cât de colo că e cu gândurile aiurea.

Asta o scotea din sărite pe Kosara care începea o ceartă grozavă; dar Tane abia dacă dădea din mâini şi-i răspundea când şi când, ca prin vis.

Erau şi unii complet zăpăuci, ca Nazif, flăcăul voinic şi cretin, din neam de bei, idiot, potolit, surd şi mut. Nazif venea cel puţin de două ori pe zi sub ferestrele Anikăi şi o chema afară mormăind cuvinte, de neînţeles. Încă de la început, Anika glumise o dată cu el. De sub fereastra deschisă, el îşi întinsese spre ea mâinile pline cu zahăr.

— E puţin, Nazif, puţin, îi strigase de sus Anika, zâmbind.

Cretinul îi pricepuse cuvintele, se dusese acasă, furase bani de la fraţi, cumpărase două ocale de zahăr şi se întorsese iar sub fereastră. Apoi strigase acolo, până când Anika se îndurase să iasă iar la geam. Chicotind de fericire, cretinul începuse s-o îmbie cu zahăr. Anika râdea în hohote, făcându-i semne cu mâinile şi cu capul că tot e prea puţin; şi Nazif plecase mormăind trist.

De atunci, venea în fiecare zi aducând într-un paner, la brâu, şi prin buzunare, cât putea mai mult zahăr. Anikăi i se urâse cu gluma asta. O supăra stăruinţa cretinului şi le trimitea pe Saveta şi pe Jelenka să-l ia la goană. El se apăra de ele şi pleca bombănind, dar a doua zi se înfiinţa din nou sub ferestrele Anikăi, cu şi mai mult zahăr. Până când îl alungau iar. Încolo, îşi căra toată ziua zahărul prin târg, cântând în surdină şi bâiguind cuvinte fără înţeles. Copiii se ţineau după el, îl întărâtau şi-i furau zahărul din panerul pe care el îl strângea cu înfrigurare în braţe.

Mai erau şi unii care nu îndrăzneau să vină ziua şi aşteptau să se lase întunericul. Atunci soseau cu regularitate, deşi nu aveau şanse nici măcar să intre în casa Anikăi. De aceea se întâmpla ca vreunul din ei să stea toată noaptea şi să fumeze pe pietroiul de lângă cişmea. În beznă nu-l văzuse nimeni venind şi nici la plecare nu-l vedea nimeni. Dimineaţa însă rămânea în urma lui, pe locul unde şezuse, o grămăjoară de aşchii de lemn şi de mucuri de ţigări. Vizitatorul nocturn era vreun tânăr nefericit, cine ştie care: Anika nu-l cunoştea, iar el o ştia doar din vedere. Căci nu veneau toţi numai pentru ea. Unii veneau fiindcă se simţeau veşnic atraşi spre ticăloşii, alţii pentru că se născuseră pierduţi şi disperaţi. Dar în jurul casei, la răspântie, se aduna tot ce era netrebnic şi se abătea de la căile arătate de Domnul.

Cercul bărbaţilor se lărgea repede şi-i cuprindea nu numai pe cei slabi de fire şi vicioşi, ci chiar şi câţiva oameni sănătoşi şi cu mintea întreagă.

Până la urmă, aproape că nu mai exista în târg vreun tânăr care să nu fi fost la Anika, sau să fi încercat măcar să se apropie de ea. La început se duceau pe furiş, noaptea, pe ocolite, şi câte unu. Lumea vorbea despre ea ca despre ceva ruşinos şi groaznic, dar depărtat şi oarecum neverosimil. Răul acesta însă, cu cât se vorbea, se bârfea şi se povestea mai mult despre el, cu atât devenea mai real, mai apropiat şi mai obişnuit. La început, cei care se duceau la Anika erau arătaţi cu degetul şi petrecuţi cu şoapte; mai apoi, lumea începu să râdă de cei care nu se duceau. Cum nu toţi vizitatorii izbuteau să ajungă imediat până la Anika, majoritatea fiind nevoiţi să se mulţumească cu Jelenka sau cu Saveta, invidia, orgoliul şi mândria bărbătească începură să intre în joc. Cei respinşi veneau din nou, cu speranţa că-şi vor şterge dubla ruşine de-a fi mers la Anika şi de-a nu fi fost primiţi; iar cei care fuseseră primiţi o dată, nu se mai puteau stăpâni şi reveneau mereu, ca vrăjiţi.

Numai femeile târgului erau strâns unite în înverşunarea lor comună împotriva năpastei de pe Mejdan şi luptau cu stăruinţă, fără scrupule, femeieşte, fără prea mult sens şi raţiune. Dar nici lupta lor nu era totdeauna uşoară şi lipsită de pericole. Aşa o păţiseră cei din familia Ristić.

Bătrâna Ristićioaia, o văduvă bogată, isteaţă la minte şi dârză ca un bărbat, îşi măritase toate fetele şi-şi însurase şi fiul unic. Fiul acesta al ei era un tânăr mărunţel şi rumen la faţă, un negustor calm şi viclean, care se împrietenea numai cu cei mai în vârstă decât el, strângea bani şi-şi vedea de casă. Maică-sa îl însurase de timpuriu cu o fată din Foča, frumoasă, liniştită şi bogată. Acum, tânăra pereche avea doi copii.

Astă-iarnă, la un parastas, pe când femeile se văietau în cor de Anika, de bărbaţii şi de fiii lor, bătrâna Ristićioaia, dând pe gât un pahar pentru sufletul răposatului, spusese cu glas tare şi sfidător:

— D-apoi nu vă lăsaţi. Uite, eu am un băiat, şi cât oi trăi, el n-o să calce pragul lepădăturii ăleia.

Aşa cum afla tot ce se vorbea despre ea, Anika află chiar a doua zi ce spuse Ristićioaia. Şi, peste o zi, îi trimisese vorbă:

„De azi într-o lună, o să-mi vină fiul tău, *hairliu*[42], aducându-mi în palme, nenumărat, câştigul de sâmbătă; şi-o să vezi tu cine e Anika.”

În casa Ristićilor se simţi o adiere de nelinişte şi de îngrijorare; dar Ristićioaia continuă s-o ocărască în gura mare pe netrebnică. Toate acestea se petreceau în perioada de cea mai mare destrăbălare a Anikăi, când tot ce se chema bărbat mişuna în preajma Mejdanului, sau măcar trăgea cu coada ochiului într-acolo. Iar în sâmbăta a doua de după nefericitul acela de parastas, tânărul Ristić, beat şi pe jumătate cărat de prieteni, se duse la Anika, cu câştigul pe-o săptămână în buzunarul adânc al şalvarilor. Şi zăcu întins la uşa ei, frământând podeaua cu picioarele, risipind banii şi strigându-le în acelaşi timp, ca ieşit din minţi, şi pe Anika şi pe maică-sa. Lângă el stăteau Jelenka şi Saveta. Şi oricine dorea, putea să intre şi să-l vadă. În zori, Saveta, la porunca Anikăi, puse doi turci tineri să-l care acasă.

Când bătrâna Ristićioaia şi noră-sa văzură că tânărul Ristić nu vine la cină, îl căutară prin tot târgul. Dar convingându-se că, într-adevăr, băiatul ei se dusese la Anika, bătrâna se întoarse acasă şi pică în mijlocul unei odăi, făcând spume la gură, într-un leşin din care nu-şi mai revenea. Iar noră-sa, zveltă, palidă, cu părul negru şi cu ochii mari, se duse în cealaltă odaie, în faţa candelei, se închină repede de câteva ori şi începu s-o blesteme pe Anika.

— Da-re-ar Dumnezeu, femeie, să umbli turbată; să te văd dusă în lanţuri; da-re-ar Dumnezeu să te mănânce lepra; şi singură să te urăşti; şi moartea să ţi-o doreşti, iar moartea să nu te vrea! Amin, Doamne, Dumnezeule mare şi puternic. Amin, Amin.

Şi abia atunci o podidiră lacrimile, cu atâta putere, încât îşi pierdu vederea şi echilibrul şi se prăbuşi cu toată greutatea pe podele, iar în căderea ei, prinse candela cu mâinile, o doborî şi o stinse. Târziu, noaptea, îşi veni în fire. Se ridică şi începu să strângă încet lucrurile pe care le dărâmase în cădere. Spălă podeaua şi covorul de untdelemnul vărsat, umplu şi aprinse din nou candela, se închină în faţa ei de trei ori şi făcu mătanie fără să scoată o vorbă. Apoi mai trecu odată pe la pruncul care dormea în leagăn. Iar când termină toate acestea, se aşeză

[42] *Hairliu* – norocos.

chiar sub candelă şi, cu mâinile adunate în poală, îşi aşteptă bărbatul.

În târg se află totul, despre toţi, nu există taine, nici sufleteşti, nici trupeşti; blestemul ajunse la urechile Anikăi chiar a doua zi. Şi în aceeaşi zi, după amiază, la casa Ristićilor sosi o slujnică de-a Anikăi, o ţigancă chioară; o chemă pe noră şi-i dădu o basma plină cu bani de argint şi de aramă. După aceea, ţiganca se trase mai spre fundul curţii ca să spună ce-avea de spus. Deşi ţigancă, se vedea că-i vine greu să facă asta:

— Iată ce ţi-a trimis Anika. Să-i numere, a zis, Ristićioaia cu fiu-său şi cu noră-sa; banii sunt toţi, nu lipseşte nicio para. Ţi-a dat înapoi bărbatul, şi-ţi dă şi banii. Cât i-a dat, atât i-a şi luat. Şi, cică, nu se teme nici atâtica de blestemul tău. Ei, blestemul nu poate să-i facă niciun rău.

Apoi ţiganca fugi.

În afară de femeile care o urau toate la fel, cel mai mare duşman al Anikăi era jupân Petar Filipovac. Fiul lui, Andrija, făcea parte dintre cei care mergeau cel mai des la casa Anikăi. Tânărul, cel mai mare dintre copiii lui jupân Petar, era stângaci şi palid, veşnic somnoros şi parcă pierdut, dar de-o neclintită statornicie în patima lui pentru Anika. În ultimul timp nu mai călca pe-acasă, căci într-o noapte taică-său vrusese să-l ucidă şi l-ar fi ucis fără doar şi poate dacă nu-l ascundea şi nu-l scăpa maică-sa. Acum, flăcăul dormea într-un saivan, unde maică-sa îi trimitea pe ascuns mâncare. Biata femeie se ruga mereu lui Dumnezeu şi se jeluia, dar pe furiş, căci jupân Petar o ameninţase că o alungă şi pe ea, după treizeci de ani de căsnicie, dacă o aude măcar odată oftând sau dacă o vede vărsând vreo lacrimă pentru netrebnicul de băiat.

În prăvălia lui jupân Petar Filipovac se adunau toţi cei ce o urau sincer şi doreau osânda Anikăi. Acolo, după fiecare ţigară şi după fiecare vorbă, discuţia se întorcea la fata de pe Mejdan.

În legătură cu Anika era pomenită adeseori şi „răzvrătirea Tijanei”, pe care nimeni nu şi-o mai aminteşte, dar eu o cunosc din povestirile bătrânilor.

Cu peste şaptezeci de ani în urmă, mersese vestea despre frumoasa Tijana, fiica unui cioban. Ea călcase ruşinea în picioare şi aprinsese târgul. Cică în anul acela, în timpul bâlciului cel mare, se închiseseră prăvăliile ca la ciumă sau la inundaţie, atâta îmbulzeală şi bătaie fusese pentru ea. Veneau giuvaergii

de la Sarajevo şi negustori de arămuri de la Skoplje şi, după ce-şi lăsau la ea şi marfa şi câştigul, plecau goi puşcă. Nimeni nu putea să-i facă nimic. Până când, într-o zi, târfa a dispărut, la fel de fulgerător precum apăruse.

Printre primii care îi dăduseră târcoale Tijanei, se afla şi unul Kosta, zis Grecu, un tânăr bogat, fără mamă şi fără tată. Kosta, cică, o ceruse chiar de nevastă, dar Tijana nici n-a vrut să audă, şi aduna tot mai mult în jurul ei haimanalele, turci şi de toate neamurile. Kosta s-a retras atunci şi a dispărut din târg. Curând, s-a aflat că se dusese la mânăstirea Banja, că se călugărise şi că bolea acolo. Şi l-au uitat toţi. Dar exact peste un an, când Tijana se afla în plină glorie şi-i adusese la capătul răbdării şi pe oameni şi pe Dumnezeu, se ivi pe neaşteptate Kosta acela. Barba şi părul aproape că-l acoperiseră, iar trupul i se uscase. Flăcăul se sălbăticise şi umbla îmbrăcat pe jumătate călugăr, pe jumătate ţăran. N-avea nici traistă, nici toiag în mână, nimic, doar două pistoale la brâu. Şi se năpusti drept în casa Tijanei, sparse uşa odăii şi trase în nelegiuita de femeie. Dar nu izbuti decât s-o rănească uşor şi ea fugi spre marginea târgului. Fugea pe Mejdan în sus, pierzându-şi din goană papucii, galbenii şi panglicile din păr. Fugea spre crângul de sub Stari Grad. Lângă un şanţ, căzu istovită. Acolo a ajuns-o călugărul şi-a ucis-o pe loc.

A zăcut Tijana toată ziua aşa, chircită, cu părul răvăşit şi cu o pată mare şi neagră pe ilicu-i de mătase albăstrie. Ciobănaşii de pe digul cel mare o priveau cu gurile căscate, strângând bicele în mâini. Abia către seară au venit doi ţigani, trimişi din târg, şi-au îngropat-o acolo unde căzuse. Ucigaşul s-a pierdut în pădure. Nimeni nu l-a mai căutat. Dar a fost găsit a treia zi: îşi spintecase singur beregata, pe mormântul Tijanei. Şi l-au îngropat tot acolo şi pe el. Iar locul acela se numeşte şi astăzi Mormântul Tijanei.

Pe când se petreceau asemenea lucruri prin case şi se povesteau asemenea poveşti prin prăvălii (toate povestirile din prăvălii, ca şi toate nenorocirile casnice, semănau leit între ele), pe Mejdan continua jocul hazardului nefericit şi al capriciului femeiesc. Şi tot cam pe atunci îşi începu Anika lupta cu protopopul Dobrunului, pentru fiul acestuia Jakša, zis Diacon.

II

Anikăi îi mersese vestea până departe, dar lui Jakša Porubović, fiul protopopului din Dobrun, nici prin gând nu-i trecea să vină s-o vadă. Lui îi plăcea mai mult rachiul decât muierile; şi, mai mult decât rachiul, îi plăceau viaţa liberă şi hoinăreala.

Jakša avea vreo douăzeci de ani şi era cel mai înalt şi mai voinic flăcău din două cadilice. Mersese până la Čajniče ca să se ia la trântă cu unu Nedjo, poreclit Kurjaković[43]; şi-l biruise şi pe acela.

Roşcovan, cu pielea albă şi cu ochii verzi şi îndrăzneţi, flăcăul nu semăna deloc cu taică-său. Zvelt, înalt, cărunt încă din tinereţe, cenuşiu la faţă cu o cută neagră între sprâncene, protopopul era unul dintre oamenii aceia care le sunt grei şi altora şi lor, şi care, de la naştere şi până la moarte, poartă parcă un gând greu în ei. Jakša semăna cu bunicul din partea maică-sii, un anume Milisav din Trnava, om bogat, blând şi mare iubitor de chefuri.

Protopopul îşi iubea nespus de mult unicul copil şi suferea cumplit că e atât de zănatec şi de neastâmpărat. De-un an, Jakša devenise diacon. Acum, taică-său se lupta cu el şi-l îndemna să se însoare, ca să poată să-l popească. Dar lui Jakša nu prea-i ardea de popie, iar de însurătoare nici nu vroia s-audă. Protopopeasa, o bătrânică blajină, econoamă până la zgârcenie, neagră şi uscată, ba îşi apăra fiul, ba ţinea partea bărbatului. Şi plângea şi din pricina unuia, şi din pricina altuia.

În iarna aceea, Jakša parcă se mai potolise un pic. Stătea mai mult pe-acasă şi îngăduia să i se vorbească de însurătoare, deşi el nu spunea o vorbă. După Sfântul Gheorghe era aşteptat să sosească vlădica Iosif din Sarajevo. Protopopul spera să-şi însoare până atunci fiul, ca să-l poată hirotonisi vlădica. Dar spre sfârşitul iernii se întâmplă ca Jakša să se abată cu nişte treburi prin Višegrad.

Era pe vremea bătăii peştelui. Aşa, cam pe la sfârşitul lui februarie şi în prima jumătate a lui martie, vine peştele, grămadă, pe Rzav în jos. Stolurile vin de obicei în trei valuri, la răstimp de câteva zile. Un asemenea val de peşte vine noaptea, mai către zori, şi ţine până la amiază. Atunci prinde peşte toată lumea, şi pescarii, şi cei care pescuiesc numai o dată pe an, de

---

[43] De la *kurjak*, adică lup.

la o bătaie la alta. Oricine are o plasă, coboară la Rzav şi-o aruncă în apă. Copiii umblă cu câte-o oală sau cu mâinile goale, pe unde e apa mică, şi prind peştele care, orbit şi amorţit, îşi lasă icrele şi lapţii.

Aceste trei zile pe an sunt ca un fel de sărbătoare ţinută fără greş an de an, spre primăvară. Atunci, în toate casele miroase a ulei şi se mănâncă atâta peşte, încât oamenilor li se face lehamite de el şi-l vând pe nimica toată. Ultimul val de peşte îl cumpără de obicei ţăranii de prin împrejurimi, care duc la sate căruţe întregi şi pun peştele la uscat.

În dimineaţa aceea, venind pe drumul Dobrunului, Jakša privea Rzavul care-i curgea în faţă; pe malurile râului şi în apă vedea pescari şi copii mişunând ca furnicile. Soarele dogorea puternic, pământul aburea şi peştele sclipea.

Jakša îşi isprăvi repede treburile pentru care venise la târg; ţinea să se întoarcă pe lumină la Dobrun, dar nişte cunoscuţi îl duseră într-o dugheană, unde câţiva feciori de negustori gustau peşte şi beau un soi de rachiu slab. Flăcăii glumeau pe socoteala lui Gazija, cel mai cunoscut pescar şi beţiv ca orice pescar de meserie. Gazija stătea la masă fără să lase din braţe prostovolul ud, cu plumbi grei, din care se scurgea apa pe podea, lângă picioarele lui desculţe. Vânduse tot ce prinsese şi acum, ud până la brâu, dârdâia de frig şi dădea pe gât ţoiurile de rachiu. Ceilalţi îl întrebau cum era bătaia peştelui anul acela, cât pescuise şi cât vânduse, iar el, superstiţios ca toţi pescarii, ascundea adevărul şi se ferea să răspundă exact.

— Aud că ţi-ai încropit un galben şi că te pregăteşti să-l duci peşcheş Anikăi, îl zgândări unul din flăcăi.

— Eu? Anikăi? N-apuc eu să ajung până la ea, că nu mă lăsaţi voi, jupânii, se apără el răsucindu-şi o ţigară şi lăsându-se de pe un picior pe altul.

Adevărat, era şi el unul din cei mulţi care se străduiau zadarnic să ajungă la Anika; dar flăcăii îl tachinau numai ca să poată ei înşişi să vorbească despre ea.

Gazija plăti şi ieşi din cârciumă, scuturându-se şi tremurând:

— Anika-i pentru voi, jupânii. Nu-i asta marfă de mine: eu trăiesc din apă.

Iar ei continuară să vorbească despre ea.

Chiar în aceeaşi noapte, Jakša o văzu pe Anika. Şi nu se mai întoarse acasă, la Dobrun. Petrecu nopţi întregi cu ea; iar Anika,

pare-se, nu-l primi decât pe el. Târgul vorbea acum numai despre fiul protopopului. Femeile întorceau capul când îl întâlneau în cale, iar bărbaţii îi dădeau sfaturi, îl bârfeau şi-l pizmuiau.

Protopopul îi trimise zadarnic oameni cu chemări, cu ameninţări şi rugăminţi. Văzând că nimic nu ajută, se hotărî să vină chiar el şi să-l ia. Dar nici asta nu-i ajută cu nimic. Şi-atunci i se adresă caimacamului de Višegrad.

Fiu al bogatului şi vestitului Dževad-paşa Plevljak, caimacamul Višegradului, Alibei, ar fi putut demult să-şi găsească un loc mai bun şi o funcţie mai înaltă, dar moştenise de la maică-sa, care era din neamul Sokolović, o imensă şi atotputernică nepăsare faţă de toate, îndeosebi faţă de calculele pentru a parveni şi a se îmbogăţi. Cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, când târgul avusese o epocă de înflorire neaşteptată şi o scurtă perioadă de bunăstare şi belşug, Alibei, tânăr de 21 de ani, fusese numit comandant al poliţiei târgului. Pe-atunci, drumul negoţului trecea pe podul Višegradului şi oraşul era plin de mărfuri, de bani şi de călători; de aceea fusese nevoie de-un mare număr de zapcii şi de-un comandant ager şi incoruptibil. Cu trecerea anilor însă, negoţul luase alt drum şi părăsise podul Višegradului. Străinii veneau tot mai rar. Numărul zapciilor fusese redus. Numai Alibei refuzase să părăsească Višegradul, unde rămăsese în calitate de caimacam. De două ori fusese cu taică-său la război, în Valahia şi în Serbia, dar de fiecare dată se întorsese la slujba lui din Višegrad.

Alibei avea două case, cele mai frumoase din Višegrad, chiar pe malul Drinei, legate printr-o grădină uriaşă. Fusese însurat de câteva ori, dar toate nevestele îi muriseră. Slăbiciunea lui pentru femei era cunoscută tuturor. Cu trecerea anilor, începuse să bea tot mai mult, dar totdeauna cu măsură şi pe alese. Rămăsese zvelt, în ciuda vârstei şi a vieţii dezordonate pe care o ducea. Trăsăturile ascuţite şi neliniştite ale chipului i se îmbinaseră treptat într-o expresie blândă şi zâmbitoare. Între mustaţa complet căruntă şi barba foarte sură i se contura clar gura tineresc de roşie. Vorbea fără gesturi, cu căldură în glas şi cu sinceritate în ochi. Avea patima izvoarelor calde. Le căuta şi le vizita oriunde auzea că există; şi oriunde găsea un izvor de apă caldă, îl îngrijea şi ridica acolo cişmea sau baie pe cheltuiala lui.

În târgul care decăzuse şi ca populaţie, şi ca mişcare comercială, caimacamul nu mai avea de multă vreme griji sau obligaţii de serviciu. Alibei, cu toate trăsăturile lui boiereşti, tăcut, surâzător, îmbătrânea încet şi trăia spre mulţumirea lui şi a altora. Din când în când se ducea să-şi viziteze moşia din Plevje, sau să petreacă la iarbă verde, cu prietenii săi, beii din Rudo şi Glasinac.

Caimacamului îi fusese totdeauna nesuferit protopopul acesta al Dobrunului, drept ca un par, cu voce adâncă şi solemnă, cenuşiu la faţă şi oarecum şi la îmbrăcăminte, de parcă venea veşnic de la moară. Şi acum îl primi rece, dar îi ascultă plângerea şi-i făgădui să cerceteze cazul. Auzise şi el de fata asta a răposatului Krnojelac; i se mai plânseseră unii că întrecuse măsura. O să trimită zapcii la ea, cu ordin că Jakša să fie gonit la Dobrun, iar fata să fie pusă la punct.

Abia îndurând ruşinea, protopopul petrecu două zile la parohul Joso din Višegrad, un preot fricos şi pe jumătate orb; iar când văzu că fiu-său nu vine şi că nici caimacamul nu-i trimite nicio veste, îşi încalecă murgul şi, cu sufletul amar, se întoarse la Dobrun.

De cum ieşi protopopul, caimacamul îl chemă pe şeful zapciilor visegrădeni, pe Salko Hedo, şi-i porunci să meargă la ghiaura aceea şi s-o ameninţe cu ciomagul, dacă nu se astâmpără, iar pe Jakša să-l gonească imediat la Dobrun.

Hedo îndeplini porunca. Încălecă, aşa cum făcea când avea vreo misiune importantă şi solemnă, ocoli cam pe departe casa Anikăi şi-i strigă cu asprime în glas Jelenkăi, care trebăluia prin curte, că n-o să îngăduie niciun fel de nereguli în preajma casei lor; iar *hairsuzul*[44] acela de fiu al popii din Dobrun să se care imediat acasă, căci dacă nu face aşa, o să-i vorbească el altfel. Jelenka dădu fuga şi-i spuse tot Anikăi care se ivi imediat în uşă. Dar Hedo, prevăzând asta, se depărtase la trap, pe calul său înalt.

Astfel, nepunctual şi încet, ca judecata omenească şi ca dreptatea pământească, îşi îndeplinea Hedo de vreo treizeci de ani datoria. Faţa îi era plină de riduri adânci şi ciudate care se îndreptau unde te-ai fi aşteptat mai puţin, acoperindu-i fruntea, nasul şi bărbia, înghiţindu-i mustaţa rară şi coborându-i-se ca nişte pâraie pe gâtul ars de soare. Din labirintul acela de cute

---

[44] *Hairsuz* – nenorocit.

priveau doi ochi mari şi rotunzi, fără gene, cu o privire ca de cal bătrân. Aşa îl modelase viaţa în cei treizeci de ani de când era zapciu al târgului.

Caimacamul nu putea să sufere lucrurile neplăcute, nici chiar când se petreceau în cadilicul vecin; de aceea Hedo nu cuteza să i le aducă la cunoştinţă până când nu le rezolva în bine. Zapciii erau schimbaţi destul de des, fiindcă sau luau mită, sau se arătau exagerat de zeloşi, aşa că de-a lungul ultimilor douăzeci şi cinci de ani toate se spărseseră în capul lui Hedo, de la pagubele aduse câmpului sau beţiile şi certurile dintre vecini, până la crimele cele mai înfiorătoare şi furturile cele mai grele. La început, cât fusese proaspăt zapciu, Hedo ţinuse să se arate zelos. Aşa ajunsese şef. Dar îşi dăduse curând seama că nenorocirile, conflictele şi crimele vin pe lume ca nişte rele fireşti şi inevitabile, iar mâinile şi ochii lui, ai lui Hedo, sunt prea slabe ca să le prindă firele, să le descurce şi să pedepsească după merit. Cu trecerea anilor, în loc să-l pătrundă în slujba lui sentimentul autorităţii şi al puterii, şeful zapciilor dobândi, dimpotrivă, o spaimă superstiţioasă faţă de crimă şi-un fel de respect faţă de omul pornit pe rele. Hedo apărea totdeauna, în mod mecanic, acolo unde-l chema datoria, dar nu ca să-l înfrunte pe cel ce săvârşise nelegiuirea, ci doar ca să-l alunge, prin apariţia lui, din ţinutul a cărui răspundere o purta el, în alt ţinut. De-a lungul anilor, fiind mereu în contact cu nenorocirea şi suferinţa omenească, Hedo dobândise o experienţă proprie care îi dicta, cum să procedeze, uneori fără ca el să-şi dea seama. Experienţa aceasta se compunea din două adevăruri, aparent opuse, dar la fel de adevărate amândouă. Primul: că răul, nenorocirea şi frământările printre oameni sunt statornice şi veşnice pe lume şi că nimic nu se poate schimba. Al doilea: că, la urma urmelor, fiecare lucru se descurcă de la sine şi se rezolvă neapărat, căci în lumea asta totul e schimbător: vecinii au să se împace, ucigaşul o să se predea, ori o să fugă în alt ţinut, unde există alţi zapcii, cu alt şef; lucrul furat o să fie găsit, mai devreme sau mai târziu, căci oamenii nu sunt numai hoţi, ci şi flecari şi denunţători; beţivii au să se trezească din beţie, de aceea nu-i bine să te legi de ei când sunt beţi şi nu-şi dau seama ce fac.

După aceste două adevăruri se conducea Hedo în toate treburile lui oficiale. Iar când vedea că în vreo pricină oarecare

sau în vreo crimă e amestecată şi vreo femeie, pasivitatea lui devenea înţepenire curată. Semăna atunci leit cu omul care, când îi intră o viespe pe gâtlej, înlemneşte, o lasă în voia ei şi face lucrul cei mai cuminte: aşteaptă să-şi ia singură zborul. Dacă dădea de vreo femeie în cercetarea vreunui caz, se oprea imediat şi nu mergea mai departe decât la mare nevoie. Fireşte, nu făcea conştient lucrul acesta. Aşa îl învăţase rutina şi aşa îi dicta instinctul: să te amesteci în delictele în care sunt implicate femei înseamnă să-ţi vâri singur degetul între ciocan şi nicovală.

În ziua aceea, pe înserat, când veni Jakša, Anika nici nu vru să se uite la el. Toate rugăminţile şi jurămintele lui nu folosiră la nimic. Anika hotărâse să nu-l mai primească şi nu ţinea deloc să mai discute în privinţa aceasta. La toate cuvintele lui înfocate, ea răspundea dispreţuitoare:

— De ce nu pleci la Dobrun? Te cheamă taică-tău.

— Eu n-am tată. Ştii tu bine...

— Ce ştiu? îl întrebă ea, calmă.

— Ştii bine ce-ţi spuneam în fiecare noapte; iar eu n-am uitat ce-mi spuneai tu...

Îi amintea dezmierdările şi cuvintele neclare din nopţile trecute, ştiute numai de ei doi. Anika tăcea cu înverşunare. Iar el, cu glas stins şi parcă străin, bâiguia:

— Îţi spuneam: „Anika, se face ziuă”; şi tu-mi acopereai ochii cu palmele...

Şi-i înşira, pe rând, amănunte din nopţile lor. Era ridicol şi trist să-l vezi pe uriaşul acesta stând şi bocindu-se ca o muiere. Dar vorbele rostite îl îmbătau ca dragostea însăşi, iar Jakša nu mai ştia nici ce face, nici ce spune. Anika îl asculta calmă, fără cuvinte, fără milă, dar şi fără ironie. La despărţire, fiindcă el insista să-i spună când o s-o mai poată vedea, ea îi răspunse zâmbind:

— Păi s-ar putea să ne vedem de Sfânta Maria la Dobrun.

De-atunci, Jakša se încartiruise la hanul lui Zarije. Mai avea atâta obraz, încât să nu dea târcoale pe la poarta Anikăi şi să nu le caute pe Jelenka şi pe Saveta. Îşi cinstea prietenii cu băutură şi bea el însuşi, stând toată ziua nemişcat în acelaşi loc, cu pumnu-i uriaş pe masă, cu frumosul lui cap dat pe spate şi rezemat de perete, şi cu faţa întoarsă spre tavanul înnegrit, de parcă ar fi citit acolo ceva. Şi nimeni nu îndrăznea să-i pomenească de Anika, deşi toţi ştiau de ce căzuse la beţie.

Stătea aşa ore întregi, cu ochii în tavan, şi-şi amintea nu atât de cuvintele cât de tăcerea ei. Era plin de tăcerea aceasta, o simţea până în rărunchi. N-avea nevoie să închidă ochii ca s-o vadă pe Anika aşezată pe divan, cu o băsmăluţă albă, legată până la sprâncene şi strânsă aşa fel, încât să nu i se vadă nicio şuviţă de păr. Femeia ţinea mâinile în poală; îşi lipise strâns palmele una de alta, de parcă ar fi făcut un descântec. Avea faţa mare şi albă, cu umerii obrajilor un pic ieşiţi în afară. Un zâmbet îi trecea peste ochii acum întunecaţi şi i se cobora pe obraji, luminându-i vizibil. Tăcerea ei îi tăia suflarea lui Jakša şi-i întuneca vederea. I se părea că, de-ar mai fi stat măcar odată lângă ea, nimic nu l-ar fi putut împiedica să-i prindă cu amândouă mâinile capul, să i-l îndoaie cu putere şi să i-l apese de pernă, de podea, de iarbă. Şi-atunci îşi amintea iar de răceala ei sfidătoare şi de suferinţa pricinuită, nu fiindcă n-ar fi putut s-o frângă pe Anika, ci pentru că asta nu i-ar fi ajutat la nimic. Şi tresărea de parcă s-ar fi izbit de un zid, iar pumnul lui mare, aşezat pe masă, îi tremura neputincios.

Şi pe când Jakša bea în hanul lui Zarije, iar Salko Hedo se prefăcea că n-are habar de asta, la casa Anikăi se stârneau mereu bătăi şi scandaluri. Cum ea nu mai vroia să primească pe nimeni, bărbaţii ameţiţi de băutură i se năpusteau în poartă, iar ceilalţi, mai puţin beţi, dornici să placă Anikăi, îi alungau cu pumnii.

Cunoscându-l bine pe Hedo, caimacamul se hotărî în cele din urmă să meargă el însuşi până la casa Anikăi şi să vadă ce-i cu femeia asta. Şi se duse acolo într-o după-amiază, însoţit de-un zapciu. Zapciul se întoarse singur. Caimacamul rămase până spre seară. Şi a doua zi veni iar.

Altfel, nici nu s-ar fi putut. Caimacamul, care văzuse în viaţa lui femei cu duiumul şi nu prea de soi, îşi dădu imediat seama că Anika era altfel decât toate. De când se născuse târgul şi de când se năşteau şi se însurau oamenii, nu se mai pomenise umblet şi privire ca ale ei. Ea nu fusese zămislită şi crescută din lumea care o înconjura, ci răsărise acolo prin pură întâmplare.

Regăsind şi recunoscând ceva parcă de multă vreme ştiut şi pierdut, caimacamul se opri în faţa frumuseţii acesteia.

Sub albul întunecat al pielii se ascundea clocotul puternic al sângelui femeiesc care se răsfrângea doar printr-o linie bruscă, tăioasă, fără nicio trecere, în roşul întunecat al buzelor, şi se

pierdea uşor în trandafiriul palid din jurul unghiilor şi-al urechilor. Tot trupul Anikăi era mare şi armonios, solemn în liniştea lui, domol în mişcări, cugetând parcă numai la sine, fără dorinţi şi fără nevoia de-a se măsura cu alţii, ca o împărăţie bogată, suficientă sie însăşi, care nu poate să aibă nimic de ascuns şi nici nu ţine să arate ceva, ci trăieşte în tăcere şi dispreţuieşte nevoia de a le vorbi şi altora.

Toate acestea se aflau în faţa caimacamului. Şi el le privea cu ochii bărbatului matur, care cunoaşte valoarea reală a vieţii, dar simte totodată că viaţa îi scapă printre degete şi i se scurtează. Ce-ar fi putut să-i stea împotrivă turcului, în afară de Anika însăşi? Şi ea nu i se împotrivi.

A treia zi, după cea de-a doua vizită a caimacamului, Anika îl chemă pe Tane, giuvaergiul.

— Ştii să scrii?

— Ştiu, îi răspunde Tane, şi ca dovadă îşi răşchiră degetele mâinii drepte, iar ochii i se umeziră de duioşie.

Tane aduse de la prăvălia lui călimări, calem şi hârtie. Apoi se aşeză pe divan, cu Anika lângă el.

— Poţi să scrii tot ce ţi se spune?

— Eu cred c-oi putea.

Răutatea care sălăşluieşte în fiecare femeie trândavă îi dicta Anikăi, şi ea îi dicta lui Tane ce să aştearnă pe hârtie. Tane începu să scrie, aplecat pe-o parte; înşira încet literele, pe când obrazul încreţit i se umfla mereu, iar limba îi urmărea alunecarea condeiului. Anika dictă:

„Tu eşti protopop al Dobrunului, iar eu sunt *džizlie*[45] a Višegradului. Parohiile noastre sunt hotărnicite şi-ai face bine să nu te atingi de ce nu-i al tău.”

Tane, care şi până atunci şovăise la unele cuvinte, se opri aici şi-i aruncă o privire caraghios de îngrijorată Anikăi, aşteptând parcă să audă că totul nu-i decât o glumă, şi că ea nu se gândeşte serios să-i trimită scrisoarea asta preotului din Dobrun. Fără să-l privească, Anika îi porunci aspru:

— Scrie!

Şi el continuă să scrie, având mereu pe faţă expresia aceea caraghioasă şi îngrijorată.

„Eu nici nu mă născusem pe când tu săreai pârleazul la alde nevasta lui Nedelko, iar bărbatu-său, crezând că i-a intrat un

[45] *Džizlia* – desfrânată, târfă.

bursuc la porumb, era cât pe-aci să te ucidă. Şi niciodată n-am întrebat de sănătatea ta şi nici de cărările pe care le baţi. Iar tu te-ai trezit deştept şi mi l-ai trimis pe caimacam şi pe zapciii lui. Mai bine te legai de-o viperă de sub piatră. Află, protopoape, că mi-a mai venit de două ori caimacamul, că i-am scos sabia de la brâu ca unui ţânc şi că, aşa bătrân cum e, mi-a ţinut ligheanul şi peşchirul, dacă îţi face plăcere să auzi. Şi fiindcă îi duci grija frumosului de fiu-tău, iată-l, la hanul lui Zarije, ce-i drept, bărbierit ca un mire şi beat mort. Dar nu-i nimic. Ia-l fără grijă acasă, că o să se trezească el şi-o să-i crească şi barba. După mine, n-ai decât să ţi-l vezi şi vlădică."

Aici se opri. Tane, care abia se ţinea după ea, deşi scăpa litere şi silabe întregi, se opri şi el, să răsufle.

Târgul află chiar a doua zi ce scrisoare îi trimisese Anika protopopului din Dobrun. Dar de când venea caimacamul la ea, nimeni nu se mai mira de nimic. Umbla însă vorba că protopopul, văzând ce se petrecea la oraş, făcuse în biserica Dobrunului slujbă de blestem, cu odăjdiile îmbrăcate pe dos şi cu lumânările aprinse de-a-ndaratelea.

În târg, nu mai credea nimeni că ar fi cu putinţă ca vreun om să mai facă ceva. Trebuia aşteptată mâna lui Dumnezeu. Şi totuşi, Anika mai izbuti o dată să tulbure şi să uimească târgul. De Sfânta Maria mică, se ţinea la biserica Dobrunului marele hram al bisericii, la care veneau şi orăşeni, dar se îmbulzeau mai ales ţăranii, din cele mai depărtate cătune.

În ajun de Sfânta Maria, după-amiaza, Anika porni spre Dobrun. Jelenka o însoţea. Călăreau amândouă pe nişte cai domoli şi bine hrăniţi. În urma lor venea o slugă. Deşi călătoarea apucase pe uliţe lăturalnice, în târg se întinse vestea că Anika a pornit spre Dobrun. Oamenii începură să umble de colo-colo, sucindu-şi gâturile, doar-doar or vedea-o de departe, când o ajunge pe valea Stražište. Calfele şi ucenicii îşi găseau mereu de lucru prin pod. Se urcau ca să se uite prin bageac cum se pierdea Anika pe după deal.

Aproape imediat după Anika porni şi Tane Kujundžija, pe-un şontorog de cal închiriat pe loc de la un ţigan. Mai palid ca de obicei şi cu faţa parcă mai lungă, Tane trecu fără ruşine chiar prin târg. Nu întorcea capul şi nu lua în seamă râsetele şi saluturile batjocoritoare ale oamenilor; poate că nici nu le auzea. Dar când dispăru şi el pe după deal, peste oraş se

aşternu o tăcere grea şi tulbure. Târgoveţii se retraseră prin dughene şi începură să trebăluiască şi să scotocească după te miri ce. Şi mulţi dintre cei care mai adineauri râseseră de Tane începură să se gândească fără voie cum s-o şteargă şi ei, pe neobservate sau cu vreun motiv oarecare, după Anika. Unii găsiră că ar fi timpul să plece la sate, după piei; alţii că trebuie să se ducă la Dobrun sau la Priboj, după târguieli. Iar când se lăsă noaptea, flăcăii porniră şi ei, furiş, pe urmele celor vârstnici. Mulţi dintre ei erau încă puşti şi n-aveau ce spera; dar le făcea şi lor plăcere să-şi piardă noaptea de dragul Anikăi, frângându-şi gâtul pe malul stâncos al Rzavului.

Lângă Celikova Cuprija, Tane le ajunse din urmă pe cele două femei. Jelenka începu să-l ocărască. Tane zâmbi doar, cu ochii ţintă la spinarea Anikăi, aşteptând parcă de la ea un cuvânt.

— Păi ce-ţi fac?

Jelenka, furioasă, îşi opri calul.

— Îmi faci! Uite-aici îmi stai! Te-am văzut destul la Višegrad. Ce cauţi după noi? Du-te acasă şi leagănă copiii nevesti-ti!

Ciorovăindu-se, trăgeau amândoi cu coada ochiului spre Anika; dar ea călărea mai departe, fără să se uite la ei şi fără să arate în vreun fel că i-ar auzi măcar. Jelenka îşi îmboldi calul, supărată, şi-o ajunse pe Anika. Iar Tane, cu capul plecat şi cu dârlogii liberi, rămase ceva mai în urmă.

Merseră aşa încă vreo sută de paşi, când Anika opri deodată calul şi se întoarse. Tane se pomeni dintr-odată ochi în ochi cu ea. Caii se învălmăşiră. Anika avea faţa aprinsă de zăduf şi încadrată în băsmăluţa albă şi subţire, ale cărei colţuri îi cădeau pe umeri. Zâmbea blând, copilăreşte. Tane simţi cum i se strânge pielea de pe faţă. Îşi arătă dinţii rari şi gingiile palide, iar ochii i se umeziră, cenuşii şi trişti.

— Tane, am târguit de la Medžuselac nişte lămâi, şi le-am uitat acolo, pe tejghea. Fă-mi un bine şi întoarce-te la Višegrad, după ele. Ne ajungi tu până la Dobrun.

Zâmbind mereu de fericire, Tane abia pricepu ce i se cerea.

— Lămâi... la Medžuselac... Mă duc... M-am dus...

Se întoarse imediat şi plecă spre Višegrad, îmboldind zadarnic mârţoaga ţiganului, nepăsătoare la lovituri. Din când în când, mai întorcea capul şi se uita cum se depărtează băsmăluţa albă a Anikăi.

Pricepând vicleşugul stăpânei, Jelenka abia îşi ţinea râsul. Iar când Tane porni înapoi, ea izbucni în hohote. Anika zâmbea doar şi călărea fără o vorbă. Sluga le-o luase înainte şi le aştepta acum la umbră.

La Dobrun, bâlciul era în toi. Se zvonise că pe-acolo, pe undeva, se afla şi Anika; dar n-o văzuse nimeni nici în timpul slujbei, şi nici după-amiază, în faţa bisericii, deşi vorbeau toţi de ea şi-o aşteptau. Printre oamenii care cântau înfierbântaţi, rătăcea Tane Kujundžija, uitându-se trist în jurul său. Ţăranii, ameţiţi de rachiu, îl îmbrânceau şi-l călcau pe picioare. Dar el rătăcea mereu şi o căuta pe Anika, ţinând în braţe, de azi-dimineaţă, punga cu lămâi pe care le cumpărase ieri când îşi dăduse seama că ea nu cumpărase nimic la prăvălia lui Medžuselac. Abia spre seară apăru şi Anika, împreună cu Jelenka. Şi se aşezară amândouă într-un loc mai înalt, sub un umbrar mare, chiar în mijlocul ogrăzii în care se afla biserica.

Când află de venirea Anikăi, protopopul, scos din fire, vru să se ducă el însuşi s-o alunge din ogradă, dar epitropii şi vreo câţiva oameni mai vârstnici îl opriră. Iar doi dintre ei se duseră să le spună târfelor să plece imediat de la hram.

În jurul Anikăi însă se şi strânsese mulţime de bărbaţi. Trimişii protopopului fură întâmpinaţi mai întâi cu râsete, apoi cu ocări. Anika se făcea că nu-i vede şi că nu-i aude. Epitropii vrură să se apropie de cele două femei şi să le alunge cu forţa. Dar între ei şi ele, ţăranii şi târgoveţii tineri, majoritatea beţi, făcură zid. Epitropii fură îmbrânciţi până la casa protopopului şi abia nimeriră poarta.

Începuse să se înnopteze când porniră şi ceilalţi să coboare scara, împreună cu protopopul. Dar învălmăşeala de la poartă era atât de mare, încât nu se putea ieşi.

Norodul, care în timpul celor mai mari frământări ştie cel mai puţin ce vrea, se năpusti deodată, de la umbrarul sub care şedeau femeile, spre poarta casei parohiale. De fapt, se năpustiră câţiva tineri beţi, pe când restul mulţimii se mişcă abia unduind. Cel mai mult strigau şi ameninţau liještenii, care la toate hramurile bisericeşti găseau prilej de încăierare. Fericiţi că anul acesta puteau să se lege de-un om de vază, pentru o pricină însemnată, strigau cu forţă dublă:

— Nu dăm voie!

— Nu vrem!

Fraţii Limić, cei mai vestiţi dintre lijeşteni, cu brâiele descinse şi cu spume la gură, scrâşneau din dinţi, agitau cuţitele şi, fără să fie nevoie, îşi declarau unul altuia:

— Frate, eu pentru tine...

Se făcuse întuneric beznă. Din Višegrad sosise mai adineauri Jakša; flăcăul se luptase toată ziua cu sine, iar spre seară, când nu mai putuse rezista, plecase în goană spre Dobrun. Oamenii se strângeau în jurul şoproanelor luminate sau a focurilor care ardeau pe locurile netede. Numai cei beţi turtă se trăgeau mai la o parte, vărsau, gemeau şi vorbeau singuri în întuneric, lângă uluci. La poarta casei parohiale era tot învălmăşeală şi se auzeau strigăte din care nu se înţelegea nimic. În uşă stătea protopopul. Întunecat de mânie şi palid, la lumina unei făclii aprinse în tindă de careva dintre ai lui, el se sălta încercând să vorbească şi să se smucească, vrând să scape din mâinile epitropilor care îl ţineau strâns; dar zarva mulţimii era atât de mare, încât protopopul nu-şi auzea nici propriul său glas. Pe faţa lui nu se zărea nici urmă de teamă sau de buimăceală, ci doar un fel de mânie care semăna a mirare. Protopopul se căzni zadarnic, mult timp, să spună un cuvânt sau să se apropie de vreunul dintre beţivii mai gălăgioşi. Tot săltându-se şi smulgându-se aşa, se opri deodată în prag, cu privirea pironită asupra şopronului din mijlocul ogrăzii, care era şi cel mai luminat. La lumina roşie a unui felinar, văzu chipul drept şi mândru al Anikăi. În dreapta ei se afla Jelenka iar în stânga Jakša. Flăcăul abia intrase sub şopron şi stătea aplecat spre păcătoasă, cu mâinile întinse într-un gest de dragoste şi de devotament, dar care pentru ochii unui părinte era ruşinos şi de necrezut.

Cum în spatele lui nu se afla prea multă lume, protopopul îi îmbrânci pe toţi şi fugi în casă, pe scara întunecată. Nevastă-sa, care se zbuciumase pe prispă, plângând şi lovindu-se cu pumnii în cap de ruşine, de furie neputincioasă, de iubire şi de jale, fugi după el, urmată de femeile care o ţinuseră până atunci. În urma lor se repeziră şi rudele şi câţiva epitropi, pe când ceilalţi împiedicau mulţimea să pătrundă pe scară. În casă, preoteasa îşi văzu bărbatul luându-şi pe întuneric flinta lungă de pe perete. Îl ajunse lângă fereastra de la care se vedea şopronul puternic luminat, cu mulţimea care tălăzuia acolo, cu Jakša, mereu aplecat, şi cu Anika, aflată la mijloc ca o statuie împietrită.

Rudele şi ţăranii intraţi în casă îl apucară pe protopop de umeri, iar preoteasa se prinse de ţeava flintei. El încercă să scape, smucindu-se fără vorbă dar cu putere. Ceilalţi, vrând să-l potolească, se luptară cu el îmbrâncindu-l şi spunându-i cu răsuflarea tăiată:

— Părinte protopop! Părinţele! Te rugăm!

Preoteasa scâncea, răguşit şi încet, dar înfiorător:

— Nu! Rogu-te, pe pâinea şi pe dragostea noastră! Nuuu!

Luptându-se aşa, izbutiră să-l tragă mai la o parte, în semiîntuneric, de unde nu se mai vedea ograda. Acolo, protopopul scăpă flinta din mâini; dar, odată cu flinta, i se prăbuşi pe podea şi nevasta. Câţiva din cei aflaţi în uşă îşi găsiră de lucru pe lângă femeia leşinată; ceilalţi îl duseră pe popă într-o odaie care nu dădea spre şopron.

Afară, zarva începu să se potolească şi vălmăşagul să se împrăştie. Beţivii, care de obicei uită repede sau găsesc motive noi de scandal, se ciondăneau acum între ei sau se certau cu neamurile care îi urcau pe cai ca pe nişte desagi sau îi cărau de braţ, pe drum, la vale. Câte unul mai zăbovea în faţa şopronului, cu faţa leoarcă de năduşeală lucind în lumina pâlpâitoare a focului, şi-o privea, mijindu-şi ochii, pe Anika. Dar şi Anika se gătea de plecare. Refuzase fără milă propunerea lui Jakša de a o însoţi până la Višegrad. Iar flăcăul, în năucirea şi-n neputinţa lui, repeta într-una, cu amărăciune în glas:

— Şi vine mereu caimacamul la tine?

Anika îl asculta şi-i răspundea distrată, de parcă i-ar fi fost gândul la cu totul altceva.

— În fiecare seară, Jakša. Cum de nu-l întâlneşti? Nu cumva se fereşte caimacamul din calea ta?

Şi pe când Jakša tresărea jignit, ea continua calmă, cu voce înceată:

— Sau poate tu te fereşti din calea lui?

Apoi, ca şi cum nu s-ar fi gândit la ce spunea:

— O să vină şi mâine, îndată după cină.

Mulţimea se risipi neaşteptat de repede după o asemenea frământare şi îmbulzeală. Mai rămăseseră doar cafegii şi vânzători de acadele şi de şerbet care-şi strângeau marfa şi sculele în lăzile folosite drept tejghele. Focurile, stropite cu apă sau părăsite, începuseră să se stingă. În noapte, se mai auzeau doar strigătele şi chemările beţivilor, tot mai depărtate şi ele.

Ici, colo, prin şanţuri sau pe lângă uluci, rămăseseră să zacă, doborâţi de băutură, doar cei care n-aveau rude sau prieteni pe-aproape.

În casa protopopului, făcliile şi lumânările se agitară încă multă vreme şi femeile şuşotiră găsindu-şi de lucru în jurul preotesei sau ducând cafele şi rachiu celor aflaţi în odaia protopopului. Protopopul se potolise şi vorbea cu oamenii, dar în silă şi nefiresc, aşa cum se vorbeşte după înmormântare. Până la urmă, şi ultimii rămaşi, rudele cele mai apropiate, după ce se uitară unul la altul, se ridicară să-şi ia rămas bun de la protopopul care se strădui să pară cât mai firesc şi mai liniştit la despărţire. Cu preoteasa, rămaseră să înnopteze două femei.

După ce i se goli casa, popa mai rămase un timp în odaia lui, apoi se ridică şi trecu în odaia cea mare, care dădea spre biserică şi spre casele Tasićilor. Preoteasa şi femeile îngheţară când îi auziră paşii; dar cum mai apoi nu auziră niciun zgomot, îşi închipuiră toate că se dusese să tragă un pui de somn în odaia cea mare, care era mai răcoroasă şi mai aerisită decât a lui.

În odaia mare, preotul aprinse o lumânărică de ceară, încuie uşa şi se aşeză lângă lumânarea care îi lumina pieptul, barba şi faţa lată şi pământie, cu ochii ca nişte găuri negre. Afară lătrau câinii. Ograda bisericii era cufundată în întuneric; numai dincolo de pârâu, lângă casele Tasićilor, ardeau şi se mişcau nişte făclii. Cu mâinile în poală, popa stătea pe-o ladă, veghind parcă un mort.

Mânia i se răcea şi gândurile i se rânduiau cum trebuie, dar durerea îi sporea din ce în ce. Fiindcă nu-şi putea găsi reazim în clipa de faţă, protopopul îşi căuta unul în trecut, *înainte de asta*. Curând se vor împlini treizeci şi unu de ani de când păstorea în Dobrun. Trăise lângă biserică, laolaltă cu oamenii, şi multe rele îi fusese dat să vadă şi să ţină minte, dar asemenea lucru nu şi-ar fi putut închipui: să îndure tocmai el, de la fiu-său şi-n pragul casei lor, năpasta care loveşte nevăzută şi pe neaşteptate şi le sfâşie rărunchii părinţilor, şi-i scuipă în obraz, fără ca ei s-o poată împiedica şi nici alunga cu nimic, nici cu lupta, nici cu moartea. În pustiul din el năvăli deodată un simţământ nou şi chinuitor, de milă nesfârşită. I se făcu milă de seminţia omului, de aerul pe care-l respiră, de pâinea pe care e nevoită s-o mănânce. I se făcu îndeosebi milă de copilul acela mare, de

bietul Jakša cel fără minte, şi de ruşinea şi pacostea care dăduse peste el. Şi stând aşa, chircit pe ladă, ca un copil al nimănui, cu faţa îngropată în palme, plânse pentru prima oară în viaţă, tare şi nestăpânit. Neputincios şi dezarmat în faţa nenorocirii, a ruşinii şi a nedreptăţii, gemea printre dinţii încleştaţi, încercând zadarnic să-şi stăpânească şi să-şi oprească plânsul. Lacrimile tulburau şi învolburau parcă totul în el. Popa se încovoie şi mai tare, până la podea; apoi, înfiorându-se deodată, sări în picioare; şi din tot sufletul şi cu tot gândul o blestemă pe femeia ticăloasă, pe fiinţa aceea cumplită, fără de ruşine şi fără de minte.

III

În noaptea aceea, Anika se întoarse la Višegrad călărind la lumina lunii. Pe urmele ei veni şi Jakša.

A doua seară, când caimacamul se îndrepta spre casa Anikăi, cineva trase asupra lui de după nişte uluci acoperite de zorele. Alibei se alese cu o rană uşoară, la braţul drept. În aceeaşi seară, Jakša dispăru din târg.

Anika îşi trimise ţiganca să întrebe de sănătatea lui Alibei, dar slugile caimacamului o alungară cu ciomegele. Anika nu se necăji însă deloc. Ştia că o să vină caimacamul la ea de cum s-o înzdrăveni, ba chiar mai înainte, dacă-i trimite vorbă. După călătoria la Dobrun, era sigură că poate să facă orice i-ar trece prin minte. Acelaşi lucru îl ştia şi-l simţea întregul târg, care trăia în teamă, în nelinişte, în descompunere şi-n anarhie.

Veni şi septembrie. În pădurea neagră, mai sus de Banpolje, se vedea în fiecare seară focul aprins de Jakša; flăcăul se făcuse haiduc, căci la Dobrun nu avea unde să se mai ducă, iar prin târg nu mai îndrăznea să calce. Zapciii încercaseră zadarnic să-l prindă. Curând, se lăsară păgubaşi şi acum focul lui Jakša ardea în pălălăi, ceva mai sus de Borovac, cale de-o jumătate de ceas de la târg. Uneori, Anika ieşea şi ea să privească, din curte, cum odată cu primele stele se aprindea şi focul haiducului şi cum se făcea tot mai mare şi mai roşu, pe măsură ce noaptea punea stăpânire pe cer şi pe munţi.

Pe când Jakša se ascundea astfel prin păduri, protopopul Dobrunului zăcea acasă, palid şi nemişcat ca un mort. Lângă el veghea zi şi noapte preoteasa înlăcrămată. Şi-l ruga cu ochii să

scoată măcar o vorbă, să spună sau să poruncească orice; dar el abia dacă îşi muşca buzele nevăzute, pierdute în barba şi-n mustaţa căruntă, iar privirea îi rămânea cenuşie, fixă şi absentă.

În târg, caimacamul îşi petrecea serile bând cu prietenii în grădina casei lui de lângă Drina. Le poruncise zapciilor să meargă şi să-l prindă pe Jakša, apoi uitase şi de ei, şi de diacon. Rana i se lecuise repede. Şi-i veniseră oaspeţi din Sarajevo, doi osmanlâi graşi.

Ziua, stăteau toţi trei în grădina caimacamului, lângă râu, jucau cărţi, trimiteau ostaşii să dea drumul pe apă la nişte tigve galbene şi trăgeau la ţintă în ele. Către seară, veneau lăutarii ţigani. Oaspeţii aduseseră cu ei mănunchiuri întregi de rachete, procurate din Austria, şi le aprindeau de cum se însera. Minunăţiile acestea nemaivăzute răscoleau tot târgul. Copiii nu mai vroiau să se culce şi aşteptau pe la geamuri să înceapă focul rachetelor în grădina caimacamului. Toată lumea privea cu uimire şi neîncredere licuricii verzi şi roşii care plesneau sub cerul de vară; licuricii se risipeau şi cădeau ca nişte stropi luminoşi, pe când în urma lor se făcea şi mai neagră bezna în care sclipeau stelele şi ardea cu vâlvătaie focul lui Jakša, în munţi.

Anika părea că n-are de gând să încerce nimic. Nu mai primea pe nimeni. Seara, încuia poarta şi-o punea pe Jelenka să-i cânte. Jelenka avea un glas subţire şi înalt de se auzea în tot târgul, de pe un deal pe altul. Anika stătea lângă ea şi asculta cu faţa nemişcată, fără să spună un cuvânt, fără să facă un gest.

În târg, unde fiecare pas al Anikăi era răstălmăcit şi fiecare cuvânt al ei trecea din gură în gură, se spunea că ar fi neliniştită şi nemulţumită, cu toate că-l umilise pe protopop acasă la el şi-şi supusese tot târgul. Oamenii repetau cu teamă, cu nedumerire şi, într-un fel, cu oarecare respect cuvintele pe care ea le spuse nu demult unui turc beat, care în ultimul timp nu se mai dezlipea de casa ei.

Turcul acela, bogat şi năbădăios, venise din Rudo. Cât timp era treaz, stătea la han sau prin târg; dar cum se îmbăta – şi se îmbăta zilnic – pornea pe Mejdan în sus, drept spre curtea Anikăi. Şi devenea din zi în zi mai nerăbdător şi mai agresiv. Se repezea la Jelenka şi la Saveta sau la bărbaţii care veneau şi aşteptau ca şi el. Zbiera pe sub ferestrele Anikăi, ameninţa şi-şi înfigea jungherul în poartă. Dar într-o zi, pe înserat, când

începuse iar să-şi fluture jungherul prin curte zbierând cât îl ţinea gura că în seara aceea trebuie neapărat să ucidă pe cineva, Anika ieşi în fugă şi pe neaşteptate din casă. Era îmbrăcată uşor şi încălţată cu ciorapi albi, fără papuci. Din doi paşi, ajunse în faţa turcului.

— Ce e? Ce zbieri? Ce vrei? îl întrebă ea cu glas înăbuşit. Faţa îi era complet liniştită, doar sprâncenele i se îmbinaseră şi mai mult parcă. Pe cine vrei să omori? Hai, omoară! Crezi că se teme cineva de cuţitul tău, ţărănoi tâmpit ce eşti? Omoară, hai!

Turcul îşi holbă ochii beţi şi începu să mestece şi să înghită în sec de i se mişcă mustaţa lungă şi roşcată şi mărul lui Adam de pe gâtul lui neras. Uitase că are jungher şi că spusese ceva, şi stătea de parcă ar fi aşteptat să-l omoare ea pe el. Anika îl dădu afară în brânci şi încuie poarta.

Se zice că atunci, intrând în casă şi trecând pe lângă Jelenka, Tane şi încă un flăcău, Anika, tot ocărându-l pe beţiv, spusese pentru sine, dar cu gas tare:

— Pomană şi-ar face cine m-ar omorî.

Dar în toată nenorocirea şi-n toată neorânduiala stârnite de Anika, existau două suferinţe pe care nici în târgul acesta, unde totul se vede şi se aude, nu le ştia şi nici nu le bănuia nimeni. Existau doi oameni care sufereau fiecare pentru sine şi fiecare în felul său, în taină şi pe furiş, dar mai greu şi mai amar decât toţi ceilalţi. Unul era Lale, fratele Anikăi, iar celălalt Mihailo.

Încă din primele zile când Anikăi începuse să-i meargă faima cea rea, Lale nu mai călcase pe-acasă. Nici în târg nu-l mai văzuse nimeni. Trăia şi dormea în brutărie. Nu mai vroia s-audă de soră-sa. Când îi pomenea cineva numele, ochii lui luminoşi, ca de copil, se întunecau şi priveau fix, în gol. Dar imediat după aceea Lale îşi scutura capul bălan, plin de făină. Pe faţă i se întorcea zâmbetul obişnuit şi expresia de prostănac. Lale îngâna atunci un cântec şi rămânea să imprime pe pâini, repede şi mecanic, aceleaşi neschimbate semne, aşa cum îl învăţase taică-său în copilărie.

Atâta se putea şti despre Lale. Ce gânduri nutrea, cum şi cât suferea în odăiţa întunecată din dosul cuptorului cel mare flăcăul acesta cu suflet închis şi cu mintea înapoiată, nu ştia nimeni. La câţiva paşi de brutăria lui Krnojelac, ceva mai la o parte de piaţă, se afla casa lui jupân Nikola, unde trăia Mihailo. De când se desfrânase Anika, Mihailo călătorea cât putea mai

mult; dar când se afla în târg nu putea să evite discuţiile de prin prăvălii şi afla astfel tot ce făcea Anika, tot ce gândeau şi tot ce vorbeau oamenii despre ea.

Jupân Petar Filipovac, care-şi alungase fiul şi nu vorbea nici cu nevastă-sa, nici cu fetele din cauza lui, îl iubea mult pe Mihailo. Adesea jupânul discuta îndelung cu Mihailo pe care şi-l socotea prieten apropiat, cu toată diferenţa de vârstă dintre ei. Se întâmpla ca amândoi să se afle în prăvălia jupânului Petar, dis-de-dimineaţă, când prăvălia nici nu era încă bine deschisă, în preajmă, linişte şi răcoare. Jupân Petar, mohorât şi cu faţa buhăită, vorbea cu vocea lui gravă:

— Vezi, tu eşti tânăr, dar îţi spun eu că e adevărată vorba din bătrâni: în fiecare femeie sălăşluieşte diavolul, care trebuie ucis ori cu munci, ori cu naşteri, ori cu amândouă; iar dacă femeia scapă şi de una şi de alta, atunci trebuie ea ucisă.

Şi, ridicându-şi glasul de parcă atunci ar fi vorbit pentru prima dată despre lucrurile acestea, repeta totdeauna aceleaşi cuvinte:

— Frate Mihailo, una ca asta nu s-a mai pomenit.

Iar când Mihailo îi amintea de Tijana şi de Saveta, cunoscute de pe vremea bătrânilor pentru ticăloşiile lor, jupân Petar îl întrerupea.

— Pe lângă asta, Tijana a fost o sfântă. Iar Saveta? Păi, în privinţa Savetei, târgul putea să doarmă liniştit. De când lumea şi pământul, a existat totdeauna vreo golancă sau vreo târfă căreia i s-a ştiut locul: prin şanţuri, tăvălită de soldaţi. La ele nu se uita nimeni şi nici nu erau luate în seamă. Pe când asta!… Nu vezi ce se petrece? Asta a înfrânt cu ocară biserica, a supus stăpânirea şi-o să ne ducă de râpă pe toţi. Şi nu poate nimeni să-i facă nimic.

— Nimeni?

— Nimeni, pe Dumnezeul meu. Ea e azi şi paşa şi vlădica târgului. Am merita să ni se dea foc din patru părţi, dacă nu se găseşte nimeni să ucidă vipera. Căci tâlharii de drumul mare pricinuiesc mai puţine rele decât ea.

Şi-i povestea pe rând toate fărădelegile şi ticăloşiile Anikăi, toate, până la năpasta căzută pe capul lui. Când ajungea aici, dădea doar din mână şi-şi înghiţea amarul. Iar Mihailo îl liniştea: o să-i vină şi ei odată sfârşitul.

— Nu-i vine. Asta n-are sfârşit. O să-şi facă de cap cât o vrea. Nu ne cunoşti, nu ştii cum sunt oamenii de-aici. Putem să ne împotrivim la orice năpastă, dar la *asta* nu. Ni s-a suit în cap şi nimeni nu poate să-i facă nimic.

Aşa se încheiau totdeauna spusele jupânului Petar, pe care Mihailo le asculta dus pe gânduri, cu capul plecat.

Dacă bătrânul acesta îndârjit ar fi ştiut ce chin însemna pentru Mihailo să-l asculte, ar fi căutat, fără doar şi poate, un alt om cu care să stea de vorbă sau şi-ar fi depănat pentru sine povestea necazurilor.

Câteodată Mihailo se minuna singur de unde mai găsea putere să umble printre oameni, să muncească, să stea de vorbă şi să se mai şi stăpânească într-atâta, încât să nu se bănuiască tot ce se petrecea de un an încoace în sufletul lui.

Văzând ce devenea Anika, nădejdea lui şubredă şi amăgită i se întoarse împotrivă. Se judeca singur, cu asprime, şi se întreba cum de putuse măcar o clipă să-şi închipuie că întâmplarea de la hanul Krstinoaiei o să poată fi ştearsă şi uitată. Cum de îndrăznise să spere? Odată, la Sarajevo, în piaţă, văzu cum un sârb îl înjunghia pe un arnăut. Cuţitul rămăsese în rană. Rănitul nici nu se mai uitase după ucigaşul pe care alţii îl fugăreau, ci pornise încet, solemn şi concentrat, spre prima poartă deschisă. Mergea de parcă şi-ar fi numărat paşii, fără să se uite la nimeni; dar îşi apăsa rana cu amândouă mâinile şi simţea clar că o să trăiască numai atâta timp cât nu i s-o scoate cuţitul din rană.

Ca pe o moarte inevitabilă şi apropiată, Mihailo simţea că „treaba cu Krsta” nu se încheiase în noaptea aceea la han, şi că n-o plătise nici cu cei opt ani de chinuri. El, Mihailo, fusese rănit de moarte în noaptea aceea. Iar cei opt ani de chinuri nu fuseseră decât paşii până la prima poartă, făcuţi de arnăut, cu ochii plecaţi şi cu amândouă mâinile pe rană. Se adăpostise şi se ascunsese în târgul acesta, lăsându-se legănat de nădejdea înşelătoare că ceea ce face o să aibă durată. Acum însă, haita îl ajunsese din urmă.

Şi, lucru ciudat, când se gândea la asta, spaima şi chinul i se micşorau parcă; şi-atunci, vorbea în el ceva ca o tristeţe şi ca o milă.

— A venit timpul să-ţi scoţi cuţitul din rană. Nu ajută la nimic să te amăgeşti.

Nu-şi mai amintea nici el când începuse s-o amestece şi s-o identifice pe Anika cu Krstinoaia; în sufletul lui amândouă erau demult, din totdeauna, o singură fiinţă. Şi nu numai Anika, ci şi cele câteva biete femei întâlnite în ultimii opt ani: căzătura de la cine ştie ce han sau ţiganca întâlnită în drum şi pe care, ars de dorinţă, n-o putuse ocoli, toate se contopeau în el acum formând o singură femeie: Krstinoaia cea înaltă şi plină, cu păr roşu, cu mâini puternice şi cu privirea pătimaşă. În toate o recunoştea pe ea, după spaima care-i rămânea după ce se culca cu ele, după dorinţa de nestăpânit de-a fugi cât mai departe, de-a se ascunde, de-a se purifica, de-a se spăla şi de-a uita.

Acum însă nu mai era o scurtă amăgire, şi nicio spaimă şi-un dezgust de-o clipă. Colo, mai la deal, unde dacă ar striga i s-ar fi auzit glasul, trăia femeia care-i amintea de Krstinoaia, pe care trebuia s-o ucidă. Toate speranţele trezite cândva de Anika se transformaseră acum într-o mustrare amară, într-un nou chin; ea însăşi se dăduse în vileag, după un joc vremelnic şi dureros, adeverindu-i toate presimţirile, cele mai vagi, cele mai înfiorătoare.

Vlăstarul acesta de armurieri, cu fire gingaşă şi puternică totodată, crescut de-un tată înţelept şi cinstit, era în stare să îndure multe şi să-şi ascundă cu iscusinţă tot ce simţea; dar chinurile îi sporeau şi deveneau din ce în ce mai greu de tăinuit. În faţă i se ivea ca o nălucă ocara, mai grea şi mai cumplită decât moartea. Iar chinurile i se strecurau până şi-n cele mai neînsemnate amănunte ale vieţii de fiecare zi, mergând până la nebunie.

Uneori se gândea ca un copil la tot felul de nimicuri, fără nicio noimă şi fără nicio legătură. Îşi spunea, de pildă, că poate i-ar fi fost mai uşor dacă în noaptea aceea nu şi-ar fi lăsat cuţitul în mâinile Krstinoaiei. Aşa, cuţitul i se părea un gaj, o punte spre lumea înfricoşătoare din care fugise atunci. Şi de câte ori auzea, din întâmplare şi fără nicio legătură cu el, rostindu-se cuvântul cuţit, adăuga imediat în gând:

„Cuţitul meu a rămas la ea.”

Jocul acesta de nepătruns al conştiinţei îi prindea, încetul cu încetul, întreaga viaţă.

Dar pe lângă toate chinurile numeroase şi negre pe care le cunoscuse în singurătatea atâtor ani, când îşi cerea singur socoteală, nu-şi închipuise că ar fi posibilă şi această culme a

suferinţei: să visezi acelaşi vis de câteva ori la rând şi totdeauna pe deplin conştient de ce-ai văzut în visul precedent. Aşa îşi visa el visul încheierii socotelilor cu Anika. Când anume îl visase pentru prima oară nu-şi mai aducea aminte; vedea doar că la fiecare vis mai adăuga ceva din realitate, un amănunt, un nimic, pe care el îl distingea clar. Astfel, visul căpăta tot mai multă densitate, se desprindea de vis, devenea tot mai real şi-i intra pe nesimţite în viaţa de toate zilele.

Iată cum îşi amintea că fusese visul acesta când îl visase pentru prima oară. O dimineaţă luminoasă. Răcoare şi prospeţime pe obraji, în gură, pe tot trupul. Mihailo calcă drept şi solemn, iluminat de-o hotărâre atât de importantă, încât îi e cu neputinţă s-o cuprindă întreagă, dar îi simte toată greutatea uriaşă. Cineva goleşte parcă neobosit uliţele şi răscrucile din faţa lui. Pe Mihailo, însăşi greutatea hotărârii îl mână înainte. Şi trece, astfel, pe lângă brutăria lui Krnojelac, unde Lale cântă cu glasul lui vesel. Mihailo urcă spre Mejdan. Curtea Anikăi e numai lumină, florile au prins viaţă. Uşa casei, deschisă larg, te pofteşte să intri.

Câte eforturi deznădăjduite nu făcea Mihailo, şi în vis şi aievea, să nu păşească peste pragul acesta, să ocolească uşa Anikăi! Pentru asta muncea şi când nu trebuia să muncească, pentru asta călătorea şi când nu era nevoie, doar-doar o izbuti să-şi alunge gândurile, să uite. De câteva ori, izbutise oarecum; dar în ultima vreme toate i se întâmplau pe dos: uita sorocul vânzărilor, întârzia la întâlniri... Dându-şi seama că devine uituc şi încâlcit la minte, se sperie de parcă şi-ar fi descoperit vreo boală. Poate că nu mai avea decât o scăpare: să lase totul baltă, până nu se întâmplă o nenorocire, şi să-şi piardă urma în lume, ca un om necinstit şi vinovat. Dacă ar fi avut în faţă greutăţi reale şi duşmani vizibili, n-ar fi şovăit să facă întocmai. Dar aşa, unde să fugă? Nălucile de care vroia să scape i-ar fi ieşit în cale pe orice drum, în orice oraş. Până la urmă, gândul la fugă sau la vreun alt mijloc de scăpare se pierdu în noianul de vise şi de gânduri care i se învălmăşeau tot mai mult în creier, într-un vârtej sălbatic şi nebun.

Tinereţea, dornică să trăiască, şi raţiunea din el, îl mai reţineau încă. Uneori se gândea să-i scrie sau să-i trimită vorbă Anikăi, s-o ameninţe, să-i ceară să plece, pentru binele ei,

pentru lume, pentru el. Şi-şi dădea imediat seama de întreaga zădărnicie a unui asemenea gând.

Se gândea de multe ori şi la Lale. Totdeauna îl atrăsese ceva spre flăcăul acesta frumos şi nevinovat. Între el şi fratele femeii care-i intrase în soartă existase de la bun început un fel de atracţie, un amestec de dragoste, de neîncredere şi de gelozie. Mihailo se apropia de el ori de câte ori putea. După discuţiile cu jupân Petar, se gândea adeseori la Lale. I se părea că el, în calitate de frate al Anikăi, trebuia să simtă şi să înţeleagă, s-o dezarmeze şi s-o supună, ba, la nevoie, s-o înlăture chiar. Şi-atunci trecea dis-de-dimineaţă pe lângă brutărie şi intra dinadins, de două, trei ori. Pe Lale îl găsea cântând în gura mare şi înţepând cu un cuţit lung şi negru pâinile albe şi dolofane. Discutau amândoi, cât se putea discuta cu Lale. Mihailo aducea vorba despre Anika. Degeaba însă: Lale, cu zâmbetul lui de prostănac fericit, rămânea la poveştile despre făină, despre apă şi despre pâine.

Astfel, Mihailo îşi pierdu şi nădejdea aceasta şubredă. Totul se depărta din jurul Anikăi şi-l lăsa pe el, singur, faţă în faţă cu ea; totul îl împingea, vădit şi fără oprelişti, spre încleştarea necunoscută; iar el, neputincios, abia dacă se pricepea să arunce din când în când o privire, ca să măsoare cât a străbătut din drumul pe care aluneca pe nesimţite.

Era o toamnă frumoasă în Višegrad. Dar Mihailo trăia cu senzaţia că-şi ia rămas bun şi că se desparte de toate. Senzaţia aceasta îl năpădise pe neştiute. Se trezise într-o dimineaţă rostind cu glas tare şi foarte îndurerat: „Cu bine”. Cui îi spusese cu bine? Unui vis pe care-l uitase sau somnului, în genere? Nici el nu ştia. Şi nu se mai gândi la asta. Dar ceva mai târziu, pe când se spăla la cişmeaua din curte, rosti iar „cu bine” către căuşul plin cu apă rece şi înviorătoare, pe care o risipi imediat. Apoi uită şi de asta.

Îşi dădea singur seama că-şi lua rămas bun de la toate. Şi într-o bună zi se apropie firesc şi liniştit de ţiganca Anikăi, pe care altminteri o mai văzuse adeseori prin târg, şi-i spuse încet, dar hotărât:

— Întreab-o pe Anika dacă pot să viu mâine la ea, dimineaţa sau la prânz, numai să nu fie lume acolo. Am să-i spun ceva.

Când ţiganca dispăru, Mihailo tresări şi se uită în preajmă, căutând zadarnic un ajutor sau un sfat. Pe urmă se linişti; în ziua aceea îşi puse la punct, calm şi cu grijă, toate socotelile şi rândui lucrurile din casă. Pe înserat, porni către Stražište, spre platoul pe care se întâlnise de-atâtea ori cu prietenii, la un cântec şi la un pahar.

Urcă dealul, încet. Se aşeză pe platou, mai sus de cimitirul turcesc, şi-şi puse în faţă rachiul, filigeanul şi gustarea. Lovi uşor amnarul de cremene şi ţinu cu gingăşie iasca aprinsă între degetele mâinii stângi. Nu putea să-şi ia ochii de la fumul tutunului, care-i acoperea zarea, învolburându-se şi risipindu-se încet în aerul neclintit. Printre brazi mai stăruia un pic de soare. În vale, sub el, fumegau acoperişurile roşii şi negre ale caselor Višegradului. Un braţ revărsat al Rzavului oglindea cerul şi răchitele de pe mal. Toate acestea erau viaţă.

Bău numai rachiul şi uită de gustare. Fumul tutunului se albăstrea şi inelele pluteau în aer, subţiindu-se domol. În lumina amurgului, fiecare lucruşor tindea vădit să dureze şi să-şi păstreze forma pe care o avea. Mihailo trăgea în piept şi fumul, şi aerul, aerul Višegradului; privea casele şi piscurile ascuţite ale munţilor, privea poienile de care, ani de zile, îşi legase gândurile; lângă fiecare înălţime durabilă, un gând durabil. Vidova Gora, Kabernik, Lijeska, Blaževo Brdo, Olujaci, Žlijeb, Janjac, Gostilj, Češalj, Velji Lug. În spatele lui, vedea fără să se întoarcă, cunoştea cât se poate de bine, piscurile Stolac, Staniševac, Goleš. Acum, toate răspundeau ultimei raze de soare, într-un fel pe care el, de asemenea, îl ştia; şi se stingeau învăluindu-se în albastrul amurgului. Se învăluiau lin şi dispăreau agale. Niciunul n-ar fi vrut să plece şi să se despartă.

Toate acestea erau viaţă.

Peste câteva zile aveau să se împlinească şase ani de când Mihailo venise printre munţii aceştia, de când muncea şi trăia laolaltă cu lumea aceasta. Aici îşi găsise din nou un loc printre oameni. Aici îşi înfipsese rădăcinile, aici i se scursese viaţa. Şi, ca toate în viaţă, ca fumul, ca strălucirea cerului, ca foşnetul ierbii, ar fi vrut şi el să trăiască, să dureze, să nu-şi schimbe forma, să nu-şi întrerupă mişcarea.

Senzaţia că, iată, îşi ia rămas bun de la toate, îi sfâşia inima. Nu se gândea la nimic concret, nici la prieteni, nici la jupân Nikola, nici la petreceri, nici la afaceri; dar îşi lua rămas bun de

la toate şi le regreta pe toate, contopindu-le într-o unică durere. De despărţit, toţi trebuie să ne despărţim, dar să-ţi iei rămas bun aşa nu e deloc uşor: pentru asta îţi trebuie inimă tare.

Trimitea rotocoale de fum deasupra oraşului în care începuseră să se aprindă lumini pe la case. Simţea în piept zumzetul acela pe care-l stârneşte rachiul băut cu inima tulbure, şi-şi învăluia mereu în fum oraşul drag. Deodată, undeva, pe zare, se întinse un nor roşu şi strălucitor. Soarele apusese şi îşi trimitea din înalt reflexele razelor, luminând o pajişte de pe Janjac, nevăzută până atunci. Ca la un semn, Mihailo se ridică. Şi, odată cu întunericul, intră şi el în oraş. În urma lui rămaseră doar câteva rotocoale de fum, firave şi efemere.

Mihailo se duse drept acasă. Apăsă pe mânerul de lemn al porţii. Bucata aceasta de lemn lustruit, pe care o atinsese cu degetele ani de zile şi căreia îi cunoştea toate toanele şi metehnele, îi aminti din nou cât e de bine să trăieşti şi să durezi mult, statornicit într-un loc şi fără schimbări. Poarta era pe jumătate deschisă şi se vedea focul. Mihailo străbătu ograda; deodată, tresări de parcă ar fi călcat pe-un şarpe. Lângă hambar se afla ţiganca chioară a Anikăi. Lui i se făcu ruşine că tresărise atât de vizibil şi se apropie de ea. Ţiganca vorbi prima:

— A zis Anika să vii mâine dimineaţa, cât poţi mai devreme.

Vorbea aproape în şoaptă, iar paşii nu i se auzeau.

În noaptea aceea, Mihailo rândui toate treburile pentru jupân Nikola. Spre ziuă, în loc să adoarmă, fu cuprins de-o toropeală liniştită, care-i scurtă timpul rămas şi-i stinse gândurile legate de realitate.

La Višegrad, soarele răsare târziu, din pricina munţilor înalţi şi povârniţi care împrejmuiesc oraşul. Dar cu mult înainte de ivirea lui, uliţele primesc lumina indirectă, care cade drept din înaltul cerului. Învăluit în lumina aceasta calmă, Mihailo străbătu ograda aruncându-şi pe umeri, din mers, traista şi *iangicul*[46], aşa cum făcea de câte ori pleca la drum.

Uliţele pustii păreau mai largi şi mai luminoase. Mihailo trecu pe lângă brutăria lui Lale, dar nimeni nu cânta acolo; ca niciodată la ora aceea, brutăria era închisă; astfel, pustie şi întunecată, ea părea un cavou. Mai departe însă, totul era ca de obicei. Drumul spre Mejdan – pustiu. Pe cer se vedea întinderea fierbinte pe care avea să răsară soarele. Sub streaşină, uguiau

---

[46] *Iangic* – tolbă de piele.

porumbeii. Uşile multor case, deschise şi negre, încercau parcă să alunge întunericul.

Poarta Anikăi era deschisă larg. Sus, în grădina povârnită de deasupra casei, Jelenka culegea fasole verde şi, pierdută în verdeaţă, cânta ca un greiere.

De cum păşi pragul casei, Mihailo dădu cu ochii de vatră. În stratul subţire de cenuşă zăcea aruncat un cuţit negru, de brutar, plin de sânge până în plasele. Cuţitul pe care îl văzuse de atâtea ori în mâinile lui Lale, când stăteau amândoi de vorbă în brutărie.

Uluit, buimăcit de parcă într-un vis straniu ar fi visat un vis şi mai straniu, Mihailo se apropie tiptil de uşa unei odăi şi-o deschise brusc. În odaia mică, aşternută cu covoare, toate se aflau la locul lor. Căzuseră doar două perne de pe sofa. Dar pe podele, zăcea întins cadavrul Anikăi. Îmbrăcată ca să-şi primească oaspetele (doar ilicul îi era sfâşiat şi cămaşa puţin ruptă la piept), Anika părea că-şi dăduse sufletul fără luptă şi fără chinurile morţii; întinsă în tot lungul odăii, pe podele, pe sofa, pe pernele rezemate de perete, părea mai mare decât de obicei. Avea şi o floare în păr. Sângele nu i se scursese.

Cutremurat, Mihailo ridică mâna să-şi facă cruce, dar se opri şi, folosind mişcarea începută, închise uşa. Înainte de-a ieşi din casă mai aruncă o privire spre cuţitul însângerat, care zăcea în cenuşă aşa cum pot să zacă, veacuri de-a rândul, lucrurile moarte şi mute. Apoi se întoarse şi, înfiorându-se adânc, luă cuţitul, îl şterse mai întâi de cenuşă, apoi de muchea vetrei, şi-l vârî la brâu, lângă jungherul pe care şi-l pregătise pentru întâlnirea din dimineaţa aceea.

Afară, soarele tocmai răsărea şi Jelenka, pierdută undeva, în grădină, cânta de zor. Cişmeaua clipocea zgomotos. Pe zidul scund de sub ferestre se şi instalase Nazif nebunul, rânduindu-şi grămăjoarele de zahăr şi bâiguind fericit. Nazif nici nu se uită la Mihailo; acesta trecu pe lângă el şi coborî cu paşi repezi spre pârâul deasupra căruia mai pluteau încă umbrele dimineţii.

*

Moartea neaşteptată a Anikăi schimbă din temelii viaţa târgului. După atâta dezordine şi anarhie, părea de necrezut cât de repede se reîntorceau toate la vechile rânduieli. Nimeni nu se întrebă cum apăruse femeia aceasta, din ce trăise, ce vrusese.

Fiinţa vătămătoare şi primejdioasă era acum ucisă, îngropată şi uitată. Târgul, pe care îl tulburase atâta şi care se dăduse bătut un timp, putea din nou să respire în vechiul lui ritm, să doarmă liniştit, să privească liniştit. Dacă o să mai apară iar o năpastă ca ea, sau una asemănătoare – şi sigur că o să mai apară, odată şi odată – târgul o să se lupte şi-o să se bată din nou până când o s-o doboare, o s-o îngroape şi o s-o uite.

Salko Hedo făcu ancheta crimei. La interogatoriu, zapciii le-au bătut de pomană pe Jelenka, Saveta şi pe ţiganca aceea chioară, căci ele ar fi spus şi fără bătaie adevărul.

În dimineaţa când fusese ucisă, Anika vrusese să rămână singură şi-şi „curăţase” în întregime casa. Nu numai că nu primise pe nimeni, dar pe ţigancă şi pe Saveta le trimisese în Vučine, la o anume Kristina, de unde nu s-ar fi putut întoarce până la prânz, iar Jelenkăi îi poruncise să meargă în grădină, sub deal, să culeagă fasole verde, şi să nu se întoarcă de-acolo până n-o cheamă ea.

Ţiganca declară că în aceeaşi seară când dusese lui Mihailo vorbă că poate să vină, trecuse, din porunca Anikăi, şi pe la Lale, căruia îi spusese:

— A zis Anika să treci negreşit pe la ea, mâine dimineaţă, cât mai devreme.

Lale nu-i răspunsese nimic.

De ce îşi chemase Anika fratele, cu care altminteri nu se vedea, în aceeaşi dimineaţă când avea să vină şi Mihailo? Fusese doar o întâmplare? Sau i se pregătise cuiva o capcană şi o surpriză? Şi care dintre cei doi izbutise s-o ucidă pe Anika? Toate acestea ţiganca nu le putea lămuri, şi nici Jelenka sau Saveta, căci Anika abia dacă vorbea cu ele şi nu le dezvăluia niciodată gândurile ei.

Jelenka putu să spună doar că, din curiozitate, se uitase de pe deal să vadă cine intră şi cine iese din casă. Şi-l văzuse mai întâi pe Lale cum intrase şi cum, după un timp, ieşise în goană. Asta n-o mirase deloc, căci ştia că Lale e cam ţicnit. Ceva mai târziu intrase Mihailo; el stătuse şi mai puţin decât Lale şi plecase călcând liniştit. Deşi ar fi vrut grozav să ştie ce treburi avea Anika în dimineaţa aceea cu frate-său, cu care era certată, şi cu Mihailo, care nu venea niciodată la ea, Jelenka nu îndrăznise să coboare nechemată din grădină. Venise fuga numai când auzise bocetele unei bătrâne care făcea negoţ cu pânzeturi prin casele

oamenilor şi care dăduse, intrând din întâmplare, peste cadavrul Anikăi.

De la nişte ţărani, se află că Lale fusese văzut dincolo de Dobrun, pe drumul spre Užice, în timp ce despre Mihailo se ştia că plecase în direcţie opusă, pe drumul spre Sarajevo. Cuţitul cu care fusese ucisă Anika n-a fost găsit nicăieri.

Totul părea tulbure, încâlcit şi fără nicio perspectivă de dezlegare; fireşte, lucrul acesta îi convenea de minune lui Hedo, care ţinea să termine cât mai degrabă şi să întrerupă o anchetă fără şanse de-a descoperi sau de-a stabili ceva, o anchetă pe care, de altfel, n-o ceruse nimeni şi nu era de folos nimănui.

Caimacamul petrecu două-trei săptămâni la Plevlje, pe la rude, apoi se întoarse la Višegrad şi-şi continuă viaţa de mai înainte şi de totdeauna, spre mulţumirea lui şi-a altora. E drept că, uneori stând în grădină, lângă narghilea, şi privind apa năvalnică, se mai gândea la ghiaura de pe Mejdan. Şi-şi spunea: „Ciudat! Din toată frumuseţea ei n-a mai rămas nimic”. Cam la atâta i se mărgineau gândurile. Dar socotea că nu există nimeni în târg cu care ar merita să stea de vorbă despre Anika.

Ceilalţi localnici şi-au revenit destul de repede în fire şi şi-au reluat înfăţişarea din totdeauna. Femeile au devenit ceva mai vesele, bărbaţii ceva mai potoliţi.

Fiul lui Petar Filipovac s-a împăcat cu taică-său. Şi-a plecat capul, şi s-a făcut deodată mai voinic. Poartă mustaţă subţire şi lungă, picioarele i s-au îndoit din genunchi şi abia îşi târăşte paşii prin oraş. Şi nu-şi mai vede capul de-atâtea treburi. După Crăciun, au să-l însoare: „O să-i ucid şi sufletul din ea”, le spune el prietenilor, cu glas înăbuşit şi posac.

Din tot târgul, numai jupân Petar Filipovac stă ursuz şi mâhnit în prăvălie, ca şi mai înainte. În sinea lui, el îl deplânge sincer pe Mihailo, tânărul ciudat care pesemne că tăinuise în suflet vreun chin amar. Iar când se povesteşte, în faţa lui, ce noroc a avut târgul că a scăpat de năpasta Anikăi, el dă doar din mână.

— Asta şi moartă o să ne otrăvească zilele, încă un veac de-acum încolo. O sută de ani trebuie să treacă ca să i se împrăştie veninul.

Dar el e singurul care se poartă şi vorbeşte aşa.

Şi la protopopul Dobrunului lucrurile s-au pornit pe-un făgaş mai bun. După moartea Anikăi, Jakša a vrut să treacă în Serbia, dar a aflat pe drum că taică-său trage să moară şi şi-a schimbat

brusc hotărârea. În aceeaşi noapte, a şi sosit la Dobrun, a năvălit drept în odaia bolnavului, i-a sărutat mâna protopopului şi a primit iertarea şi binecuvântarea. Taică-său l-a trimis imediat la Trnavce, până se mai liniştesc lucrurile şi se mai uită. Curând după aceea, protopopul s-a întremat într-atâta, încât a putut să plece călare la Višegrad. Acolo, a văzut că lui Alibei nici prin gând nu-i trecea să-l urmărească pe Jakša şi că Hedo se prefăcea că habar n-are cine trăsese în caimacam. Totul fusese uitat, ca printr-o înţelegere tacită, şi totul se aranja ca printr-o minune.

În vara următoare, Jakša se însură şi protopopul mai apucă să-şi vadă fiul hirotonisit şi instalat în parohia Dobrunului.

Brutăria lui Lale şi casa lui Krnojelac au fost preluate şi închiriate de primărie. Acolo, trăiesc şi muncesc acum alţi oameni. Rar mai pomeneşte cineva de copiii Anetei vidineanca. Chiar şi pe Mihailo au început oamenii să-l uite. Doar stăpânul său de odinioară, jupân Nikola Subotić, îşi aminteşte adesea de el. De când l-a pierdut pe Mihailo, jupân Nikola a fost nevoit să se mute iar la Višegrad, căci nu are pe nimeni să-l înlocuiască. Acum, jupânul călătoreşte mai puţin şi joacă mai puţin. Se pare că-i măcinat de-o boală şi că-l părăsesc puterile. Din când în când, jupân Nikola se duce pe la jupân Petar Filipovac, ca să mai stea de vorbă. De multe ori, seara, când se mai potoleşte arşiţa, vine jupân Petar la el. Şi-atunci, aştern un chilim în ograda cea mare şi frumoasă, printre cimişiri, mai sus de cişmea. Acolo, la o vorbă, la un rachiu, îl pomenesc de fiecare dată pe Mihailo.

— S-a prăpădit omul, fără urmă, spune jupân Nikola cu glas adânc şi dogit. Copil de mi-ar fi fost, tot nu l-aş fi regretat mai mult.

Şi binecuvântează de-o sută de ori sarea şi pâinea pe care au mâncat-o împreună. Iar în colţul ochiului îi sclipeşte o scânteie neclintită. E lacrima care nu pică niciodată şi revine, ori de câte ori e vorba despre Mihailo, ca şi cum ar fi mereu aceeaşi.

ASKA ŞI LUPUL

Ceea ce am să vă povestesc acum s-a întâmplat în lumea ovinelor, în ţinutul Păşunilor Povârnite. Când Aja, o oaie mare cu blană grea şi cu ochi rotunzi, şi-a născut primul mieluşel, acesta arăta ca oricare alt nou-născut: un ghem de lână jilavă, care începe să behăie. Mieluşelul era, de fapt, mieluşică. Şi era orfană, căci tocmai în zilele acelea Aja îşi pierduse soţul, pe care îl iubise foarte mult. Aja îşi botează pruncul Aska, găsind că numele acesta e cât se poate de potrivit pentru o viitoare frumuseţe ovină.

În primele zile, mieluşica se ţinu după maică-sa, aşa cum fac toţi mieii; dar, de cum se simţi în stare să alerge pe picioarele ei ţepene şi neobişnuit de lunguţe, şi să pască singură, îşi dădu arama pe faţă: nu se mai ţinu de poalele maică-sii, nu mai ascultă nici de chemările ei, nici de clinchetele clopoţelului atârnat la gâtul berbecului. Îi plăcea să hoinărească pe drumuri descoperite de ea, să caute păşuni mai ferite, în locuri depărtate.

Mama îşi certa copila, altminteri frumoasă şi cuminte, o copleşea cu sfaturi şi cu dojeni, şi-o făcea atentă asupra tuturor felurilor de primejdii legate de o asemenea purtare, într-un ţinut ca al lor, unde stă veşnic la pândă câte un lup viclean şi fioros care nu se teme de cioban şi mănâncă oile şi mieii, mai ales când se depărtează şi se rătăcesc. Frământată de griji, Aja se întreba cu cine o fi semănând copila ei, care, pe lângă că era fetiţă, mai era şi hoinară şi neastâmpărată. Cu cine, cu necine, fapt e că mioriţa – fiindcă aşa li se spune adolescentelor în lumea ovină – constituia o mare grijă pentru biata maică-sa. La şcoală, Aska învăţa binişor şi făcea progrese frumuşele. Dar de câte ori se ducea maică-sa să întrebe cum se poartă şi ce note are, învăţătoarea îi spunea că fetiţa era foarte înzestrată şi că ar fi putut să ia premiul întâi dacă n-ar fi fost atât de neastâmpărată şi de distrată. Numai la gimnastică lua totdeauna nota zece.

Într-o zi, după ce terminase cu note bunişoare anul şcolar, Aska se înfiinţă la maică-sa şi-i declară că vrea să urmeze şcoala de balet. La început, maică-sa se opuse cu înverşunare, găsi tot felul de argumente, unul mai convingător decât altul, demonstră că în neamul lor toate mioriţele deveniseră casnice, cumsecade

şi aşezate. Arta, zicea mama, e o meserie nesigură, care nu dă nici casă, nici masă celui ce o slujeşte. Şi-apoi, drumurile artei sunt, în genere, necunoscute, înşelătoare şi grele; iar dansul e cel mai înşelător şi mai greu dintre toate artele, ba mai e şi răufamat şi primejdios. Pe calea aceasta n-a apucat niciodată nicio oiţă de familie bună. Şi aşa mai departe. Şi, la urma urmelor, ce-o să zică toată lumea noastră ovină când o auzi că fiică-mea a apucat tocmai pe calea asta?

Aşa încercă s-o abată pe Aska de la intenţia de-a se face balerină grijulia şi bine intenţionata ei mamă. Dar cunoscând firea copilei, Aja ştia dinainte că n-o să i se poată împotrivi multă vreme. De aceea cedă. Şi o înscrise pe micuţă la şcoala ovină de balet, sperând că astfel o să-i mai potolească poate şi neastâmpărul înnăscut, deşi oile şi berbecii din turmă îi dezaprobau în mod unanim hotărârea.

Nu s-ar putea spune că Aja rămânea indiferentă la reproşurile şi la bârfelile oilor şi ale berbecilor, auzite la stână sau la păşune; dar orice mamă îşi iubeşte atât de mult copilul, încât începe să-i îndrăgească până şi ciudăţeniile pe care, în sinea ei, le dezaprobă. Încetul cu încetul, oaia-mamă acceptă cu totul dorinţa fiicei şi începu să privească altfel lucrurile. Ba chiar ajunse să se întrebe ce ar putea fi la urma urmelor urât în artă şi mai ales în dans, socotit de ea cea mai nobilă dintre arte, fiind singura în care ne servim de propriul nostru trup.

Împăcarea mamei cu dorinţa fiicei era cu atât mai uşoară, cu cât micuţa Aska dovedea într-adevăr mult talent şi voinţă pentru dans, şi progresa văzând cu ochii. Şi-apoi fetiţa era de-o candoare şi de-o nevinovăţie care compensa totul. Dar nu izbuti cu niciun chip să se lecuiască de ciudata şi periculoasa ei deprindere de-a hoinări departe de păşunile şi de locurile de popas ale turmei. Şi într-o bună zi se întâmplă lucrul de care se temuse din totdeauna Aja.

Pe atunci, Aska terminase cu note excepţionale primul an al şcolii de balet şi se pregătea tocmai să înceapă al doilea an. Era un început de toamnă, cu soare încă puternic, deşi începuse să pălească pe neobservate, cu ploi scurte şi calde, urmate de către un curcubeu voios, ivit deasupra ţinutului umed scăldat în lumină. În ziua aceea, Aska era deosebit de veselă, de vioaie şi de distrată. Încântată de prospeţimea zilei şi de iarba frumoasă şi fragedă, ea se depărta încetul cu încetul, până ce ajunse la

poalele pădurii de fag; de-acolo, se aventură mai departe şi intră în pădure. După părerea ei, iarba nespus de fragedă trebuia să devină cu atât mai fragedă cu cât se afunda mai adânc în pădure.

În pădure, mai stăruiau urmele unei cete lăptoase care, ca nişte rămăşiţe ale unui straniu dans nocturn, se retrăgeau în faţa soarelui. În preajmă, alb, şi linişte, şi lumină. Aerul înceţoşat şi liniştea deplină creau un peisaj ca de basm în care spaţiul şi distanţele nu mai aveau dimensiuni, iar timpul îşi pierduse sensul.

Aska adulmeca fagii bătrâni, prăvăliţi într-o rână, acoperiţi de muşchii a căror mireasmă te îmbată ca o poveste cu întâmplări neobişnuite; străbătea în goană luminişurile verzi, şi i se părea că povestea n-are sfârşit şi că întâmplările n-au număr. Iar când ajunse într-o poiană, se pomeni deodată faţă în faţă cu lupul cel fioros. Bătrân, iscusit şi îndrăzneţ, lupul se strecurase până pe meleagurile acestea, unde semenii lui nu prea se avântă până iarna, târziu. Blana lui năpârlită, verzuie şi sură îl făcuse să semene aidoma cu scoarţa de fag şi cu tufele de iarbă care începuseră să se ofilească.

Ţinutul minunat, care o ameţise şi-o fermecase pe Aska, pieri deodată, ca o cortină subţire şi înşelătoare; în faţa ei stătea lupul, cu ochii sticloşi, cu coada între picioare şi cu colţii uşor rânjiţi, parcă a zâmbet, mai înfricoşător decât în toate povestirile mamei. Aska simţi cum îi îngheaţă sângele în vine şi cum i se înţepenesc picioarele. Îşi aminti vag că ar trebui să-i cheme pe-ai ei şi deschise chiar gura, dar glasul îi pierise. În faţa ei stătea moartea, invizibilă dar unică şi atotcuprinzătoare, groaznică şi de necrezut în grozăvia ei.

Lupul făcu o jumătate de roată în jurul victimei încremenite, cu mersul lin şi moale, care precede saltul. Părea că priveşte mioriţa fără să-şi creadă ochilor, în măsura în care un lup e capabil de asemenea lucruri; o privea cu bănuială, căci lupii sunt în stare să fie bănuitori; şi, temându-se de o cursă, se întreba cum de putuse o mioriţă atât de albă, de tânără şi de gingaşă să se rătăcească până aici şi să-i vină, cum s-ar zice, chiar sub colţi.

Pentru victimă, clipele acelea neaşteptat de stranii cuprindeau spaima morţii care o şi năpădise şi faptul definitiv, sângeros şi de neînchipuit care se ascundea în dosul cuvântului

– moarte. Senzaţia aceasta îi dădu Askăi, altminteri înlemnită de groază, un mic răgaz tocmai când îşi închipuia că nu mai există şi că nici nu se poate să mai existe, dar atât de mic încât abia dacă mai semăna a timp. Şi-i dădu putere să facă o ultimă mişcare, dar nu ca să se apere, căci să se apere nu mai era în stare. Ultima mişcare nu putea fi decât dansul.

Greu, ca într-un coşmar, mioriţa schiţă primul gest, începutul uneia din mişcările acelea care se fac la bară şi care nu seamănă încă a dans. Imediat după aceea mai făcu unul, apoi încă unul. Erau mişcările nefericite şi modeste ale unui trup osândit la pieire, dar suficiente ca să-l surprindă pe lup şi să-l întârzie o clipă. Iar după ce le porni, Aska le înşiră una după alta, cu sentimentul cumplit că n-are voie să se oprească, că dacă între o mişcare şi alta rămânea un spaţiu cât de mic, fie şi de-o secundă, moartea putea să intre prin spaţiul acela. Făcea „paşii” în ordinea în care îi învăţase la şcoală şi i se părea că aude vocea tăioasă a profesoarei: „Unu-şi-doi! Unu-şi-doi-şi-trei!”

Şi aşa, la rând. Tot ce putuse să înveţe în primul an. Mişcări scurte şi repezi, incapabile să umple prăpastia neclintită şi căscată a timpului, din care o ameninţa mereu moartea. Apoi trecu la figuri care la şcoală se executau fără sprijin, în mijlocul sălii. Dar şi cunoştinţele şi puterile îi erau limitate. Nu ştia să execute corect şi complet decât vreo două-trei figuri de acestea. Şi le executa febril. Una, apoi încă una, apoi o a treia. Cam la atât se limita ştiinţa şi priceperea ei. Era nevoită să-şi repete mişcările şi se temea ca nu cumva repetarea să le răpească forţa şi farmecul. Se chinuia zadarnic să-şi mai amintească vreo figură pe care s-o poată face ca să umple prăpastia deschisă după terminarea dansului. Şi timpul trecea, iar lupul, care o mai privea încă şi mai zăbovea, începuse parcă să se apropie; în faţa ei se încinseseră fără milă toate rămăşiţele de cunoştinţe ale dansului clasic. Vocea profesoarei abia dacă se mai auzea, pierzându-se parcă, din ce în ce. Toate cunoştinţele despre dans o ajutaseră bine pe Aska, dar acum se isprăvise cu ea. Cunoştinţele o trădaseră, şcoala nu mai avea ce să-i spună. Şi trebuia să trăiască. Iar ca să trăiască – trebuia să danseze.

Aska se avântă atunci într-un dans în afara şcolii, în afara tuturor regulilor cunoscute, dincolo de tot ce se învaţă şi se cunoaşte.

Cine ştie dacă pe lumea asta, de când există ea, s-a mai văzut vreodată ceva care să semene cu ce a văzut în ziua aceea modesta pădure anonimă de deasupra Păşunilor Povârnite...

Peste poienile verzi, peste potecile înguste, printre trunchiurile grele şi cenuşii ale fagilor, pe covorul întunecat şi neted al frunzelor care se depun an de an unele peste altele, dansa oiţa Aska, dansa pură, subţirică, nici oaie şi nici miel, uşoară şi mobilă ca o crenguţă albă de salcie înflorită, dusă de vânt, fumurie când trecea prin vreo şuviţă de ceaţă, şi strălucitoare, iluminată parcă dinlăuntru, când nimerea în vreo poiană scăldată de soare.

Iar pe urmele ei, călcând fără zgomot şi fără s-o scape o clipă din ochi, venea lupul cel bătrân, de atâţia ani călău nevăzut al turmei.

Viclean, rece şi nemaipomenit de prudent, neştiind nici de teama oamenilor, nici de teama fiarelor, lupul fusese mai întâi surprins. Surpriza i se transformase apoi tot mai mult într-o uluire şi o curiozitate stranie, irezistibilă. La început îşi mai amintea cine e, ce e, unde se află şi ce are de făcut şi-şi spunea în sinea lui: „Lasă, mai întâi să văd minunea minunilor. Aşa o să mă aleg de la mioriţa aceasta ciudată nu numai cu carnea şi cu sângele, ci şi cu dansul ei neobişnuit, caraghios, nebunesc şi înnebunitor de plăcut, cum ochii de lup n-au mai văzut încă. Sângele şi carnea îmi sunt la îndemână, căci pot s-o dobor şi s-o sugrum oricând, aşa cum o să şi fac, dar abia la sfârşitul dansului, după ce am să văd minunăţia până la capăt.”

Gândind astfel, lupul se ţinea după oiţă, oprindu-se când ea se oprea şi lungind pasul când ea accelera ritmul dansului.

Aska nu se mai gândea la nimic. În trupşorul ei micuţ, făurit în întregime din seva curată a bucuriei de-a trăi, dar osândit la o moarte imediată şi de neînlăturat, izbutise să găsească o forţă neaşteptată, o nemaipomenită perfecţiune şi diversitate a mişcărilor. Acum, nu mai ştia decât una şi bună: că trăieşte şi că va trăi atâta timp cât va dansa şi cu cât va dansa mai bine. Şi continua să danseze. Iar dansul ei nu mai era dans, ci minune curată.

Şi astfel se petrecu o nouă minune: uluirea lupului începu să se transforme din ce în ce în admiraţie, lucru cu totul necunoscut în lumea lui, căci dacă lupii ar fi în stare să admire cât de cât ceva pe lume, atunci n-ar mai fi ce sunt. Iar

sentimentul de admiraţie, complet inedit pentru el, îl ameţi în aşa hal, încât biata oiţă, năpădită de spaimele morţii, îl trăgea după ea de parcă l-ar fi legat cu o funie invizibilă dar trainică, prinsă de-un belciug nevăzut pe care i l-ar fi trecut prin bot.

Călcând aşa, ca un lunatic, fără să se mai uite unde calcă şi fără să-şi mai dea seama încotro merge, lupul îşi spunea mereu: „Sângele şi carnea mioriţei le pot avea oricând. Pot s-o sfâşii când am chef, în orice clipă. Dar mai întâi să mă satur privind minunea. Să mai văd odată mişcarea asta, şi asta...”

Şi tot aşa, mişcarea asta şi asta; şi fiecare dintre ele era într-adevăr nouă, şi tulburătoare, şi promitea alta şi mai tulburătoare încă. Iar pe lângă el alunecau luminişurile pădurii, alunecau culoarele întunecate şi jilave de sub fagi, cu învelişul lor de frunze uscate.

O sută de vieţi simţea în ea micuţa Aska, şi folosea toate puterile lor ca să mai prelungească o singură viaţă, viaţa ei, de la care îşi şi luase rămas bun.

Habar n-avem câtă forţă şi ce posibilităţi ascunde în sine orice fiinţă vie. Şi nici nu bănuim de câte suntem în stare. Existăm şi pierim fără să fi aflat ce-am fi putut să fim şi să facem. Asemenea lucruri nu se descoperă decât în clipele mari şi grave, ca acelea în care Aska îşi dansa dansul vieţii ei aproape pierdute. Trupul nu mai simţea oboseală, iar dansul ei scotea din el însuşi forţe noi pentru un nou dans. Şi Aska dansa. Executa figuri mereu noi, necunoscute la nicio şcoală de balet.

De câte ori i se părea că lupul se trezeşte şi că începe să-şi aducă aminte cine e şi ce e, ea înteţea ritmul şi fantezia dansului. Executa salturi neobişnuite, peste trunchiurile copacilor doborâţi, făcându-l pe lup să râdă, stârnindu-i o nouă admiraţie şi făcându-l să dorească repetarea figurilor. Stând numai pe picioarele dinapoi, ţopăia pe fagii culcaţi la pământ şi pe pernuţa de muşchi care-i acoperă; apoi se prefăcea într-un fel de sfârlează albă, vioaie, în stare să ia ochii privitorilor, sau, stând numai pe picioarele din faţă, alerga cu paşi mărunţi şi repezi pe locurile netede şi încă verzi dintre copaci. Când nimerea pe vreo pantă abruptă, se arunca la vale, ca un schior îndrăzneţ, pe pârtia lunecoasă a frunzelor veştede, dar atât de repede de parcă ar fi executat un „glisando” de maestru peste claviatura unui pian: fii-i-i-u-u.

Iar lupul se năpustea cât putea mai repede după ea, nu cumva să piardă vreo frântură de dans. Şi-şi repeta în sinea lui că, mai devreme sau mai târziu, sângele şi carnea mioarei oricum au să-i aparţină, dar că trebuie să-i vadă până la capăt dansul, fără să scape nimic; şi de fiecare dată îşi repeta tot mai pe scurt şi mai slab prima parte a gândului, căci dansul îl cucerea tot mai mult, înlăturându-i pofta de carne şi de sânge.

Iar timpul şi lungimea drumului nu le mai măsurau nici lupul, nici Aska. Căci ea trăia, iar el se desfăta.

Când auziră behăitul îndurerat al oaiei-mamă şi pricepură de ce se neliniştise turma, ciobanii aleseră doi dintre ei, mai tineri şi mai curajoşi, şi-i trimiseră în pădure, să caute mioriţa pierdută şi neascultătoare. Unul din ei avea doar un ciomag de corn noduros şi zdravăn; celălalt purta pe umăr o armă, dacă se putea numi aşa flinta aceea înnegrită de fum. Vechitura aceasta era, totuşi, glorioasă, căci se povestea cum, trăgând cu ea, tatăl celui ce-o purta acum ucisese un lup hămesit de foame, chiar la uluca târlei. Dar şi povestea asta, ca toate poveştile, cine poate să ştie cum se petrecuse într-adevăr şi dacă se petrecuse vreodată? Oricum, flinta cea veche era singura armă de foc din Păşunile Povârnite şi constituia mai mult un mijloc de a-i face pe ciobani să se simtă apăraţi decât o primejdie pentru lupi.

Când ajunseră la poalele pădurii, ciobanii se opriră întrebându-se încotro să se îndrepte. Căci pădurea are o mie de poteci şi cine ar putea să desluşească urmele invizibile ale unor copite de mieluşea? Apoi hotărâră să meargă pe unde era iarba mai verde şi păşunea mai fragedă, socotind aceasta drept urma cea mai sigură. Şi avură noroc căci de-abia pătrunseseră ceva mai adânc în pădure şi urcaseră un dâmb, când li se ivi în faţă, jos, o privelişte neobişnuită. Ciobanii se opriră locului şi se ascunseră într-un desiş; de-acolo, în lungul unui coridor de crengi, puteau vedea fără să fie văzuţi. Şi văzură cum, în piruete îndrăzneţe, oiţa Aska străbătu luminişul verde, şi cum, la numai câţiva paşi în urma ei, lupul cel bătrân şi năpârlit, cu botul în jos şi numai ochi, ţopăia şi dădea aprobator din coadă.

Câteva clipe, ciobanii rămaseră împietriţi de uimire. Apoi se reculeseră, iar când Aska ajunse lângă primii copaci şi-şi schimbă brusc forma şi ritmul dansului, iar lupul, aflat încă în poiană, stătea lateral spre ei, ciobanul mai vârstnic apucă flinta,

ţinti şi trase. Pădurea răsună deodată şi, împreună cu zborul frunzelor veştede, se ridicară şi câteva păsări speriate.

Dar la marginea luminişului se petrecu ceva cu totul neaşteptat: întreruptă în mişcarea ei, ca o pasăre împuşcată din zbor, Aska se prăbuşi la pământ, iar lupul se topi ca o umbră verde în desişul pădurii.

Ciobanii coborâră cât ai clipi şi o găsiră pe Aska leşinată. Pe trupul mioriţei nu se vedea nicio zgârietură, dar ea zăcea ca moartă, în iarba înaltă şi deasă. În urma lupului rămăsese o dâră de sânge.

Ciobanul mai vârstnic îşi încărcă arma, iar cel mai nevârstnic apucă ciomagul cu amândouă mâinile. Şi porniră aşa, pe dâra însângerată. Mergeau încet şi atenţi. Dar n-a fost nevoie să meargă prea mult, căci lupul rănit mai avusese putere să fugă doar vreo sută de paşi, cât îi fusese rana caldă, apoi se prăbuşise într-un desiş. Partea dinapoi a trupului i se înţepenise, dar fiara tot mai scormonea pământul, cu labele din faţă, şi mai scutura din cap rânjindu-şi colţii. Ciobanii însă îi veniră uşor de hac.

Soarele abia ajunsese la jumătatea bolţii, când cei doi flăcăi se întoarseră la ai lor, coborând de-a lungul păşunilor înnegurate, printre turme şi saivane. Cel mai tânăr dintre ei legase cu brâul lui picioarele dinapoi ale lupului şi târa astfel destul de uşor, de-a lungul povârnişului, leşul prelung al fiarei. Iar cel mai vârstnic purta mioriţa albă, petrecută ciobăneşte, pe după gât. Capul frumos al Askăi îi atârna, ca mort, pe umărul stâng.

Mare a fost bucuria în Păşunile Povârnite. Felicitări, gălăgie, cântece, dojeni, lacrimi, ţipete şi behăituri vesele, la nesfârşit.

Aska îşi reveni. Se trezi încet şi, aşa cum zăcea în iarbă, nemişcată şi prăpădită, părea mai degrabă o blăniţă aruncată acolo decât o mieluşea vie. Nu-şi mai simţea niciun muşchi sănătos şi o dureau toate firişoarele trupului. Iar maică-sa, înlăcrimată şi fericită, se agita lângă ea, pe când oile şi berbecii se adunau în jurul lor ca la altă minune.

Aska zăcu multă vreme şi se refăcu greu de pe urma întâmplării aceleia înfiorătoare; dar tinereţea şi dragostea ei de viaţă, unite cu îngrijirea atentă şi cu simpatia generală a tuturor locuitorilor din Păşunile Povârnite, învinseră până la urmă boala. Şi Aska se făcu bine şi deveni o fată ascultătoare şi o elevă

bună, apoi, cu timpul, deveni prima balerină a Păşunilor Povârnite.

Prin lume s-a scris, s-a povestit şi s-a cântat cum oiţa Aska a învins şi a câştigat bătălia cu lupul cel bătrân. Dar Aska n-a pomenit niciodată despre întâlnirea ei cu fiara şi nici despre dansul ei din pădure, căci despre întâmplările cele mai mari şi mai grele din viaţă nu-i place nimănui să vorbească. Abia după trecerea câtorva ani, când amintirea cumplitei încercări i s-a mai şters din suflet, după o idee a Askăi a fost pus în scenă celebrul balet pe care criticii şi publicul l-au denumit „Jocul cu moartea”, dar pe care Aska personal l-a numit totdeauna „Dansul pentru viaţă”.

Pe urmă, ea a mai trăit ani mulţi şi fericiţi, a devenit balerină cu faimă mondială şi a murit la adânci bătrâneţi. Iar astăzi, după ani şi ani, tot se mai joacă celebrul ei balet, în care arta şi voinţa de-a rezista înving toate relele, înving până şi moartea.

O UŞĂ ÎNCHISĂ

„Cine îşi ia nevastă din familia Šandanović, are rude multe.”

Aşa îşi spunea inginerul Milan Šeparević, în gara din Stalać, pe când aştepta să vină conductorul ca să-i deschidă compartimentul de clasa a doua. Stătea pe culoar, la capătul vagonului. Alături, se afla un vagon de clasa a III-a, de tip învechit, cu platformă deschisă şi spaţioasă. Prin geamul vagonului său inginerul putea să vadă, iar când vocile se înteţeau, putea să şi audă, ce se întâmpla pe platforma aceea, unde se înghesuiau vreo şapte-opt călători stând în picioare sau aşezaţi pe geamantanele lor nevăzute. Din grupul pestriţ al călătorilor, care se pomeniseră laolaltă pe platforma trenului aglomerat, se formase, aşa cum se întâmpla în trenurile noastre, un soi de familiaritate imediată; oamenii se îmbiau unii pe alţii la mâncare şi băutură, glumele şi anecdotele curgeau şi se discuta mai despre toate, cum pe alte meleaguri se obişnuieşte numai între rude sau între prieteni apropiaţi.

În mijlocul grupului, inginerul văzu din spate un tânăr înalt, îmbrăcat cu o haină strâmtă, scurtă şi boţită, şi purtând pe cap o pălărie la fel de strâmtă şi caraghios de rotundă. Deşi nu putea să-i vadă faţa, ar fi putut jura că tânărul e Predrag, o rudă de-a soţiei sale. Tânărul se ciondănea în glumă cu un om mai vârstnic, care şedea pe-un geamantan, într-un colţ, şi căruia nu i se vedea decât pălăria neagră, îndesată pe cap, o parte a nasului mare şi gros şi vârful mustăţii lungi şi cărunte.

După unele cuvinte şi frânturi de fraze pierdute în ţăcănitul roţilor, se putea înţelege că moşul se plângea de „vremurile astea tulburi”; tânărul cel înalt şi două fete rumene aflate şi ele pe platformă întorceau lucrurile spre glumă. Din când în când zarva creştea şi râsetele acopereau toate celelalte zgomote.

Inginerul privea îngândurat grupul de oameni, care până şi în atmosfera aceasta de spaimă, griji şi deprimare de la sfârşitul lui august 1941, tot mai găseau resurse pentru glumă şi râs.

Peste câtăva vreme sosi conductorul şi descuie compartimentul; dar inginerul mai rămase un timp să-i privească şi să-i asculte pe cei de pe platformă. La o curbă, scânteile şi fumul locomotivei acoperiră tot grupul. Bătrânul începu să tuşească, fetele ţipară, iar tânărul cel înalt îşi scoase o clipă ochelarii negri, se întoarse într-o parte şi-şi frecă ochii.

Abia atunci inginerul se convinse că era într-adevăr Predrag, ruda soţiei, şi intră grăbit în compartiment.

Stând aşa, cu ochii închişi, îl năpădiră gândurile. Nu, nu se înşelase. Era Predrag, fiul vitreg al cumnatei Elena, sora mai mare a soţiei sale. Frumoasă, tânără şi cultă, Elena se măritase acum zece ani, spre surprinderea tuturor, cu un negustor văduv şi bogat, dar mult mai în vârstă decât ea şi fără cine ştie ce învăţătură de carte. Din prima lui căsătorie, negustorul avea un băiat mare, licean, inteligent şi ager, cu care inginerului îi plăcea să stea de vorbă. Băiatul se numea Predrag. Mai târziu, la universitate, Predrag se remarcase în mişcarea tineretului progresist. Odată fusese chiar arestat pentru activitatea lui. Tânărul terminase dreptul în ajunul războiului, dar în ultimul timp îşi vizita tot mai rar rudele şi discuta cu ele şi mai rar încă. În aprilie 1941 fusese mobilizat şi nu se mai întorsese acasă. Elena spunea că, după câte auzise, Predrag căzuse prizonier.

S-a schimbat mult flăcăul. Şi-a lăsat mustăţi, poartă ochelari negri, e îmbrăcat în haine strâmte, pesemne de împrumut, dar fără îndoială că el e, se gândea inginerul. Unde se duce? Cu ce scop? Şi ce caută în grupul acela pestriţ de călători, pe platforma unui vagon de clasa a treia? Ar trebui să mă duc la el. Da, dar te pomeneşti că e urmărit de poliţie şi n-o să-i facă nici lui plăcere să fie recunoscut de cineva pe aici. Mai bine-i aşa, îşi spunea inginerul; dar undeva, în adâncul sufletului, simţea că nu e mai bine, ba chiar, într-un fel, nu-i deloc nici bine şi nici frumos.

De aceea îi spori şi mai mult nemulţumirea de sine, de tot ce se afla în preajmă, de ţara asta nefericită şi înrobită. Nemulţumirea nu avu însă darul să-l urnească din loc.

„Poate că mi s-a părut. Vocea e a lui, ce-i drept, dar se mişcă altfel. Poate că, totuşi, nu e el”, îşi repeta într-una inginerul, neputincios. „Poate că m-am înşelat. N-o să-i spun nimic nevestii despre asta.” Şi, strângându-şi şi mai tare pleoapele începu să se gândească la soţie, la familia ei, la căsnicia lor.

„Da, m-am înşelat.” Cuvintele acestea nu se mai refereau la tânărul cu ochelari negri, ci la propria lui căsnicie. O căsnicie ca atâtea altele. Inginer tânăr, sărac, ieşit dintr-o familie care trăise în lipsuri şi se înglodase în datorii ca să-l ţină la învăţătură, mai înzestrat decât mulţi alţii de vârsta lui, ambiţios, dornic de viaţă şi de plăcerile ei, care celor ce le doresc aprig li se par

totdeauna mai mari decât sunt în realitate, el, ca atâţi alţi tineri, în al douăzeci şi şaptelea an al vieţii se pomenise la o răscruce: să-şi făurească singur viaţa, cu propriile lui mâini, sau să se însoare „bine”, să-şi scurteze astfel drumul şi să-şi mai uşureze eforturile. Dana, pe care o cunoscuse la clubul de canotaj pe Sava, era o fată sănătoasă şi inteligentă, înscrisă într-o doară şi fără prea multă convingere la facultatea de filosofie. Tatăl ei, antreprenorul şi rentierul Šandanović, un bărbat mărunt şi tăcut, vânduse şi cumpărase cu pricepere case şi pământ vreme de patruzeci de ani şi ajunsese mai mult decât înstărit, devenind, din meşter-zidar ambulant, unul din bogătaşii aceia care trăiesc modeşti şi retraşi, dar au avere sigură. Cei doi băieţi ai lui Šandanović terminaseră şcoala; cele trei fiice, „aducând” fiecare ca zestre câte o casă mare şi o sumă serioasă de bani, se măritaseră bine. Rămăsese doar Dana, cea mai mică dintre fete, cu o zestre la fel de atrăgătoare şi cu posibilitatea de a-şi alege soţul pe măsura ei şi a zestrei. Ea îl alesese pe Šeparević şi izbutise să-l facă şi pe el s-o aleagă pe ea.

Šeparević nu se hotărâse nici repede şi nici uşor să se însoare. Înainte de-a face pasul acesta, se sfătuise şi cu cei doi prieteni mai apropiaţi pe care îi avea. Primul, un coleg de-al lui la Ministerul transporturilor, altminteri mare iubitor de artă şi estet, îi spunea:

— Nu înţeleg de ce-ai mai sta pe gânduri. În oraşul nostru, un bărbat tânăr şi cu situaţia ta trebuie să-şi vândă cât mai scump pielea. Ia-o pe Dana. În felul ăsta iei startul de pe o poziţie la care, prin propria ta muncă şi însurându-te cu alta, ai ajunge, în cel mai bun caz, peste vreo zece-doisprezece ani.

Celălalt prieten, un tânăr cam sucit, asistent la politehnică, îl sfătuia tocmai invers. Šeparević plecase cu el dinadins într-o plimbare lungă, la Košutnjak, ca să-i ceară sfatul.

— Tu n-ai decât să faci cum te-o tăia capul, spusese prietenul, după o scurtă chibzuinţă, dar fiindcă m-ai întrebat, sunt nevoit să-ţi spun că drumul acesta nu-i pentru tine; el pare doar mai uşor, dar pentru oameni de felul tău e până la urmă şi mai greu, şi mai scump. O să te vinzi ieftin şi-o să cumperi cu banii luaţi, ceva prost şi de care n-ai deloc nevoie.

Apoi, arătând cu mâna oraşul care se întindea la picioarele lor, albăstrui şi straniu de frumos, prietenul adăugase:

— Dacă fericirile familiale şandanoviceşti ar da într-adevăr ceea ce promit înainte de căsătorie, ce-i jos s-ar numi raiul pe pământ; dar ele nu dau, şi ce-i jos se numeşte numai – Belgrad.

Šeparević îl ascultase pe primul, iar după un an de căsnicie începuse să se gândească tot mai mult la al doilea prieten.

În mai puţin de patru ani, nevasta îi născuse doi copii. Copiii erau, fireşte, o mare bucurie dar şi o mare grijă; iar soţia şi toate cele legate de ea îi deveniră, cu timpul, o povară pe care nici nu putea s-o ducă dar nici s-o lepede; despre povara aceasta nu vorbea nimănui şi nici nu izbutea să-i găsească un nume; de câte ori rămânea însă cu sine şi închidea ochii, ca acum, o vedea în întregime şi-o simţea din zi în zi mai apăsătoare.

Reîntors la Belgrad, Šeparević nu-i pomeni nevestei nimic despre întâlnirea din tren.

Trecură apoi trei, ba poate chiar patru din săptămânile acelea în care trecătorii de pe străzile Belgradului, fără să se cunoască între ei, îşi căutau unul altuia privirea, încercând să găsească în tot şi în toate explicaţie pentru ce se întâmpla în jurul lor.

În seara aceea, Šeparević întârziase puţin în oraş şi venise acasă doar cu vreo zece minute înainte de opt, adică de ora impusă de poliţie. Nevasta, speriată şi prost dispusă, îl certă că vine aşa, în ultima clipă, şi că-i face griji. Se plângea de oboseală, căci cu două zile înainte îi părăsise servitoarea, iar femeia care o mai ajuta acum nu venea decât dimineaţa. În liniştea oraşului cotropit şi a serii triste de septembrie, se auzea şuieratul sinistru al unei locomotive, undeva, spre gară.

Inginerul se spălă pe mâini şi trecu o clipă pe la copii; tocmai se pregătea să se aşeze la masă, când răsună soneria.

— Vai, nemţii! spuse Dana cu glas înăbuşit, frângându-şi mâinile de spaimă.

Šeparević îi făcu semn cu mâna să stea liniştită şi, forţându-se să pară el însuşi calm şi firesc, se duse să descuie.

Nu erau nemţi. Era Predrag, îmbrăcat bine, aproape elegant, fără ochelari negri, dar cu mustăcioară. Lăsând la o parte saluturile şi introducerile inutile, Predrag le spuse că-şi cere scuze, dar că e nevoit să-i roage să-l primească la ei peste noapte. Dana făcu o mişcare, îşi fulgeră soţul cu privirea şi vru să spună ceva, dar tânărul îl luă uşor de braţ pe Šeparević şi-l conduse spre fereastra adâncă din firida sufrageriei.

Vorbea încet şi scurt. Fusese anunţat că n-ar fi bine să se ducă acolo unde ar fi trebuit să înnopteze. Nici aşa nu era bine, să dea buzna, noaptea, peste rude, dar când n-ai de ales...

Predrag vorbea pe un ton cât se poate de realist, ca despre afaceri. N-aveau de ce să se teamă. Nu era urmărit, dar i-ar fi fost imposibil, acum, după ora dictată de poliţie şi fără *Ausweis* să plece şi să-şi caute alt adăpost. Poliţia intră rar în locuinţele care nu sunt suspectate, şi chiar şi când intră, nu face percheziţii. El o să se gândească şi o să facă aşa fel, încât riscul pentru ei să fie cât mai mic. O să plece la cinci dimineaţa, cel mai târziu. Predrag ar mai fi vrut să spună ceva, dar Dana, nemaiputând să se stăpânească, se apropie brusc de ei. Tremura, îşi frământa mâinile şi vorbea sacadat.

— Pego, ştii, casa noastră are un administrator grozav de rău, dar ştii, grozav, şi aici, sus, mai stau şi nişte studenţi, sau nu ştiu ce-or fi, în orice caz suspecţi. Din cauza lor casa e sub observaţie. Şi noi nu putem să primim pe nimeni, fără să anunţăm, înţelegi, eu am copii şi te rog...

— Lasă, Dana, aranjăm noi totul, o întrerupse soţul, ruşinat.

Dar Dana nu se lăsă. Ridică glasul şi nu mai vorbi pe ocolite, nici nu-şi mai căută cuvintele. Spuse răspicat că nu e nici drept şi nici frumos din partea lui Predrag să-i pună într-o asemenea situaţie, că fiecare munceşte şi răspunde pentru sine, că ea n-are dreptul să expună viaţa copiilor şi că, la urma urmelor, el n-are decât să plece unde-o vrea, dar că acolo nu poate înnopta.

Soţul încercă de câteva ori s-o întrerupă. După o clipă de tăcere, Predrag spuse simplu:

— Vedeţi, eu trebuie să rămân aici. N-am unde să mă duc, nici nu pot şi nici nu vreau să ies.

Se lăsă o tăcere penibilă. Dana rămase câteva clipe năucită. Cu vorbe blânde şi cu gesturi compătimitoare, soţul reuşi s-o ducă în camera copiilor.

Inginerul se întoarse după vreo zece minute şi-şi continuă discuţia cu Predrag. Acesta se interesă de toţi locatarii casei, de administrator (care, contrar spuselor Danei, era un om chiar foarte cumsecade), de scara de fier prinsă în zid, lângă bucătărie, de ieşirile de serviciu şi de chei. Când Šeparević îl pofti, el mâncă puţin, dar repede, pe când inginerul abia mesteca, de parcă ar fi avut gura moartă.

Pe urmă se duseră împreună să vadă bucătăria şi odaia de serviciu în care avea să doarmă Predrag. Când se întoarseră în sufragerie, rămaseră un timp tăcuţi. Apoi, tânărul spuse că e obosit şi că vrea să se culce. Îl mai asigură odată pe Šeparević că totul o să se termine cu bine şi că n-au să aibă cine ştie ce neplăceri din cauza lui.

Inginerul vru parcă şi el să mai spună ceva, la despărţire. Deschise chiar gura şi făcu un gest cu mâna, dar apoi tăcu deodată, se întoarse şi ieşi.

Era abia nouă când Šeparević intră în dormitor.

— Ce-i? La ce te gândeşti? îl întâmpină neliniştită soţia.

— Dezbracă-te şi culcă-te.

Dana începu să se dezbrace, dar se opri la jumătate.

— Ascultă, Mile! Toată întâmplarea asta...

— Lasă-mă pe mine să chibzuiesc.

Ea continuă să se dezbrace, îşi puse cămaşa lungă de mătase, dar nu se culcă, ci începu să umble agitată de la fereastră la uşă, punând întrebări scurte. Cuvintele şi exclamaţiile i se îmbulzeau pe buze. Îşi frângea mâinile cu atâta putere încât se auzea, în întuneric, cum îi trosnesc încheieturile degetelor.

Šeparević ar fi vrut să mai răsufle, să chibzuiască în linişte.

— Stai locului, linişteşte-te! Aşteaptă puţin!

— Nu vreau să aştept! Nu vreau să mă liniştesc!

Şi, într-adevăr, nu se liniştea; se mişca de colo-colo şi vroia să vorbească într-una, când rugătoare, când înciudată, când îngrijorată. Şi, odată cu ea, se mişcau parcă toate în cameră, împiedicându-l pe Šeparević să se concentreze. În dormitor era întuneric. Ferestrele erau deschise, cu jaluzelele de lemn lăsate; prin golurile dintre şipci trecea aerul, dar şi lumina de afară. Jaluzelele îşi aruncau în încăpere umbra alungită fantastic; un întreg covor de dungi luminoase şi întunecate, aşternut pe patul conjugal scund şi încăpător, pe peretele din faţă, pe dulapul cu două uşi, şi înălţându-se până la jumătatea tavanului. Afară, în stradă, adierea slabă a nopţii clătina becul electric; şi, odată cu el, se mişca încet-încet şi umbra desenului acestuia vărgat. Dinăuntru, părea că toată odaia şi întreaga clădire se clatină ca o corabie pe valuri.

În jurul lui Šeparević totul părea vrăjit, dislocat, agitat. Totuşi, el încercă să se reculeagă şi să se gândească la situaţia în care

se afla, la ce-ar fi putut să se întâmple. Să zicem că vine patrula. Nemţii sau poliţia specială. Cine locuieşte aici? O să le spună...

— Mile...

— Te rog, culcă-te şi lasă-mă o clipă în pace.

— Nu vreau să te las. E groaznic. E un adevărat scandal.

— Tu faci scandal.

— Eu? Tu n-ai un pic de inimă. Vrei să ne nenoroceşti pe toţi, şi pe copii şi pe mine...

Dana se înecă de lacrimi şi de furie; abia mai târziu izbuti să adauge:

— ...şi pe tine, şi...

— Dana, fii cuminte!

Orice cuvânt de-al lui o înfuria şi mai mult. Agitându-se prin odaie, Dana şuiera, cu o voce nouă, de nerecunoscut, cuvinte noi, cuvinte fără mască, goale, cuvinte-fapte, cuvinte-lovituri. Până atunci nu mai auzise niciodată asemenea cuvinte ieşind din gura ei şi nici prin gând nu i-ar fi trecut că le cunoaşte. Cuvintele acelea păreau că zăcuseră în ea ca o armă de familie, moştenită pentru a fi folosită rar, numai în cazuri extreme.

Până la urmă, Dana se culcă, totuşi. O potoliseră mai mult lacrimile şi oboseala decât argumentele lui. Dar în cameră tot nu domnea liniştea. Šeparević simţea cum îi zvâcneşte sângele, la încheieturile mâinilor şi în tâmple, şi, în acelaşi timp, desluşea cum trepidează somiera sub el. Umbra de pe perete, mare, dungată, nu stătea o clipă locului. Cum să se liniştească omul şi să găsească o soluţie? Vedea că Dana nu dormea şi că se putea ridica în orice clipă să-şi continue lamentaţiile. Din pricina asta nu se putea gândi calm. De undeva se ivi întrebarea: ce-ar face, în situaţia de faţă, prietenul de la politehnică, pe care, de când se însurase cu Dana, îl vedea tot mai rar? Dar îşi alungă întrebarea şi-şi continuă gândul început înainte.

Să zicem că apare patrula. Şi întreabă cine locuieşte în casă. El o să răspundă calm: eu, cu familia. Ei au să controleze legitimaţiile, şi...

— Mile, Mile!

Dana striga înăbuşit, dar cu glas extrem de ascuţit. Šeparević o văzu cum încearcă să se descurce din faldurile largi ale cămăşii, mişcându-şi picioarele, cu nişte mişcări iuţi şi nefireşti, ca de fiară. În aceeaşi clipă, Dana se şi afla în faţa lui.

— Mile!

Vocea îi era mai coborâtă, încărcată de lacrimi, dar fermă, ca la oamenii care spun ceva grav, dar bine chibzuit.

— Mile, dacă nu-i spui tu să plece, telefonez eu la poliţie şi anunţ ce fel de om se află la noi. Asta e! Pe copiii mei dacă...

Šeparević sări speriat şi o îmbrânci inconştient, nu tare, dar cu duşmănie. Apoi, fără s-o atingă şi fără să-i spună un cuvânt, se năpusti s-o alunge. Ea se retrăgea de-a-ndaratelea, împinsă parcă de vânt. Aşa, ajunseră amândoi la uşa camerei copiilor, acolo, ea apăsă clanţa cu cotul, iar el o împinse înăuntru, dibui cheia de parcă abia atunci o lăsase în broască şi o răsuci de două ori.

Šeparević mai rămase o clipă lângă uşa din dosul căreia femeia îl chema, în şoaptă. Apoi, poticnindu-se, se duse în hol, aprinse lumina şi privi telefonul de pe măsuţa scundă, de parcă atunci l-ar fi văzut pentru prima dată. Uşa sufrageriei era închisă, ca şi uşa coridorului dinspre bucătărie. Šeparević zăbovi un timp în mijlocul holului luminat, prins parcă asupra faptului, clipind din pricina luminii. Simţea nevoia să vadă un om viu, să meargă la tânărul care dormea în odaia de serviciu, să stea cu el de vorbă, să-i ceară el acum sfat şi ajutor; dar înţelegea totodată cât de absurd şi de deplasat ar fi fost să-l trezească într-o asemenea situaţie.

Cu capul plecat, dar cu paşi mai siguri, Šeparević se întoarse în dormitor. Bezna pătată de umbre îl făcu să se înfioare. Šeparević rămase o clipă în picioare, apoi se prăbuşi de-a curmeşizul patului conjugal, scund şi larg.

Şi rămase întins, cu faţa în palme, îngheţat şi împietrit, dar treaz de parcă n-avea să mai adoarmă niciodată. Peste el şi peste albul patului umbra dungată se întindea ca o pătură ocrotitoare.

De după uşa închisă a camerei copiilor, nu se auzea niciun sunet, niciun zgomot.

SCRISOAREA DIN ANUL 1920

Martie 1920. Gara din Slavonski Brod. E după miezul nopţii. Dintr-o direcţie nedefinită suflă un vânt care pentru oamenii aceştia nedormiţi şi obosiţi de drum pare mai rece şi mai tare decât e în realitate. Pe cer, printre norii ce se-alungă, sclipesc stelele. În zare, pe nişte linii nevăzute, alunecă lumini galbene şi roşii, grăbite sau încete, însoţite de sunetul pătrunzător al fluierelor impiegaţilor sau de şuieratul prelung al locomotivelor; iar noi, călătorii, adăugăm melancolia oboselii noastre şi urâtul ceasurilor de aşteptare, lungi şi mohorâte.

Stăm în faţa gării, lângă linia întâi, pe geamantane, şi aşteptăm un tren căruia nu-i cunoaştem nici ora sosirii, nici ora plecării; singurul lucru pe care-l ştim e că va fi arhiplin, că va sosi înţesat cu bagaje şi călători.

Omul care stă lângă mine e o veche cunoştinţă şi un vechi prieten pe care în ultimii cinci-şase ani îl pierdusem din vedere. Se numeşte Max Levenfeld. E medic şi fiu de medic. S-a născut şi a crescut la Sarajevo. Taică-său a părăsit Viena la câţiva ani după terminarea studiilor şi s-a stabilit la Sarajevo, unde a dobândit o mare experienţă. Sunt evrei, creştinaţi demult. Maică-sa e din Triest, fiica unei baroane italiene şi a unui ofiţer austriac de marină, descendent al unor emigranţi francezi. Despre ţinuta, mersul şi felul ei distins de-a se îmbrăca, îşi amintesc două generaţii din Sarajevo. Ea era una din frumuseţile acelea pe care o privesc plin de respect până şi oamenii cei mai grosolani şi mai neciopliţi.

Cu Max Levenfeld am fost coleg la liceul din Sarajevo, doar că el era cu trei clase înaintea mea, ceea ce, la vârsta aceea însemna mult.

Îmi amintesc vag că-l remarcasem de cum am venit la liceu. Pe atunci el intra într-a patra, dar se mai îmbrăca tot ca un copil. Era un băiat bine legat, un nemţişor în haine marinăreşti albastru-închis, cu ancore brodate la colţurile gulerului larg. Purta pantofi negri de-o croială perfectă. Între şosetele albe şi pantaloni i se vedeau gambele puternice, goale şi trandafirii, care i se şi acoperiseră cu fire de păr aurii.

Pe atunci n-a existat şi nici nu putea să existe vreun punct de contact între noi. Totul ne despărţea – anii, înfăţişarea şi deprinderile, averea şi poziţia socială a părinţilor.

Mi-l amintesc însă mult mai bine în anii de mai apoi, când eu eram într-a cincea, iar el într-a opta. Pe-atunci, el devenise un tânăr înălţuţ, cu nişte ochi luminoşi care trădau o sensibilitate neobişnuită şi o mare vioiciune a spiritului; de îmbrăcat se îmbrăca tot în haine bune, dar puse neglijent, iar părul blond, bogat, îi cădea tot timpul în şuviţe lungi şi agitate când pe-o parte a feţei, când pe alta. Ne-am cunoscut mai bine amândoi şi ne-am împrietenit într-o bună zi, cu prilejul unei discuţii purtate cu nişte colegi de-ai noştri din clasele superioare, în parc, pe-o bancă.

Discuţiile noastre şcolăreşti nu cunoşteau nici limite, şi nici măsură; în ele erau făcute praf toate principiile şi săpate la temelie, cu vorbe zornăitoare, sfere întregi ale spiritului. Fireşte, după terminarea unor asemenea discuţii totul rămânea cum fusese până atunci, dar cuvintele acelea pătimaşe aveau importanţă pentru noi şi pentru soarta care ne aştepta, ca o anticipare a unor fapte de seamă sau a vremurilor de luptă şi de rătăciri grele ce urmau să vină.

În ziua aceea, când am pornit spre casă, după o discuţie vie, vibrând de emoţie şi convins că triumfasem (aşa cum era şi adversarul meu de discuţie), Max mă însoţi. Era prima dată când ne găseam singuri, amândoi. Lucrul aceasta mă măgulea şi-mi sporea avântul triumfal şi înalta părere pe care o aveam despre mine. Pe drum, Max se interesă ce citesc şi mă privi cu atenţie, de parcă atunci m-ar fi văzut pentru prima dată. I-am răspuns emoţionat. Deodată el se opri, mă privi drept în ochi şi spuse, ciudat de calm:

— Ştii, voiam să-ţi spun că pe Ernst Haeckel[47] nu l-ai citat corect.

Simţii cum roşesc. Pământul mi se urni încet de sub picioare, ca să revină apoi la locul său. Sigur că citasem greşit: citatul îl luasem dintr-o broşură ieftină, unde fusese redat aproximativ şi, probabil, prost tradus. Întregul meu triumf de mai adineauri se transformă în remuşcări şi în ruşine. Ochii albaştri, luminoşi, mă priveau fără milă, dar şi fără urmă de răutate sau de superioritate. Max repetă nefericitul meu citat în forma lui corectă. Iar când am ajuns în dreptul frumosului imobil de pe

---

[47] *Haeckel Ernst* (1834–1919), naturalist german, reprezentant de frunte al darwinismului.

malul Miljackăi, unde locuia, mi-a strâns mâna cu putere şi m-a invitat să trec a doua zi după-amiază pe la el, să-i văd cărţile.

După-amiaza aceea a fost pentru mine un eveniment. Atunci am văzut pentru prima dată în viaţă o bibliotecă adevărată şi mi-am dat seama limpede că-mi văd propria mea soartă. Max avea o mulţime de cărţi în limba germană, şi câteva în italiană şi franceză, care aparţineau maică-sii. Şi mi le arătă cu un calm pentru care l-am invidiat mai mult chiar decât pentru cărţi. De fapt, nu erau invidie sentimentul de mulţumire profundă şi puternica mea dorinţă ca într-o bună zi să mă mişc şi eu, la fel de degajat, în lumea aceea a cărţilor din care adiau parcă lumina şi căldura. Iar Max vorbea fără stânjenire, ca din carte, şi se mişca fără îngâmfare în lumea numelor glorioase şi a ideilor măreţe, pe când eu tremuram de emoţie şi de orgoliu, intimidat de uriaşii printre care păşeam, speriat de lumea pe care o lăsasem afară şi în care trebuia să mă reîntorc.

Vizitele acestea de după amiază, la colegul mai mare, se repetară şi deveniră din ce în ce mai dese. Făceam progrese rapide în ceea ce priveşte limba germană şi începusem să citesc în italiană. Din când în când luam şi acasă, în locuinţa mea sărăcăcioasă, cărţile acelea străine, frumos legate. Rămăsesem în urmă cu materiile predate la şcoală. Tot ce citeam mi se părea şi un angajament solemn pentru mine personal, de la care nu mă puteam sustrage dacă nu vroiam să scad în propriii mei ochi şi să-mi pierd orice încredere în mine. Ştiam doar că trebuie să citesc tot şi să scriu lucruri identice sau asemănătoare. Şi nu mă mai gândeam la nimic altceva.

Îmi amintesc mai ales de o zi, în luna mai, când Max se pregătea pentru maturitate, fără emoţii şi fără vreun efort vizibil. În ziua aceea, el m-a dus în faţa unui dulăpior aşezat la o parte şi pe care scria cu litere aurite: *Helios Klassiker-Ausgabe*[48]. Mi-a spus atunci că dulapul fusese cumpărat cu cărţi cu tot. Mie, până şi dulapul mi se părea sfânt, iar lemnul lui pătruns parcă de lumină. Max a scos un volum de Goethe şi-a început să-mi citească *Prometeu*.

A început cu o voce nouă, necunoscută mie, şi din care se vedea imediat că citise de nenumărate ori poezia:

Acoperă-ţi tot cerul, Zeus,

[48] Operele clasicilor greci (germ.).

Acoperă-l cu nori;
Ca flăcăiandrul care decapitează florile de spin,
Încearcă-ţi forţa pe stejari
Şi pe semeţe piscuri!
Dar trebuie să-mi laşi Pământul,
Pământul meu,
Coliba mea pe care n-ai clădit-o,
Şi vatra,
Vatra mea
Cu jarul pentru care mă invidiezi.

Pe urmă începu să lovească cu pumnul, măsurat dar puternic, în braţul fotoliului pe care stătea; şuviţele de păr i se revărsaseră pe faţa îmbujorată.

Aici stau, oameni plăsmuind
Şi modelându-i după chipul meu,
O seminţie care egală vreau să-mi fie,
Să sufere, să plângă,
Să guste bucuria, desfătarea,
Să nu-ţi poarte respect,
Asemeni mie!

Era pentru prima dată când îl vedeam aşa. Îl ascultam cu veneraţie şi cu uşoară teamă. Apoi am ieşit amândoi şi, în amurgul cald, ne-am continuat discuţia despre poezie. Max m-a condus până la uliţa povârnită pe care locuiam, apoi l-am condus eu pe el, până la mal, şi din nou el pe mine, apoi eu pe el. Se lăsase noaptea, trecătorii începuseră să se rărească, dar noi măsurăm într-una unul şi acelaşi drum, dezbătând sensul vieţii şi originea zeilor şi-a oamenilor. Îmi amintesc nespus de clar un anumit moment al plimbării noastre: când am ajuns prima dată pe uliţa mea sărăcăcioasă şi ne-am oprit lângă un gard cenuşiu, căzut într-o rână, Max şi-a întins într-un fel ciudat mâna stângă, drept înainte, şi mi-a mărturisit cu căldură în glas:

— Ştii, eu sunt ateu.

Deasupra gardului şui înfloreau ciorchinii denşi ai florilor de soc, împrăştiind o mireasmă puternică şi grea, care mi se părea că e mireasma vieţii însăşi. Seara era solemnă, în preajmă totul se liniştise, iar bolta cerului, spuzită de stele, părea atunci

zămislită. De emoţie, n-am ştiut ce să spun. Simţeam doar că se întâmplă ceva important între mine şi colegul acesta puţin mai vârstnic şi că acum nu ne mai putem despărţi pur şi simplu, nu mai putem pleca fiecare spre casa lui. Şi am rămas împreună până noaptea târziu.

Când Max şi-a luat examenul de maturitate, ne-am despărţit. El a plecat la Viena să studieze medicina. Un timp, ne-am scris. Apoi, corespondenţa noastră s-a poticnit. Ne mai întâlneam uneori, în vacanţă, dar fără vechea intimitate. Apoi a venit războiul, care ne-a despărţit definitiv.

Iar acum, după câţiva ani, iată că ne-am întâlnit din nou, în gara aceasta urâtă şi plictisitoare. Am călătorit din Sarajevo până aici cu acelaşi tren, fără să ştim unul de altul, şi abia adineauri ne-am văzut; acum, aşteptăm venirea nesigură a trenului de Belgrad.

În câteva cuvinte, ne-am povestit unul altuia cum am trecut prin război. Max şi-a isprăvit studiile în primul an al războiului şi a fost trimis ca medic pe toate fronturile austriece, numai în regimente bosniece. În timpul războiului, taică-său a murit de tifos exantematic, iar maică-sa a plecat din Sarajevo şi s-a mutat la Triest, la rude. Max a stat în ultimul timp câteva luni la Sarajevo, atâta doar cât i-a trebuit să-şi rezolve treburile. De acord cu maică-sa, a vândut casa părintească de pe malul Miljackăi şi o mare parte din lucruri. Acuma se duce la Triest, la maică-sa, iar de-acolo are de gând să plece mai departe, în Argentina, poate chiar în Bolivia. În privinţa aceasta nu pare prea hotărât; sigur e însă că părăseşte Europa pentru totdeauna.

Viaţa de front l-a făcut mai voinic, mai dur; e îmbrăcat ca un antreprenor, pe cât pot să văd. În întuneric, îi desluşesc capul puternic, cu păr bogat şi blond, şi-i ascult vocea care, în decursul anilor, a devenit mai profundă, mai bărbătească; îl ascult cum rosteşte cuvintele, ca la Sarajevo, cu consoanele muiate şi cu vocalele tulburi şi prelungi. În vorbă i se simte o oarecare nesiguranţă.

Vorbeşte şi acum de parcă ar citi, folosind multe expresii neobişnuite, livreşti, savante. Dar acesta e singurul lucru care a mai rămas din Max de altădată. Altminteri, niciunul dintre noi nu pomeneşte despre poezie sau despre cărţi. (Pe *Prometeu*, l-am uitat amândoi.) Max a spus mai întâi ceva despre război, în

genere, cu o amărăciune, mai mult în ton decât în cuvinte, o amărăciune care nu aşteaptă să fie înţeleasă. (Pentru el, în războiul acesta mare n-au existat mai multe fronturi inamice; ele s-au amestecat, s-au revărsat unul într-altul, s-au contopit pe deplin. Suferinţa generală i-a acoperit vederea şi l-a împiedicat să înţeleagă restul.) Îmi amintesc că am rămas uimit când mi-a spus că-i felicită pe învingători, dar îi şi deplânge din toată inima, căci învinşii văd cum stau şi ce au de făcut, pe când învingătorii habar n-au încă ce-i aşteaptă. Vorbeşte cu tonul înrăit şi deznădăjduit al omului care a pierdut mult şi care acum poate să spună ce vrea, ştiind bine că nimeni nu poate să-i facă nimic, dar şi că toate astea nu-l ajută cu nimic. După războiul acesta ucigător, se pot găsi printre intelectuali destui oameni *porniţi*, într-un anumit fel, împotriva unui lucru nedeterminat. Oamenii aceştia nu găsesc în ei nici posibilitatea de-a se împăca şi de-a se adapta, nici puterea unor hotărâri mari, în sens opus. Iar Max mi se pare că face parte dintre ei.

Dar convorbirea noastră s-a împotmolit, căci nici el şi nici eu n-avem chef să ne certăm într-o asemenea noapte, într-un loc neobişnuit, la o întâlnire după atâţia ani. De aceea vorbim despre altele. De fapt, vorbeşte el. Vorbeşte şi acum folosind cuvinte alese şi fraze complicate, ca un om care trăieşte mai mult cu cărţile decât cu oamenii, rece şi real. Fără ocolişuri şi fără înfrumuseţări, de parcă ai deschide un manual de medicină şi ai găsi înăuntru simptomele bolii de care suferi.

Îi ofer ţigări, dar el nu fumează, şi-mi spune asta repezit, aproape cu teamă şi cu duşmănie. Şi pe când eu îmi aprind ţigară de la ţigară, el vorbeşte cu o falsă seninătate, de parcă ar vrea să-şi alunge astfel nişte gânduri tainice, mult mai apăsătoare.

— Iată, am pornit amândoi pe drumul mare, adică am pus mâna pe clanţa uşii care duce în lumea largă. Părăsim Bosnia. Eu n-o să mă mai întorc niciodată aici, dar tu o să te reîntorci.

— Cine ştie? îl întrerup eu îngândurat, mânat de orgoliul acela care-i îndeamnă pe tineri să-şi viseze soarta în ţări îndepărtate şi pe drumuri neobişnuite.

— Nu, nu, o să te întorci cu siguranţă, spune Max, convins de parcă ar pune un diagnostic; iar eu o să mă lupt toată viaţa cu amintirile despre Bosnia, cum m-aş lupta cu o boală bosniacă pricinuită, nici eu nu ştiu sigur, fie de faptul că m-am născut şi

am crescut aici, fie de faptul că n-o să mă mai întorc niciodată. La urma urmei e totuna.

Într-un loc neobişnuit, la o oră neobişnuită, discuţia devine şi ea neobişnuită, oarecum ca în vis. Privesc pieziş statura înaltă, chircită lângă mine, a prietenului meu de odinioară, şi mă gândesc cât de puţin seamănă el cu tânărul acela care bătea cu pumnul şi recita: „Acoperă-ţi tot cerul, Zeus...” Mă gândesc ce-o să se aleagă din noi dacă viaţa va continua să ne schimbe atât de repede şi atât de profund; mă gândesc că numai schimbările pe care le observ la mine sunt bune şi fireşti. Şi pe când mă gândesc la toate astea, observ deodată că omul de lângă mine vorbeşte iar. Lăsându-mi la o parte gândurile, îl ascult atent. Atât de atent, încât am impresia că zgomotele gării au încetat şi că numai glasul lui murmură în noaptea aceasta de primăvară.

— Da, am crezut şi eu multă vreme că o să-mi petrec viaţa, ca tata, vindecând copiii din Sarajevo şi am crezut că o să-mi las, ca şi el, ciolanele în cimitirul din Koševo. Dar ce-am văzut şi-am trăit în regimentele bosniece cât a ţinut războiul mi-a clătinat convingerea; iar astă-vară, când m-au demobilizat şi-am petrecut trei luni la Sarajevo, am înţeles limpede că n-o să mai pot trăi acolo. Şi-mi vine să vărs numai la gândul că aş putea trăi la Viena, la Triest sau în vreun alt oraş austriac. De asta am început să mă gândesc la America de Sud.

— Bine, dar nu s-ar putea şti ce anume te face sa fugi din Bosnia? îl întreb eu, direct, aşa cum obişnuiesc să întrebe oamenii de vârsta mea.

— Ba „s-ar putea şti”, numai că nu-i uşor să spui pe scurt, aşa, în treacăt, la gară. Iar dacă trebuie totuşi să explic într-un cuvânt ce mă goneşte din Bosnia, aş spune: ura.

Max se ridică brusc, de parcă, vorbind, s-ar fi lovit deodată de-un gard nevăzut. Şi iată că ies şi eu la suprafaţă, în realitatea nopţii acesteia friguroase, în gara din Slavonski Brod. Vântul se înteţeşte şi e tot mai rece, luminile clipesc şi alunecă în depărtare, locomotivele şuieră. Petecul de cer cu stele rare, de deasupra noastră, a dispărut; au mai rămas doar ceaţa şi fumul, să ţeasă un giulgiu demn de câmpia în care omul se scufundă, aş zice, până la ochi, în ţărâna neagră şi grea.

În mine s-a ivit şi creşte dorinţa aprigă şi agresivă de-a contrazice afirmaţiile lui Max, deşi nu-mi sunt destul de clare şi lămurite. Tăcem amândoi, încurcaţi. Grea se aşterne tăcerea

asta între noi, în beznă, şi nu putem şti care din noi doi o să vorbească primul.

Deodată se aude din depărtare duduitul rapidului şi, imediat, şuieratul lui greu, surd, de parcă ar veni de sub o boltă de beton. Gara prinde imediat viaţă. Sute de siluete, până atunci invizibile, se ridică în întuneric şi încep să alerge în întâmpinarea trenului. Sărim şi noi, şi învălmăşeala în care ne vârâm începe să ne despartă tot mai mult. Mai reuşesc să-i strig lui Max adresa mea din Belgrad...

După vreo douăzeci de zile, am primit la Belgrad o scrisoare voluminoasă. După scris, n-am putut să-mi dau seama de la cine e. Din Triest, îmi scria Max, în limba germană.

„Dragul şi vechiul meu prieten.

Când ne-am întâlnit atunci, întâmplător, la Slavonski Brod, discuţia noastră a fost tristă şi chinuitoare; chiar dacă am fi avut un prilej mai bun şi mai mult timp la dispoziţie, nu cred că am fi putut să ne înţelegem şi să elucidăm toate problemele, iar întâlnirea neaşteptată şi despărţirea bruscă au împiedicat cu desăvârşire aceasta. Acum, mă pregătesc să părăsesc Triestul, unde locuieşte mama. Plec la Paris, unde am nişte neamuri din partea mamei. Dacă mi se va permite, fiind străin, să practic medicina, voi rămâne acolo; dacă nu, voi pleca într-adevăr în America de Sud.

Nu cred ca rândurile acestea dezlânate, pe care ţi le scriu la repezeală, să-ţi poată explica pe de-a-ntregul lucrurile şi să scuze în ochii tăi «fuga» mea din Bosnia. Totuşi, ţi le trimit, căci simt că-ţi datorez un răspuns şi, amintindu-mi de anii noştri de şcoală, aş vrea să nu mă înţelegi greşit şi să nu vezi în mine un simplu «neamţ» şi-un venetic care părăseşte uşor ţara în care s-a născut, tocmai când ea începe o viaţă liberă şi are nevoie de toate forţele.

Să trec imediat la obiect. Bosnia e o ţară minunată, interesantă, deloc banală, şi prin natura, şi prin oamenii ei. Şi la fel cum subsolul Bosniei ascunde bogăţii minerale, omul din Bosnia ascunde în el, fără îndoială, multe valori morale, aflate mai rar la compatrioţii săi din alte ţări iugoslave. Dar, vezi tu, există un lucru pe care oamenii din Bosnia, cel puţin cei de felul tău, ar trebui să-l vadă şi să nu-l piardă din vedere: Bosnia e o ţară a urii şi a spaimei. Să lăsăm însă la o parte spaima, care nu-

i decât corelativul urei, ecoul ei firesc, şi să vorbim numai despre ură. Da, despre ură. Ştiu că tresari instinctiv şi că te revolţi când auzi cuvântul ură (am văzut asta în noaptea aceea, la gară), aşa cum oricare dintre voi se opune şi nu vrea să-l audă, să-l înţeleagă şi să-l vadă. Or, tocmai aici e problema: ura ar trebui văzută, precizată, analizată. Din nenorocire însă, nimeni nu vrea şi nu se pricepe s-o facă. O caracteristică fatală a ei constă tocmai în faptul că bosniacul nu e conştient de ura care vieţuieşte în el, că se ruşinează s-o analizeze şi că urăşte pe oricine ar încerca s-o facă. Şi totuşi, e neîndoielnic că în Bosnia şi Herţegovina, mai mult decât în alte ţări slave sau neslave, mult mai mari ca întindere şi populaţie, există oameni care, în accesele lor de ură inconştientă, sunt gata să ucidă şi să se lase ucişi, pentru diverse motive şi sub felurite pretexte.

Ştiu că ura, ca şi furia, îşi are funcţia ei în dezvoltarea societăţii, căci ura îţi dă putere, iar furia te pune în mişcare. Ştiu că există nedreptăţi şi abuzuri învechite şi adânc înrădăcinate, pe care numai torentele de ură şi de furie pot se le smulgă din rădăcini şi să le mături. Ştiu că, atunci când torentele acestea scad şi dispar, rămâne loc pentru libertate, pentru construirea unei vieţi mai bune. Contemporanii văd mult mai bine ura şi mânia, căci suferă din pricina lor, dar urmaşii nu vor vedea decât roadele forţei şi ale mişcării. Ştiu bine asta. Dar ce am văzut în Bosnia era altceva. Acolo exista ură, dar nu ca un moment al dezvoltării societăţii, nu ca o parte inevitabilă a unui proces istoric, ci ca o forţă de sine stătătoare, care îşi găseşte un scop în sine. Ura care-l împinge pe om împotriva omului ca să-i arunce apoi pe ambii adversari, în mod egal, în nenorocire şi mizerie, sau ca să-i vâre în pământ; ura care, asemeni unui cancer al organismului, distruge şi roade totul în jurul ei ca să piară ea însăşi până la urmă, căci o asemenea ură, ca şi flacăra, n-are nici înfăţişare statornică, nici viaţă proprie; ea e o simplă unealtă a instinctului de distrugere şi autodistrugere, şi există numai ca atare şi numai atâta timp cât îşi îndeplineşte sarcina ei de distrugere completă.

Da, Bosnia este un pământ al urii. Asta e Bosnia. Iar printr-un contrast ciudat, care, de fapt, nici nu e prea ciudat şi poate că s-ar putea explica destul de uşor la o analiză mai atentă, se poate spune, de asemenea, că există puţine ţări în care credinţa să fie atât de puternică, tăria de caracter atât de sublimă, duioşia şi

iubirea atât de înflăcărate, sentimentele atât de adânci, ataşamentul şi devotamentul atât de statornice, setea de dreptate atât de nepotolită. Dar, sub toate acestea, se ascund în adâncuri întunecatele furtuni ale urii, uragane întregi de ură înlănţuită, condensată, care se coace şi-şi aşteaptă ceasul. Între iubirile şi urile voastre, raportul este exact ca între munţii voştri înalţi şi straturile geologice invizibile, de-o mie de ori mai mari şi mai grele, pe care se sprijină munţii. Astfel, sunteţi condamnaţi să trăiţi pe straturi adânci de exploziv, care se aprind când şi când tocmai de la scânteile iubirii şi ale sentimentalismului vostru învăpăiat şi feroce. Poate că nenorocirea voastră cea mai mare e faptul că nici nu bănuiţi câtă ură se ascunde în iubirile şi în avânturile voastre, în tradiţiile şi în evlavia voastră. Şi precum solul pe care trăim ne pătrunde în trupuri sub acţiunea umidităţii şi a căldurii din atmosferă şi ne determină culoarea şi aspectul, stabilindu-ne caracterul şi sensul modului de viaţă şi al faptelor noastre – ura cumplită, subterană şi nevăzută, pe care trăieşte bosniacul, pătrunde pe neobservate şi pe ocolite în toate faptele lui, chiar şi în cele mai bune. Pretutindeni în lume viciul dă naştere la ură, căci consumă şi nu produce, dărâmă şi nu construieşte; dar, în ţări ca Bosnia, adeseori şi virtutea vorbeşte şi acţionează prin ură. La voi, asceţii nu află iubire în ascetismul lor, ci ură împotriva celor ce iubesc desfătarea; abstinenţii îi urăsc pe cei ce beau, iar în beţivi se naşte o ură ucigătoare împotriva întregii lumi. Cei care cred şi iubesc – îi urăsc de moarte pe cei care nu cred sau pe cei care au altă credinţă şi iubesc altceva. Şi, din păcate, cea mai mare parte a credinţei sau a iubirii lor e consumată adesea în această ură. (Majoritatea chipurilor răutăcioase şi sumbre pot fi întâlnite în jurul templelor, a mânăstirilor şi al *techiilor*[49].) Oamenii care-i oprimă şi-i exploatează pe cei mai slabi economiceşte adaugă şi ura ce face ca exploatarea să fie de-o sută de ori mai grea şi mai respingătoare; iar cei care suferă nedreptăţile acestea visează dreptatea şi răzbunarea, dar ca pe-o explozie a orgiei, care, dacă s-ar realiza după concepţia lor, ar trebui să fie atât de mare, încât să-l sfâşie în bucăţi şi pe cel asuprit odată cu asupritorul urât de moarte. V-aţi deprins, în genere, să rezervaţi întreaga forţă a urii pentru ceea ce vă este aproape. Divinităţile pe care le adoraţi sunt, de obicei, peste şapte mări şi şapte ţări,

---

[49] *Techie* – mânăstire la musulmani.

iar ţinta duşmăniei şi a urii voastre e aici, aproape, în acelaşi oraş, de multe ori în curtea de-alături, dincolo de zidul ce serveşte drept gard. Astfel, iubirea nu vă cere prea multă acţiune, iar ura trece foarte repede la fapte. Voi vă iubiţi ţara cu dragoste fierbinte, dar o iubiţi în trei-patru feluri diferite, care se exclud, se urăsc de moarte şi se ciocnesc adeseori între ele.

Maupassant îşi încheie o povestire, în care există o descriere dionisiacă a primăverii, arătând că în asemenea zile ar trebui lipite peste tot afişe care să cuprindă următoarele cuvinte: «Cetăţean al Franţei, e primăvară, fereşte-te de iubire». Poate că în Bosnia ar trebui să li se atragă atenţia oamenilor ca la fiecare pas, în fiecare gând, până şi-n cel mai înălţător sentiment, să se ferească de ură, de ura lor congenitală, inconştientă, endemică. Căci ţării acesteia sărmane şi înapoiate, în care trăiesc înghesuite laolaltă patru religii diferite, i-ar trebui de patru ori mai multă iubire, înţelegere reciprocă şi toleranţă, decât oricărei alte ţări. Iar în Bosnia, dimpotrivă, neînţelegerea, care din când în când se transformă în ură directă, e aproape o caracteristică generală a populaţiei. Abisurile ce despart religiile sunt atât de adânci, încât numai ura izbuteşte uneori să treacă peste ele. Ştiu, mi s-ar putea răspunde, pe bună dreptate, că în direcţia aceasta se observă totuşi un oarecare progres, că ideile secolului al XIX-lea şi-au împlinit şi aici rolul, şi că acum, după eliberare şi unire, totul o să meargă mult mai repede şi mai bine. Dar mă tem că nu e chiar aşa. (În ultimele luni am impresia că am văzut destul de bine relaţiile adevărate dintre oamenii de credinţe şi naţionalităţi diferite, din Sarajevo!) Se va scrie şi se va vorbi peste tot şi la orice ocazie: «Aproapele tău îţi e frate, de orice credinţă ar fi el», sau «Nu te uita cum se închină omul, ci ce fel de inimă îi bate în piept», «Respectă ce-i al altuia şi mândreşte-te cu ce-i al tău», «Unitatea şi integritatea poporului nu cunosc deosebiri de religie sau de neam». Dar în cercurile burgheze din Bosnia au existat din totdeauna destulă politeţe falsă, destulă autoînşelare şi înşelare făcută cu isteţime, prin vorbe zornăitoare şi ceremonii goale. Ele mai acoperă, de bine de rău, ura, dar n-o înlătură şi n-o împiedică în dezvoltarea ei. Mă tem că şi sub învelişul maximelor moderne s-ar putea să mocnească, în aceste cercuri, vechile instincte şi planurile *à la* Cain, şi că ele nu vor pieri până când nu se vor schimba cu totul bazele vieţii materiale şi spirituale din Bosnia. Dar când au să

vină vremurile acelea şi cine o să aibă puterea să le înfăptuiască? De venit, au să vină, sunt convins, dar ce-am văzut în Bosnia nu arată deloc că s-ar păşi pe acest drum. Ba dimpotrivă, chiar.

Am meditat îndelung la toate acestea, mai ales în ultimele luni, când mă mai luptam încă cu hotărârea de-a părăsi Bosnia pentru totdeauna. Fireşte că un om frământat de asemenea gânduri nu poate dormi liniştit. De aceea stăteam culcat ore întregi lângă fereastra deschisă, în odaia în care m-am născut, pe când afară murmura Miljacka şi foşnea vântul unei toamne timpurii în frunzişul încă bogat al copacilor.

La Sarajevo, cine-şi petrece timpul veghind aşa, în pat, poate să audă glasurile nopţii oraşului. Aude bătaia gravă şi sigură a orologiului de la catedrala catolică: ora două după miezul nopţii. Trece apoi mai mult de-un minut (exact şaptezeci şi cinci de secunde, le-am numărat) până când, cu un sunet ceva mai slab, dar pătrunzător, orologiul bisericii ortodoxe bate cele două ore *ale lui*. Puţin după el, bate cu glas răguşit şi depărtat sahatcula (turnul ceasului) de lângă geamia beiului, şi bate de unsprezece ori, fantomaticele ore turceşti, după socoteala ciudată a unor meleaguri depărtate şi străine lumii! Evreii nu-şi au orologiul lor, care să bată, singur dumnezeul cel rău ştie cât e ceasul acum, şi după socoteala sefardă, şi după cea eşchenă. Astfel, până şi noaptea, când totul doarme, în număratul orelor pustii a ceasului acestuia târziu veghează deosebirea ce-i separă pe oamenii adormiţi, care, când sunt treji, se bucură şi se întristează, se ospătează şi postesc după patru calendare diferite, certate între ele, şi-şi trimit toate dorinţele şi rugăciunile către un singur cer, în patru limbi bisericeşti diferite. Iar deosebirea aceasta, uneori vizibilă şi directă, alteori invizibilă şi perfidă, seamănă veşnic cu ura, se identifică adesea cu ea.

Ura aceasta specific bosniacă ar trebui studiată şi combătută, ca o boală periculoasă şi adânc înrădăcinată. Eu sunt convins că savanţii străini ar veni în Bosnia să studieze ura aşa cum e studiată lepra, dacă ura ar fi recunoscută, diferenţiată şi clasificată aşa cum e lepra.

Mă bătea gândul să încerc eu însumi studierea urii pentru ca analizând-o şi scoţând-o la lumina zilei, să contribui la distrugerea ei. Poate că ar fi fost şi datoria mea, căci, deşi străin, în ţara aceasta am văzut ceea ce se numeşte «lumina

zilei». Dar după primele încercări şi după o meditaţie mai îndelungată, am văzut că n-am nici capacitatea, şi nici puterea necesară. Şi mie, ca şi tuturor celorlalţi, mi s-ar fi cerut să mă situez undeva, să fiu urât şi să urăsc. Şi asta nu puteam şi nu vroiam s-o fac. Să cad victimă urii poate că aş mai admite, dacă nu s-ar putea altfel, dar să trăiesc în ură şi prin ură, să particip la ea, îmi e cu neputinţă. Iar într-o ţară cum e Bosnia de astăzi, cel ce nu participă, sau, şi mai grav încă, cel care, conştient, nu vrea să urască, rămâne veşnic oarecum străin şi renegat şi trăieşte adesea o viaţă de mucenic. Lucrul acesta e valabil şi pentru voi, bosniecii de baştină, dar e valabil mai ales pentru venetici. Şi astfel, ascultând într-o noapte de toamnă chemările stranii ale turlelor diferite, am ajuns la concluzia că nu pot rămâne în cea de-a doua patrie a mea, în Bosnia, că nu trebuie să rămân în ea. Nu sunt atât de naiv încât să caut în lume un oraş în care să nu existe ură. Nu. Mie nu-mi trebuie decât un loc în care să pot trăi şi munci. Aici, mi-ar fi imposibil.

O să repeţi cu ironie şi, poate, cu dispreţ cuvintele pe care mi le-ai spus despre fuga mea din Bosnia. Scrisoarea aceasta n-o să izbutească să-ţi explice şi să-ţi motiveze fapta mea. Dar se pare că în viaţă există situaţii în care îşi recapătă valabilitate vechiul dicton latinesc: *Non est salus nisi în fuga*[50]. Şi te rog să crezi măcar atâta: că nu fug de datoria mea de om, ci ca să o pot îndeplini total şi fără piedici.

Ţie şi Bosniei noastre, vă doresc, în noua viaţă naţională şi de stat, toată fericirea!

Al tău, M. L.”

Au mai trecut apoi vreo zece ani. Îmi aminteam rar de prietenul meu din copilărie şi poate că l-aş fi uitat cu totul, dacă ideea principală a scrisorii lui nu mi-ar fi amintit din când în când de el. Cam prin 1930 am aflat, absolut întâmplător, că Dr. Max Levenfeld s-a oprit la Paris, că în suburbia Neuilly are o clientelă numeroasă şi că, în colonia noastră, printre muncitorii iugoslavi, e cunoscut ca „medicul nostru”, care consultă gratuit muncitorii şi studenţii, iar la nevoie le procură tot el şi medicamentele.

Şi-au trecut încă vreo şapte-opt ani. Într-o bună zi, tot întâmplător, am mai aflat ceva despre soarta prietenului meu. Când a izbucnit războiul civil din Spania, el a părăsit totul şi s-a

---

[50] Numai în fugă este salvarea (lat.).

dus voluntar în armata republicană. Acolo, a organizat ambulanţe şi spitale şi i s-a dus vestea pentru sârguinţa şi priceperea lui. Pe la începutul anului 1938 se afla într-un orăşel din Aragon, al cărui nume nimeni dintre ai noştri nu-l putea rosti ca lumea. Spitalul său a fost ţinta unui atac aerian, ziua în amiaza mare, şi medicul a pierit împreună cu aproape toţi răniţii săi.

Astfel şi-a încheiat viaţa omul care a fugit de ură.

O FEMEIE PE STÂNCI

Hotelul „Marina”, mic şi retras pe-o insulă verde, construit doar cu câţiva ani înaintea celui de-al doilea război mondial, va rămâne de-a pururi în amintirea celor care l-au cunoscut. Mai ales plaja lui. (Din păcate, în timpul războiului hotelul a ars până în temelii. Astăzi, nu mai există pe locul unde se afla el decât un morman de cenuşă.) Plaja aceea, tivită cu verdeaţă, era toată din piatră gălbuie sau roşiatică şi se prăvălea drept în mare. Pe suprafeţele netede ale unor stânci uriaşe, vilegiaturiştii făceau plajă ca pe nişte paturi special amenajate. De pe ele săreau în apă, care acolo era adâncă, şi ieşeau la mal urcându-se pe nişte trepte de beton sau căţărându-se pe o scară de fier, zidită în faleza abruptă. Majoritatea celor veniţi la plajă, în special femeile, aveau în jurul lor câte un cerc, mai mic sau mai mare, de obiecte multicolore, luate la scăldat. Prosoape mari de baie, viu colorate, cutiuţe şi flacoane cu pomezi, mingi, ziare, cutii colorate, cu ţigări, şi reviste săptămânale, pestriţe şi scrise în diferite limbi. Pe plajă, nimeni nu deranja pe nimeni. Majoritatea vilegiaturiştilor îşi aveau locul lor stabil, pe care-l ocupau zilnic, ca printr-o înţelegere tacită. Fiecare se întindea pe piatra fierbinte şi lua poziţia dictată de cerinţele trupului, aşa cum picătura lichidă ia forma pe care i-o cer legile fizice ale compoziţiei sale.

În genere, vilegiaturiştii nu se cunoşteau între ei; dacă se mai auzeau ici, colo, hohote de râs sau discuţii între perechile de tineri căsătoriţi sau între prieteni, totul se petrecea fără ţipete şi fără multă agitaţie. Doar câteodată, de obicei duminica şi în zilele de sărbătoare, veneau cu bărcile sau cu şalupele vilegiaturiştii de pe plajele mai mari şi debarcau pentru câteva ceasuri pe ţărm, tulburând liniştea şi stricând ordinea stabilită. Dar imediat după plecarea lor, pe ţărm se restabilea iar pacea. Preocupaţi fiecare de sine, vilegiaturiştii citeau vârâţi în culcuşurile lor de piatră, priveau largul mării prin ochelarii lor întunecaţi sau închideau ochii şi se lăsau în voia dogoarei şi a luminii soarelui puternic de pe bolta albastră şi nesfârşită, având fiecare sentimentul liniştitor că nimeni n-are treabă cu el şi că nici el nu e obligat să se ocupe de alţii.

Din când în când, câte unul se ridica şi pornea ca un lunatic pe trepte sau sărea de pe stâncă în mare, ca să se întoarcă apoi repede la locul său şi să ocupe poziţia de mai înainte.

Pe ţărmul stâncos, ridicat deasupra mării şi expus la soare, fără pic de umbră, plutea o pace învăpăiată şi sclipitoare; şi numai greierul singuratic din grădina hotelului sau vreun strigăt venit din larg mai ştirbeau pentru o clipă marginile liniştii acesteia. În pacea luminoasă, încinsă şi albastră a pământului, a cerului şi a mării, vilegiaturiştii zăceau nemişcaţi, ca sub acţiunea unui drog necunoscut, părând adepţi fanatici ai cultului soarelui şi trupului, căruia îi slujesc tot mai mulţi oameni din zilele noastre.

Ce-o fi vieţuit şi-o fi pulsat în femeile şi în bărbaţii care stăteau întinşi, nemişcaţi, în poziţii diferite, pe lespezile plajei acesteia mici, sub soarele lui august? în fiecare dintre ei se afla universul acesta dogoritor; şi ei, toţi laolaltă, se afundau în el, cu tot ce erau şi cu tot ce-ar fi vrut să fie. Nu ştia nimeni, de nimeni; nimeni nu se gândea şi nici nu bănuia ce se petrecea în fiinţa care, ca şi el, zăcea la câţiva paşi mai încolo.

Pe una din lespezi, totdeauna pe aceeaşi, se aşeza o femeie de vârstă mijlocie, mai degrabă poate spre sfârşitul decât spre începutul nesigur al vârstei acesteia. Fără să aibă strălucirea şi prospeţimea pe care numai tinereţea le dă, dar frumos dezvoltată şi întreţinându-şi cu multă grijă formele trupului, femeia venea totdeauna la aceeaşi oră a zilei, mereu singură şi neştiută, întindea pe jos un prosop mare, dintr-o ţesătură spongioasă, de culoare portocalie, îşi aranja de jur-împrejur lucruşoarele ei multicolore, şi se dăruia soarelui ore întregi, întinsă când pe spate, când cu faţa la prosop, ca o jertfă devotată. Uneori se ridica, sărea în mare, cu un salt corect şi discret, apoi, după ce înota puţin, se întorcea la locul ei. De plecat, pleca printre ultimii. Şi nu atrăgea atenţia prin nimic, în afară poate de dorinţa aceasta foarte vădită de-a nu atrage atenţia. Totuşi, costumele, prosoapele, baticurile şi obiectele de toaletă trădau gustul şi simţul ei pentru culoare.

Era una din acele femei care posedă, până la cel mai înalt grad de dezvoltare, simţul, înnăscut parcă, al culorilor şi al armoniei lor. Asemenea femei trăiesc şi vorbesc prin culori, ca plantele. În jurul lor, culorile cântă pur şi simplu, dar atât de încetişor şi de armonios, încât devin mai mult o parte din

armonia universului, redusă la proporţiile unei fiinţe feminine şi la măsura capacităţii simţurilor noastre umane. Asemenea femei extrag parcă din natură culori noi şi creează între ele raporturi şi nuanţe noi. De fapt, ele nu fac decât să le arate ochilor noştri, care altfel n-ar şti să le vadă. Încet şi liniştit, dar fără greş, ca natura însăşi, femeile acestea împrăştie, fiecare după vârsta, posibilităţile şi condiţiile în care trăieşte, culorile *personale*, de parcă atâta ar avea de spus altora despre sine.

Nu s-ar mai putea spune nimic în plus despre femeia care stătea întinsă mai la o parte de ceilalţi, cu mâinile puse pe piept, subţire şi cu ochii închişi, ca o prinţesă de piatră pe-un sarcofag.

Nu ştim mai nimic despre oamenii care trec pe lângă noi sau care zac în apropierea noastră. Şi ce-am putea spune despre femeia întinsă statuar, despre Marta L., cântăreaţă de operă venită la odihnă, în al patruzeci şi optulea an al vieţii sale? Ea însăşi se străduieşte să uite cine e, ce e şi de când e pe lume. Pe jumătate adormită, se lasă în voia soarelui dogoritor, a semiamintirilor şi a semiviselor care izvorăsc de undeva, din ea, fără alegere şi fără împotrivirea voinţei.

Câteva gesturi frânte, câteva cuvinte rostite destul de clar, dar neinteligibile, şi câteva tăceri cu semnificaţie necunoscută. Toate acestea se întrepătrund în ea, trec repede şi se reîntorc, şi nu lasă uitarea să se statornicească. Ea nu doarme, dar visează.

Acuma vede clar. E aici, într-un punct straniu al vieţii sale, pe care nici nu-l bănuia că-i trăieşte în amintire. Stă cocoţată pe zidul grădinii.

Da, stătea atunci cocoţată pe zidul care împrejmuia imensa lor grădină. Zidul, clădit din piatră dură, era gros şi înalt de peste doi metri. Un adevărat bastion, care dădea trecătorului o imagine exactă despre întinderea şi bogăţia grădinii care se ascundea după el şi despre starea celor ce o stăpâneau. Pe lângă zid trecea un drum lăturalnic, presărat cu acele pinilor bătrâni şi rămuroşi. Departe, se zărea marea, şi două insule minuscule, de stâncă sură. Încă de pe când era abia o fetiţă şi n-o lăsau să iasă din grădină, avea obiceiul să se cocoaţe nevăzută pe zidul cel înalt şi să privească de acolo marea sau rarii trecători care se nimereau pe drumul de sub zid. Cu obiceiul acesta rămăsese şi mai apoi, când putea să iasă în voie

şi când nu s-ar mai fi cuvenit să stea aşa, ghemuită pe zid, veşnic în acelaşi loc şi veşnic în aceeaşi poziţie.

Într-o bună zi (să tot fi avut pe atunci vreo cincisprezece ani, dacă nu chiar mai mult), se cocoţase din nou la locul ei favorit; stătea acolo, cu un picior atârnat de-a lungul zidului şi cu celălalt picior îndoit şi rezemat în toc, chiar de muchea zidului. În adierea uşoară a *burinului*[51], simţea curentul rece cum i se urcă pe coapsa goală, deasupra ciorapului, în lungul piciorului ridicat, şi cum îi pătrunde în trup cu acelaşi fior rece care-i intra şi prin ochii îndreptaţi spre marea sticloasă, albastră şi vălurită. Astfel, era toată străbătută de furnicături reci şi de-o înfiorare dureros de plăcută. Stătea nemişcată, ca o statuie. Avea senzaţia pe care o ai noaptea când te dezveleşti în somn şi când frigul începe să te asalteze şi să te năpădească; ai vrea atunci să te înveleşti, dar nu te poţi desprinde de somnul cel dulce şi amâni mereu gestul pe care în sinea ta l-ai şi făcut. Şi rabzi frigul cu plăcere.

Ameţită, plutind parcă pe-un val scânteietor, cu o viteză imensă şi tulburătoare, nu-şi mai dădea seama dacă pe drumul de sub ea mai trece cineva şi nici dacă e privită. La un moment dat însă, trezită ca din somn, îl văzu jos pe bătrânul Matija.

Om de vreo cincizeci de ani, fără casă şi fără nevastă, ciudat din fire, dar blajin, jumătate argat, jumătate cerşetor, Matija muncea pe la casele mai înstărite. Pentru hărnicia şi nepăsarea lui desăvârşită faţă de bani, era iubit de toţi şi chemat mai ales la lucrările de grădinărie. Iar el muncea de parcă ar fi fost legat de pământ, vorbea foarte puţin, şi le zâmbea într-una oamenilor, vitelor şi plantelor pe care le îngrijea. Apoi vagabonda zile întregi, fără nicio treabă, de-a lungul ţărmului sau pe drumeagurile dintre gardurile grădinilor.

Fata îl privi încremenită o secundă, ca şi cum nu l-ar mai fi văzut niciodată, şi clipi de parcă ar fi prins-o făcând cine ştie ce lucru ruşinos; pe urmă încercă să-şi amintească dincotro venise şi de când stătea acolo, sub zid, cu capul ridicat de parcă l-ar fi chemat ea. Revenindu-şi însă, îşi spuse că nu-i „decât” bătrânul, blajinul Matija, şi lucrul acesta o linişti, făcând-o să devină iar stăpână pe sine. Dar când îi surprinse privirea, îşi coborî instinctiv piciorul ridicat, apoi, imediat, cu o mişcare ceva mai înceată, îl readuse la poziţia iniţială.

---

[51] *Burin* – vânt de nord-est.

Stând nemişcat şi cu privirea aţintită asupra ei, Matija îşi scoase cu un gest scurt şapca decolorată de soare, ca în faţa unei troiţe. Şi atunci ea îi văzu ochii măriţi peste măsură şi neobişnuit de strălucitori. Bărbatul avea o privire puternică, nouă şi vie. Înfruntând ruşinea ca pe-o adiere de aer rece, fata îşi ridică piciorul şi mai sus. Matija îşi întinse înainte capul, urmărindu-i mişcarea cu toate fibrele trupului. Avea ochi mari, limpezi; pe faţa lui nerasă şi pârlită de soare, lumina lor părea făcută în întregime din flăcări bogate şi preţioase, fără nicio legătură cu trupul încovoiat de muncă şi cu zdrenţele care-l acopereau. (Ce-or fi văzând ochii care privesc aşa?) Fata ridică puţin piciorul. Simţea un fel de spaimă şi de ameţeală, ca şi cum s-ar fi aflat la o mare înălţime. Matija se apleacă şi mai mult, legat parcă de mişcările ei. Părea că n-o să poată rămâne mult în poziţia aceasta şi că o să se prăbuşească dintr-o clipă în alta. Înfiorată, fata ridică şi mai mult piciorul, şi-l trase lângă piept până când îşi atinse bărbia cu genunchiul. Bărbatul se apleacă şi mai tare. Îşi strângea la piept, cu amândouă mâinile, şapca, încremenit în poziţia lui nefirească şi în extazul care părea că biruie şi legile fizicii.

Acum, totul se schimbase. După poziţie, după expresia feţei şi după purtare, nici ea nu mai era fetiţa boierilor, nici Matija argatul pe jumătate nebun; zidul nu mai era zid, vântul răcoros nu mai era nici el ceea ce este în mod obişnuit. Totul îşi pierduse numele, devenise neimportant şi uşor şi-şi luase zborul, undeva, ca un funigel dus de vânt, fără ascensiuni şi căderi, fără măsură, fără sfârşit, fără perspectivă definită, purtat ca de nişte forţe fără nume şi de neînţeles. Dacă lucrurile se petrecuseră chiar aşa, şi cât ţinuseră de fapt, ea n-a putut să-şi dea exact seama nici atunci şi nici acum, după treizeci şi ceva de ani. Dar ştie şi acum, ca şi atunci, că ea singură pusese deodată capăt clipei aceleia excepţionale, care, şi o secundă mai înainte, şi o secundă după aceea, părea cu totul de necrezut, deşi fusese, existase, între cele două secunde, la fel de vie şi de sigură ca oricare altă întâmplare cunoscută şi necunoscută din viaţa ei. Cu o mişcare bruscă şi îndrăzneaţă a corpului, fata se întorsese şi trecuse deodată de cealaltă parte a zidului. (Îi fâlfâise fusta de culoare deschisă. Ciorapii de mătase, frecându-se unul de altul, foşniseră încet, dar ascuţit şi ţiuitor ca două lame subţiri care trec fulgerător şi de-a latul una peste

cealaltă. Încă o dată simţise, pe coapsele reci, până în străfunduri, adierea vântului dinspre mare.) Şi totul se schimbă iarăşi, totul se reîntoarse la starea iniţială, obişnuită. Stătea din nou cu amândouă picioarele pe stinghia de mijloc a scării de lemn din grădină. Nu coborâse imediat pe pământ. Îşi întorsese capul şi, ascunsă până la gât pe după zid, mai privise câteva clipe bărbatul din drum. El mai întâi se clătinase pierzându-şi parcă sprijinul, din pricina mişcării ei brusce, dar rămăsese în picioare. Şi imediat după aceea plecase, reluându-şi înfăţişarea şi mersul lui Matija din totdeauna. Atâta doar că murmura:

— Mulţumesc, signorina!

Vocea i se pierdea. Matija se mai întoarse odată:

— Şi... şi... mulţumesc!

Aşa pieri, printre tufele verzi. Ea sări de pe scară, cu amândouă picioarele odată, cu toată greutatea trupului. Când atinse pământul uscat, care acum părea neaşteptat de aproape şi teribil de tare, îi clănţăniră dinţii, iar în picioare simţi, din tălpi până în coapse, fiori dureroşi.

Peste câţiva ani (abia se măritase), află întâmplător, într-o zi de februarie, că bătrânul Matija a murit în odăiţa lui de la mansardă, într-o asemenea mizerie şi goliciune de fachir, încât trebuiau strânşi bani pentru înmormântare.

Flăcăul şi fata veniţi să-i ceară şi ei bani îi povestiră că răposatul n-avea nici măcar o cămaşă cu care să fie îngropat. Şi ea le dădu bani. Dar când ei, după ce-i mulţumiră, se îndreptau spre uşă, ea îi rugă deodată să mai aştepte o clipă şi dădu fuga în dormitor. De acolo aduse o cămaşă nouă, albă şi fină, de-a soţului ei, şi le-o dădu ca să-l îngroape cu ea pe bietul Matija.

Şi acum, iată-l, cu şapca în mână, prelung şi uriaş, mergând încet, ca o fantomă, peste stânci, pe cer şi pe întinsul albastru al mării. Mai mult pluteşte decât umblă, ca o stafie gigantică. Şi, întorcându-se spre ea, o salută mereu, cu un zâmbet plin de înţelesuri.

— Mulţumesc, signorina, mulţumesc!

Ea tresare mânioasă şi se scutură, încercând să alunge vedenia nedorită.

Încă sub apăsarea visului, i se împotriveşte cu partea trează a conştiinţei. De unde amintirile acestea neaşteptate, mutilate de vis? Oare e atât de puternic blestemul îmbătrânirii, încât poate

nu numai să ne cuprindă prezentul şi să ne întunece viitorul, dar să ne domine şi amintirile, şi visele? De unde şi pentru ce imaginea aceasta de-acum treizeci de ani, caraghioasă, instabilă, deformată, dar dureros de atrăgătoare?

Simţind nevoia să se apere şi găsind cu greu puteri în ea, femeia se săltă un pic şi se întoarse brusc. Stătea acum cu faţa în palme, ca într-o carte deschisă. Dar, în întunericul roşu de sub pleoapele închise, nu putea să descifreze decât un singur lucru, veşnic acelaşi: căile sinuoase, cumplite şi tainice ale luptei ei cu anii, luptă zadarnică, dar neîntreruptă, fără aliaţi, fără perspectivă şi fără odihnă adevărată.

Tot ce i se întâmplă de la o vreme e în contradicţie cu ea, toată, de când e şi cum e; într-o contradicţie desăvârşită nu numai cu dorinţele, cu simţul eului, cu forţele independenţei şi demnităţii ei, ci şi cu toate concepţiile, cu educaţia şi, într-un fel, şi cu tradiţia familiei ei.

Aici, apare tatăl. Numai tatăl, niciodată mama, o femeie lipsită de energie, albă, ştearsă, având bunătatea aceea pasivă a oamenilor care sunt buni fiindcă n-ar putea să fie altfel. Tatăl, care iubise în ea mult mai mult decât pe singura lui fiică, şi în care ea găsise totdeauna şi în toate nu numai un tată, ci şi pe cel mai bun şi mai de încredere prieten; tată, cu care era legată prin fire nevăzute; şi toate acestea fără vorbe duioase şi fără alintări (fără cuvinte, în general), fără mângâieri părinteşti, dulcege, căci ele ar fi fost cu mult sub ceea ce tatăl şi fiica simţeau unul pentru altul şi gândeau unul despre altul.

Om de o mare forţă fizică şi de-un desăvârşit echilibru al spiritului, simplu până la a părea grosolan, el îşi iubea fiica (acest „copil de inginer”) tocmai pentru voinţa ei puternică, pentru simplitatea ei spirituală, pentru fermitatea ideilor şi a faptelor, pentru bogăţia forţelor, a capacităţilor şi a pasiunilor ei (pasiuni fără nume, stârnite de orice) şi pentru atitudinea înnăscută de rezervă faţă de toate. Încă din copilărie, ea auzise una din judecăţile lui „ingineresc” de grosolane, dar vesele şi lipsite de răutate. Tatăl spunea într-o doară, în semiîntunericul de pe terasă, nu ei, ci unui amic de-al lui, că „maşina nevestei e mereu în reparaţie”. (Nu avusese niciodată gusturi prea alese şi nu vorbise niciodată prea delicat, după cum nici judecăţile acestea ale lui, de-o severitate glumeaţă, şi cam exagerate, nu erau totdeauna pe de-a-ntregul şi literalmente exacte; dar

exista în ele o lumină firească, plină de îndrăzneală şi de voioşie, care le ajuta să fie repede remarcate şi cât se poate de bine văzute.) Ea auzise, dar nu se gândise prea mult la semnificaţia cuvintelor. Pe atunci, lumea simţurilor îi era încă pură, turnată dintr-o singură bucată şi greu accesibilă influenţelor exterioare. Trupul, feminin şi sensibil, fără pic de lest sau de moliciune greoaie, fără surplus de sevă, fără lacrimi şi fără nevoie de reazem, pe scurt fără toate semnele acelea de slăbiciune care copleşesc adesea până şi trupul celor mai frumoase femei, îi rămăsese ani de zile armonios, puternic, curat ca marmura şi sprinten ca o luntre fin construită. Ea aproape că nu şi-l simţea şi dispunea de el ca de-o bogăţie uriaşă şi nesfârşit de variată. Niciodată nu fusese nevoită de-a se gândi la el sau măcar de-a vorbi despre el. Trăia prin viaţa lui, care era somptuoasă, liberă, consecventă şi senină, şi i se părea că numai aşa poate să fie, suficientă pentru sine, fără temeri şi vicii, fără constrângeri josnice şi fără calcule mărunte.

Şi acum, de câtăva vreme, totul se schimba spre rău, spre groaznic şi ruşinos, spre ceva absolut neobişnuit, străin şi duşmănos ei.

Schimbarea începuse cu vreo trei sau patru ani în urmă. Aproximativ, căci despre schimbările mari şi grave ale vieţii sale omul nu poate spune niciodată exact când au început. Uneori i se pare că ele au existat din totdeauna, alteori că abia s-au ivit şi i s-au dezvăluit ochilor. Şi-apoi, totul e perfid şi înşelător. Câteodată, chinul i se pare greu, palpabil, unic şi uriaş, ca un munte care ascunde lumea şi n-o să se schimbe niciodată şi nici n-o să se clintească din loc. Iar după aceea vin zile şi săptămâni întregi când i se pare că „muntele” nu există, că n-a existat niciodată, că nici nu poate să existe. Până într-o bună zi, într-o anumită clipă, când muntele apare din nou şi se înalţă în faţa lui real, uriaş, mai masiv şi mai întunecat decât fusese înainte de liniştea şi de răgazul lui scurt şi înşelător.

Astfel, cu câţiva ani în urmă, începuse şi ea să observe, înlăuntrul şi în afara ei, primele schimbări şi semne ale îmbătrânirii; şi toate o sfâşiau ca nişte ţepi de oţel, infernal de ascuţite: e real – nu e real? Se străduia să nu răspundă nici da, nici ba, să astupe glasul întrebărilor, să le uite. Dar ele se iveau din nou, mai degrabă sau mai târziu, pe motive cu totul neaşteptate. Iar marea, care fusese din totdeauna cea mai mare

bucurie a vieţii ei, îi deveni în privinţa aceasta primul şi cel mai neîmpăcat duşman şi călău.

Născută şi crescută la mare, ea o părăsise curând după prima căsătorie. Şi de atunci trăise mereu departe de ea, cu excepţia lunilor de vară. Trăise! Ce cuprindea cuvântul acesta? Două căsnicii, amândouă de scurtă durată şi fără semnificaţii mai importante, fără urme adânci. Apoi o mare iubire, care durase zece ani, cu un om adevărat; în iubirea aceasta totul, până şi sfârşitul inevitabil, fusese demn şi frumos. În plus, cei douăzeci de ani de când e cântăreaţă de operă, cariera ei liniştită, sigură, fără zbuciumul şi înjosirile care însoţesc destul de des asemenea ascensiuni. Vocea îi e şi acum plină, iar interpretarea rolurilor a devenit mai matură şi mai profundă ca oricând.

În toţi cei douăzeci de ani, nu fusese vară, pe care să n-o petreacă pe plajă. Clipele de odihnă la mare erau cele mai frumoase din viaţa ei, apogeul strălucitor al fiecărui an, pline de promisiuni şi mai frumoase pentru anul viitor. Senină, sigură de sine, fără o umbră în suflet sau în preajmă, ea privea mulţimea de oameni care o înconjurau aşa cum privea nisipul, stâncile, cerul şi marea de care avea nevoie pentru zilele de vacanţă.

Şi toate merseseră aşa, an de an; iar în acest răstimp li se părea tuturor că legile naturii n-au, într-adevăr, nicio putere asupra trupului ei. Oamenii vorbeau despre asta ca despre o mică minune. Prea mult vorbeau! Ea nu dăduse nicio importanţă vorbelor şi acceptase totul ca pe lucrul cel mai firesc din lume. Abia acum i se părea că se vede aşa cum pesemne fusese în ochii altora în decursul anilor tinereţii ei excepţional de lungi. Căci îndoiala şi grija văd ceea ce fericirea şi încrederea în sine nu pot vedea niciodată.

Totul mersese bine până în vara de acum patru ani. Atunci, pe neaşteptate şi într-un fel de necrezut, i se ivise pentru prima dată în minte gândul schimbării inevitabile. O umbră uşoară se aşternuse între ea şi vacanţa la mare, un presentiment rău care iernase cu ea, se cuibărise în ea şi mocnise acolo ca o boală tainică. Apoi, la începutul verii următoare, ceea ce i se păruse la început o grozăvie de necrezut şi un coşmar înspăimântător, care nu se putea să nu dispară, o întâmpinase ca o parte a realităţii şi ca o grijă permanentă, făcând-o să nu-şi mai creadă sieşi. Temându-se de propria ei întrebare, vorbea, adeseori, pentru sine:

— Cum e cu putinţă, Dumnezeule, cum e cu putinţă?

La întrebările ei nerostite, nu exista şi nu putea să existe răspuns; şi nici ea nu-l aştepta, căci ştia că le adresează unui neant al deznădejdii. Dar ştia la fel de bine că întrebările ei însemnau, de fapt: e oare cu putinţă să îmbătrânesc şi să mă urâţesc vădit şi iremediabil? E oare cu putinţă să nu mai existe pentru mine vară plină de bucurie, şi nici soare, nici culori, nici murmur pe ţărmul mării? Cum de m-a trădat blestematul acesta de trup, cum de mi-a devenit duşman şi-a ajuns până acolo, încât nu mai e de ieşit pe plajă şi în lume? Şi dacă nici ea nu mai putea să-şi privească fără teamă trupul, cum să-l mai scoată la soare, în lumea veselă şi de-o strălucire atât de crudă a plajei?

În ultimii ani, ajunsese, de cum venea primăvara, să se întrebe şi să se privească, să-şi examineze pielea cu febrilitatea cu care un călător rătăcit examinează harta, să umble goală prin faţa oglinzilor, urmărindu-şi fiecare mişcare şi întrebându-se cu teamă dacă va mai putea, măcar în vara asta, să apară pe vreo plajă cât de neînsemnată şi de modestă, cât de ştearsă şi de monotonă, fără să se facă de râs. Să nu se facă de râs! Săptămâni şi luni în şir era preocupată de problema celui mai potrivit costum de baie, problemă pe care mâi înainte o rezolva ca orice tânăr sportiv, în treacăt, fără prea multă bătaie de cap, şi totdeauna cât se poate de bine.

Aceasta îi fusese viaţa în ultimii ani. Nu viaţă, ci delir care îi întuneca lumea şi existenţa, făcând din ea o fiinţă singuratică, chinuită de gânduri nebuneşti, necunoscute până acum, într-o ciudată şi nesfârşită polemică cu îmbătrânirea şi cu bătrâneţea.

Chiar şi acum, în plin soare şi aer, o năpădesc gânduri şi acuzaţii cumplite, absurde, ca nişte seve întunecate şi acide. Şi ea vorbeşte cu sine. Fiecare cuvânt o frige şi o doare, dar nu se poate opri. Vorbeşte cu sine, de parcă s-ar contrazice cu altcineva.

Nu, bătrâneţea nu-i nici bună, şi nici frumoasă. La nimic, la nimic, la nimic! Şi nu-i nici curată măcar. Nu numai că toceşte atenţia omului, că-i scade simţul măsurii, că-i stinge interesul şi-l face să tindă spre neglijenţă în îmbrăcăminte şi în purtare, dar face ca până şi corpul să i se cureţe parcă mai greu şi să i se murdărească uşor. Şi dacă, printr-un efort de neînchipuit, omul care îmbătrâneşte izbuteşte să se menţină îngrijit şi curat, ceea ce realizează e curăţenia sterilizată a unei farmacii, nu a unei

flori. Iar tinereţea e curată, căci sevele ei se refac, pe când sevele bătrâneţii sunt stătute, dacă n-au secat cumva pe deplin. Nici părul cărunt nu-ţi face cinste când pare un lucru de care te ruşinezi şi vrei să-l ascunzi fără să izbuteşti. Şi nici zbârciturile feţei. Ele impun respect, dau farmec şi căldură chipurilor de bătrâne modeste; ele înnobilează fruntea gânditorului; dar pe faţa unei femei frumoase, care începe să îmbătrânească, aceleaşi zbârcituri par nişte peceţi rele, nişte cicatrici ale înfrângerii, o mutilare, aproape ruşinoasă, căci trezesc în cel ce le priveşte sentimentele femeii care le poartă. Fardurile nu le pot ascunde, masajele nu le pot şterge; şi nici măcar nu le poţi spăla ca lumea – fire-ar afurisite să fie! În ele rămâne veşnic o umbră de îmbătrânire, aşa cum pe busturile de bronz şi de marmură de prin muzeele din provincie rămâne totdeauna un pic de praf pe ridurile feţei şi-n cutele hainelor. Din zbârciturile abia vizibile, dar totdeauna vizibile, şi vizibile în primul rând pe faţa unei femei frumoase care începe să îmbătrânească – emană parcă frigul şi pustiul, ca din hăurile şi prăpăstiile munţilor.

Dar despre ochii ei, ce să mai creadă? Nu există lucru mai greu şi mai îngrozitor decât să priveşti lumea cu ochii unei foste frumuseţi. Privirea frumoasei care îmbătrâneşte devine, cu timpul, tot mai neliniştită, mai aspră, mai bănuitoare şi mai rea, căci ea caută în ochii altora un singur lucru: să vadă ce impresie le face. De câtva timp, ea caută cu teamă să-şi prindă în oglindă noua privire şi-i zâmbeşte, încercând s-o şteargă sau măcar s-o îndulcească; dar noua privire îi străbate şi prin zâmbet, mizeră, plină de neîncredere în alţii şi de nesiguranţă de sine, şovăielnică şi uimitor de ascuţită. (Niciodată şi nicăieri n-o să mai aibă strălucirea senină de odinioară!) Dar şi când reuşeşte să-i redea, cu multă caznă, un pic din strălucirea tinereţii, privirea aceasta îi imprimă pe întreaga faţă un aer uşuratic şi prostesc, aproape indecent; până şi ei aerul acesta i se pare atât de respingător, încât ar zvârli cu mare plăcere primul flacon aflat la îndemână şi-ar face ţăndări oglinda cea mare, odată cu privirea.

Aşa e blestemata bătrâneţe: întoarce totul împotriva celuia care şi aşa are totul împotriva lui, căci îmbătrâneşte.

Acum, ea nu se mai gândeşte la bătrâneţe; scorneşte, exagerează şi bârfeşte bătrâneţea. Gândurile ei nestatornice,

înveninate, nu cruţă nimic. Nici slăbiciunea, nici înţelepciunea, nici demnitatea bătrâneţii. Totul i se pare minciună şi consolare ieftină, de care n-are nevoie: în sfârşit, i s-au deschis şi ei ochii pentru ceea ce se numeşte bătrâneţe şi îmbătrânire, şi n-are niciun chef să se înşele singură, căci nu se poate mulţumi cu propriile ei himere. Nu vrea nimic şi nu-i pasă de nimic. Un singur lucru ar dori în clipa asta: să poată sta, ca odinioară, cocoţată pe zidul care-i închidea grădina tinereţii, să mai aibă o dată puterea să simtă cum zboară, nemişcată, fără glas şi orbeşte pe valul acela de aer răcoros. Atât. Dar asta nu poate şi n-o să mai poată niciodată.

Iată ce gândeşte şi-şi spune în gând, înţepenită şi nemişcată, femeia de pe stâncă. (Şi de câte ori credem, aşa, că „ni s-au deschis ochii" pentru nu ştiu ce, înseamnă de obicei că ni s-au închis pentru sute de alte lucruri.)

Ajungând la concluzii atât de chinuitoare şi de dureroase, ea încearcă speriată să-şi stăvilească gândurile pornite anapoda. Nu, nu trebuie să se gândească la asta, măcar nu aici, la soare. Trebuie să-şi strângă pleoapele şi să stea fără griji, sau măcar fără gânduri.

Aşa e bine. Aşa. Să închizi ochii, să uiţi că-i ai. (De la ei vine tot răul, căci ei observă şi măsoară schimbările.) Să nu mai ştii cine eşti, nici cât spaţiu ocupi, nici cum arăţi, nici de unde vii, nici încotro te duci. Să nu-ţi sfâşii nebuneşte viaţa, împărţind-o în tinereţe şi bătrâneţe. Să te dărui în întregime lucrurilor simple şi mari, care nu se schimbă sau măcar nu se schimbă atât de repede – stâncii pe care stai, soarelui, cerului albastru, frate bun cu albastrul mai întunecat al mării de sub el. Să ştergi orice gând, orice comparaţie şi orice apreciere, să te pierzi, fără dorinţi şi fără măsură. Aşa e bine. E bine, dar nu ţine mult.

Din când în când, răsucindu-se ca un bolnav, de pe-o parte pe alta, ea deschide ochii care o ard imediat ca două răni. Privirea ei rapidă prinde vreo fată sau vreo femeie tânără, care, sigură pe sine şi nechinuită de gânduri despre trup, iese din mare aruncându-şi pe spate părul ud sau se pregăteşte să sară în mare.

Şi gândul se face imediat auzit: „Ah, dacă femeia asta ar şti cum trec toate şi cum..." Apoi, gândul e întrerupt brusc, la jumătate: „Ah, ce mai bocesc şi cât bombănesc! De ce s-or fi uitând la mine femeile şi toată lumea?" Dar jocul gândurilor a

început şi continuă, viu şi rapid, cu meandre care împing concluziile şi le fac să se ciocnească una de alta. „Cum să nu mă privească? Ce mi se întâmplă mie acum, li se întâmplă tuturor femeilor din lume; frumoasă şi tânără cred că nu rămâne niciuna. Niciuna!” Şi gândurile îşi schimbă iar direcţia. „Da, sigur că aşa se întâmplă. Aşa e în firea lucrurilor. Se întâmplă. Dar poate că nu fiecărei femei sau poate că nu aşa. Nu, nu aşa!” Şi, cu o claritate neaşteptată şi amară, îşi dă seama că aşa îmbătrânesc cei ce se ruşinează de bătrâneţea lor, că e nefericit trupul care, trăind numai pentru sine şi de dragul său, cunoaşte adevărata măsură a nenorocirii abia când începe să îmbătrânească.

De gândurile acestea se apără; dar acel „nu, nu aşa!”, nebunesc şi desprins de rest, nu poate să-l oprească; îl simte neîncetat în piept, cum se clatină ca un pendul aspru şi negru, repetându-se ca un sughiţ care nu vrea să înceteze, căci toate bolţile din ea îi multiplică ecoul. Nu, nu aşa! Nu, nu aşa! Şi fruntea i se loveşte de ţesătura moale sub care se simte piatra veşnică.

— Nu, nu aşa! Vai, nu aşa!

Speriată, femeia se surprinde scâncind încetişor. Şi o înfurie cumplit faptul că nu poate să nimicească sau să reducă la tăcere „bietul căţel neputincios din ea”. De câtva timp i se întâmplă să ia vreun cuvânt fără nicio importanţă şi să-l repete până când se preface într-o melodie tristă, ca un bocet care-i răsună în tot trupul, dar pe care numai ea îl aude. Nu poate să sufere scâncetul acesta lăuntric, dar se surprinde mereu repetându-l. Şi se cutremură la gândul că într-o bună zi ar putea să prindă glas, să-i treacă pe buze şi să fie auzit de cine ştie cine.

Tremurul acesta al trupului o înfioară, o face să-i fie frig, din ce în ce mai frig, în ciuda stâncii calde pe care şade şi a soarelui de august care o dogoreşte.

Frigul începe de la degetele picioarelor, un frig dureros care se urcă şi se împrăştie, cuprinzându-i cele mai subţiri ţesuturi interioare, pentru ca la urmă să întâlnească valurile la fel de reci, pornite din coate şi de la gât. Acum aproape că a îngheţat, iar pielea îi e numai fiori. Şi se întreabă, cu un ultim efort: Unde a putut să-i plece tot sângele din trup?

Singur gândul îi mai este viu. Şi gândul acesta îi spune că se află undeva, printre oameni, ca o oază monstruoasă de întuneric şi de gheaţă, întinsă pe dogoarea postamentului de piatră şi de aer încins. Gândul acesta îi stârneşte dorinţa de-a fugi, de-a se ascunde de oameni şi de lumina zilei. Dar e prea târziu, căci fuga n-ar face decât să-i amplifice ruşinea şi spaima. Îi mai rămâne doar să dispară. Să dispară pe neobservate, total şi definitiv, în epoca glacială a întregului pământ, cu ultimul strop de viaţă care se mai află pe el şi cu toate oceanele şi continentele lui.

Dar din dorinţa înverşunată de-a dispărea i se aprinde în miezul trupului, acolo unde coastele se despart, o scânteie infinit de mică; iar din scânteie se naşte un foc, minuscul şi el, dar formidabil prin forţa lui. Şi focul se întinde încet, alungând frigul şi transformându-l în văpăi. Până la urmă, toată gheaţa din ea se transformă în foc. Şi ea îşi vorbeşte singură, în ceaţă şi-n dogoare: „De unde atâta sânge în mine? De unde năvăleşte şi de ce e atât de fierbinte? O să ard!”

Da, e şi acesta un mod de a dispărea. Da, nu-mi rămâne decât să dispar, să ard, să-mi distrug în flăcări trupul care m-a trădat atât de mişeleşte, făcând din viaţa mea opusul a ceea ce a fost mereu şi a putut să fie. Să ard complet, definitiv, până în temelii, la focul atotputernic, pur, demn şi ireversibil. Să ard fără urme, să mă pierd în arderea generală a lumilor, ca într-un incendiu.

Toate acestea durează, pare-se, nesfârşit de mult, peste orice măsură şi orice durată. Şi totuşi, conştiinţa nu i se stinge şi pieirea nu se împlineşte.

Femeia ridică anevoie capul, deschide ochii: totul există. Şi e neschimbat. În lumea aceasta, pe care nici frigul, nici flăcările n-au putut s-o nimicească, ea abia mai găseşte putere să facă unele gesturi mărunte. Deschide cutiuţa albastră în care ţine crema şi, cu un gest mecanic, îşi unge trupul ucis de două ori într-un minut, o dată de foc, a doua oară de gheaţă. Şi iată că mai trăieşte, se mai mişcă şi mai doreşte ceva.

Mişcările o liniştesc. Privirea i se împacă iar cu peisajul cunoscut, cu oamenii risipiţi prin el, cu lumea care există neschimbată în afara gândurilor ei şi a tuturor schimbărilor lăuntrice. Undeva, în lumea aceasta, este şi trebuie să fie cumva loc pentru toţi.

În locul flăcărilor nebune şi al frigului groaznic de mai adineauri, simte căldura vitală a sângelui, zvâcnirea lui ritmică în venele gâtului, ca ticăitul unui ceas care măsoară timpul tuturor oamenilor vii şi o duce încet spre ţinuturile fără chinuri.

Toate acestea o leagănă, şi o leagănă, în sfârşeala molatecă a somnului. O să adorm? se întreabă ea cu partea cea mai slabă a conştiinţei. Aici, în văzul tuturor? Adevărat? Dar întrebarea devine din ce în ce mai slabă. La urma urmelor, ce înseamnă „aici” şi cine sunt „toţi”? Dar toate acestea nu există, pier sub blânda şi uriaşa forţă a somnului în faţa căruia culoarea mării, a cerului şi a soarelui, ca şi slabul miros al pietrei încinse şi sărate, se pierd în ceaţa imensă a universului unde culorile îşi pierd numele şi mirosurile, îşi pierd semnificaţia. Iar ceaţa o învăluie pe dinafară şi o umple pe dinăuntru ca pe o câmpie pasivă; şi, în acelaşi timp, o şi ridică şi o coboară – şi-o duce cu ea, aşa cum un ocean aerian ar duce o fărâmă infinit de mică, fără mişcare, fără zgomot şi fără niciun simţământ cunoscut în viaţă. Prin străfundurile ceţii se mai întrezăreşte o licărire, ultima urmă a unei vieţi în care, pe cât ţine ea minte, au existat comparaţii nemiloase, schimbări şi relaţii, tinereţe şi îmbătrânire, durată şi sfârşit, numere, nume şi semne vizibile ale unei mărunte existenţe umane. A fost şi a dispărut. Mai ştie doar că o să adoarmă pe piatră. „Să dormi... pe piatră”. Ce înseamnă „să dormi?” Dar „piatră”? Şi-apoi se pierd şi ele în oceanul nefiinţei. Ea doarme. E în veşnicie.

Nu s-a trezit brusc din somnul ei scurt, ci a ieşit uşor la suprafaţă. A ieşit schimbată şi oţelită. Peisajul a rămas acelaşi. Se aud valuri şi voci omeneşti, fără semnificaţie şi fără putere. Nimic de care să se teamă. Nici urmă de gânduri învălmăşite şi rele! Totul e real, simplu, aproape vesel. Şi simte ca pe o mare binefacere spaţiul din faţa ei, care o atrage.

S-a ridicat încet, dar sprintenă, cu mişcările unei zeiţe nemuritoare care-şi desface sandaua de pe un picior, stând într-un echilibru perfect pe celălalt picior. Şi sandalele îi cad, întâi una, apoi cealaltă, uşoare, fără zgomot.

Acum calcă firesc, cu pieptul bombat (nici prea mult, nici prea puţin), încheindu-şi, sub urechea dreaptă, bentiţa caschetei de cauciuc în care i se pierd şuviţele fierbinţi ale părului. Se apropie de marginea stâncii abrupte şi, aplecându-şi puţin capul, ridică mâinile şi se aruncă, fără să-şi facă vânt, cu capul în jos,

descriind un arc fin. Marea e mai rece, mai aspră şi mai întunecată decât se aştepta. Dar ea nu mai ştie ce înseamnă aşteptare. Se scufundă.

Când iese la suprafaţă, are pe faţă o mască luminoasă, de sclipiri lichide. Cele două tăieturi ale măştii sunt inundate de cerul albastru, nesfârşit şi veşnic, în mijlocul căruia înfloreşte soarele, floare de foc la care nu te poţi uita. Acum iese din apă. Se urcă pe scara dreaptă, de fier, apucând puternic şi fin, cu amândouă mâinile, barele transversale de deasupra ei. Cu fiecare treaptă pe care o urcă, simte sporind în ea forţa unei mulţumiri calme, care n-are nevoie nici să se ascundă, nici să se arate, nici să se gândească la durată sau la vreun scop, nici să ştie de sfârşit. Când ajunge pe stânca de unde s-a aruncat în mare, priveşte cu uşoară mirare cele două sandale micuţe, lepădate neglijent, şi se culcă cu faţa în jos (uşoară, ca o făptură marină) pe prosopul mare şi portocaliu, de parcă ar fi dat de el acolo, pe neaşteptate. Faţa şi-o îngroapă în moliciunea umedă a cotului, pe mâna îndoită. Întregul ei trup, cu tot ce a fost vreodată, cu tot ce-a dorit, a gândit şi a simţit, încape în culcuşul acesta mic şi-şi găseşte acolo o clipă de pace şi adăpost.

Acum, ea simte cum undeva, înlăuntrul ei, încolţeşte şi răsare o voluptate liniştită, fără nume; o simte cum creşte, cum i se urcă pe tot trupul, cum se întinde ca o creangă de palmier, ale cărei vârfuri subţiri şi ascuţite îi ajung până la ochi şi-i apasă şi-i gâdilă pe dinăuntru pleoapele închise, ca nişte lacrimi bune, gata să izbucnească. Poate că totul e bine!

Toată fiinţa îi e învăluită parcă de-o platoşă mlădie, luminoasă, aeriană şi uşoară, dar de nepătruns, fără nume şi necunoscută ei. Ritmul încă accelerat al respiraţiei îi umflă coastele care sclipesc când se ridică, se sting când coboară, şi iar sclipesc şi iar se sting. Şi ea se simte uşoară, dar imensă şi puternică, asemeni lumii care se schimbă mereu şi e veşnic aceeaşi, calmă şi fericită în sânul liniştii acesteia plăcute ce durează numai o clipă.

PANORAMA

Pe vremea copilăriei mele, deci foarte demult, s-a deschis în oraşul nostru o panoramă permanentă. „Directorul” ei, un austriac uscăţiv, a închiriat pe una din străzile principale ale oraşului, într-un loc bine ales, o prăvălie goală şi şi-a instalat acolo ocheanele. Deasupra uşii, a pus o firmă solidă, cu litere de aur scrise pe sticlă neagră: *Panorama lumii*.

Încăperea, suficient de spaţioasă, era amenajată frumos şi luminată discret. În ea, nimic nu amintea de barăcile acelea ieftine, în care se instalau până acum panoramele în trecere pe la noi. Totul arăta durabil şi statornic. De jur-împrejurul camerei era aşternut un covor roşu, îngust; în colţuri se aflau palmieri artificiali; dar spaţiul cel mai întins, întregul mijloc al încăperii, era ocupat de panorama propriu-zisă, o construcţie în formă de prismă poliedrică, făcută dintr-un lemn fin, vopsit în aşa fel, încât să pară mahon. Construcţia aceasta poligonală, al cărei acoperiş ajungea până la tavanul prăvăliei, semăna cu un mausoleu de lemn. Pe laturile ei, de jur-împrejur şi la distanţe egale, se aflau deschizăturile pentru privit: câte doi ochi mari, de binoclu, cu sticle speciale, încadrate în cauciuc negru. Lângă fiecare deschizătură era câte un taburet mic, îmbrăcat în pluş roşu. Cu totul, să fi fost vreo cincisprezece deschizături – câte una pe fiecare latură a poligonului – şi tot atâtea scaune.

În interiorul nevăzut al construcţiei se aflau aranjate circular un număr de fotografii colorate; cu ajutorul unor oglinzi şi a unei puternice lumini electrice, dispuse într-un anumit fel, fotografiile se măreau în faţa ochilor spectatorului, luminate din plin şi deosebit de vii şi de plastice. Un mecanism special, invizibil şi el, punea în mişcare tot şirul fotografiilor. Fiecare imagine se oprea timp de vreo două minute în dreptul fiecărui spectator, apoi se rotea mai departe, spre dreapta, şi-n locul ei venea altă imagine, dinspre stânga. Şi tot aşa, până când spectatorii vedeau toate fotografiile.

Programul cuprindea câte cincisprezece fotografii dintr-o ţară sau dintr-un oraş mare, şi se schimba săptămânal. Odată puteai vedea Rio de Janeiro, altă dată Lisabona sau Ceylonul, şi aşa, în ordine, de la o săptămână la alta, ţi se perindau prin faţa ochilor numai ţări depărtate şi ţinuturi necunoscute. Preţul unui bilet nu era mare, dar pentru un biet elev din clasa a treia a liceului real

însemna totuşi o sumă serioasă, de care nu putea totdeauna să facă rost. Banii trebuiau însă găsiţi, căci pentru mine panorama devenise un fel de narcotic necesar. Făceam pe dracu-n patru ca să găsesc moneda nichelată care deschidea uşa „Panoramei lumii”, şi când izbuteam s-o găsesc, dădeam fuga drept pe strada principală şi-o întindeam femeii grase care stătea la casă. Iar când mă aşezam pe taburetul roşu, începea pentru mine o viaţă adevărată, mare şi luminoasă.

Tot ce însemnase până în clipa aceea viaţă reală se scufunda în neant. Puteam să leg de imaginile din ocheane tot ce citisem prin romane, tot ce dorisem sau plăsmuisem în orele de visare. Câmpul meu vizual, şi cu el întreaga mea conştiinţă, erau complet stăpânite de oraşele şi ţinuturile care-mi alunecau prin faţa ochilor şi în care mă pierdeam. Era o linişte solemnă şi desăvârşită; din când în când, ce-i drept, auzul meu fin de adolescent putea să desluşească un zgomot uşor, vâjâitul abia simţit al mecanismului ce punea în mişcare întreaga aparatură. Dar pentru mine, vâjâitul părea muzica depărtată a sferelor, care însoţeşte cu necesitate mersul pământului şi al ţinuturilor lui, prin univers.

De câte trei sau chiar de câte patru ori treceau pe dinaintea ochilor mei vrăjiţi ţinuturile acelea luminoase, de prin alte continente, şi nu mă înduram să mă ridic de pe taburet; aş fi putut să stau acolo cine ştie cât, dacă n-ar fi fost austriacul: până la urmă el se apropia de mine ca să-mi atragă atenţia că timpul meu se terminase demult şi că trebuie să las locul pentru alţi spectatori.

Niciodată n-am regretat atâta faptul că sunt sărac şi că n-am cu ce plăti încă o dată biletul care ar fi putut să-mi prelungească fericirea. Aşa, trezit cu brutalitate din extazul meu, ruşinat şi năucit, mă strecuram afară, ca alungat. Ieşeam într-un amurg în care totul îmi era cunoscut şi neplăcut, mă scufundam în uliţele reale ale oraşului, ca într-un vis urât, simţind cum lumea unicei mele realităţi luminoase rămâne tot mai departe, în urmă. Uneori mi se părea că am orbit, că simt murmurul străzii, vocile şi gesturile oamenilor, fără să deosebesc culorile şi formele.

Şi nu-mi rămânea decât să caut cu îndârjire, aşa, abătut şi orbit cum eram, bani pentru săptămână următoare; asta însemna un program nou, o ţară nouă pe care avea să mi-o aducă întâmplarea sau mai exact întreprinderea ce furniza

fotografii modestelor panorame de prin târgurile de provincie ale Austro-Ungariei.

Aşa trăiam, în fiecare săptămână, cu ajutorul ochilor şi al imaginaţiei, o oră de extaz şi fericire desăvârşită. Undeva, într-un ungher al fericirii acesteia luminoase, dăinuia şi-un ton sumbru: spaima că fericirea trece şi se apropie de sfârşit. Vâjâitul uşor al mecanismului bine uns era expresia sonoră a spaimei, dar, totodată şi o dovadă că lumea, în frumuseţea ei trecătoare, trăieşte încă şi dăinuieşte. Şi înghiţeam cu ochii ţinuturi şi oraşe ale lumii, oameni, construcţii şi animale, toate în culori, toate luminate, fără să mă gândesc o clipă că toate s-ar fi putut la fel de bine să nu fie aşa, că toate nu erau decât imagini fără viaţă, că panorama era un mijloc de speculă cu ajutorul căruia, prin metodele cele mai primitive, se storceau bani de la spectatorii naivi şi curioşi care se plictisesc prin târguri. Un asemenea gând nu mi-a trecut însă niciodată prin minte. Tot ce vedeam prin ocheane percepeam exact după intenţiile şi prevederile celor ce organizaseră şi conduceau „Panorama lumii” şi ale celor care lucrau şi câştigau împreună cu ei. Iar intenţiile şi prevederile lor erau cu mult deasupra calculelor şi a intenţiilor comerciale ale fabricanţilor obişnuiţi. Pentru mine, mărunţişul de nichel nu valora nimic, pe când jocul acesta al fericirii şi al extazului preţuia comori. Căci, de fapt, tot ce trebuia pentru joc dădeam de la mine şi scoteam din lăuntrul meu. La vârsta aceasta, pentru mulţi băieţi, oricare lucru, chiar şi mai neînsemnat decât o biată panoramă, poate fi pretextul unui asemenea joc; orice mijloc, oricât de modest, li se pare binevenit ca să-şi desfăşoare pe dinaintea ochilor tot ce-i fericeşte sau îi apasă, tot ce le umple inima, căci creşte odată cu ei, cât ţin anii de creştere.

Cum arăta un astfel de program sărbătoresc în ochii mei şi în visele care urmau după spectacol? Iată, de pildă, săptămâna aceasta un afiş roşu anunţă: „Rio de Janeiro, cu frumuseţile lui naturale, cu privelişti şi construcţii.”

Până şi numele oraşului e minunat! Ca o rachetă care ţâşneşte spre cer, într-o noapte de vară, şi se desface pe bolta albastră şi întunecată în douăsprezece picături de foc diferit colorate: prin întuneric plutesc şi cad cele douăsprezece litere ale cuvintelor: Rio de Janeiro.

Asta înainte de-a călca pragul panoramei. Iar spectacolul oferea mai mult decât te aşteptai.

Parc în Rio de Janeiro. Floră luxuriantă. Alei largi şi luminoase, sub razele blânde şi egale ale unui soare invizibil. Oameni la plimbare. În prim-plan, soţul, soţia şi fetiţa lor de şase-şapte ani. Fetiţa se joacă cu un cerc mare, de lemn. Domnul are în mână un baston şi e bine îmbrăcat; doamna are umbreluţă, poartă o pălărie mare şi o fustă lungă, trena i se târăşte marţial pe pământ; fetiţa are picioare înalte, e îmbrăcată în costum marinăresc, cu fustiţă scurtă, e foc de drăguţă şi de surâzătoare, ca o părticică de fericire separată în marea fericire generală a unei asemenea existenţe. Oameni care nu duc lipsă de nimic. Da, totdeauna am visat o asemenea viaţă şi asemenea oameni, şi, gândindu-mă la mine şi la ai mei, am regretat totdeauna că nu suntem ca ei şi-am chibzuit cum am putea să devenim aşa. Şi acum, iată-i în faţa mea – tatăl, mama şi fetiţa – gata parcă să se mişte şi să vorbească. După expresia feţei lor şi după mişcările prinse în fotografie, nu mi-e deloc greu să mi-i închipui vorbind şi umblând, deşi sunt muţi şi nemişcaţi. Şi dau frâu liber imaginaţiei. De fapt, e mai bine aşa, căci, dacă ar putea să vorbească şi să umble cu adevărat, ar spune într-o clipă ce au de spus, ar traversa repede aleea însorită, şi toată vraja s-ar sfârşi, cine ştie cum. Pe când aşa, ei umblă când doresc eu, vorbesc când vreau eu şi spun ce vreau eu, la nesfârşit. O fericire continuă, o plăcere care durează, neumbrită.

Nici eu însumi cred că n-aş fi putut spune ce mi-ar fi plăcut mai mult să fiu: tatăl, mama şi fetiţa din fotografie, sau băiatul care, în liniştea panoramei, îi contemplă pe toţi trei în plimbarea lor pe aleea oraşului fericit.

Apoi, în vâjâitul uşor al mecanismului, întreaga imagine, cu frunzişurile dese şi verzi ale copacilor, cu bolta cerului de-un albastru pal, şi cu cei care se plimbă prin parc, se pune deodată în mişcare, începe să alunece spre dreapta, să dispară. Iar în locul ei vine altă imagine. Lumea e bogată, mare şi variată. În ea nu încap golurile, ci numai imaginile care se succed.

În locul parcului şi-a familiei ieşită la plimbare, se întinde la nesfârşit strada principală a cartierului comercial al oraşului. Pietoni grăbiţi, nenumărate vehicule, prăvălii cu firme pe care nu le înţeleg. În ele găseşti de toate. Totul lasă impresia de

belşug şi de forţă. Aici se cumpără şi se vinde. Iar eu ştiu ce înseamnă asta. În proporţii modeste, fireşte, dar ştiu.

Familia noastră îl are de naş pe Blagoje băcanul. Cu câţiva ani în urmă, când eram încă în clasele primare, băcănia lui fusese o adevărată patimă pentru mine. În timpul vacanţelor mă duceam zilnic la el; ore întregi stăteam acolo, deoparte, într-un colţ al prăvăliei, şi priveam îndelung cum se cumpără şi se vinde.

Om ursuz, fără copii, Blagoje nici nu mă alunga, dar nici nu mă ruga să rămân; mă suporta; câteodată mă punea chiar să fac vreo treabă. Îmi amintesc cum mă învioram atunci, ce important mă credeam şi cum căutam să îndeplinesc cât mai bine treaba măruntă care-mi fusese încredinţată. Mi se părea că toată lumea mă priveşte şi mă judecă. Odată, Blagoje s-a dus în pivniţă şi mi-a spus să am eu grijă de toate, până se întoarce. M-am aşezat imediat la tejgheaua din spatele căreia abia dacă mi se vedea capul. Dar mi-a dat prin minte să-mi pun sub picioare o lădiţă. Aşa, arătam mai înalt cu o palmă. Şi stăteam pe lădiţă ca un comandant de vas pe puntea de comandă, ameţit de înălţimea şi de importanţa poziţiei mele. Abia aşteptam să intre vreun muşteriu, să-i ofer eu marfă şi să-i umflu eu preţul. Dar în cele câteva minute n-a intrat nimeni în prăvălie. Apoi Blagoje s-a întors şi şi-a reluat locul, fără să-mi arunce măcar o privire, iar eu m-am coborât de pe piedestal şi am rămas în prăvălia întunecoasă, inutil şi micşorat. De atunci însă, am ştiut mai bine ce înseamnă să vinzi şi să cumperi.

Patima aceasta copilărească m-a părăsit repede. Încă înainte de-a intra în liceu am încetat să mă mai duc la naşul Blagoje şi am uitat şi de el şi de băcănia lui.

Pe când mă gândesc la toate acestea, imaginea străzii comerciale începe să se mişte. (Întâi, abia tresare; apoi se pierde spre dreapta, trăgând după ea o nouă imagine.)

Iată fortăreaţa, la ţărmul mării, clădită din cărămizi şi piatră. În prim-plan, un bastion înalt, proeminent; pe el, un tun masiv şi puternic, din vechime; ţeava tunului, frumos lucrată, cu arabescuri, e acoperită de patina verde a coclelii. În zare, largul mării. Totul e luminat de soare, dar năpădit de-o bucurie reţinută, plină de-o anumită demnitate.

Tunul! În fericirea existenţei din imagini, el era un accent tragic, fără de care, după câte s-ar părea, n-ar fi existat nici fericire, nici existenţă. Accentul acesta spunea că orice fericire

şi orice existenţă pot deveni în orice clipă contrarele lor, din care pricină şi sunt atât de nestatornice, de minunate şi de preţioase.

Niciodată n-am văzut de-aproape un tun. E drept, l-am auzit trăgând de sărbători, dar de văzut nu l-am văzut. (În faţa imaginii, n-are niciun rost să minţi!) Iar tunul e un lucru de o importanţă vitală. Tunul poate să bubuie în orice clipă, să sperie şi să facă să se ridice în aer nu numai porumbeii de pe meterezul de piatră al fortăreţei, ci şi oamenii; tunul poate să producă zguduiri şi tulburări grave printre ei. Bubuitul tunului poate să vestească sosirea unui vapor din Europa, pe meleagurile acestea transoceanice. Iar vaporul poate să-l aducă pe pasagerul drag care-i lipsea fericirii noastre ca să fie deplină. Dar mai poate să aducă şi vreo scrisoare oficială, cu multe peceţi, care anunţă schimbări neaşteptate, despărţiri şi suferinţe. Asemenea lucruri există prin romane şi ele pică totdeauna ca „trăsnetul din senin”. Bubuitul tunului poate să dea de veste că duşmanul e la orizont. Duşmanul e totdeauna pe undeva, dar, când se iveşte, atunci tunurile încep, cum s-ar zice, să tragă singure şi să ucidă. Tunul acesta face parte dintre tunurile care vestesc doar că drama începe.

Vederea tunului (pentru mine, armele înseamnă fapte eroice, război şi ucidere) îmi stârneşte sentimente puternice şi vagi, doruri şi elanuri, spaimă şi repulsie. Iar largul mării e o minune. Toate acestea mă tulbură şi-mi captează într-atâta atenţia, încât nu mai aud vâjâitul uşor al mecanismului care-mi pune în mişcare universul, şi nu observ că fortăreaţa mea, împreună cu marea şi cu tunul, au şi început să dispară în întuneric; în faţă se desfăşoară imaginea unei piaţete vechi, cu palate baroce şi cu un havuz de marmură în mijloc. Aci, pe tejghele largi şi pe scări de piatră, se vând flori, numai flori. Ceea ce îţi izbeşte mai ales privirea sunt umbrelele mari, albe sau multicolore, sub care stau florăresele, frumoase, zâmbitoare şi sprintene. Din tot ce se vede, pe ele e cel mai greu să le uiţi. Mai sunt acolo şi cumpărători, şi perechi de îndrăgostiţi care se ţin de braţ; şi mai sunt câţiva bărbaţi tineri, surâzători, care se apleacă galanţi spre frumoasele florărese.

Piaţa de flori, cu havuzul, cu clădirile măreţe de piatră, cu lumea ei frumoasă şi lipsită de griji, îmi sădeşte în suflet cea mai adâncă nelinişte, mai ales după aceea, noaptea, când o revăd în

vise sau în stări de reverie. Căci trebuie ştiut că adevărata viaţă a imaginilor din ocheane începe abia după aceea, când mă întorc acasă şi mă culc. Şi nu numai în noaptea când le-am privit, ci toată săptămâna, până când văd un nou program, cu fotografii ale unor ţinuturi noi, cu noi emoţii şi noi vise. Iar biletul pentru panorama nocturnă mi-l plăteam cu insomnii şi cu nervi.

Noaptea, soţii din parc încep cu adevărat să umble, iar fetiţa lor, mişcându-şi superbele ei picioare lungi, începe să mâne cercul, până se plictiseşte; atunci, ea vine mândră şi zâmbitoare lângă mine. O cheamă Margarita, acuma ştiu asta. Şi-i duc cercul, şi mă străduiesc, prin cuvinte şi prin gesturi, să-i atrag atenţia. Dar nu reuşesc. Şi pe când eu mă căznesc să fiu cât mai original şi mai interesant la vorbă şi la port, ea calcă, cu paşi lungi, ca de ogar, chiar lângă mine, de parcă nu mă vede şi nu mă aude. Şi, ce e mai rău încă, nu face asta nici conştient, nici intenţionat, cu gând să mă chinuiască, ci cât se poate de firesc şi fără voie, de parcă într-adevăr nu m-ar observa. Din ea se desprinde un fel de nepăsare şi de răceală înnăscută. Silă boierească!

Dar parcul se pierde, împreună cu soţii care se plimbă cu fetiţa, şi marea începe să se agite, sub zidurile fortăreţei. În larg corăbiile încep să navigheze. Uneori, bubuie şi tunul, trezindu-mă şi speriindu-mă atât de tare, încât îmi simt bătăile inimii. Dar sperietura are darul de-a mă scăpa din visul greu şi încâlcit al fortăreţei. În visul acesta sunt câteodată sol şi duc scrisoarea cu peceţi, trecând prin multe primejdii, greutăţi şi capcane, şi nu-i chip s-o predau comandantului fortăreţei; altădată sunt comandantul, primesc scrisoarea confidenţială şi-mi încordez cât pot privirea ca s-o citesc la lumina slabă a unui felinar milităresc. Dar mă căznesc degeaba, căci nu pot descifra cuvintele şi frazele încâlcite. Ştiu doar că veştile sunt grave şi importante, că sunt pline de ameninţare şi de responsabilităţi vagi.

Cel mai frumos e, totuşi, când reînvie piaţa cu flori. Culorile devin superbe în varietatea şi-n armonia lor, sub soarele sudic, la umbră răcoroasă, pe lespezile proaspăt stropite ale pieţei de piatră. Şi eu mă întreb doar de unde vin acum, în vis, prin faţa ochilor mei, culorile acestea atât de vii şi de frumoase cum n-au fost nici chiar în fotografia de la panoramă.

Apoi florăresele râd vioi şi sonor: mâinile lor frumoase, goale până la cot, se mişcă neîncetat şi armonios; aleg trandafirii, aranjează buchetele, taie cozile, primesc banii. Şi astfel, de la o tejghea la alta, mişcările li se împletesc şi li se leagă într-o ţesătură de aur viu prin care sclipesc şi strălucesc în soare culorile florilor şi stropii de apă căzuţi pe ele. Printre cumpărători mă aflu şi eu. Acum nu mai sunt băiatul zănatic şi năuc, sfios şi sărac, care, ghemuit pe taburetul din panoramă, trăieşte numai cu privirea. Nu! Sunt un tânăr fără griji, un tânăr surâzător, îmbrăcat elegant, sigur de sine şi îndrăzneţ în purtări. De fapt, mă mişc şi vorbesc ca un om mare, ca eroul ultimului roman pe care l-am citit, cel despre care stă scris că este „favoritul femeilor şi al destinului”. Florăreasa mă întreabă ce doresc (şi zâmbetul ei colorează cu auriu şi cu alb fiecare sunet), iar eu îi răspund calm şi senin, privind-o drept în ochi, că nu există şi nu poate să existe floare mai frumoasă decât gura ei. Totuşi, cumpăr câţiva trandafiri din care fata face un bucheţel, legând printre fire şi cel mai dulce zâmbet.

Şi-n timp ce degetele ei aşază cu îndemânare şi leagă trandafirii, ea îmi zâmbeşte mereu cu dinţii-i albi şi umezi şi mă priveşte cu ochii ei curaţi, pe care largul cerului şi-al mării i-a înseninat şi i-a făcut să pară mai mari. Aş vrea cu tot dinadinsul să nu rup pentru totdeauna firul acesta, să-mi rămână măcar ceva din el (sau măcar iluzia că mi-a rămas ceva), şi o întreb cum o cheamă.

— Nina. Bucuroasă oricând să vă servesc, îmi răspunde ea zâmbitoare şi preocupată, întinzându-mi buchetul de trandafiri.

Vroiam tocmai să-i spun: „La revedere, Nina! Rămâi veşnic frumoasă!” dar am simţit deodată cum şi-n această scenă, plină de soare şi de miresme dulci, apare un moment întunecat şi penibil.

Vârâsem mâna în buzunar, cu un gest larg şi sigur, de care eram eu însumi încântat; vroiam să scot o mică monedă de aur, cu care să plătesc însutit valoarea trandafirilor înrouraţi; şi iată, buzunarul e gol! Am îngheţat. Ştiam că plecasem cu buzunarele doldora de galbeni, ştiam că mai adineaori plătisem câteva cumpărături, şi-acum, ia banii de unde nu-s! Nicio para! Îmi scotocesc înfrigurat buzunarele. Cu un efort dureros, încerc să-mi aduc aminte unde aş fi putut să-mi las banii care adineaori fuseseră aici. Dar memoria se dovedeşte neputincioasă,

paralizată parcă, iar banii nu-s şi nu-s. Îmi arde obrazul de ruşine; mâinile îmi tremură de emoţie; mă simt jenat şi chinuit. Iar când mă trezesc din coşmar, văd că mi-am înfipt degetele mâinii drepte în plapuma ruptă, din care se revarsă vata veche şi ieftină.

Astfel de lucruri, şi altele asemănătoare, mi se întâmplau în vis. Şi, din păcate, nu numai în vis. Lumea panoramei, nouă, largă şi bogată, mă urmărea şi-n timpul zilei, aducându-mi bucurii şi satisfacţii, dar şi încurcături şi decepţii, neînţelegeri şi conflicte cu cei din jurul meu. O asemenea neînţelegere a avut loc chiar la început.

Pe-atunci, aveam un prieten foarte bun şi foarte apropiat. Eram nedespărţiţi şi ne iubeam cum se iubesc numai băieţii de-o anumită vârstă. Prietenul acesta al meu, Lazar, era un băiat voinic şi dezgheţat. Când am văzut primul program al panoramei, am vrut neapărat să-i împărtăşesc şi lui marea bucurie care mă entuziasmase. Şi l-am convins ca duminica viitoare să mergem împreună la panoramă.

Ne-am aşezat unul lângă altul, aşa fel încât fotografiile, când se mişcau, veneau întâi la mine şi apoi la Lazar. La fiecare nouă fotografie simţeam, pe lângă plăcerea pe care mi-o făcea, şi bucuria că peste câteva clipe, prietenul meu, ocupat acum să privească fotografia care cu câteva clipe mai înainte mă încântase pe mine, o va privi şi el. Mă întrebam în gând dacă şi Lazar aude, ca mine, zumzetul acela uşor care însoţeşte învârtirea imaginilor. Din când în când, mă întorceam spre dreapta, sperând să prind privirea lui Lazar, dar el nu-şi mişca deloc capul.

După ce ne-au trecut prin faţa ochilor tot soiul de imagini şi-au început să vină iar cele văzute, Lazar s-a ridicat şi-a ieşit fără să spună un cuvânt, fără să facă un gest. Eu l-am privit mirat, dar am rămas locului şi am admirat încă o dată şirul de fotografii, deşi cu mai puţină plăcere. Iar când, în sfârşit, m-am ridicat şi am ieşit şi eu, l-am găsit pe prietenul meu afară.

Zăpadă murdară şi moină. Lazar mi-a spus imediat ce părere avea el despre panoramă. Nimic deosebit. Nişte fotografii ca toate fotografiile, cu oraşe şi ţinuturi pe care nu le cunoşti, unde n-ai fost şi n-ai să ajungi niciodată. Ce valorează toate acestea şi cui folosesc? Nimic şi nimănui.

Uimit de verdictul lui neaşteptat, l-am privit pe Lazar de parcă atunci l-aş fi văzut prima oară. Ce spunea el contrazicea, într-adevăr, atât de mult ce simţeam, credeam şi gândeam eu când priveam imaginile şi după aceea, încât nu găseam niciun cuvânt să-i răspund. Vedeam cum prietenul meu cel mai bun îmi închide cel mai frumos orizont şi-mi distruge cea mai bogată speranţă. Îi evitam privirea şi simţeam în piept o durere cumplită şi reală.

Abia mai târziu, pe drum, a avut loc discuţia noastră, dar nici cearta aceea scurtă şi fragmentată n-a fost în stare să ducă la înţelegere şi la explicaţii. Lazar susţinea că „statul pe vine”, la panoramă, nu merită banii daţi pe bilet. Eu simţeam cum se revolta totul în mine împotriva cuvintelor urâte pe care le rostea şi a întregii lui atitudini; dar nu i-am spus nimic, gândindu-mă la un singur lucru: la diferenţa care poate să existe între doi oameni, chiar, când sunt cei mai buni prieteni. Copleşit de descoperirea aceasta neaşteptată, am bâiguit ceva despre frumuseţea lumii... Care? Unde? Ce frumuseţe? Ce lume? mă întreba Lazar, de parcă n-am fi fost împreună la aceeaşi panoramă şi n-am fi privit amândoi aceleaşi fotografii. La asemenea întrebări, nu puteam să răspund. Iar prietenul meu a încheiat calm şi posomorât: cele câteva poze moarte, cu peisaje şi vederi, nu fac două parale. Fotografia e fotografie şi lumea e lume.

Începusem eu însumi să am îndoieli; mergeam încurcat şi frânt, fără să mă uit unde calc, fără să mă gândesc la nimic. Nu mi-am dat seama nici când m-am despărţit de Lazar, nici cum am nimerit acasă, după lovitura care, în seara aceea, îmi răpise şi prietenul, şi „lumea” din panoramă.

Dar „lumea” aceea a reînviat în toată măreţia şi frumuseţea ei, chiar în duminica următoare. Cu Lazar am regăsit curând tonul amical de odinioară. Totuşi, despre panoramă n-am mai pomenit niciodată. Dar Lazar, care n-a mai călcat pe-acolo, glumea uneori pe socoteala pozelor din ocheane, dar cuvintele lui erau acum potolite şi suportabile. Eu nu mi-am apărat lumea de imagini, dar nici nu m-am lăsat despărţit de ea.

Mai aveam şi alte necazuri, de altă natură. O după amiază însorită, de primăvară. După multe sforţări, rugăminţi şi umilinţe, am făcut în sfârşit rost de bani pentru bilet. Tremurând de emoţie, am dat fuga şi m-am închis în panorama sufocantă,

fără ferestre şi fără aerisire. Am stat acolo poate o oră şi am privit programul săptămânii: Ceylonul. (Directorul panoramei, un om bolnăvicios şi ros de griji în zilele acelea, nu mi-a dat nicio atenţie, iar vizitatori erau puţini.) Temple budiste, ciudate, clădite pe coline, cu mii de oameni, de toate felurile şi de toate vârstele, veniţi pe jos, de departe, ca să se închine vreunei zeităţi. Trepte nesfârşite, de pietre ciclopice. Instrumente muzicale, neobişnuite, ale preoţilor: trompete lungi de lemn, tambure şi cinele. Păduri tropicale şi grădini. Flori albe şi roşii, cu potire mari în care se zăresc staminele galbene, cărnoase. Câteva castele albe, năpădite de verdeaţă şi atât de dantelate şi de aeriene, încât nu păreau construite de mâna omului, ci răsărite din pământ sau coborâte din înălţimi. Portul agitat şi bogat al oraşului Colombo, plin de vapoare din felurite ţări şi de toate soiurile de mărfuri coloniale, prilej minunat de meditaţie asupra îndeletnicirii negustorilor şi navigatorilor, şi asupra muncii umane în genere.

Toate acestea mi-au trecut pe dinaintea ochilor, o dată, de două, de cinci ori. Şi când, la urmă, am plecat şi-am ajuns acasă, se lăsa amurgul. Curtea noastră se şi umpluse de umbră, iar pe coline se mai vedea soarele care mă atrăgea irezistibil. Un gard înalt despărţea curtea noastră de curtea vecinului. Vecinul acesta era un evreu, comerciant mărunt, care izbutise să strângă câţiva gologani şi se pregătea să plece din ţinutul nostru sărăcăcios.

Vrând cu tot dinadinsul să mai văd puţin soare, m-am urcat pe gardul lângă care vecinul îşi stivuise o grămadă de lemne de fag, înaltă cât gardul. De pe buştenii aceia de fag se mai putea privi puţin, ca de pe o terasă, soarele şi, odată cu el, câte ceva din splendorile Ceylonului. Dar tocmai atunci soarele a apus, peisajul s-a întunecat, iar eu a trebuit să cobor în curtea noastră, care era şi mai întunecată.

Pe stiva de lemne a vecinului m-am urcat şi a doua zi. A treia zi însă, nevasta negustorului, cu mâinile pline de făină, a ieşit în prag şi-a strigat să mă dau jos. Uluit şi trezit la realitate, am bolborosit câteva cuvinte fără şir şi fără înţeles despre soare, despre dorinţa de a... numai un pic... Dar femeia nici nu mă auzea, nici nu asculta, ci doar ocăra, cu voce scăzută. Auzi aici: să-ţi vâri nasul în curţile vecinilor! Ce soare mai e şi ăsta, când

ei îi dispar lemnele, buştean după buştean. Ia te uită, obrăznicie...

N-am auzit-o şi n-am înţeles-o bine nici eu: fără să mai aştept sfârşitul, am sărit în curtea noastră.

Ceylonul s-a mistuit într-o clipă, ca un pumn de pulbere aprinsă. Şi chiar a doua zi, mama mi-a atras atenţia, cu glas şoptit şi întristat, să nu mă mai urc pe gard şi să nu mă mai uit prin curţile altora. (Vasăzică, vecina i s-a plâns!) „Acum eşti licean şi nu trebuie să faci năzbâtii de-astea; dacă află tata... tu-l ştii cum e!” Şi-ar fi continuat aşa, să scormonească, prin jalnica cenuşă rămasă din superbul Ceylon, dar eu, cu dinţii strânşi, cu focul ruşinii în ochi, m-am întors şi am fugit afară.

Sigur, îl ştiu pe tata; din păcate, îl ştiu bine, şi de mult. Şi-o ştiu şi pe mama, la care puteai găsi oricând înţelegere şi ocrotire şi care uite că acum începe şi ea să mă privească mai aspru şi să mă judece mai sever. Şi toate, din cauza panoramei. Mai deunăzi, mama i s-a plâns de mine mătuşii din Visoko, care venise pentru o zi, în vizită. Fără să vreau, am auzit o parte din discuţia lor. Panorama asta, zicea mama, parcă i-a luat minţile. Se poartă ciudat, şi acasă şi la şcoală, nu mai învaţă ca lumea, şi începând de luni face pe dracu în patru până scoate bani de intrare. Mătuşa a încercat să mă apere, mai mult ca să zică şi ea ceva. E încă mic, o să-i treacă. Dar mama a oftat şi a clătinat din cap.

— Nu ştiu, soră dragă, dar mă omoară grija. Mă tot tem să nu semene cu unchiu-său, Jakov, cel de s-a prăpădit ca vai de capul lui. L-am iubit toţi – fie-i ţărâna uşoară! – şi eu l-am tot sfătuit şi l-am bodogănit ca pe-un frate bun, să nu se mai înhăiteze cu tot felul de haimanale şi de tâmpiţi; iar el îmi spunea: „Zău, cumnată, eu n-am nicio vină, aşa mi-e felul, am inima sucită, asta-i!” Şi, într-adevăr, aşa era: dacă-i arătai în vârful Trebevićului cine ştie ce păcăleală, ar fi fost în stare să lase totul baltă, şi casa, şi treaba, şi să pornească gol şi desculţ la deal, după ea. De-aia s-a şi prăpădit. Aşa că tare mă tem...

Îmi părea rău de mama, dar cum să mă înţeleg cu ea, când ea nu ştia decât un lucru: să se teamă. Iar cu tata nici nu se putea vorbi.

La şcoală – era la fel. Tare aş fi vrut să vorbesc cu colegii mei despre Ceylon, dar nu mă simţeam în apele mele: discuţiile se terminau stupid şi duceau la noi conflicte. Colegului meu de

bancă, un ceh timid, îi şopteam în timpul orelor despre peisajele insulei îndepărtate şi necunoscute, despre temple, despre păduri dese şi câmpii verzi, cu un pic de mare vineţie la orizont. Odată, profesorul, m-a certat spunându-mi „să nu mai trăncănesc ca o babă”. M-am ridicat cu ochii-n jos şi i-am răspuns cu glas înăbuşit dar hotărât, printre dinţi, că nu sunt babă şi că nu-i permit să mă numească aşa. Socoteam că atâta sunt dator să fac pentru minunata şi imensa insulă Ceylon, căreia pe atunci îi aparţineam în întregime. Profesorul însă a ţinut-o pe-a lui, adăugând că, dacă mai sunt şi obraznic, o să mă dea afară din clasă. Iar eu m-am aşezat la loc, în bancă, umilit şi ridicol, dar ca unul care, datorită panoramei, se plimbă prin cele mai frumoase şi mai îndepărtate colţuri ale lumii. Colegul meu de bancă s-a întors cu spatele spre mine, în semn că mă reneagă. Vădit lucru, panorama, care-mi dăruia clipe de mari şi nebănuite satisfacţii, panorama, care trezea în mine o admiraţie pătimaşă şi mândră faţă de măreţia lumii, îşi avea şi reversul ei. Din cauza pasiunii acesteia pentru lumea şi viaţa din fotografii, care mă stăpânea cu totul, rămâneam veşnic dator faţă de lumea reală şi vinovat faţă de viaţa în care trăiam. Ziua, patima mea îmi aducea mici ciocniri şi neplăceri în relaţiile cu oamenii; noaptea, îmi strica somnul şi odihna, căci întâmplările zilei ne determină atât natura viselor, cât şi pe-a insomniilor. Cel puţin aşa se spune. Un lucru era sigur însă: că dormeam puţin, iar când izbuteam să dorm, mă tulburau sau mă chinuiau coşmarele în legătură cu panorama.

Cum aş fi putut să dorm când în faţa mea, deodată, ca la atingerea unor muzicanţi nevăzuţi, înviau toate instrumentele din faţa templului budist, începeau să geamă trompetele cele lungi, să bubuie surd tobele şi să urle cinelele, sălbatic şi nemaiauzit. Mă trezeam brusc şi mă uitam speriat în întuneric, prin odaia în care mai dormeau cei doi fraţi mai mici ai mei. Priveam şi ascultam. Nimic. Linişte. Luna trimitea pe podea o fâşie lungă de lumină. Inima îmi bătea năvalnic. E bine, nu s-a întâmplat nimic, n-a auzit nimeni, dorm toţi. Şi-atunci începea să mă năpădească un alt soi de spaimă, nouă: îngheţam numai la gândul unei asemenea muzici fantomatice, pe care n-o auzea nimeni în afară de mine şi care numai pe mine mă trezea din somn.

Rămâneam mult timp de veghe, pierzându-mi firea şi revenindu-mi, pe rând, căci nici eu însumi nu ştiam exact ce anume mi se întâmpla în vis şi ce în imaginaţia trează. Iar când adormeam din nou, începeam să rătăcesc imediat undeva, pe potecile din codrii Ceylonului, întunecoase şi înăbuşite sub vegetaţia deasă, de toate formele şi mărimile. Flori albe şi roşii acopereau complet scara de piatră, iar eu mă făceam tot mai mic şi simţeam că mi-e tot mai sete. În căutarea apei şi-a umidităţii, mă strecuram printre potirele florilor, ca o albină, mă scufundam cu capul în jos, orbit de sângele care-mi năvălea în cap, mă pierdeam în moliciunea parfumată şi dulceagă a staminelor şi a petalelor şi simţeam cu groază că din voluptatea aceasta nu există întoarcere.

O ieşire, totuşi, părea că mai există; dar ea nu era bună, căci ducea pe-un munte sterp şi îngheţat. Pe culmea muntelui, sub un cer vineţiu, stăteam ţintuit locului şi izbit de rafalele unui vânt tăios. Jur-împrejur se întindeau la nesfârşit crestele şi văile deschise, bătute de vânt; pe alocuri, se zăreau aşezări omeneşti. Totul neclar, întunecos şi îngheţat. Îmi era frică de singurătate; mă durea neclintirea la care eram osândit. Tremuram, mă încovoiam în bătaia vântului. Din cerul înnourat auzeam un bubuit surd, pe care-l tălmăceam imediat. Mi se părea că un glas cumplit şi solemn îmi spune:

— Ziceai că iubeşti lumea şi că nu te-ai sătura de ea în vecii vecilor. Iat-o acum: satură-te privind-o şi vezi ce-ai iubit!

E groaznic să vezi, ori încotro ţi-ai îndrepta privirea, reversul cenuşiu şi rece al lumii, să asculţi glasul care dă sentinţe implacabile şi să ai sentimentul unui om care, deşi are dreptate deplină, e complet neputincios în faţa nedreptăţii atotputernice. Dar, lucru ciudat, glasul acela din înălţimi începea brusc să scadă şi să se transforme într-un bombănit omenesc, plin de arţag, bătrânesc şi astmatic.

— Iată ce înseamnă să te urci pe lemnele altora. Acuma vezi!

Din visele acestea mă trezeam totdeauna cu un puternic sentiment de amărăciune. Şi încă de pe atunci, ca şi mai târziu, în viaţă, mă întrebam furios: de unde ne vin asemenea lovituri perfide, tocmai în clipele când avem cea mai mare nevoie de odihnă şi când ne putem apăra cel mai puţin? Apoi, tremurând de emoţie, discutam în gând cu cineva invizibil şi inexistent. El susţinea că gândurile noastre rele şi faptele noastre păcătoase

din timpul zilei s-ar răzbuna şi ne-ar pedepsi noaptea, în coşmare. Bine, îi răspundeam eu, să admitem că-i aşa. Dar pe mine coşmarele chiar şi mai rele decât cele de-acum, mă trezeau încă de pe când aveam abia cinci ani. Cine e deci vinovat pentru visele care-i chinuiesc pe bieţii copii nevinovaţi?

În vis, mi-am ispăşit şi strania mea dragoste pentru panoramă. Toate aceste chinuri, diurne şi nocturne, erau încă tulburări ale adolescenţei, ceea ce înseamnă că erau multe şi grele, dar puteau fi suportate uşor şi nu durau mult. Un ceas-două de somn adânc sau o rază de lumină, dimineaţa, sunt în stare să le şteargă pe toate, fără urmă. Şi chiar de-a doua zi mă şi gândeam la altceva. Mintea îmi era preocupată de noul program, iar timpul mi se ducea pe alergături şi pe frământări ca să ajung la banii pentru bilet, atât de greu de dobândit.

„Panorama lumii”, cu luminile şi umbrele ei adânci şi mari, mi-a ocupat o bună parte din viaţă. Pe-atunci o socoteam reală şi credeam că va dura veşnic. Dar, cam după un an, ea a pierit deodată, ca o vedenie.

Într-o bună zi, a dispărut firma de deasupra intrării. Uşa era larg deschisă. Întreaga încăpere era luminată. Câţiva oameni demontau construcţia de lemn, scândură cu scândură, ca pe o simplă baracă. Peste tot se aflau împrăştiaţi câlţi de ambalaj. Firele electrice ieşiseră la vedere. Austriacul cel uscăţiv şi femeia cea grasă de la bilete, oamenii care mânuiseră minunile şi ţinuturile lumii, stăteau calmi şi dădeau ordine.

În ziua aceea m-am plimbat multă vreme tulburat, prin faţa panoramei, aruncând priviri timide prin uşa deschisă. Un tremur rece îmi zguduia tot trupul. Eram dezolat şi jignit, simţeam că fusesem înşelat şi furat. Nu-mi trecuse niciodată prin minte că s-ar putea să dispară panorama aceasta, care mi se păruse trainică şi permanentă, ca şi lumea pe care o înfăţişa. Şi iată: lăzi, hârtie, ambalaje şi, în plus, ceea ce socotisem totdeauna drept cel mai trist lucru din viaţa oamenilor – mutarea. Panorama lumii (a unei lumi bogate şi variate) se muta ca o familie de săraci, pe care proprietarul o dă afară fiindcă n-a plătit chiria.

Asta era situaţia. Ea înlocuise acum bucuriile şi emoţiile pe care mi le dăruise panorama. Iar eu căutam măcar o explicaţie, dar tot ce puteam să aflu şi să înţeleg se reducea la atât: întreprinderea cea mare din Viena, care dispune de zeci de

panorame, a constatat că panorama din Sarajevo nu e rentabilă şi a hotărât s-o desfiinţeze şi s-o mute în alt oraş. Aveam în faţă ceea ce se numeşte un faliment.

Era o chestiune de bani. Şi nu pentru prima dată aveam ocazia să-mi dau seama de forţa teribilă a banului. În tot ce creează şi înalţă omul, banul circulă invizibil, ca sângele în trup, determinant pentru om şi pentru tot ce e legat de om. El le hotărăşte oamenilor şi lucrurilor forma şi semnificaţia, şi le determină la toate veacul şi durata. Pe unii îi ţine în viaţă şi-i ridică, să dea ramuri şi să înflorească; pe alţii îi părăseşte, lăsându-i să se ofilească şi să piară ca pomii uscaţi. Asta e realitatea, şi în ea trăim toţi, cu tot ce suntem şi credem că suntem.

Toată întâmplarea mi se părea de necrezut, îngrozitoare şi insuportabilă; începusem să găsesc o voluptate sălbatică în a-mi repeta mereu şi a mă sili să cred că lumea şi imaginile ei, plăcerile noastre cele mai mari şi durerile cele mai grele, gândurile şi faptele noastre – sunt legate toate de legile străine şi de neînţeles ale circulaţiei banilor. Toate.

Din ziua aceea, pentru mine a devenit un chin să mai trec pe strada unde fusese cândva panorama.

Prăvălia cea mare a mai rămas un timp închisă, apoi s-a redeschis, vopsită proaspăt şi renovată. Deasupra uşii a apărut firma: *Levi et Co. – Magazin modern de lenjerie pentru bărbaţi*. I s-a instalat o vitrină cât toate zilele, cu cămăşi bărbăteşti elegante, ciorapi şi bretele. Prin geamul vitrinei se zărea interiorul frumos aranjat.

Privind tejghelele lăcuite şi rafturile cu marfă fină, mă întrebam dacă n-au să dispară şi ele într-o bună zi, ca prin farmec, potrivit aceloraşi legi care făcuseră să dispară şi panorama, legi pe care eu nu le cunoşteam, dar le simţeam pretutindeni în jurul meu. Nu mai puteam să cred în trăinicia lumii.

Da, panorama! Mă trădase şi plecase luând în lăzi grosolane soarele, şi mările, şi bogăţiile pământului, ca să le arate iar, cine ştie unde, în faţa cuiva care o să creadă în realitatea ei şi o să întoarcă spatele spre propria lui viaţă, petrecând ore şi ore pe taburetul de pluş roşu. S-a dus şi m-a lăsat dezamăgit şi singur, chinuit de întrebări la care nu se poate răspunde, dar care nu pot fi nici ocolite: Ce e lumea, lumea reală, cu oamenii vii şi cu

relaţiile lor reciproce, exprimate în avere, în forţă, în autoritate, în bani şi în calcule? Şi ce e imaginea lumii, cu bogăţiile, frumuseţile şi bucuriile ei? Răspuns şi explicaţii, nicăieri. Anii trec; datorită experienţei şi călătoriilor, problema dobândeşte sute de înfăţişări noi şi rămâne, totuşi, nerezolvată.

Dar tinereţea găseşte timp şi puteri pentru toate. La vârsta ei, oamenii nu fug de probleme, ci le adună cu patimă şi-şi măsoară forţele şi-şi ascut mintea cu ele. Iar faptul că pentru majoritatea problemelor acestora nu găsesc rezolvări, sau găsesc mai multe, contradictorii, nu-i încurcă şi nu-i sperie, căci oamenii tineri nu văd limita nici a forţelor, nici a timpului lor.

Apoi se duc şi astea, şi vin anii maturităţii, în care omului i se pare că viaţa se află undeva între creştere şi descreştere. Demult panoramele au dispărut aproape cu totul; au fost înlăturate de alte plăceri şi distracţii, mai moderne. Demult am aflat eu însumi tot adevărul despre panorama adolescenţei mele. Chiar de pe-atunci genul acela de panorame era învechit şi nu putea să reziste în oraşele mai mari. Fusese făcută o probă, la Sarajevo, oraş mai înapoiat şi mai provincial, unde s-ar fi putut să mai existe spectatori naivi, dar proba eşuase.

Toate acestea însă nu puteau să aibă nicio influenţă asupra mea. Când în întreaga lume asemenea distracţii aproape că nu mai existau, vechea panoramă funcţiona înlăuntrul unui om. Panorama mea a lumii eu o purtam în mine. La ore diferite din zi sau din noapte, în diferite locuri, mi se întâmpla să mă pomenesc deodată pe scăunelul scund, fără spetează, iar în faţa mea începeau să alunece lent, în şiruri nesfârşite, imaginile lumii, cu varietatea lor inepuizabilă. În larma evenimentelor mari sau neînsemnate ale vieţii, care au fost multe, ca şi în liniştea singurătăţilor mele, care au fost prea multe, se ivea din când în când vâjâitul acela uşor al mecanismului simplu ce punea în mişcare imaginile.

În mine continuau să trăiască locurile şi chipurile văzute în imaginile din panorama de la Sarajevo, în care am simţit întâia oară dragostea mistuitoare pentru lumea largă.

Şi timpul trecea: tinereţea, maturitatea. Apoi au venit primii ani ai bătrâneţii. Student la politehnică, inginer specialist în studiul materialelor, trăiam laolaltă cu oamenii, asemeni lor, când un pic mai bine, când mult mai rău. Şi în acelaşi timp, trăia, creştea şi se maturiza lumea panoramei. Uitarea, care

şterge atâtea chipuri vii şi locuri reale, atâtea fericiri şi dureri adevărate, n-avea nicio putere asupra lumii acesteia. Anotimpurile ei veneau şi se duceau, oamenii ei trăiau şi îmbătrâneau. Panorama îi urmărea mereu şi pretutindeni, în mişcarea lor prin lume şi în toate schimbările vieţii lor.

În frumosul parc din Rio de Janeiro creşteau copacii, iar alături de ei creştea şi fetiţa Margarita, fiecare după legea lui. Demult nu mai alerga ea după cerc. Picioarele lungi, ca de gazelă, îi erau acoperite de-o fustă lungă, până peste genunchi. Creştea, plină de-o energie mereu sporită, de-o bucurie care încă n-avea nume şi de întrebări neliniştitoare: ce poţi face cu energia şi cu bucuria care te năpădesc zi de zi?

Toate acestea le ştiu din jurnalul pe care ea l-a scris până la vârsta de paisprezece ani, până în ziua când, pentru prima dată, jurnalul a rămas fără însemnări, iar în locul lor fata a scris, cu aceeaşi peniţă, o telegramă adresată tuturor rudelor: „Azi a murit tata. Margarita.”

Aici i s-a oprit jurnalul şi i s-a frânt viaţa. Pentru câteva luni doar. Apoi au continuat şi viaţa, şi jurnalul.

Mama nu mai era femeia aceea înaltă şi puternică, din parc. Până nu demult, fusese încă şi rămăsese aşa, fără schimbări vizibile. Acum, după moartea soţului, frumuseţea ei sănătoasă se ruina zi de zi, vizibil. Femeia se ofilea şi se topea, scufundându-se parcă în pământ. Nu ştiuse să-şi întoarcă faţa de la *unica* moarte pe care o văzuse de aproape, şi era ea însăşi condamnată la moarte. Asta se vedea din toate, şi mai ales din ochii ei pierduţi şi deveniţi dintr-odată parcă puţin saşii. Ochii îşi plimbau privirea peste lucruri şi peste oameni, dar era clar că nu văd ce privesc şi că sunt îndreptaţi spre ceva care nu li se arată oamenilor vii şi care devenise singurul lor orizont, pentru totdeauna.

Văduva făcea parte dintre acele femei rare, a căror tristeţe nu se potoleşte şi nu se trece cu vremea, aşa cum se întâmplă de obicei, ci se permanentizează şi distruge ţesuturile cele mai fine ale întregului organism. O asemenea femeie se stinge în lacrimi.

După moartea soţului, ea a mai trăit un an şi opt luni, legată de viaţă printr-un sigur lucru: grija de a-şi mărita şi a-şi căpătui fiica. S-o mărite şi s-o pună la adăpost de neplăcerile şi loviturile la care se putea aştepta în oraşul lor o fată tânără şi frumoasă, fără avere, fără experienţă, fără părinţi şi fără rude mai

apropiate. Margarita se opunea însă. Alfredo, prietenul ei din copilărie, mai mare cu vreo doi-trei ani decât ea, îşi făcea studiile la Paris. Margarita fusese totdeauna convinsă că atunci când îi va sosi vremea măritişului, o să se mărite cu el. Îşi scriau. Dar el nici n-avea de gând şi nici nu putea să se întoarcă acasă. Iar aici, i se găsise un pretendent excepţional. Mama insista, susţinând că Alfredo nu face studii la Paris, ci taie frunze la câini, căci aşa îi era firea, şi că din partea lui nu trebuie să se aştepte la nimic bun. Zguduită de pierderea tatălui, năucită de atmosfera de doliu din casă, Margarita se îngrozea la gândul că ar putea să rămână singură. Scrisorile de peste ocean nu-i dădeau nicio speranţă. Astfel, până la urmă ea cedă şi acceptă căsătoria.

Imediat după nuntă, mama părăsi repede şi uşor viaţa de care o mai legau fire atât de slabe şi de puţine.

Margarita se mărită cu un tânăr voinic şi rumen la faţă, coproprietar al firmei *Fraţii Suarez*, care ţinea câteva magazine mari în capitală şi-n provincie. Tânărul făcea parte dintr-o familie numeroasă şi bogată, o întreagă dinastie, compusă din opt fraţi şi trei surori, toţi însuraţi, căpătuiţi şi cu mulţi copii. Erau toţi voinici, gălăgioşi, întreprinzători şi semănau leit ca fire şi ca înfăţişare. Printre ei, Margarita se pierdu ca în forfota unui bâlci.

Jurnalul de fată n-a mai fost continuat. Panorama răzbate greu cu luminile ei în viaţa familială a unor oameni de felul Suarezilor. Abia după aproape un an de la nuntă, am revăzut-o pe „fetiţa din parc”, chiar la intrarea parcului, într-o zi când panorama începuse iar să funcţioneze şi, după năravul ei, îmi adusese în faţă capitala Braziliei. Alături de poarta mare, pretenţioasă, din fier forjat, Margarita părea măruntă, micşorată. După-amiaza era însorită, dar ea îşi strângea, totuşi, în jurul gâtului, o blană rară şi scumpă.

Întâlnirea ne-a bucurat pe amândoi, dar poate tocmai de aceea am vorbit puţin şi ne-am spus numai lucruri obişnuite. Margarita mi-a spus că părăsise de două zile clinica unui renumit profesor. (A rostit numele unui ginecolog.) Acum se pregătea să meargă la odihnă, ca să se mai refacă. Unde? Când? Totul depindea de Augustino şi de afacerile lui. (Augustino e soţul. I-a rostit numele de câteva ori, totdeauna cu

o ciudată pauză înainte de prima şi după ultima silabă, aşa cum rostesc elevii, la examene, numele istorice.)

Era palidă, se vedea asta, cu tot fardul de pe faţa ei. Zâmbetul slab îi descoperea gingiile fără sânge care îi împrejmuiau dinţii perfecţi. „Ia te uită ce devin copiii frumoşi de prin parcuri”, mă gândeam eu, simţind cum mi se strânge şi mi se usucă gâtlejul. Margarita vorbea mai departe, calm şi real, dureros de real. În frazele ei, care semănau grozav cu o lecţie bine învăţată, revenea mereu cuvântul „Augustino”, cu pauzele respective. Povestea despre boala şi convalescenţa ei, dar vorbea oarecum de sus, generalizat, aşa cum li se vorbeşte copiilor care nu pot să înţeleagă şi nu trebuie să ştie totul.

La despărţire, am schimbat câte un zâmbet palid şi-o strângere de mână grăbită, atât de grăbită, încât mai apoi nu mi-am putut aminti de mâna ei, oricât m-am căznit. În schimb îmi amintesc că i-am simţit în glas o notă de amărăciune neaşteptată şi că am văzut în ochii ei o sclipire nouă, dură. Maşina a venit după ea în faţa porţii celei mari a parcului şi Margarita şi-a luat repede rămas bun, părăsindu-mă de parcă ar fi părăsit totul de pe lume, ca să se întoarcă la casa şi la soţul ei. Eu mi-am continuat plimbarea pe jos, dorind sănătate întregii lumi, pentru ca, în felul acesta, să fie sănătoasă şi Margarita.

Şi au trecut iar anii. Jurnalul a fost continuat. Din el se vede că, după avortul din primul an de căsnicie, Margarita şi-a revenit, s-a mai înzdrăvenit şi s-a mai înseninat. Apoi, în doi ani, a născut doi copii, un băiat şi o fetiţă. Sănătoşi şi frumoşi, copiii creşteau repede.

Când a împlinit cinci ani de căsătorie, tânăra pereche a plecat să viziteze Parisul, apoi Roma. Călătoria aceasta era, oarecum, un obicei al familiei: după cinci ani de căsnicie, când existau copii sănătoşi, legătura se socotea reuşită şi consolidată; iar ca răsplată, soţii făceau tradiţionala călătorie la Paris şi la Roma. Aşa călătoriseră, la vremea lor, toţi fraţii mai mari; aşa hotărî şi acum marele consiliu de familie al Suarezilor şi pentru Augustino.

Soţii au plecat, deci, într-un voiaj de patru luni, cu copiii şi cu slugile, aşa cum fac multe familii sud-americane înstărite.

La Paris au tras la un mare hotel, pe avenue Matignon, trăind ca toţi compatrioţii lor când vin la Paris. Într-o zi, Margarita a

ieşit singură pe Champs-Élysées, după nişte cumpărături. Întâmplarea a făcut ca la primii paşi să-l întâlnească pe Alfredo.

Fără strigăte de uimire, dar şi fără şovăieli şi reţineri, s-au îndreptat unul spre altul, de parcă s-ar fi înţeles dinainte să se întâlnească acolo, şi s-au aşezat, firesc şi liniştit ca acasă, pe-o banchetă de paie împletită, în faţa unei cafenele mari. Şi se priveau tot firesc şi liniştit. Au vrut să stea şi de vorbă aşa, dar discuţia lor nu s-a legat. Izbucnea şi se stingea; ţâşnea şi se oprea. Gândurile care nu puteau fi spuse îi împiedicau să spună ceea ce nu gândeau. Şi totul se reducea la cuvinte neînsemnate şi goale.

— Nu zău, cine ar fi zis...

— Da, zău aşa...

— Aşa...

Gândind fiecare la ce-l frământa, nu izbuteau să se audă unul pe altul. El îşi zicea: „Ia te uită ce şolduri şi ce piept! Şi culoarea din obrajii care odinioară erau atât de palizi! E roză până şi pe piept, chiar sub gât. Iată ce înseamnă anii de căsătorie şi naşterile. Dar cel mai mult i s-a schimbat felul de-a vorbi. Parcă i s-a scos un văl de pe glas, de pe fiecare cuvânt rostit. Totul e clar şi descifrat, fiecare cuvânt înseamnă exact ce-ar însemna în gura oricărui concetăţean de-al nostru. Adică nu înseamnă mare lucru. Iată ce devin fetele frumoase şi enigmatice!” Ea se gândea: „Doamne, cum se poate una ca asta? E acelaşi, şi e schimbat, totuşi, schimbat fundamental, complet şi definitiv. În aceşti şapte-opt ani, s-a subţiat şi s-a rafinat, ca un cuţit de bucătărie prea mult folosit. Parcă i-au extirpat, printr-o operaţie specială, toată bunătatea şi veselia tinereţii. Strângerea de mână fermă şi seacă şi privirea lui vie şi îndrăzneaţă arată că e un om fără iluzii, dar şi necruţător faţă de sine şi faţă de alţii. Iată omul care n-a vrut să se întoarcă în ţara lui atunci când trebuia, şi care nici n-o să se mai întoarcă vreodată.”

Convorbirea se desfăşura paralel cu gândurile acestea, penibilă pentru amândoi. Bărbatul devenea dur şi cinic. Nu mai fusese niciodată în situaţia de-a nu putea găsi cuvântul potrivit. Iar femeia, prefăcându-se că nu observă nimic, vorbea despre soţul şi despre familia ei, pomenindu-şi des soţul şi rostindu-i totdeauna numele cu pauze înainte de prima şi după ultima silabă.

Sfârşitul întrevederii a însemnat o eliberare pentru amândoi, de aceea a fost ceva mai vioi şi mai vesel S-au asigurat unul pe altul că trebuie neapărat să se mai vadă. El o să dea un telefon. Şi... Augustino... o să se bucure... Neapărat, neapărat! Şi amândoi simţeau că, de fapt, ceea ce spun înseamnă niciodată şi cu niciun chip.

Viaţa ar părea mai uşoară şi mai frumoasă dacă n-ar exista atâtea întâlniri inutile; dar, din moment ce nu pot fi evitate, trebuiesc pe cât posibil scurtate, trebuie avut grijă să nu se repete şi, mai ales, trebuiesc uitate cât mai repede.

Cu descrierea scurtă a vizitei acesteia la Paris şi a reîntoarcerii la Rio de Janeiro se încheie, poate pentru totdeauna, jurnalul Margaritei. Pe fila a patruzeci şi opta, din care două treimi au rămas nescrise, femeia a mai notat că e uimită cât de repede îi cresc şi se maturizează copiii. Fiica ei, o fetiţă subţirică, cuminte şi slăbuţă, care de-abia a trecut în clasa a treia elementară, a şi declarat solemn că a început să-şi scrie jurnalul, căci aşa fac toţi oamenii excepţionali.

Acesta a fost ultimul lucru notat în jurnalul Margaritei. Apoi, în jurul ei s-a închis complet şi definitiv cercul Suarezilor, în care privirea omului din afară nu pătrunde şi-n faţa căruia se opreşte neputincios şi ochiul panoramei mele.

Dar, în schimb, alte imagini din panorama adolescenţei mi-au rămas vii şi s-au ivit uneori, strecurându-se printre schimbările, călătoriile şi orizonturile propriei mele vieţi.

Mi se întâmpla câteodată, când mă aflam la vreun teatru şi urmăream vreo piesă fără importanţă, să simt pe neaşteptate cum fotoliul mi se transformă într-un scăunel fără spetează. Atunci, în faţa mea răsărea maşinăria de lemn, cu ocheanele ei. Şi-n locul vocilor de pe scenă, auzul meu prindea, de undeva, dinlăuntru, vâjâitul fin care însoţea mişcarea imaginilor. În faţa ochilor îmi apărea câte o frântură din viaţa uitată a ţărilor depărtate pe care le văzusem în fotografiile de demult.

Astfel, după mult timp, care a însemnat o viaţă de om, mi s-a ivit iar piaţa cu flori din Rio de Janeiro.

Un soare dogoritor. Prospeţimea apei, pe lespezile de piatră. Parfumul florilor. Murmurul glasurilor femeieşti, depăşindu-le în înălţime pe cele bărbăteşti, ca un ciripit sau ca o chemare de păsări. Au trecut atâţia ani fără să schimbe nimic în piaţa

aceasta; doar oamenii s-au schimbat şi s-au succedat, menţinând astfel ne-schimbarea peisajului.

La tejgheaua frumoasei Nina de altădată se află acum o fată bălaie, plinuţă şi blândă. Fata ei. (Oare au trecut atâţia ani?) O înlocuieşte pe maică-sa şi vinde cu aceleaşi gesturi şi cuvinte flori care, şi ele, arată la fel ca odinioară, proaspete şi licărind sub picăturile de rouă.

A dispărut apoi şi imaginea aceasta brusc înviată în desfăşurarea firească a zilelor şi a vieţii pe care o numim reală. Părea că s-a pierdut pentru totdeauna în uitare. Dar peste câţiva ani, mecanismul neobosit al panoramei mi-a adus din nou, după o întâmplare oarecare, neînsemnată şi fără nicio legătură cu ce se petrecea atunci în mine şi în jurul meu, imaginea pieţii cu flori, şi, odată cu ea, şi o surpriză.

Lângă tejghea se afla o bătrânică senină şi zâmbitoare, cu părul lins, albit de tot, în contrast cu ochii ei negri, vioi, şi cu obrajii rumeni. Lângă ea stătea o fetiţă frumoasă, de vreo şapte sau opt ani. Nina şi nepoţica ei.

Vorbesc cu Nina. Îi spun cât de bine mi-o amintesc, la aceeaşi tejghea, în tinereţea „noastră”. Ea râde, cu sfiiciune firească şi plăcută. O întreb cum îi merg treburile, cum îi merge cu sănătatea, ce s-a întâmplat cu fiica ei cea bălaie. Şi-mi povesteşte vioi şi simplu că ea, Nina, şi soţul ei, sunt bine. El e grădinar şi mai munceşte încă. Pentru ei e uşor. Cu bătrânii, totul e totdeauna uşor. Mai greu e cu tinerii. Au trei băieţi şi o fată. Copii buni, dar ce să-i faci? Fiecare cu soarta lui. Băieţii s-au risipit toţi, au plecat cam departe. Unul e în armată, s-a angajat pe câţiva ani. Singura lor fată a lucrat un timp aici, în piaţă, şi şi-a ajutat mama, dar apoi s-a măritat. Soţul ei e meseriaş bun şi câştigă frumos, dar e grozav de gelos. Au şi ei trei copii. Ea e cea mai mare (Nina mi-o arată pe fetiţă şi continuă să-mi povestească despre fiică-sa). Gelozia soţului le tulbură căsnicia, altminteri armonioasă. De aceea e nevoită să stea ea, la vârsta asta, la tejghea, căci ginerele nici nu vrea s-audă măcar să-şi lase din când în când soţia în piaţă, să-i mai ţină locul. Gelozia e boală curată! Grozav, domnule, cum îşi strică oamenii, singuri, viaţa!

Toate acestea, Nina mi le spune fără amărăciune; din vorbele ei reiese că viaţa-i bună şi frumoasă, că sunt cu atât mai regretabile cazurile ieşite din comun şi că toate trebuiesc

suportate şi îndreptate cât se poate mai bine. Şi, pe când vorbeşte, ochii îi surâd cu blândeţe; largul mării şi al depărtărilor de odinioară a răzbit de undeva, din ei. Acum, nepoţica vine lângă ea, şi ea o mângâie pe păr. „Serveşte-l pe domnu', sufleţelule!” Micuţa se înalţă pe vârfurile degetelor şi, cu ochii în jos, scoate trandafirii, neîndemânatică dar drăgălaşă. Aşa se întâmplă în natură: cel tânăr şi crud îl imită cu o tenacitate emoţionantă pe cel puternic şi vârstnic.

— Cum te cheamă? o întreb eu.

— Nina. Nina, bucuroasă oricând să vă servesc.

— E primul copil şi i-au pus numele bunicii, intervine bunica, veselă.

Apoi adaugă, mai încet:

— Îmi şi seamănă!

Când mi-a întins trandafirii, fetiţa şi-a ridicat privirea şi i-am văzut ochii, brusc, de parcă şi i-ar fi ascuns până atunci; erau căprui, larg deschişi, tineri şi feciorelnici, dar aminteau şi ei, vag, orizonturile depărtate şi largul mării.

Am vârât mâna în buzunar, am găsit banii – de data asta imediat! – şi i-am întins fetiţei.

— Rămâi cu bine, Nina, i-am spus apoi vesel şi mă pregăteam să-i urez să rămână veşnic frumoasă, dar n-am izbutit decât să repet cu glas surd: „Rămâi cu bine, Nina!” cuprinzându-le în cuvintele acestea şi pe bunică, şi pe nepoată.

Din panorama copilăriei mai răsăreau şi-mi mai răsar încă şi astăzi, mai rar sau mai des, dar totdeauna pe neaşteptate, şi alte imagini, mai mult sau mai puţin clare. Ele îmi plutesc pe dinaintea ochilor o clipă, fugare ca în vis, lăsându-mi amintiri persistente şi urme adânci, ca viaţa reală. Uneori, sunt imagini de oameni vii, alteori sunt locuri sau lucruri.

Amintiri vii şi gânduri grave se năşteau în mine când apărea imaginea vechii fortăreţe de pe malul mării, a bastionului aceluia înarmat cu un tun de apărare, care-şi făcea atât de bine datoria. Cu trecerea anilor, tunul s-a înverzit de tot şi, datorită acestui mimetism, s-a făcut una cu piatra sură şi cu iarba din lăcaşul său. Acum, pare o uriaşă şopârlă tropicală, la pândă.

Iată, cu tunul cel vechi mai continui încă uneori discuţiile lungi, începute demult, în panorama din Sarajevo. Doar că acum nu mai sunt discuţii de adolescent, despre aventuri visate şi despre drame care ar putea să se întâmple. Ca unei vechi

cunoştinţe, îi povestesc tunului ce-am văzut, ce-am simţit şi ce-am înţeles, la vreme de război şi de pace, ca inginer şi specialist, venind în contact cu tunurile din vremea noastră şi cu cei ce le fabrică, le perfecţionează şi le dau oamenilor ca să le folosească împotriva altor oameni. Cu el se poate discuta despre toate acestea, cum ai discuta cu o fiinţă vie. Poate pentru că aşa, bătrân şi părăsit, de fapt nici nu mai e tun; şi totuşi, în memoria lui, proaspătă încă, sunt păstrate şi cunoscute multe lucruri despre tunuri şi despre ticăloşiile lor.

Nici templele din Ceylon n-au pierit cu totul în uitare. Se mai întâmplă şi acum să mă trezească din somn aceleaşi sunete ale instrumentelor de suflat şi ale tobelor mici, care însoţesc murmurul rugăciunilor, întretăiate de suspine, înăbuşind gândul uman în germene. Şi masa credincioşilor care vieţuiesc pe treptele de piatră făgăduind raiul se pare că e aceeaşi, deşi de-atunci o altă generaţie a înlocuit-o pe cea veche. Fluviul de oameni care se închină e când mai puternic, când mai firav, dar nu-i dau de capăt, şi nici scării care-mi apare o secundă în faţa ochilor, ca o dâră, nu-i văd sfârşitul.

Trezit de zarvă, de ţipete şi de imaginea aceasta dezolantă, îmi adun încet gândurile şi, în liniştea nopţii, îmi făuresc o altă imagine, mai de dorit, a lumii şi-a domniei omului.

Se întâmplă însă ca panorama să-mi dăruie şi alte imagini, mai luminoase şi mai îmbucurătoare, cu care mă îmbărbătează.

Trec cu viteză potrivită pe-o alee, pe sub plopii verzi şi înalţi, prin mijlocul Sremului. Vântul de primăvară poartă puful alb, ca pe-o ninsoare uşoară şi caldă, şi ne acoperă cu el peisajul şi geamurile maşinii. Totul în preajmă devine uşor şi ireal, eliberat o clipă de necesitatea de-a fi şi de-a rămâne veşnic ceea ce este. Atunci mi se iveşte pe neaşteptate în faţă Lisabona, aşezată la vărsarea unui mare fluviu în Oceanul cel nesfârşit, aşa cum am văzut-o cândva, în panorama lumii mele de copil. Oraşul are ceva exuberant, nebunesc şi îndrăzneţ în arhitectura palatelor şi a bisericilor, dar şi ceva uman şi nobil în construcţia şi aranjamentul clădirilor pline de însufleţire şi de demnitate.

Pe ţărmul pietros al bătrânului port, sub un soare primăvăratic, trec grupuri, grupuri nevestele şi fetele pescarilor, îmbrăcate uşor şi arse de soare, purtând pe cap coşuri largi şi plate, ca nişte pălării exotice. Duc peştele pe care părinţii, fraţii şi soţii le-au adus în bărcile lor smolite. Majoritatea sunt tinere şi

mlădioase, iar greutatea de pe cap, distribuită aşa fel, încât să apese egal pe toate părţile trupului, le dă o ţinută dreaptă şi demnă, făcându-le să pară nişte chiparoşi sau nişte plopi în mers. În preajmă, valurile sonore ale râsului şi vorbelor. Unele sunt desculţe, altele poartă încălţăminte de lemn, un fel de saboţi, care în ritmul viu al mersului lovesc lespezile de piatră şi răsună ca nişte castaniete vesele. Câteva dintre ele s-au depărtat un pic de grup şi privesc drept înainte, de parcă asta le-ar ajuta să menţină echilibrul între corp, mers şi greutatea de pe cap. Şi toate cântă încet, fiecare pentru sine.

Odată cu ele mi se pare că văd păşind întreaga viaţă omenească, cu înmulţirea, creşterea, îmbătrânirea, pescuitul, hrana şi dragostea ei. De aceea calc şi eu la pas cu ele. Şi mi se pare mereu că femeile îşi dau coate şi că râd puţin pe socoteala mea; acelaşi sentiment l-am avut, îmi amintesc, şi-atunci, la panoramă, când eram copil; şi, ca şi-atunci, îmi e un pic ciudă şi nu prea-mi place, dar nu le părăsesc, totuşi, căci mi-e mai uşor să le suport ironia senină decât să mă despart de ele.

Asemenea scene durează mult. Durează mult în *mine*, dar ţin numai o clipă pe aleea pe care trecem... Abia m-am gândit la asta, şi iată, imaginea femeilor de pescari se şterge şi dispare; acum nu mă mai scaldă râsul lor moale şi sclipitor, ci, din nou, aleea cu puf alb. Unul după altul, plopii îşi leapădă fulgerător chipul de pescăriţe din Lisabona şi redevin ce sunt: copaci înfrunziţi şi unduitori, în soarele primăvăratec. Ici, colo, câte unul mai e încă pescăriţă întreagă; altul a mai rămas femeie până la brâu, iar de acolo în sus şi-a şi recăpătat coroana bogată, în jurul căreia plutesc ultimele sunete ale cântecului pescăresc, într-o limbă de pe alte meleaguri. Peste o clipă însă, toţi plopii se transformă şi-şi reiau adevăratul lor chip. Nici urmă de Lisabona, şi nici de femeile ei. În jurul meu, numai aleea şi plopii care îşi risipesc din belşug seminţele de fulgi cu aripioare, dăruindu-le vântului şi întâmplării.

Aşa apar, fulgerător, şi tot fulgerător dispar, imaginile lumii din panorama mea. Şi-au să apară, poate, din nou, ele sau altele. În privinţa aceasta, nimic nu-i sigur, şi pot spera orice. Aşa e patima care s-a aprins în mine cândva, în încăperea aceea închisă şi întunecoasă, pe când priveam imaginile oraşelor şi ale locurilor; şi niciodată nu s-a stins şi n-a scăzut, ci a crescut odată cu mine, s-a maturizat, fără să-şi piardă, cu trecerea

anilor, puterea şi strălucirea. Patimă grea şi costisitoare, dar pe care eu o plăteam cu plăcere şi generozitate, dând nu monezi de nichel, ci tot ce-aveam mai bun în mine. Şi totuşi, îi sunt dator şi-am să-i rămân în veci dator, căci imaginile lumii pe care le-am văzut sau le-am întrezărit nu pot fi niciodată plătite îndeajuns. Ele mă poartă, mă înalţă, mă leagă de viaţă şi-mi dovedesc necontenit că, hoinărind atâţia ani prin lume, nu mi-am irosit zadarnic puterea.